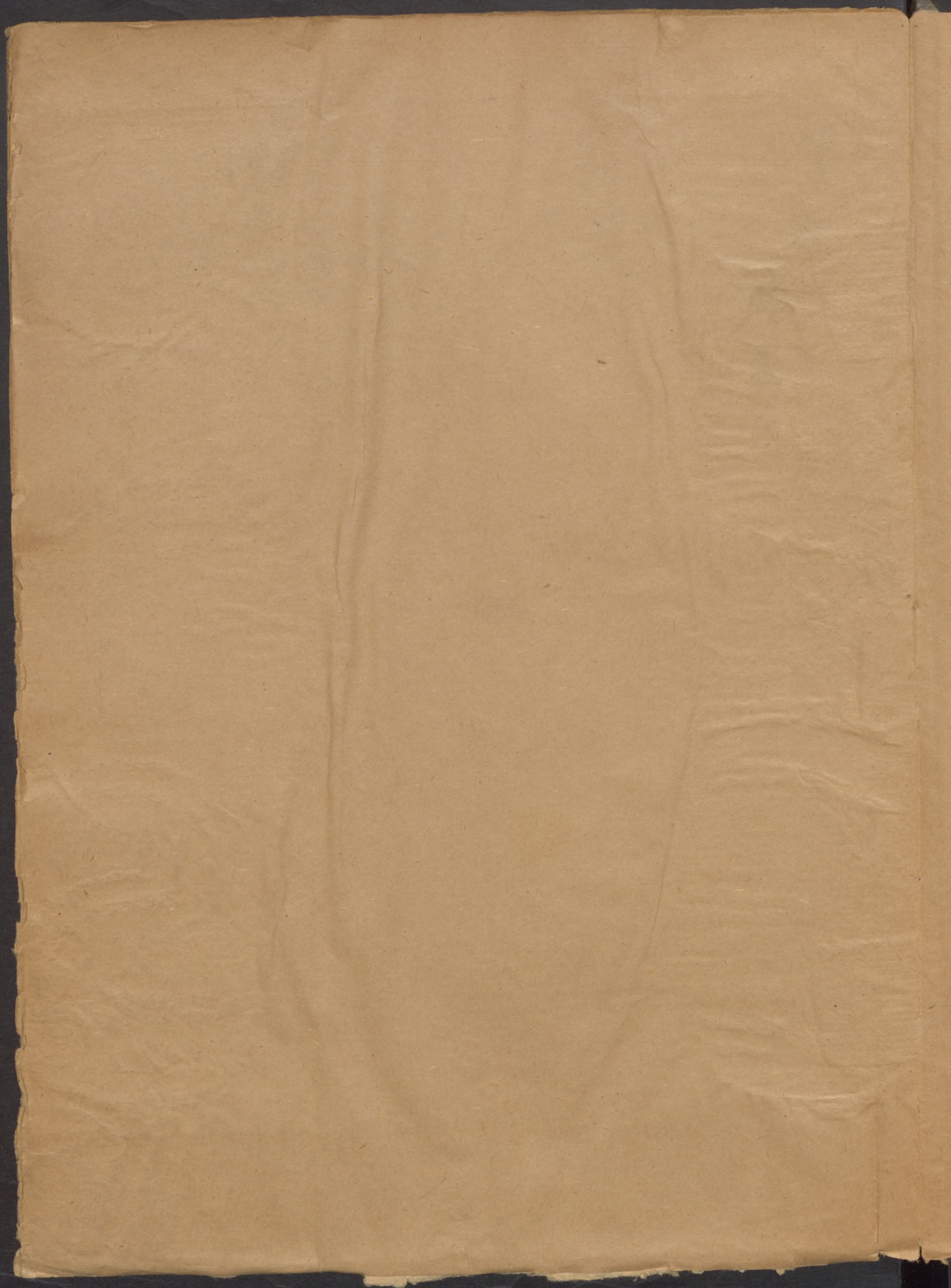

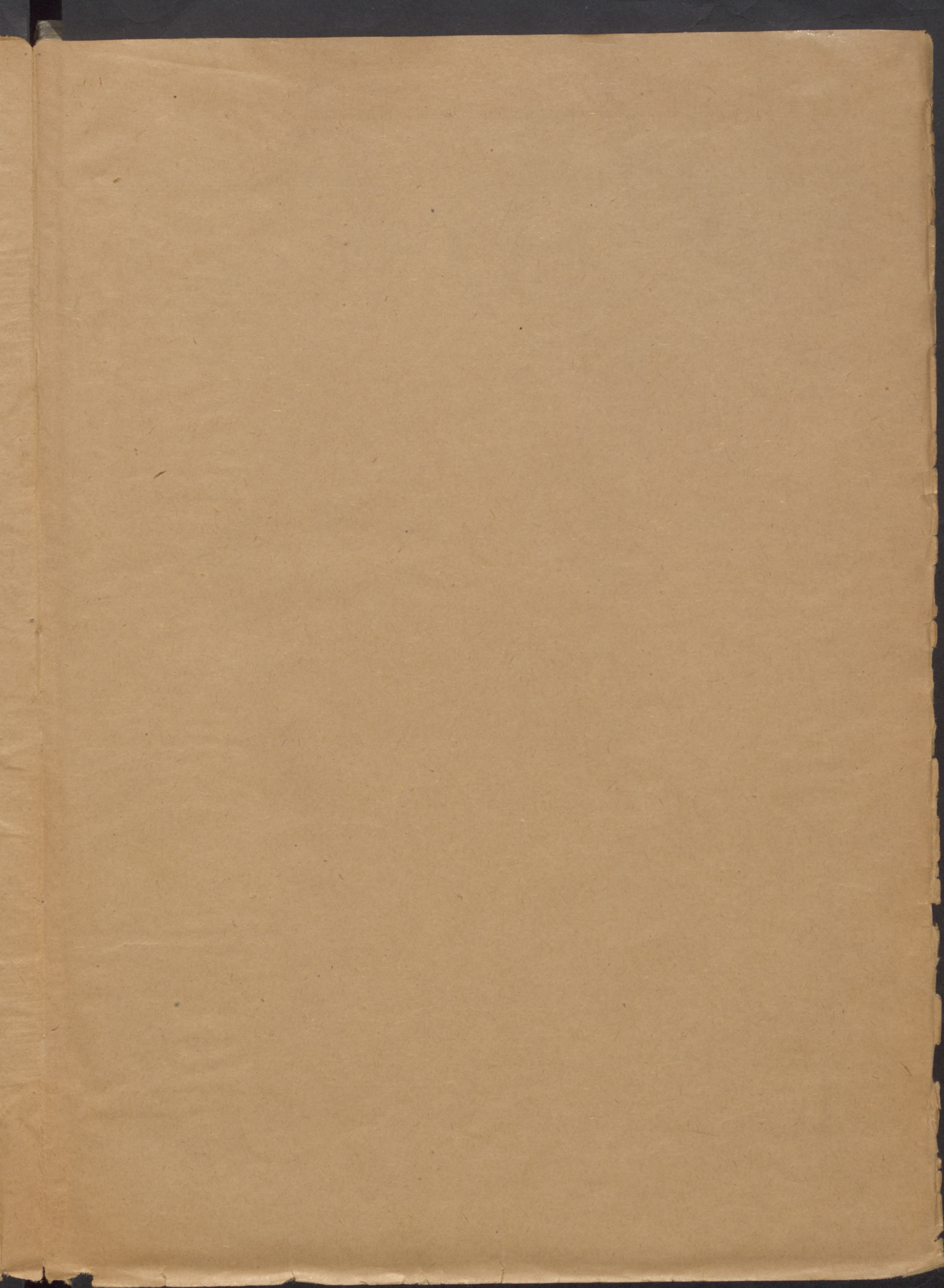
M
259.784

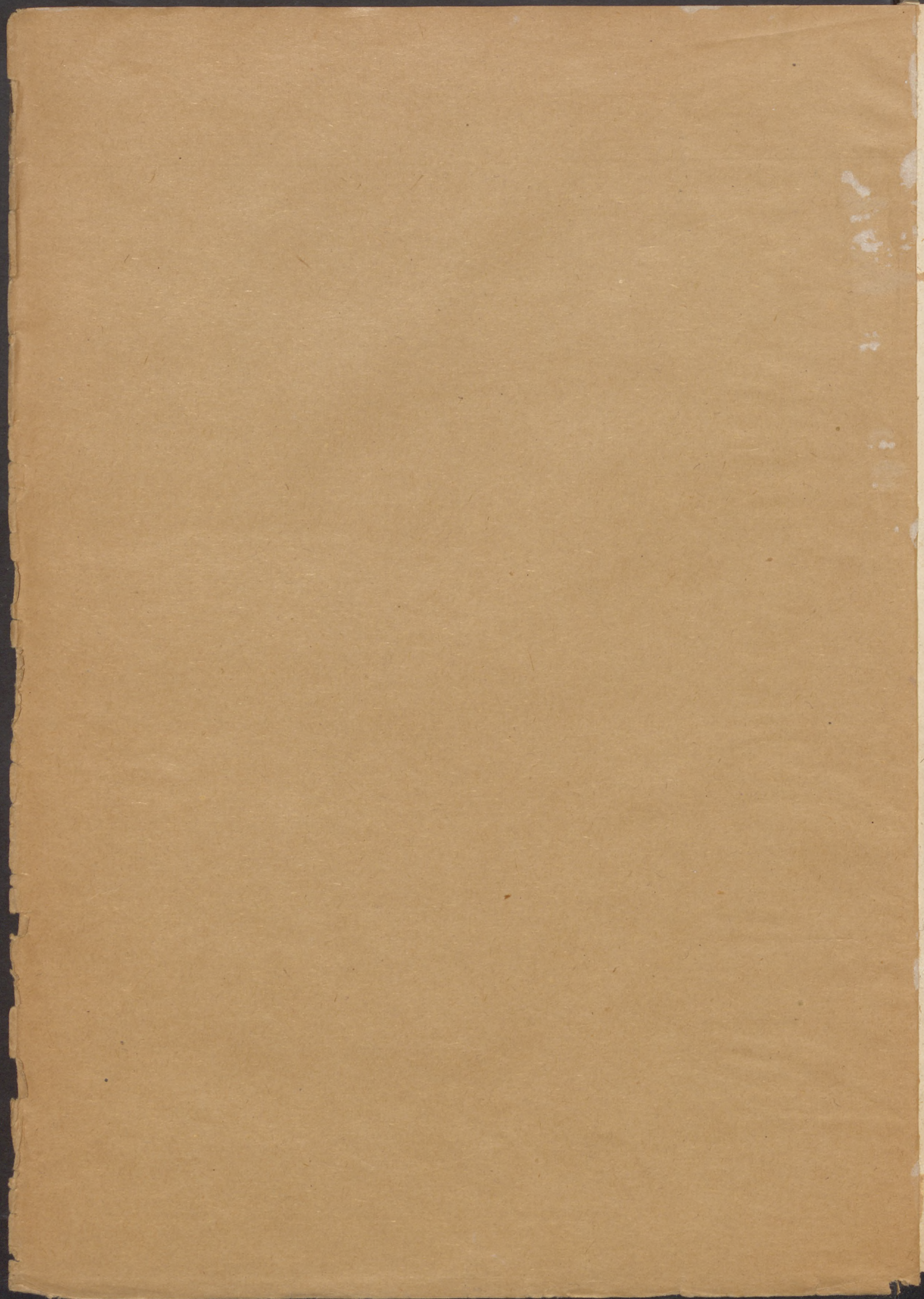

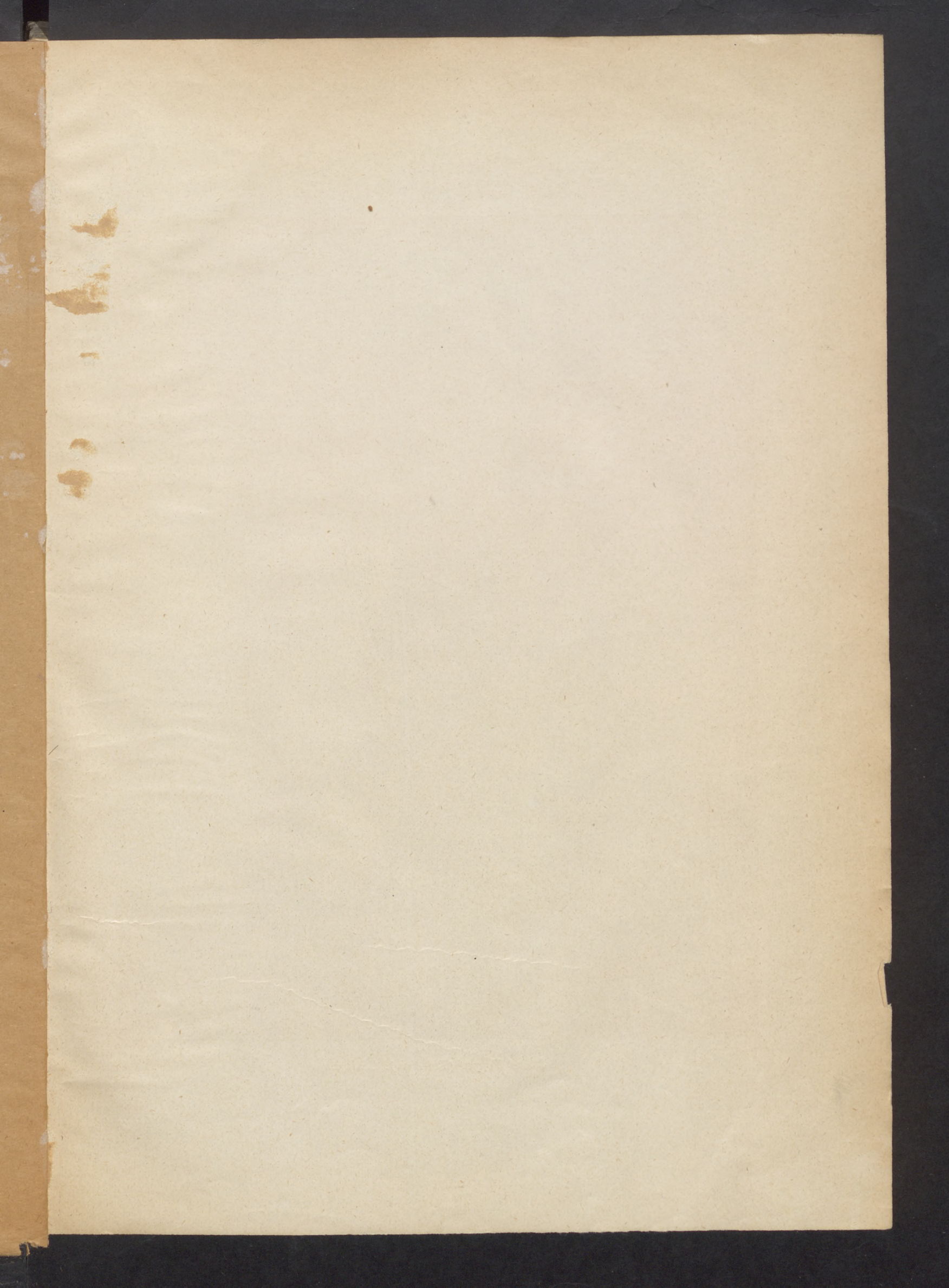
PATAI JÓZSEF:
A FÖLTÁMADÓ SZENTFÖLD

MULT ÉS JÖVŐ KIADÁSA

József Tepper (Tel-Aviv): Chaluzah

PATAI JÓZSEF

A FÖLTÁMADÓ SZENTFÖLD

SZÁZÖTVEN PALESZTINAI KÉPPEL

MULT ÉS JÖVŐ KIADÁSA

PATAI JÓZSEF

A FÖLTÁMADO SZENTFÖLD

SZAKTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

M 259.784

(R
2)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B3333/1980
LELTÁRI SZÁM

KORVIN TESTVÉREK BUDAPEST

ANYÁM EMLÉKÉNEK,
*aki meghalt a gáluth-úton
és nem látta a Szentföldet*

*És gyakran fölriasztanak,
Tüzes ostorral meggyötörnek
Kegyetlen álmú hajnalok:
Hogy meghalok
És nem látom a szentelt Földet.*

*Nem látom Libánon havát,
Az Olajhegyet, cédrusfákat,
Hol most is szállnak angyalok,
S én meghalok
És szemem fénye holtra sápad.*

*Nem hallom Jordán habjait,
S visszhangját kaszák pengésének,
Judában zengnek új dalok,
S én meghalok
S fülemben nem cseng többé ének.*

*Prófétaléptek nyomdokát
Nem tapodhatja soha lábam,
Szent rögöt sohse csókolok
És meghalok
A szentségtelen éjszakában.*

*Nem hágom Béth-Él dombjait,
Hol Illés fölszállt lángszekéren, —
Itt járok didergőn, gyalog,
És meghalok
És fekszem fagyos városszélen . . .*

Egy hideg, ködös őszi reggelen fakadtak ezek a verssorok,
az elmulás és be-nem-teljesülés félelmének fájó sóhajai. És mire
kisütött a tavaszi nap, már vitték hajómat a hullámok a vágya-
kozás partjai felé . . .

Lilien: A Szentfal Jeruzsálemben

Lilien: Jeruzsálem

A SZENTFÖLDI ÚT

„*Fejemben lesz a muzsika.*” — *A konstanzei kikötőben.* — *Ének és vita a hajón.* —
— *Dal a „náci”-ról.* — *A Bosporuson.* — *Konstantinápoly előtt.* — *Péntek este a*
tengeren. — *A száműzött herceg.* — *Rodostó előtt.* — *Kikötés Jaffa sziklái között.* —
„*Héber, beszélj héberül.*” — *Héber muzsika Tel-Avivban.*

Hol, mikor kezdődik az út a Szentföld felé? Ott-e, amikor szárnyára kap a lihegő gőzös és kiragad a hétköznapi zürös zsivajából, hogy hegyen-völgyön, szoroson és tengeren át ünnepi tájakra lendítse fásulásig fáradt lelkedet? Akkor-e, amikor átlépsz az emberek vágta határon, hol a hatalom féltő fegyverei őrt állanak, hogy örökké farkasszemet nézzen ember az emberrel, testvér a testvérral? Vagy talán már ott kezdődik a mi utunk a gyermeklélek első álmaiban, amikor kibontakozik képzeletünkben a Szentváros gyönyörű képe, megváltó messiások és zsoltáros királyok büszke székhelye? Mikor ifjúi hevüléssel keresed az utakat gyom és csalán között és hallani véled a próféták hangját a sivatagban: „Egyengessétek a pusztában az ösvényt Istenünknek!” Mikor pusztuló és vajudó világok között támolyogva új ígék után kutatsz és szomjazó szíved reátalál az ősi forrásra, „mert Ciónból indul a tan és az Ur igéje Jeruzsálemből? . . .”

Az én szentföldi utazásom azon a szép tavaszi délelőttön vette kezdetét, amikor valóban azt hittem, bibliai látomás elevenedik meg előttem. Egy sudártermetű, bánatosszemű matróna keresett fel. Arcán Kelet minden szépsége, nemes fejét fehér kendő takarta szeliden, bal kezével hajlottfejű magas diófabra támaszkodott. Így mintázhatta a művész Ráchel ösanyánkat, aki keresi gyermekeit az efráthi uton . . . Bemutatkozott.

— „Özvegy asszony vagyok. Én is akarom látni a Szentföldet. Van egy zongorám, drága hangszer, magányos, szomorú életemnek egyetlen vigasztalója, szegény boldogult anyámtól örökölttem, aki nagy áldozatokkal zenére tanított. Gondoltam, eladom. Ha láttam a Szentföldet, úgyis *mindig fejemben lesz a muzsika* . . .”

„Fejemben lesz a muzsika”. Így mondotta. És ezeknek a szavaknak a muzsikája nem hagyott el azóta. Reggeltől estig, sokszor éjfélig is jöttek az érdeklődők, leendő utitársak, fiatalok és öregek. „Elmegyünk-e a Nebó hegyére, ahonnan Mózes halála előtt látta az Ígért földjét? Leszünk-e a Libanon csucsán? Megfürdünk-e a Holttenger hullámaiban? Felkeressük-e az összes új gyarmatokat és a régi szent sirokat mind? Látni fogjuk-e a hebroni kettős barlangban a patriárkák bebalzsamozott holttestét, de főképpen Ádámét és Éváét, akik még nem ember szülöttjei,

hanem az Ur saját kezének alkotásai?" Reggeltől estig ostromoltak kérdésekkel, sokan olyanok, akikről biztosan tudtam, hogy nem jönnek, nem is jöhetnek velünk, de jól esett lelküknek kissé elbeszélgetni a Szentföldről és legalább képzeletben bebarangolni az ősi tájakat. Muzsika. Muzsika . . .

Ott ültünk a konstanzi kikötőben a rádióval és minden kényelemmel felszerelt pompás hajón, a „Románián”. A fedélzeten a világ minden részéről összesereglett társaság, a diaspora csodás összeszüremlése, valósággal „kibuc galijoth”. Szegény ukrainai menekültek és gazdag orosz-lengyel vállalkozók, a Szentföldre dolgozni induló ifjú chálucok és meghalni menő öregek. A „turisták” kissé restelkedve húzódnak meg. Az egyik, mikor kérdik, hogy csak kényutazásra megy-e a Szentföldre, azt feleli: „Lustreise? Nein! Schuldreise!” „Minden zsidónak ki kell zárándokolnia legalább egyszer életében”. A hajó egyik sarkán szefárd bolgár zsidók sátrat vernek drága keleti szőnyegeikből, letelepednek a földre és maguk alá rakva lábaikat, megkezdik a maguk külön életét, szóval és dallal, imával és tánccal. Megszólítom az egyik öreget. Niszim es Rosanis a neve. „Niszim” — magyarázza — csodát jelent, azért kaptam ezt a nevet, mert születésemkor apám csodás módon megmenekült a haláltól. Hetvenöt éves vagyok, Lonpalanonból jövök, szüleim sírját megyek meglátogatni Jeruzsálembe. Apám 75 éves volt, amikor kiment és még tizenhét esztendő volt jó egészségben a Szentföld csodás éghajlata alatt. Most kiviszem a gyermekeimet is. Nyolcan voltak, mind katonák, erősek és bátrak, hárman elestek a háborúban, nálunk nem volt különbség zsidó és nem zsidó között és most azt mondják, hogy nem vagyunk jó bolgárok. — Oh, jól ismert régi nóta! — Öten megmaradtak, sebesültek, hárman többször is, de megmaradtak, hát legyen az erejük és a bátorságuk Erec Jiszraelé . . .” Egy amerikai zsidó festő lekapja vázlatkönyvébe a délceg, pompás típusokat tarka szőnyegsátraikkal együtt . . .

A kommandáns jelt ad, felszedik a horgonyokat, a kürtő éleset sípol és ebben a pillanatban a fedélzeten kétszáz ifjú torokból felharsan a „Hatikva” himnusza, a Remény dala. Az öregebbek kábultan állnak egy percig, aztán elragadtatva, neki-bátorodva ők is belézenének az énekbe. A héber melódia hullámai versenyre kelnek az éjszakában a Feketetenger habjainak ritmusával . . . Muzsika. Muzsika . . .

Az úszó kis város társadalma lassacskán kisebb csoportokba oszlik. Első osztály, második osztály, harmadik osztály. De a tenger végtelenségétől körülölelve mégsem határolódnak el egymástól. És együvé sodorja mind a távoli part, mely felé áhítoznak. Folyton együtt vannak. Dalolnak, beszélgetnek, vitáznak. Néhány óra és mindegyik ismeri a másiknak hazáját, származását, multját. Mintha egy család volna, közös vággyal, közös céllal, közös reménnyel. Az egyik sarokban vita folyik a vallásról. „Azért nem vesznek részt az orthodox zsidók Ción felépítésében, mert félnek, hogy nem fogják ott kellően respektálni a vallást” — mondja egy öreg. „Először építeni kell és csak aztán vigyázni, hogy le ne égjen” — feleli egy fiatal. „Balga, aki azt mondja, nem építek, mert félek, hogy leég”. Golusz, Ción, messianizmus, misszió, röpködnek a szavak és a heves vitának egy litvániai zsidó bölcs megjegyzése vet véget: „Nekem hét fiam van, mind egyformán vallásos zsidónak

akartam nevelni, kettő bolsevik lett és küzd minden vallás ellen, egy kitért, kettő Litvániában van, ezeknek jövője még bizonytalan, kettő Palesztinába vándorolt, ezekről bizonyos vagyok, hogy a zsidóságé maradnak . . .” A fedélzeten a fiúk és leányok, chálucok és chálucák új héber dalba kezdtek: „Sam bímkom arozim . . .” „Ott, hol a cédrus csókdossa a felhőt . . . Ott, hol a Jordán . . .” És amikor a jókedv fokozatosan derülni kezd, az ifjúság belefog a humoros dalokba. Az egyik vilnai cháluc, bajtársainak dédelgetett kedvence, a mindenkori „előénekes” zengő baritonjával megüti a taktust és körülálló cháverjei megzendítik a „Theuerer Nociv” dalát. A Nacivhoz, a zsidó kormányzóhoz, a testvérhez szól a népies nóta, hogy küldjön beutazási engedélyt (drisát) Izrael országába, mert nagy veszélyben élnek Lengyelországban:

*„Theuerer Nociv,
Gesund sollst Du sein,
Schick' mir a Drische
Un los mich e rein!*

*Theuerer Nociv,
Hob' auf uns Rachmonesz,
Mir leben in Pojlen
In groisse Szekonesz!”*

A nóta szemrehányást tesz a nocivnak, hogy Berlinbe zsákszámba küldi a beutazási engedélyeket, míg a vilnaiakat nagyon is megválogatják. Sőt a nóta szerint a német urakat ünneplésekkel, bankettekkel fogadják a parton, a vilnaiakat pedig le akarják rázni:

*„Keen Berlin Certifikaten
Ganze Päck schickste see,
Un mit Wilna willste opkummen,
Mit einem oder zwee . . .”*

*Die daitsche Herrn
Wie sie kummen aufn Port,
Du machst see Banketten
Gleich aufn Ort . . .*

És a chálucoknak érthetetlen, miért nem küldenek „drisát” mindenkinek, aki menni akar. A „nociv” fönt ül palotájában, Jeruzsálemben, előtte hever a rengeteg „certifikát”, amelyre százezrek áhítoznak, hogy megnyílhassanak előttük a szent kapuk és ő csak játszik a „beutazási bizonylatokkal”. Ha pedig nem tudná a címet, hová küldeni, a nóta tüstént meg is mondja:

*„Mir gefinnen sich „Hecholuc”
Auf Stefangass zwee
Du host Certifikaten,
Un spielst dich mit see . . .”*

*„Un take durch den Misrad
Fun den Wilner Kant
Eder zu onzukommen
Zu e filantropischer Hand . . .”*

Csak a hivatalos cionista „Misrad” útján akarnak beutazási engedélyt; félnek a „filantropikus kéz”-től, amely „jótékonyág”-ból akarná őket kiküldeni. Ők joguk folytán akarnak kimenni dolgozni, fölépíteni Izrael országát. Ép azért nem fog használni sem a szigorú kiválogatás, se egyéb elriasztás. És a nóta megfogadja — és a chálucok itt felemelik a hangjukat, mintha ünnepélyes esküt tennének — hogy még Storrs gubernátor ellenében is mind felmennek Izrael országába és nem segít ezen a tatár sem:

*Theuerer Nociv,
Un Storrs Gubernoter*

*Wir fohren auf Erec Jisroel,
Un es helft nit kein Toter . . .*

A Gólusz új dalai ezek. Utódai a régi melankólikus énekeknek, melyekben öreg zsidók fagyos kiszív-éjszakákon Ciónba vágyódnak meghalni. Ugyanaz a vágy, ugyanaz a sóvárágás Erec Jisraelbe, de dolgozni, utat törni, építeni.

— „Fiúk! Nem kell már a gólusz nyelve! — harsog egy hang. — Bedobjuk a zsargont a tengerbe, mint Taschlichkor a vétkeket. Erec Jisraelbe megyünk, *héberül* énekeljünk!”

És újból felhangzik a másik dal: „Sam bimkom arozim”. Ott, hol a cédrus, ott, hol a Jordán . . . És az egyik sarokban egy szöke fiú szomorúan elmerengve hallgat. Nincs pénze, nincs útlevele. Már háromszor próbált átszökni így, fellopózva a hajóra jegy és okmány nélkül, de észrevették és a Szentföld kapuja elől visszahozták. Vajjon több szerencséje lesz-e ezúttal? Sikerül-e majd most észrevétlenül kiszállni? „Ott, hol a cédrus . . . Ott, hol a Jordán . . .” Rég elnémultak a viták, elhallgattak a beszélgetések, csendben, áhitattal hallgat mindenki a dalra, ugráló delfinek serege úszkál a hajó után, felbukkannak, alámerülnek, mintha táncot lejténének a habok között. Muzsika. Muzsika . . .

A legendás Bosporusban ért az alkony. Messziről feltűnt Stambul ezer minarettje, mint a vörös ég felé nyuló ezer szurony. Fönt a csucok párkányain hajlongó muezzinek mintha a levegőben lebegve köszöntének a naplementét: „L'illaha il agbar!” „Az Isten hatalmas”. És a hajónkon fönt a parancsnoki hidon Muhamed Rada, a száműzött ősz herceg kiterítette imaszőnyegét és háromszor letérdelve és a lebukó nap felé arcra borulva imába merült . . . Miért szökött könny a szemeidbe, bolyongó ősz herceg? Talán mert megpillantottad a te szent városodat, az aranyban csillogó Konstantinápolyt, melyből az erőskezü Kemal száműzött szultántestvéreddel és szent kalifáddal együtt? . . . Talán visszatérésért imádkozol, visszatérésért a száműzetésből a régi dicsőségbe. Oh, mi ismerjük a gólusz keserveit, értjük a kényszerű hontalanság sebeit és fájdalmát, ősz herceg. És mi a gyógyír, mi a balzsam? A Remény dala . . . Muzsika. Muzsika . . .

Vacsora után a zeneteremben találkoztam Muhamed Rada herceggel. Egy rádiósürgönyt mutatott, melyet a hajóra kapott. Sógora, a száműzött szultán és kalifa meghívja a Svájcba. De ő inkább Jeruzsálembe megy fiatalabb testvérehez. Az angol kormány beengedi, nincs mitől tartania. A herceg vallásosságból vagy szórakozásból folyton pergeti finom ujjai között igazgyöngy olvasóját. Más fegyvere nem maradt a nagy vereség után. Ettől meg a bibliás angolok nem félnek. Kíváncsian kérdezősködik a magyarországi viszonyokról. Hajónk a Marmara-tenger vizein siklik márványszerűséggel. „Errefelé eveztek valamikor a magyar emigránsok, Rákóczi Ferenc szultánnal — így mondja Muhamed Rada herceg — a törökök védelmet adtak akkor a fejedelemnek, talán most lesz alkalom a viszonzásra. Látja, Ön visszafelé bemehet Stambulba, de én?” Könnyek peregtek le fehér szakállára. Rodostóhoz közeledünk, de a kísértetiesen csillogó félhold és a miriád csillag fénye sem világíthatja meg az éjszakában Arany „Rodostói temetőjét”. „Éjfél van a sírban, éjfél van felette; Búg a Mármara, búg tompa, lágy morajjal! . . .”

A salon du musiqueben Gruber csernovici kántor besszarábiai zsidó népdalokat

mutat be, de sorra kerülnek a régi kuruc nóták is, minthogy a kántor magyar származású. Az első osztály internacionális kis társasága a száműzött herceggel együtt lelkesen tapsol a Ción-énekeknek és a kuruc daloknak egyaránt.

Másnap alkonyatkor egészen másfajta melódiák töltötték meg a hajót. Péntek este volt. Soha ilyen alkony, soha ilyen péntek este. A Földközi-tenger hullámaint biborabrosszal borította be a búcsúzó nap. Mintha valami mélytitkú szombati lélek ereszkedett volna alá a vizekre. És a végtelennek látszó láthatár végén mintha óriási máglya gyulladt volna ki lobogva és ragyogva káprázatos fénnel. És szemközt vele a magasban feltűnt a kisebb világító. Két péntekesti csodaláng, oh, szombat szentsége, „emlékeztetője a teremtés alkotásának“, a nagy világító, a nappal uralkodója és a kis világító, az éj királynője találkoztak itt, hogy köszöntsék a szombati nyugalom szent áhitatát . . . És a hajó fedélzetén felcsendül a köszöntő ének: „Lechó dódi likrász kallo“. Jer, fogadjuk jó barát, Szombatot a szép arát . . . Az arcok Kelet felé fordulnak, ahová a gyors hajó viszi a testedet, de lelked repülne sebesebben, sebesebben: „Mikdas melech, ir melucho . . .“ „Király vára, dicső Szentély! . . .“ cseng a kántor éneke és egyre mélyül, mélyül az alkony homálya. A függő szőnyegek mögül a szefárd zsidók dala szűrődik át. Az Énekek Énekét zengik a Szombat tiszteletére kórusban, a földön ülve, sajátos keleti monoton melódiával. „Jöjj a Libánonból, én Arám, jövel a Libánonból, tekints reám Amána bérceiről, Senir és Hermon csúcsairól . . .“ Mintha a vágyakozás, az epekedés vinné, sodorná a hajót előre, a Libánon felé, a Hermon felé . . . Muzsika. Muzsika . . .

Reggelre már feltűntek a távolból a Hermon kék vonalai. Már hajnalkor benépesedett a fedélzet. A sóvárgás elűzte az álmot. Mindenki látni akarta mindjárt az első pillanattal, amikor felbukkan a Szentföld határa. A chálucok felkapaszkodtak a párkányokra és az árbocfákra, távcsövek szegeződtek Kelet felé reszkető várakozással és Kolumbusz Kristóf öröme nem lehetett ujjongóbb, amikor megpillantotta a földet, mint ezeknek a fiúknak és leányoknak boldogsága, amikor először hangzott el: „Látom a Libánont!“ — „Hermon! Hermon!“ — tört ki az ének azzal a lobogó extázissal, melyet a galileai chálucok lelke plántált belé az ifjúság lelkébe. „Hermon, Hermon! . . . Járdén, Járdén! . . . Gálil, Gálil! . . .“ Könny szökik a szemekbe. Mit ujjongtok, drága testvéreim, rajongó tiszta ifjú lelkek? „Akik könnyel vetnek, dallal aratnak“. Ti még nem aratni, de nem is vetni mentek; benneteket még nem vár a termékeny, áldott szántóföld. „Köveket fogtok törni a perzselő napon, utat fogtok építeni a kemény göröngyökön és mocsarakat fogtok lecsapolni maláriás légben . . .“ És ők felelnek felhevülve, feszülő izmokkal: „Köveket fogunk törni, de a mi köveinket, mocsarakat fogunk száritani, de a mi mocsarainkat, utakat fogunk építeni, de a mi útjainkat, apáink és gyermekeink útjait . . .“ És boldogan dalolnak tovább: „Hermon, Hermon! Járdén, Járdén! Gálil, Gálil! . . .“ Muzsika. Muzsika . . .

A muszáf után egy litvániai ifjú cháluc végigjárja a hajó utasait, mindenkitől elkéri a magával hozott bor vagy egyéb szeszesital maradékát, összeönti egy nagy üvegbe és az így egybekevert italra beinvitálja az egész társaságot — kidusra! Eddig külön itta a maga borát minden ország zsidója, most a Karmel előtt egybe kell,

hogy olvadjon a tokaji a transsylvaniaival, a szófiai a kisenevivel, a bjalsztoki a krimivel. A korlátok ledőlnek, az első osztály leszáll a harmadik osztályhoz, vagy nem is száll le, csak úgy átjön; egészen természetesen, testvér a testvérhez. A chálucok vendége most az egész hajó. Egymás után elmondják a kidust, hörpintenek a keverékitalból, mely édesebbnek tetszik a legmámorítóbb francia aszunál, aztán emelik a poharukat meghatott szavakkal Palesztina építőmunkásainak egészségére, a békére, az egyetértésre, a Szentföld felvirágozására, a szent nyelv feléledésére. És minden mondat után felcsendül mintegy refrénül a chálucok és chálucák sokszoros hédád-ja. Hédád! Hédád! Muzsika. Muzsika . . .

Vasárnap reggel horgonyt vetett a hajónk Jaffa előtt. Hirtelen tarka bárkák lepték el köröskörül. Mintha a vizek mélyéből bukkantak volna fel, mint színes keleti mesék fürge hordozói. Vitorlások és evezősök csapkodták a hullámokat. Színes turbánok és fezek, lengő seiyem kefiják és abájék, miket vitorlaként feszít, horpaszt és dagaszt a szél. Színek csodás pompája kápráztatja a szemet és még kábulsz a látványtól, mikor egy széles bugyogójú, feketebőrű marcona arab átkarol és belehelyez ringó bárkájába, hogy átevezzen veled sziklaóriások között a partra és átadjon — az adminisztrációnak, a Miszrádnak. A bárkások között még kevés a zsidó, bár mindegyik mellén ott a héberbetűs kis réztábla: בעל מידה „Csolnak-tulajdonos”. Évtizedes gyakorlat kell hozzá, hogy sokszor bizony viharos tengeren átkeljen simán a jaffai Scillák és Charibdisek között. Most nyugodt a tenger színe és ragyogóan kék, mint egy tündérmese. Capri és Nápoly közt az Adrián a „Grotta azurra”, hol szűk nyíláson keresztül szűrődik be a fény a tengerből kiemelkedő sziklabarlangba, nem olyan csodásan azurkék, mint a jaffai tenger, ahol szabadon, nyílt égből ömlik alá a fény, a ragyogás és a kék varázslat átölel és megfürösztí testedet, lelkedet. Fönt a hegyoldalon egymás fölött emelkedő fehér kupolás kőházak rengetege, lent az izzó homokban zöldelő pálmazorok, ciprusok és kaktusok sűrűje. És amint a partra lépsz, szemedbe ötlík az utca sok héber plakátja, héber cégtáblája, héber hirdetménye. A miszrád falain, ahol az adatokat kell bediktálnod, köröskörül kis táblák figyelmeztetnek עברי דבר עברית „Héber, beszélj héberül!” Jaffa még nem zsidó város. Itt még elkel a figyelmeztetés. A karantén orvosa is héberül szólít meg és héberül veszi fel egészségi adatait. Héber milió varázsa fogja meg a lelkedet. A hajón érkezettek majdnem mind zsidók, miért ne ismerjék a zsidók nyelvét? És legalább azok, akik eljönnek ide, ahol már ötezer évvel ezelőtt is virágzó kultúra kifejezője volt ez a nyelv! Jaffa még nem zsidó város. Vasárnap van, nem válthatod ki podgyászodat a vámból, mert az angol vámhivatalnok nem zsidó. Hogyan? — kérdem — Erec Jisrael ez és nem találhattak volna erre a tisztségre méltó zsidót is, jaffai vagy angol zsidót, akinek munkaszünete a szombat és nem kellene még egy napot, a hétfőt is haszontalanul a vámolási formáknak feláldozni?! De hát politika az politika. A személyregisztrálást zsidó végzi, a podgyászét angol. Különben még elbizakodnál, hogy valóban már beteljesedett az álom és a munkát abba lehet már hagyni! Az egyik bárkában megérkezik Muhamed Rada herceg. Tiszteletteljesen utat nyitnak neki. Az orvos soronkívül veszi elő és a nagy tömeg

között is székkal kínálja meg. Nem lehet tudni. A történelem kereke forog. Talán még bekövetkezik az idő, hogy az angol vámört Muhamed Rada herceg egyik tisztje váltja fel . . . Jaffa még nem zsidó város. Csilingelő kocsi visz keresztül a lármás, tarka-barka bazárutcán. Öblösnadrágú, fehér burnuszú arabok ülnek a földön és méltóságteljes nyugalommal szívják a nargiléht; vígan bugyborékoló hólyagok az öblös üvegben jelzik a füst útját az égő dohánytól a vízen keresztül a szájig. A szájakig. Mert ha az egyik abbahagyja, átveszi a csövet egy fél egyiptomi piaszterért a második. Miért is idegenkedjék? Az egyik olyan tiszta, mint a másik. Csilingelő tevekaraván halad át a városon, a pupjaik között fekete fátylas nők, mellettük öszvér hátán egy selyem abajés effendi. Talán egy hárem kirándulása ez. Csilingelve vonulnak át az utcán, de senki se néz feljűk. Ugysem láthat senki a rejtelmesen sűrű fekete fátyol alá. Csak monoton csilingelésük hallatszik messzire. Mindenki csilingel itt. Csilingel a púpos számártömlős, aki hideg, langyos vizet árusít. Csilingel az óriás arab, aki szörbetet és szirupot kínál a mellén csillogó hatalmas rézedényből. Csilingel a bazáros, aki az utcára teríti ki drága szőnyeget, csilingel a pénzváltó, aki európai papirjaid tömegéért néhány ezüstpénzt ad. Csilingelnek talán az „írók” is, akik ott ülnek a sarkokon és leveleket, okmányokat írnak a sok keleti színű analfabéta számára. Belekábul a fejed a sok csilingelésbe, míg végre az ódon szűk utcákon keresztül mintegy keleti álm karjaiból kibontakozva átjutsz Jaffából Tel-Avivba, Ázsiából Európába . . . Zsidó város, talán kissé túl Európa a pálmakertek és narancsligetek között, de teljesen zsidó. Itt nincs arab, nincs angol, minden felírás héber. Rechóv Bialik, Bialik-utca, Juda Halévi-utca, Achad Haam-utca. Rikkancsok szaladgálnak az utcákon s héber napilapok, hetilapok és revük címeit kiabálják: „Haarecl” „Doár Hajom!” „Hatór”. Mindenki héberül olvas, héberül beszél. A járókelők közt nem hallani más szót, mint hébert. Apró gyermekek futkosnak ki az iskolaudvarból, hajbakapnak és civakodnak héberül. Gimnazista fiúk és leányok beszélgetnek a mai fizikai és kémiai leckeikről héberül. Héber betűszám díszíti a téren álló rendőr vállát, aki kérdésedre eligazít a helyes útírányba héberül. Munkáscsoportok, fiúk és leányok térnek haza a munkából és diskurálnak héberül. Zongorakkordok szüremlelenek ki egyik pálmakertes villa ablakán, csengő női hang éneklí a dallam szövegét héberül. Nem a gólusz dala ez többé. A megváltás melódiája, az újjászületés éneke . . . Muzsika, muzsika, muzsika! . . .

AZ ÉPÜLŐ PALESZTINA

A Szentföld újjászületése. — Zsidó árvák a Kanaánhegyen. — Halálforrásból Életforrás. — Úttörés és 30.000 méteres árok-ásás. — Mocsarak lecsapolása, hegyek és völgyek gyógyítása. — Kétezer év óta az első kalász. — A technikus szakács. — Zsidók és arabok. — Mi lett Jabnéból. — A szentföldi „antiszemita” sajtó hangja.

Ha a Szentföld keresztül-kasul barangolása után számot vetek magammal, vajjon az út nagyszerű várakozásait, a készülődés és elképzelés ünnepi hangulatait beváltotta-e a valóság, fokozta-e az, amit láttam? — a leghatározottabban igennel kell felelnem. Minden írás, minden előadás, amely a Palesztinában folyó munkát ismerteti, magasztalja, vagy bírálja, csak a leghalványabb árnyékát mutathatja annak, ami ma a Szentföldön valóban véghezmegy. Aki autón keresztülszágul az országon és mozgóképszerű pillanatsfelvételeket szed föl magába, talán csak a régi és új élet romantikáját látja és a romantika lehet tetszetős is, veszélyes is. De aki közelről megnézi a mindennapi és ünnepi életet, aki közeledik a lelkekhez és megismeri a rugókat és az energiaforrásokat, arra a meggyőződésre jut, hogy történeti erők működnek itt, egy csodálatos újjászületési processzus van folyamatban és mindenből kibontakozik a kétségtelen tény: *Palesztina épül!*

Akár Jaffában szállunk partra és látjuk a homoksivatagból elővarázsolt, gyönyörű parkokkal átszántott Tel-Avivot, amely pár esztendő alatt megtízszerezte lakóit, akár Haifánál eresztünk horgonyt és szemünkbe ötlük a Karmel derekán emelkedő új zsidó város, a „Hadár Hakarmel” hatalmas technikumával és tengerparti szanatóriumnak is beillő héber reáliskolájával, akár a gyarmatokra megyünk és látjuk a zsidó kezek verejtékes munkájának nagyszerű gyümölcseit, — mindenütt megerősödik bennünk a hit, hogy teljesedésbe megy a Jesajási profécia „és felépítik az örök romokat, régi omladékokat feltámasztanak és felújítyák a feldult városokat, nemzedékek, nemzedékek pusztaságait . . .” Hosszú nemzedékek pusztításait kell itt jóvátenni. Egész Palesztina azt a benyomást teszi, mintha itt évezredek át csak koppasztottak, koppasztottak volna kegyetlenül. A „Charóseth hagojim”, a bibliai „népek erdője”, melynek sűrűjéből Sziszera hada Izrael és Debóra serege ellen indult, most olyan kopasz, mint egy tifuszbetegségben haját vesztett koponya. Efrájim hegyén Ráma és Bét-Él között rég nem virul „Debóra pálmája”. Nincs se szőlő, se fügefá. A fákat kivágták és újakat nem ültettek. Még a gyökereket is kitépték a hasadékokból. Az eső lemosta, a szél lehordta a kövekre boruló termékeny réteget, a humust és most meztelenül állanak a sziklák, mély repedéseikkel, mintha tátongó sebeket mutogatnának: „Emlékezz meg Edom fiainak Jeruzsálem

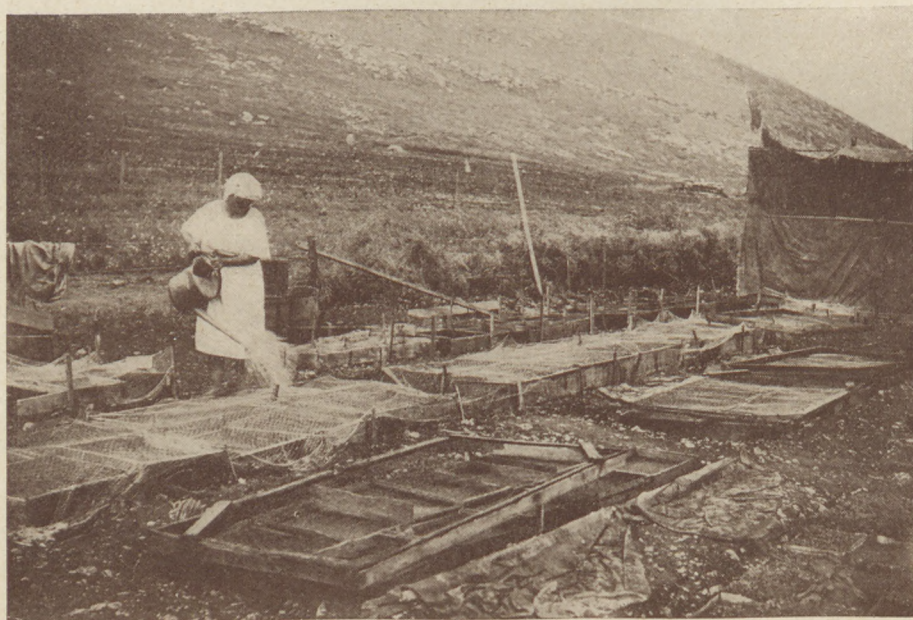
Eleazar Strich (Haifa): Chaluc

Jozsef Tepper (Tel-Aviv): Chalucok

*Ejn charod forrása, melynek mocsarát a chálucok lecsapolták
és vizét élvezhetővé tették*

Ejn charod. Kertművelés

(A Múzeum chaklai — gazdasági múzeum — felvételei)

napjáról, kik azt mondták, pusztítsátok, pusztítsátok egészen gyökeréig!" Kopár kövek merednek, ahol lépcsőzetes terraszok omladékai tanuskodnak most is, hogy valamikor itt dús kultúra virágzott. És az ifjú chálucok, fiúk és leányok, sokszor még gyerekek, felkúsznak ezekre a kopár hegyekre, mint két-három ezer esztendővel ezelőtt az őseik, földet cipelnek föl nehéz kosarakban, mintha gyógyító borogatást raknának a sajgó sebekre, becéző ápolásukkal visszaadják a beteg Anyaföld egészségét és újból termékennyé teszik az elsivatagosodott talajt. Száfed és Ros-Pinah között ott láttam a Kanaán-hegységben Belkind árváit munkában. Húsz évvel ezelőtt az öreg Belkind, az író és publicista összeszedte a kisenevi árvákat és kivitte a Szentföldre dolgozni. Most az új pogromaratás után az ukrainai árvákat hozta ki. A háborúból visszamaradt katonai bádogbarakokban ütötték fel tanyájukat a hegytetőn, szántanak, vetnek, aratnak, hogy ismét tejtől-méztől folyjon Kanaán földje. És az öreg Belkind bácsi, az árvák atyja és tanítója, bár éppen fogfájás miatt bekötött fejjel fogad, sugárzó örömmel meséli, milyen energiával és boldogsággal dolgoznak a kicsikék fent a hegyen az ő vidám kanaáni remeteségükben. Erdők mélyéből, sikátorok rejtekéből gyűjtötte össze a kicsinyeket, kiket Denikin és Wrangel vitéz kozákjainak csizmái le nem tapostak. És a pogromok poklából menekült árvák gyászsziralmi a munka dalaivá varázsolódtak Kanaán hegyén. Hallottam őket dalolni a rozoga, repedt bádogbarakok alacsony boltozatai visszhangzottak, mintha fényes paloták boltívei vernék vissza az ujjongók dalát.

Az „országépítők” öntudatával dolgoznak kicsinyek és nagyok egyaránt. Minden talpalatnyi földet valósággal meg kell hódítani, nem fegyverrel, de verejtékes, önfeláldozó munkával. És a chálucok önfeláldozása nem ismer határt. Edom — mindegy akár római, akár török, akár arab — nemcsak a hegyeket kopasztotta le, de gyökeréig elpusztította a völgyeket is. A forrásokat, az élő vizek forrásait széttaposta barmainak patáival és poshadó mocsarak maláriás melegágyai támadtak ott, hol valamikor dús termőföldek és virágágyak öntötték illatos áldásukat. Ott állunk a Gilboa hegyen, ahol Izrael első királya és hercege, Saul és Jonatán hősi halált halt. „Gilboa-hegység! Harmat és eső rád sose essék” — dalolta a hősöket gyászoló Dávid király. De a hegy tövében, Jezreel-völgyében ott a bővizű forrás, *Éjn-Charód*, melyből Gideon harcosai csillapították szomjúságukat, mielőtt az Émek Jezreelbe betörő mindjanitákat és amalékieket megkergették. Ezt a forrást is mocsárrá laposította Edom. „Éjn Számun” Halál-forrás lett a neve az araboknál az Émek egy-egy régi vízáldásának. „Madár, ha iszik belőle, meghal” — mondták. „Sas-keselyű, ha elrepül fölötte, maláriás lesz” — toldották meg. És az új chálucok derékig a mocsárban állva, muszkitok miriádjai közt ásták a csatornákat a víz levezetésére. Sokan betegek lettek, jöttek helyükbe újak és újra újak. És győztek. A talajt, mit a Keren-Kajemeth megvásárolt, lecsapolták, kiszárították, a termékeny földeken új gyarmatok nőnek és az eredeti ágyába visszaszorított „Éjn Számun”, „Halál-forrás” Élet forrása lett és a legjobb ivóvizet adja az egész környék számára, az — araboknak is.

Amit Edom kétezer évig tönkre tett, azt építik újjá Izrael fiai, sokszor két

évtized alatt, sokszor két év alatt. Ettinger dr., a hírneves agronomus, a palesztinai zsidó földművelésügy minisztere, kormánybiztosa, főigazgatója, vagy hogyan nevezzem, magával hívott a Karmel-hegyéről, a Jezreel-völgybe, ahol a Keren Kajemeth londoni, párisi, florenzi és délafrikai kiküldötteinek és a kormányzó Sir Herbert Sámuel fiának jelenlétében inspiciálni fogja az Émek kolóniáit. Mikor Nazarethből elhajolva Nahallal határában az embermagasságú búzakaraszok táblái közé értünk, Ettinger leszállt az autóról, letépett egy érett kalászt és a vastag, kövér búzaszemeket ujjai közt morzsolva meghatottan szólt:

— Látja, kétezer év óta ezek az első búzakaraszok itt ezen a földön. Három évvel ezelőtt még mocsár volt itt vad sással és bivalyokkal. A német templáriusok meg akartak vele birkózni negyven évvel ezelőtt, de valamennyiüket megölte az „Ejn Számun”. Mikor mi megszereztük a földet és a mieink belefogtak a munkába, az arabok valamennyinek halált jósoltak. És a mi chálucaink kiszárították az arab földekről is a mocsarakat, nehogy a szomszédság megmérgezze a levegőjüket. És tudja, hogy az Ön földijének, Breuer mérnöknek zseniális terve szerint készült ez a munka, a drainage mesterműve! És milyen hősök a mi fiaink! 30.000 méter hosszú árkot kellett ásni az agyagcsövek lefektetésére. Két évig tartott a mocsárszáritás. Az első évben 75% lett beteg, a másodikban 45%, a harmadikban 3% és ma ez itt az Émek legegészségesebb területe! Majd mindjárt megkóstolhatja, milyen kitűnő az Ejn Számun vize! Az arabok azt hiszik, valami varázslatot miveltünk vele. Talán, mint Mózes idejében, mikor a keserű forrás édessé változott. A víz 10.000 dunam földet öntöz és még így is sok a feleslege. És ott a csinos, ideiglenes faházak és a pompás beton-istállók, szintén egy magyarországi származású mérnöknek, Vámosnak a munkái. Elég bajom van különben az Ön földijeivel. Egy részük panaszkodik, hogy háttérbe szorulnak az orosz telepesek elől, akiknek állítólag mindenféle kedvezményt adunk. Másrészt meg az oroszok panaszkodnak, hogy túl sokat foglalkoztatjuk a magyarországi mérnököket, holott a magyar zsidóság nem sokat áldozott Palesztina felépítéséért. No, de itt legalább ne tegyünk különbséget zsidó és zsidó építők között! Persze, hogy az egész vonalon más mint zsidó kéz nem nyult az építkezéshez. Itt az 1600 méter hosszú „kwis”, a Chaussee, mely az országútról a kolóniába vezet, a kötőréstől az egyengetésig minden a zsidó fiúk és leányok munkája. És itt az 500 dunamos eukaliptus erdő, ezt is ők ültették a kopár területre. Nézze, hogy megnőttek alig egy esztendő alatt! — Úgy mondja ezt, mint az apa, aki gyermeke növéseinek örvend! — És látja, ott legelnek a mi teheneink. Az arab tehén átlag 600 liter tejet ad évente, a mieink 2000—2400 litert.

Három évvel ezelőtt még pusztá, mocsár, vagy homoksivatag és ma zöldelő oázis, fejlődő kolónia, épülő városrész — ez a tipikus jellemzője a palesztinai lázas munkának, melyben egyforma lelkesedéssel vesz részt az, aki már saját földjét műveli a Keren Kajemeth vagy Rothschild kolóniáján és az, aki mint sátorlakó még csak a köveket törli valamelyik munkás „kevucáh” útépitő vállalkozásában. Ajeleth-Hasachar és Jeszod Hamaala között betértem egy füstölgő sátorba. Egy felgyúrt ujjú, rendkívüli intelligens arcú pápaszemes fiatalember keverte a gőzölgő fazekat.

Valami laboratóriumi kísérletet végez talán, mint valamelyik professzor adjunktusa? „Főzők a társaimnak!” — válaszolt érdeklődésemre. Főzők a társaimnak. Olyan természetes egyszerűséggel mondta ezt, mintha világéletében csak szakácsművész lett volna. „És mióta főz?” „Egy év óta.” „És mit csinált azelőtt?” „Az odesszai technikumon tanultam.” „Mi a neve?” „Várdi.” „És hogy hívták azelőtt?” „Blumin.” Tavaly a palesztinai névhéberesítés alkalmával felvette a nevének megfelelő héber „Várdi” nevet. Valamikor talán Castiliában „Floridello” volt, innen kiűzve Törökországban „Bülbül” lett, Romániában „Florescu”, Németországban „Blumin”, most ezt a nevet vette vissza, melyet talán kétezer évvel ezelőtt is viselt az az őse, aki itt Alsó-Galileában kapált, kaszált, vagy főzött. Hiszen minden munka egyforma. Itt nem volt szűgyen a munka sohasem. Bölcsek jártak errefelé, rabbik, tudósok, nagynevűek, az egyik kovács volt, a másik cipész, akárcsak az a dr. Rappoport, aki prágai ügyvédségét megunva, most szandálokat készít Nahallálban munkástársai számára . . .

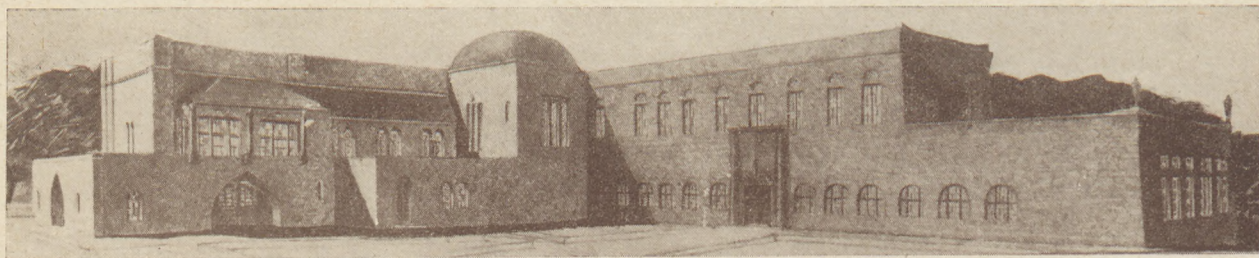
Annak a régi kiforgatott mondásnak, hogy a „munka nemesít”, sehol sem találtam szebb és egyszerűbb értelmét, mint azoknál a chálucoknál, akik hajnaltól délig köveket törnek a perzselő napon és délben rövid pihenőre sátrukba térve, ledőlnek fekvőhelyükre és olvassák azokat a könyveket, melyeket a sátrakban láttam: a Bibliát, Bialikot, Tolstojt, Nietzschét . . .

Palesztina épül . . . De mi lesz az arabokkal? Ha ezt a kérdést a Szentföld első telepesei is annyiszor hánytorgatták volna, mint most sokan teszik, bizony nem volna ma az a 15% zsidó lakosság sem Palesztinában. Viszont, ha csak egy félmillió zsidó lesz a Szentföldön, az arab-zsidó kérdés általában megszűnik. Ma is csak mesterségesen kovácsolják a Vatikán és Franciaország titkos ügyvivői. Az arab csak nyer az ország felépítésével. Akinek földje van, emelkedik az ára, akinek munkareje van, emelkedik az értéke. Sőt több helyen maga a Keren Kajemeth L'Jisrael segítette az arabokat, hogy földhöz és vízhez jussanak. Ha a zsidók le fogják csapolni a nagy Chule nevű óriási mocsarat Felső-Galileában, nem fognak ott sem az arab falvak lakói kipusztulni, mint eddig. Ha a zsidók most meghonosították a dohánytermelést, hogy sikeresen felvegyék a versenyt az egyiptomi dohányval, az arab is követi a zsidó példáját és ő is eredményesebben kezd gazdálkodni. Magában az arabban nincs meg itt a lendület, hogy valamit magától kezdeményezzen. A konstruktív araboknak másutt nyílik az erejük: hazájukban, Nagy-Arábiában, amely három tenger felé van nyitva és amelynek óriási méreteihez csak jelentéktelen pont a Szentföld. Palesztinában az arabok szinte letargiások lettek. „Bukra! Bukra”, „Majd holnap”, ez az arab jelszó. Nem kell sietni. „Il adzsulai min es seitan”, „a sietés a sátántól való”. És minden marad a régiben és az idő segít pusztítani, pusztítani. Jabné a Sárónban valamikor zsidó akadémia volt, a zsidó bölcsek székhelye, az arabok alatt sáros, piszkos kis falucska lett, ahol primitív kosárfonást végeznek és öt-hat család lakik egy-egy szobának nem nevezhető, alacsony, ablaktalan sárviskóban. „És hogy alusztok itt?” „Nagyszerűen — hangzott a felelet — minden házaspárnak meg van jelölve a földön a maga helye, az egyik párnak fönt a feje és

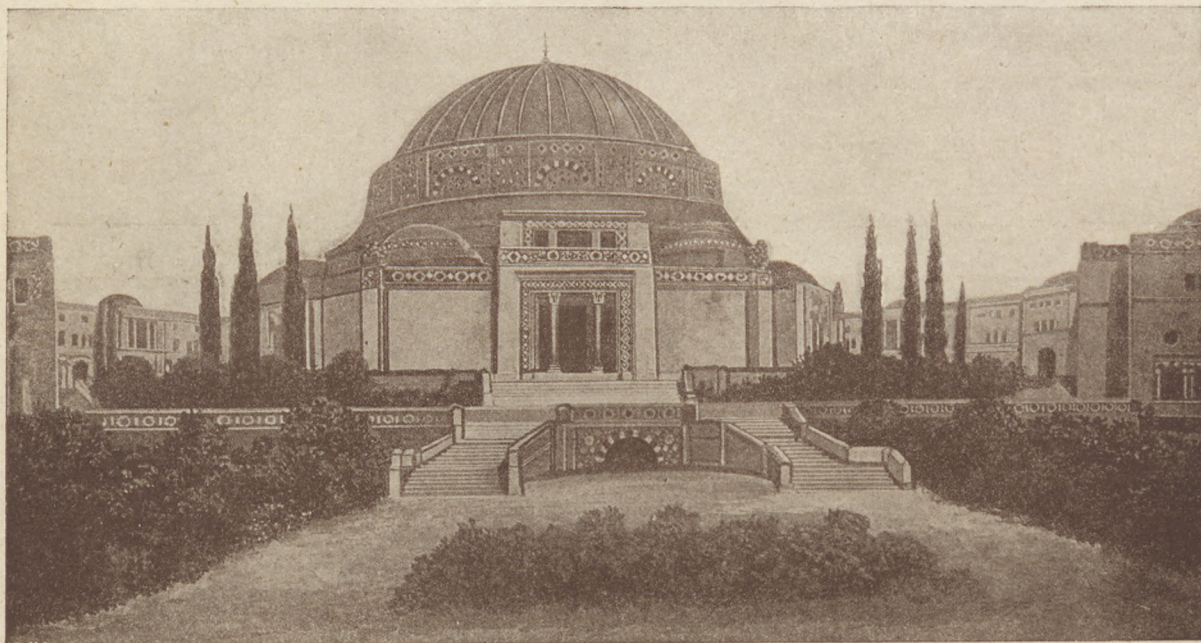
itt a lába — mutatta — a másiknak itt a feje és fent a lába, hogy össze ne keveredjenek.” — Oh, Rabbi Jochanan ben Zakkai, oh, Izrael nagy mestere, mi lett a te akadémiai városodból! „Jabnét és bölcseit” — kérted kegyelmül a Jeruzsálemet ostromló római császártól. Van-e ennél szörnyűbb zuhanás? Egy órával odébb az új zsidó kolóniák egész sora virágzik. Rechovoth, Nesz-Cijona, Ekron, Rison Lecijon templomokkal, iskolákkal, patikákkal. A Tiberias-tó partján Cemach vasúti állomás lett, de ez sem tudta eldönteni az arab falvak régi vitáját, hogy Cemachban lakik-e a bolhák királya, vagy a szomszédos sárfaluban. Bizonyára mindenfelé lakik, mint aféle csodalény. De egynegyed óránként Cemachból, ott, ahol a Jordán elhagyja a Genezaréti tavát, gyönyörű zsidó gyarmatokat övez körül pálma- és narancsliget, Deganját, Kinerethet, és bent a matbachban, a munkások közös étkezőjében egészen másfajta viták folynak héber nyelven, individuális és közös termelésről, Tolstoj egyéniségéről és Bialikról, sőt ezen az estén Az Ember tragédiájáról, Madách nagy művéről, mely Hameiri-Feuerstein fordításában most jelent meg héberül és az egész palesztinai zsidóság szenzációs olvasmánya lett.

Az arab igen kis igényű és nem nagy termelő. Nem termeli az antiszemitizmust sem. „Antiszemita” különben nem is lehet, mert ő is semita és a zsidósággal sok tekintetben testvériséget tart. Ha száguldo lovon látni őket lengő keféjével a fejükön, tarka abájával a vállukon, vízszintesen fogott puskával a kezükben — bajos megismerni, arab-e vagy zsidó. Láttam arabokat együtt táncolni chászidokkal és chálucokkal Rabbi Simon bar Jochai sírján a meroni Lag-béomer-ünnepen. Láttam arab tanítót a zsidó tanítóképzőben Jeruzsálemben és láttam zsidó tanítót arab elemi iskolában Ros-Pináh mellett. Az arab nem zsidógyűlölő és csak kívülről akarják izgatni a csöcseléket agent provocateurök és tintakullik. Az arab antizsidó sajtótól pedig tanulhatnának a mi európai lapjaink tónust és eleganciát. Éppen mikor Jeruzsálemben voltam, jelent meg a „Doar Hajom” héber napilapban egy kis cikk az ujonnan gyártott arab népdalokról, amelyek a zsidóságot sértik. Másnap az arab „Marat Alsrak” még ráduplázva ezt írta: „Van a népdalokban nemzeti érték, ha a nép fiainak elven erkölcsi érzéseit fokozza és nemesíti. Bár volnának tehetséges költőink, akik szép dalokat írnának a nép számára ünnepek alkalmára, *de távol kell tartani tőlük mindenféle izléstelen kifejezést, mely mások szívét, érzését sérti, mint pl. ez a dal: „Zsidók, ünneptek az ördög ünnepe.” A zsidó vallás nem az ördögök vallása, hanem az ég vallása, ezt elismerik muzulmánok és keresztények egyaránt. Mi Palesztina arabjai csak a cionista uralomnak vagyunk ellenzői — és ilyenek vannak a zsidók között is nagy számmal — de nem szabad sértenuk magát a zsidóságot. Ezt kell hangoztatnunk az arab mozgalom vezetői előtt, hogy véget vessünk a csunya szavaknak; mert abban egyet kell értenünk, hogy tiszteletre-méltóaknak kell maradnunk harcunkban, hogy ellenségünk ép úgy becsülhessen, mint jóbarátunk. A harc tisztessége pedig követeli tőlünk, hogy ne ejtsünk ki számon olyan szót, mely sérti mások becsületét, mert más nyelvet beszélnek és más szokásokat követnek.”*

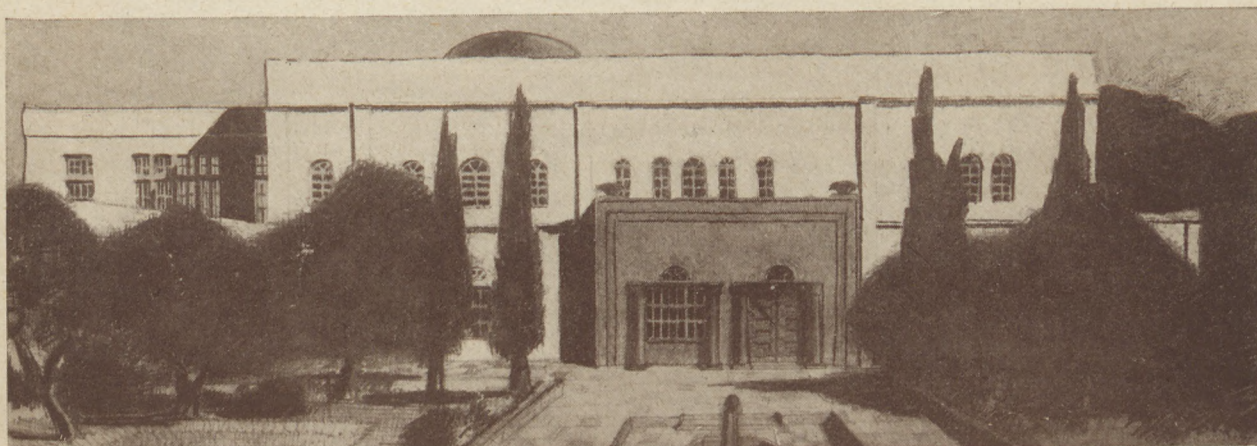
— Mit szólnak ehhez a kulturátlan pogány ázsiai hanghoz az „Erger-

A jeruzsálemi héber egyetem kémiai intézete. (Kronberg tervezete)

A jeruzsálemi héber egyetem tervrajza

A jeruzsálemi egyetem mikrobiológiai intézete. (Kronberg tervezete)

Dohányművelő chalucok

Jémeni zsidó pásztor

(Ben-Dov, Becalel felvétele)

Berger" fajvédő patronusai, A Nép, a Szózat, a Reichspost, a Hammer és a többi civilizált „európai” és keresztény lapok?

Arabok és zsidók közt nincs kiéleltetett viszony és nincs is semmi ok, hogy legyen. Ami zsidógyűlölet mutatkozik, az európai import. Palesztinában van hely araboknak és zsidóknak együtt. Maga a Hajfa és Jaffa közötti tengerparti sáv háromszor annyi lakost bírna el, mint amennyi ma Palesztinában összesen van. És egészen bizonyos, hogy ha felépül a jeruzsálemi héber egyetem, melynek kockaköveit most fúrják, faragják a chálucok a „Har-Hacofim” lejtőjén, — nem fogják bevezetni a numerus clausust az arab diákok számára. „Hej, akik szomjasak, jertek a forráshoz!": a tanításhoz, magyarázták a zsidó bölcsek már sok ezer évvel ezelőtt. És ha az arabnak nem az lesz többé a fő gondja, hogy fölösleges 40 fontján tevét vegyen-e, vagy új feleséget, ha az általános arab kultúrnívó emelkedni fog, bizonyára meg fogja találni az utat a zsidó kultúrával való szorosabb érintkezésre is.

Az ország felépítését azonban csak a zsidók végezhetik. Erről tanuskodik az utóbbi pár évtized eredménye, ha szembeállítják az eddigi évezredek pusztításaival. Mondják, mikor Lord Churchill lent járt Palesztinában, meghívták őt az arabok és a zsidók egy-egy gyűlésükhöz. A zsidók is panaszkodtak előtte, az arabok is. A zsidók arról panaszkodtak, hogy nincs elég pénz az egyetem felépítéséhez, a könyvtár fejlesztéséhez, stb. Az arabok pedig arról panaszkodtak, hogy milyen nagy lett a drágaság; azelőtt már 20 napoleonért lehetett feleséget vásárolni és most 40 fontért is csak csunyát kapni. Ez a kétféle panasz — mondják — tette Lord Churchill minisztert a Palesztina-eszme harcosává. Az erkölcsi erő Palesztina felépítéséhez csak a zsidókban van meg, akiket a történelem ezer szála köt a Szentföldhöz.

Boris Schatz professzor, a „Becalel” halhatatlan alapítója, akinek egész jeruzsálemi tartózkodásom alatt felejthetetlen vendégszeretetét élveztem, mesélte nekem, hogy maguk közt az arabok között el van terjedve a legenda, mely szerint Jeremiás mielőtt a száműzetésbe indult, teleszedte prófétai köpenyét porral, aztán széthintette a szél minden irányába, mondván: „kövek teremjenek itt, míg Izrael fiaai vissza nem térnek.” Azért van teli Jeruzsálem kövekkel — mondogatják az arabok. „Jeremiás átka ez.” A rengeteg köhalmazokból, mik Jeruzsálem utcáin hevernek — mondotta egy nagy angol építész — fel lehet építeni két Londont. A zsidók hozzáfogtak az építéshez. És az ő munkájukon egy másik jeremiási prófécia teljesedik: „Így szól az Örökkévaló: íme, én visszahozom Jákob sátrainak száműzöttjeit és hajlékait kegyelmezem. És felépül a város az ő dombjain és a palota az ő jogának helyén. És kicsendül belőlük hálaének és ujjongók dala.”

BARANGOLÁS A CSODAVÁROSBAN

A „profanált” héber nyelv. — Bajor fajvédők héber hirdetése. — Egy délelőtt a Herzlijah-gimnáziumban. — Ahol az idegen nyelveket kell lefordítani héberre. — Tel-Aviv magyar építői. — Látogatás Bialiknál. — Tel-Aviv és Jeruzsálem versengése. Kaszinó a tenger hullámai között.

Miért dobbant meg szívem, mikor a tel-avivi „Herzlijah” udvarán a hotel-szolga héber nótával kísérte a ruhakefézés ritmusát és a kis fekete yémeni cselédleány héber dal mellett surolta a tengerre néző terraszmárványpadlóját? Nem csengett-e fülemben héber szó zsenge gyermekkorom óta? Nem kísért-e egy ifjúságon át a biblia ősi nyelvének zenéje, az iskolai talmudének mélabús melódiája? Nem zsongtak-e ajkunkon héber zsolozsmák és szívünkben sabbathok és ünnepnapok szent dalai?

De éppen az, ami megdöbbsent: a héber nyelv profanálódása. Ami egyet jelent a héber nyelv élővé válásával. Nem vibráló vízió, nem visszajáró lélek, nem maradvány a multból, nem szent íge, nem prófécia, nem ima, nem halacha, hanem profán, egyszerű mindennapi élet. Nem régi korok fátyolainak függönyei mögül szüremlik felénk, hanem itt él a piacokon és utcákon, irodákban és műhelyekben, szalonokban és konyhákban. Itt nem *tanulják* a héber nyelvet, hanem *élik*. „Csak kétéves és máris japán!” Igenis. Csak kétéves és máris héber. Ahogy Jesajás és Jeremiás korában is nemcsak a kámszás próféta-növendékek beszélték ezt a nyelvet, hanem a fazekasmesterek és mosóasszonyok is, akikhez látomásaikkal leereszkedtek és a pincék és pajták mulatói is, kiknek dorbézolása ellen dörögtek, és a Júda hegyei közt táncoló leányok is, kiknek kísértő kacérságát pellengérre állították és a kapuban álló fegyveres katonák is, akiknek az örök béke ígését hirdették. A zsidó nép tragikumához tartozott, hogy nyelve az élet nyelvéből „szentség nyelve” lett. De egyben szerencséje is, hogy így átmentődött határokon és időkön át. És nem aszott el, mint a latin meg ógörög, mert minden korban voltak, akik megóvták a megmerevedéstől, minden időben akadtak rajongó újítói, poétái, „profanálói”, akik kivitték a zsinagógák hűvös homályából, a bethamidrások szűkös, meleg házaiból, ki az utcára, az életbe . . .

— Nem tudja, Tel-Avivban van-e Bialik? — fordulok a „Herzlijah” tulajdonosához.

— Nuchál liseól b'szach-rachók. Megkérdezhetjük telefonon — feleli. A telefonnak is megvan tehát a maga új héber neve. „Szach-rachók.” Távbeszélő. Ép úgy, mint ahogy a telegráfnak még a „haszkála” korában megalkották az elmés héber átírását: „Dilug-ráv”. Tulajdonképpen: „Nagyot ugró”.

Odamegyek a fürkéhez, kezembe veszem a telefonkönyvet. Egy pillanatig ösztönösen lapozgatom balról jobbra, hogy elől reábukkanjak a B kezdetű nevekre. De csakhamar meg kell fordítanom és visszafelé lapoznom jobbról balra: a telefonkönyv héber! Héber a kapcsolószám, a név, a cím, az utca és héberül jelentkezik a központ! Miért titkoljam, hogy ebben a pillanatban éreztem legszívemarkolóbban a feltámadt héber nyelv eleven életének lüktetését!

Bialik Jeruzsálemben van és csak késő este jön haza. Átmegek a Herzlijah-gimnáziumba. A „Rechov Herzl” széles aszfaltján járok. Herzl-utca, Herzl-iskola, Herzl-hotel, Herzl-mozgó és Herzl-fényképek mindenfelé. A halhatatlanság hálája egy feláldozott életért. Körülnézek el-elábrándozva a cégtáblák különböző héber betűtípusain. Vagy százféle mesterség héber nevét látom a nyitott boltajtók és kapuk fölött. Közbe szemembe ötlík egy csöppet sem héberes hangzású, idegenszerű hirdetőtábla סימנים-שוקרט Mi ez? Hirtelen eszembe jut a rejtély megfejtése: Siemens-Schuckert! A bajor — árja — fajvédő cégek tehát átírják a nevüket lenézett semita betűkkel, hogy Tel-Avivban is legyen képviselőjük és már a feltámasztott régi-új héber szó חשמל felhasználásával hirdetik az elektromosságot. Egy hirdetőoszlopon a tel-avivi רענן csokoládé-gyár illusztrált „má-nistáne”-val világítja meg, mi a különbség a külföldi gyártmány és a תוצרת הארץ hazai ipar között és mellette a bajor sörgyárak csábító héber reklámokkal kínálják világhíres márkáikat. De hiába, itt nagyobb keletje van a hazai gyártmányú és alkoholmentes „Gazóz”-nak, a gyümölcsízes hűsítőitalnak, amelyet majdnem minden második kapu alatt árúsítanak. Egy hatalmas plakát adja tudtul, hogy a kikötőben egy hajórakomány cement מלט érkezett és „aki előbb jelentkezik, előbb jut hozzá”. Bizonyára sokan sietnek, hogy le ne késsenek. Hiszen mindenütt építenek itt. Építenek, olyan lázas sietséggel, mintha holnapra már mindent be kellene fejezni. A lakók feje fölött is építenek. Mert máról-holnapra szűknek bizonyul minden, szélességben és magasságban egyaránt.

Nézem-nézegetem a cégtáblákat. Bizonyára keresek valamit, gondolja az utcán posztoló héber számú rendőr. Felém siet, udvariasan megszólít héberül és útba akar igazítani. De fölösleges. A Herzlijah-gimnázium elzárja fönt az utcát és impozáns homlokzata éppen szemközt néz velem. Bemegyek az udvarba. Datolyapálmák, narancsfák, sikomorák, kazuarinák és a keleti virágoknak valóságos élő szertára. Kis leánykák szőkdelenek ki a gimnáziummal kapcsolatos elemiből és körülröpködik a gránát- és babérbokrokat, mint bujósdi játszó színes lepkék. Kis tó mellett öt-hat éves bodros leányka guggol és halacsákat fogdos ki, melyek fürgén ki-kisiklanak a markából vissza a vízbe, gyűrűket fodrozva.

— „Má at ósza, buba?” Mit csinálsz, baba?

— Ani tofeszeth rosaním — feleli kissé bosszúsan a balsiker miatt. És én örülök a leckének, amit a gyermek öntudatlanul adott. Bizony, könyvből sohasem tudtam volna meg, hogy a kutyahal is kapott héber nevet: „Rosan”. Nagy feje miatt. A Misna szerint mesteremnek kellene tekinteni ezután a kicsikét, minthogy „egy tételt tanultam tőle”. Mégis incselkedtem vele:

— Heách! kerülöd az iskolát, majd összeszid a mórát.

— Hamóráh amráh „A tanítónő mondotta!” — feleli nyugodt lelkiismerettel. Szemléltetéshez kell az osztályban. Hálából segíték néhány lárvát kifogni a csillogó tóból. Álom, álom. Hej, be szép volna kutyahalat markolni, lepkét kergetni itt a mirtus-bokrok és fügefák közt, pálmák, narancsok és olajfák árnyékában . . .

Csengetnek. Pár pillanat alatt az egész udvart előzönlük a „Herzlijah” lépcsőházából kihömpölygő gimnazisták. Vihákolva, hancurozva tárgyalják az óra eseményeit héberül. Ezeknek a fiúknak és leányoknak a szülei a galuth minden irányából jöttek ide Tel-Avivba és magukkal hozták a galuth országainak bábeli nyelvzavarát, de a gyermekek már egymás közt csak tiszta héberül beszélgetnek, birkóznak és játszanak. Bemegyek az épületbe. Mossinson direktor fogad, akinek „túlmodern” iskolavezetéséről annyi konservatív kritikát olvastam már. Hosszú, fekete szakállával, magas homlokával, tüzes, lelkes szemeivel Herzlre emlékeztet. De ha széleskarimájú kalapot, vagy tizenháromágú szörmekucsmát tenne a fejére, bátran csodarabbinak nézhetné. És hitté izzott fanatizmus az, ahogy Mossinson az ő legmodernebb pedagógiai rendszerét minden támadás ellen védelmezi.

Fürst Aladár professzorral együtt engedelmet kérünk néhány óra látogatására.

— Melyik órát akarják látogatni? — kérdi. — Zsidó történelem és irodalom véletlenül négy osztályban van most, az egyikben próféták, a másikban történet, a harmadikban talmud, a negyedikben Majmuni.

— Én fizikához vagy matematikához szeretnék menni.

— De hiszen ezekhez bizonyára nem ért?

— Sebaj — felelem, — hallani akarom, hogyan tárgyalják a fizikát és a felső matézist héberül. És talán Fürst barátomat is ez érdekli jobban, habár ő a literatura tanára a pesti zsidó gimnáziumban.

— De figyelmeztetem, hogy iskolaszabályaink szerint látogatóvendégek csak az óra elején léphetnek a terembe és nem hagyhatják el az óra végéig. Zsidó iskola ez, itt rendnek kell lenni.

Dehogy is hagytuk el! Mámorosan hallgattuk egy egész órán át, amint röpködtek a hetedik gimnazista fiúk és leányok ajkán az új héber szavak a sinusok, cosinusok, tangensek és cotangensek, módusok, logaritmusok és mindenféle számtani és mértani labirintusok között! Bevallom őszintén, a matematika mindig gyengéim közé tartozott és bizony keveset értettem az egészből, mégis olyan felejthetetlenül szép volt. Sohasem gondoltam volna, hogy a matematikában annyi andalító zenei szépség lehet, ha az ember nem érti!

A következő órára az ifjú tudós, Efróni professzor vitt magával. Jesajást olvasták. Nem tanulták, nem fordították, csak olvasták és deklamálták. És történeti és esztétikai fejtegetéseket fűztek hozzá. „Mi ze bá méedom? — szavalja prófétái páthossal, nyitott lobogó fürtökkel egy feketeszemű, nyulánk fiú. — „Ki az, aki jön Edómból, bíbor ruhában Bozrából? Ki az, ki ragyog ruhájában, fenséges ereje teljében?” — „Én vagyok, aki igazságot ígertem, és hatalmam van segíteni!” — „Miért vörös a ruhád és öltözkéked, mint ki szőlőkádat taposott?” — „Pajtába léptem egyedül, a népek közül senki sem állt mellém, s széttapostam őket haragomban, s

*Egy indiai zsidó villája
Tel-Avivban*

*A telavivi „Vaad hacirim“
(Városháza)*

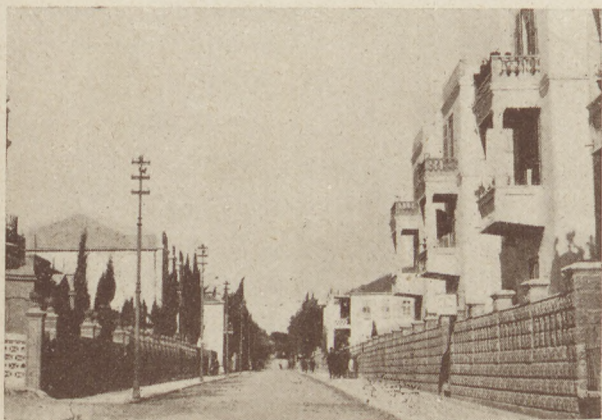
*Főposta és rádióállomás
Tel-Avivban*

Rothschild-park Tel-Avivban

A „Herzlija“ héber gimnázium Tel-Avivban

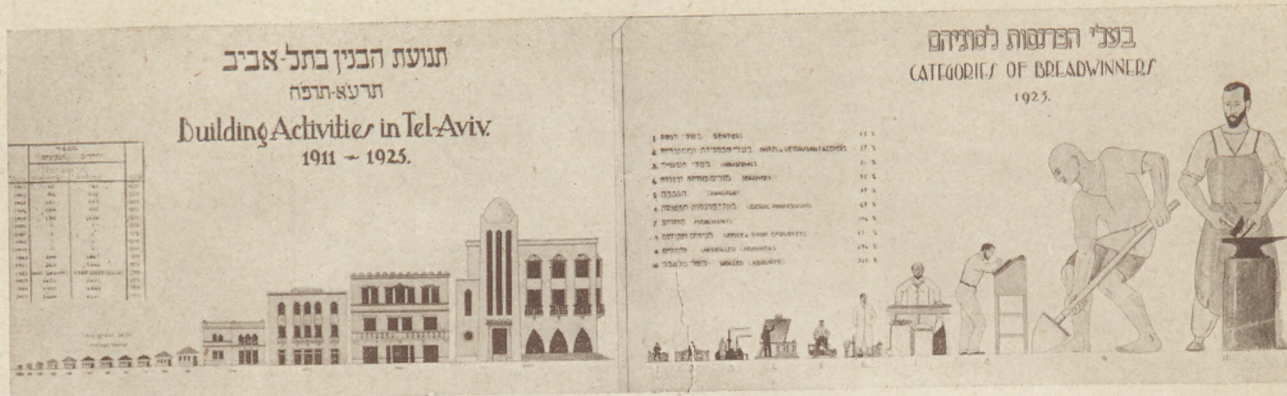

Juda Halévi ucca Tel-Avivban

A telavivi „Gallé-Aviv“ (Tavaszhullám) kaszinó

Emődi Miklós (Tel-Aviv) felvételei a Mult és Jövő számára

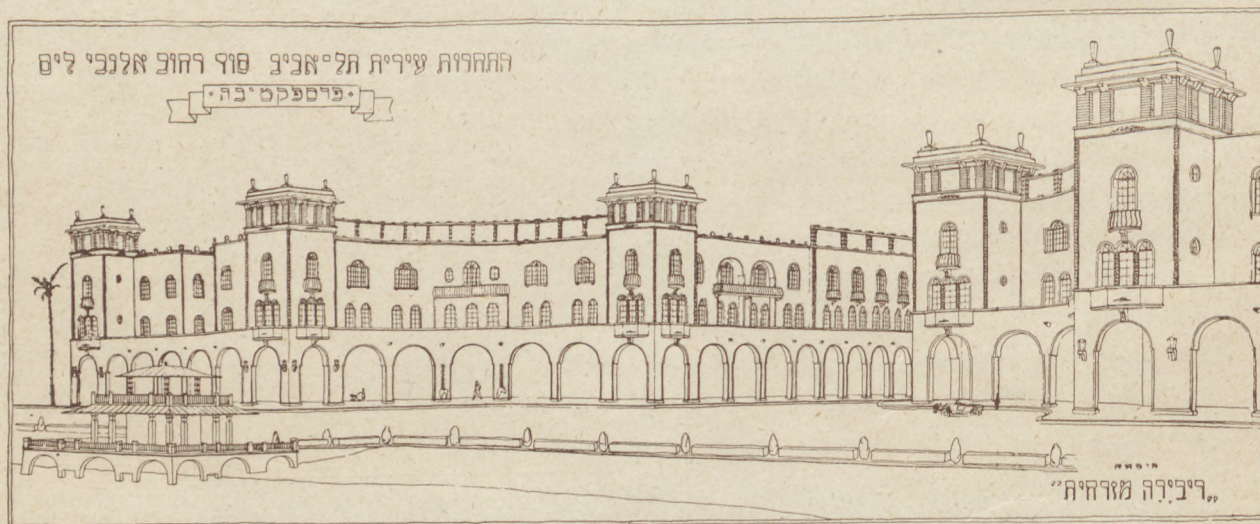
Illusztrált grafikónok. Irsay István műve

Bene-Berak zsinagógájának terve,
Varsa Lajos műve

Bodánszky Ferenc építész telavivi „Ház és kert“
tervpályázatának első díjjal kitüntetett pályaműve

A telavivi „Allenby“ tengerparti kiképzésének terve. Bodánszky Ferenc és Varsa Lajos műve

szétzúztam őket dühömben és reáfreccsent a nedűjük palástomra és minden ruhámat beszenyeztem. Mert a bosszú napja volt szívemben, a megváltás esztendeje ime elérkezett." És érdekes történelmi diskurzus indul meg tanár és tanítványok között. Kikre vonatkozik? Mi volt akkor Edom és a többi népek sorsa? Közben a tanár idézget katolikus, protestáns, zsidó bibliamagyarázókat és nem egyszer kénytelen velük szemben igazat adni a kis telavivi diáknak, akinek héber nyelvértéke nem könyveken, hanem az életben csiszolódik. Oh, itt *élnek* mindezek a fogalmak. Még történelmi atlasz sem kell. Innen kirándultak már nem egyszer Edom határáig.

Efroni tanítja a *világirodalmat* is. Talán az egyetlen középiskola ez, ahol ilyen tantárgy szerepel. Nívós esztétikai vita fejlődik. Naturalizmusról, realizmusról, romanticizmusról. És példák száguldanak a világirodalom legkülönbözőbb tájairól, hogy megvilágítsák egy-egy író-poéta kifejezési formáját, az „ófen hatéur“-ját. „Szeretném hallani a ti véleményeteket” — mondja Efroni professzor többször. Mintha nem is tanítás, hanem tanácskozás volna. A fiúk és lányok ambíciója a végsőig fokozódik és meglepően érett fejtegetések bukkannak elő az ifjú koponyákból. Szóba kerül Flaubert mint „realist kicóni” (szélső realista), Zola mint „naturalist kiconi” és a héber irodalomból vett példaként a franciákkal rokon Brenner, aki itt Jaffában szentelte meg vérével és martir életével a zsidó renaissance művét. Egy szókehajú, kékszemű leány rajongó szavakkal boncolgatja írói egyéniségét. Egyetemi előadás nem lehet magasabb színvonalú, mint ez a héber és világirodalmi óra itt a telavivi „Herzlijah” hetedik osztályában.

Még egy francia órát is meghallgatunk. Gyönyörűség nézni azt a csodák csodáját, hogy míg az egész világon a hébert fordítják a különböző nyelvekre, hogy megértsék, itt ellenkezőleg, a franciát kell héberre fordítani, hogy megértsék. Palesztinában sem volt ez így mindig. Évtizedekig az Alliance Isr. Universelle szentföldi iskoláiban a francia volt a tanítási nyelv, a „Hilfsverein der deutschen Juden” intézeteiben pedig a német. „A héber nyelv nem alkalmas arra, hogy tanítási nyelv legyen” — mondták. És kár volna megfeledkezni arról az önfeláldozó hősi harcról, amelyet a palesztinai tanítóság a héber nyelv jogáért saját kenyéradói ellen folytatott. A mindennapi falat megvonása, kiéheztetés, erőszak, hatalom, semmi sem törhette meg a háború előtt lefolyt történelmi kultúrsztrájkot, melynek jelszava volt, hogy „Erec Jisraelben vagy héberül tanítunk, vagy sehogy!” Ha Sedánnál a német Schulmeister győzött, Palesztinában szintén a tanítóság diadala volt a héber nyelv feltámadása.

— Hány növendéke van a Herzlijáhnak?

— Legutóbb a végleges szám 578 volt és ebből 251 leány.

— Milyen idegen nyelveket tanítanak?

— Arab, angol, francia és latin nyelvet. Az iskola különben kettős tagozatú: az egyikben irodalomra és pedagógiára helyezik a súlyt, a másikban természettudományokra és matematikára.

— És fölveszik az itteni maturával a növendékeket a külföldi egyetemekre?

— Hogyne! Sőt az angol egyetemek annyira becsülik a mi érettségi bizonyítványainkat, hogy növendékeinket épúgy mint a haifai héber reáliskola maturáltjait,

két szemeszter elengedésével magasabb évfolyamra veszik föl. De a mi célunk nem is az, hogy a lateiner-osztályt szaporítsuk. Egyelőre elég diplomás ember jön a diazporából és azok közül is sokan fekete munkát végeznek. Néhány „okleveles” malterhordót és kötőrőt láthat itt Tel-Avivban és a házépítő kvúcékban. A mi növendékeink is szívesen mennek maturájukkal városi vagy mezei munkára. A Herzlijah-gimnázium maga is több „munkaszak” képzésével foglalkozik. Tanítunk kertészetet, asztalosságot, kémiai kísérletezést, könyvkötészetet.

— És ki irányítja az egész palesztinai iskolaügyet?

— A „*vaad hachinuch*”, a Cionista szervezet nevelésügyi departementje. Több mint 150 iskola (óvodák, elemi és középiskolák, tanítóképzők, szakiskolák) tartozik ide, több mint 500 tanerővel és vagy 20.000 növendékkel. Magában Tel-Avivban vagy 40 iskolánk van 7000 tanulóval. Tanítónőképző, óvónőképző, több ipari iskola, zeneművészeti iskola, gazdasági intézet, kísérleti állomás, laboratórium stb. Természetes, hogy az iskolák csak igen csekély részét fedezheti a kiadásoknak. Közel 150.000 egyiptomi fontot fordít a Cionista Szervezet évenként a nevelésügyre! Önöknél ez több mint ötven milliárd! De a mi pénzünk szerint is sok pénz! Vagy 10.000 fonttal hozzájárul a J. C. A. is, melynek iskolái szintén a Vaad hachinuchnak vannak alárendelve. És a kormány is adott a múlt évben majdnem 3000 font szubvenciót. Horribilis — teszi hozzá gúnyosan, — habár ennek az úgynevezett „szubvenció”-nak részletesebb kritikájába belebocsátkozni nem igen akar.

— Az arabok tizenötször annyit kapnak az angol kormánytól iskolákra — mondja az egyik tanár, — pedig nincs is annyi iskolájuk, hogy reáköltessék ezt a pénzt. Talán politikai fájdalomcsillapítóul kapják, vagy mert valóban az első népszámlálásnál csak ötvenezer zsidót állapítottak meg hatszázezer arabbal szemben. De a zsidó lakosság száma az utóbbi öt esztendő alatt megháromszorozódott és nekünk most is csak azt kell látnunk, hogy a zsidó nép csak önmaga építheti föl a nemzeti otthont. Sem a föld megváltásában, sem szellemi bástyánk fölépítésében nem számíthatunk, csak önmagunkra. És ez egészségesebb is így. És szebb is . . .

— A külföldön sokat agítálnak a palesztinai iskolák szelleme miatt — jegyzem meg halkán.

— Tudom — feleli mosolyogva, de mégis némi keserűséggel. — Nekik nem felel meg a mi szellemünk! Nekik jobban felel meg a chuc-laáreci iskolák szelleme, ahol a tanulók korán megtanulják a megalázkodást, a meghunyászkodást, a renegátságot, a nem-zsidó társaikhoz való dörgölözést, az asszimiláció ideálját! Nekik jobban felel meg a diazporai iskola, ahol a zsidó gyermekek nem tarthatják a szombatot és vasárnap az ünnepük. Jobban felel meg nekik a galuth-iskola, ahol szakálla nőhet a fiúnak, de egy héber mondatot tisztességesen elolvasni még akkor se tud, ha minden osztályban egészen a maturáig „*hittanból jeles*” volt. Nekünk nem kell itt „hittant” tanítani. Hogy mit imádkozik, azt érti itt még az ovodásgyerek is. A bibliát, a zsidó irodalmat és történelmet általában megismerik olvasásból, mint literaturát. Nem kell se fordítani, se bemaagolni. A héber történelmi művek az ifjúság legkedveltebb olvasmányai. A mi növendékeinknek a vérében van a zsidóság, mind érzik, hogy ők népünk

jövőjének kovácsai, valamennyi kész az életét Erec Jisrael reneszánszának szentelni. Mit akarnak még? Mi pedagógusok vagyunk és nem papok! Senki sem áll útjába, hogy a rabbik vallásosabb szellemet terjesszenek a szülők közt, akik nevelhetik a maguk gyermekeit saját fazonjuk szerint. Amelyik gyereknek úgy tetszik, ülhet az óra alatt sapkában is, de nem fogjuk a sapkakérdést a tanítás sarkproblémájává tenni. A „vaad hachinuch” orthodox iskolákat is fenntart. A mizrachisták ovodáit, elemieit, tanítóképzőit és ipariskoláit is támogatják a cionista budzsetből. Sőt legújabbán a jesivákat is. A legmesszebbmenő liberalizmus és tolerancia a törekvésünk. Senki sem akar lelkiismereti kényszert gyakorolni senkire. De nem engedjük azt az inkvizíciós szellemet meghonosítani, amely politikát csinál a konzervativizmusból és hiú vásárt a vallásból. Nekünk meg kell óvnunk a gyermeki lelkek tisztaságát . . .

Már késő este volt, mikor felejthetlen sáronvölgyi kirándulásomról visszaérkeztem Tel-Avivba. Az új zsidó város ragyogó villanyfény árjában úszott. Amint az elektromos sugarak reávilágítottak az égnek meredő karcsú pálmafák siluettjeire, melyek közül itt is, ott is lágy héber dalok csendültek ki, olyan volt mint egy meg-elevenedett keleti szimfónia. Tel-Aviv dalol. A chálucok hazatértek a narancs-ültetvényesekből, az építő kvúcak a vakolómunkából, kötőrő fiúk és leányok a kvisről, az országútról és mind elárasztják az utcát boldogan beszélgetve, énekelve. Sokan a Rothschild-kert korzója felé tartanak, sokan a holdas tengerpart felé. A diákok is letették könyveiket és az öregek is kijönnek és belekeverednek a dalos áradatba s a galuth barázdáival teleszántott arcuk elnyugvásán látszik, hogy a profécia teljesülését érzik itt: „Még fölépítlek Én és te fölépülsz, Izrael hajadona. Még fölékesíted cintányéraid és kivonulsz a vigadozók körtáncaival, ifjak és öregek együtt . . . És átváltoztatom gyászukat vigalomná és megvigasztalom őket és megörvendeztetem bánatukban . . . És leszen lelkük mint egy megöntözött kert . . .”

A Herzlijah-hotel széles terraszan egész magyar kolónia várt reám. Mérnökök, chálucok, Tel-Aviv amerikai gyorsaságú épülésének részesei, segítő munkásai. Köszöneti jöttek földijüket sok salómmal, a béke áldásaival. Ott van köztük a tömött fekete szakáll tekintélyével fellépő zömök ifjú *Sisa*, aki a pesti *Izr. Tanítóképzőn* kapta diplomáját és most Tel-Avivban tanít héberül! Amellett minden gondja, hogy miként hozhatná ki a Szentföldre körülrajongott professzorát és igazgatóját, Bánóczy József dr.-t. „Palesztinának meg kell ismernie Bánóczit és Bánóczinak meg kell ismernie Palesztinát!” — mondja mint megdönthetetlen igazságot. Ott van köztük a megnyult termetű, komor tekintetű *Klein*, akit a pesti egyetem jogi fakultásáról menesztett ki a numerus clausus, most odakünn is ügyvédi („*őrech din*”) pályára készül s a viláért sem beszélne egy szót sem másképp, mint héberül. „*Rák-ivrit*!” (csak héberül) — feleli mindenkinek, aki más nyelven szólítja meg. És rajta ragadt elválhatatlanul a jelző, amely szinte második neve lett: „*Rák-Ivrit*”. Ott van köztük a pesti Rabbiképzőből a műegyetemre és onnan Palesztinába kikerült *Breuer* mérnök, az Emek lecsapolója, aki a mocsárszáritás technikájának legnagyobb tekintélye lett. Ott van *Vámos* mérnök („mehándész”), akinek minden kolónián láttam tervezett házaít és éppen ma délután benn álltam stílusos yemeni templomában Rison Le-

Cijonban. Ott vannak a Szatmári (most „Szod-Morijah”) építésztestvérek, Tel-Aviv sok szép kis palotájának tervezői, Emódi, Tel-Aviv egyik legnevesebb fogorvosa („rófé sinájim”) és még sok neves és névtelen munkása Palesztina ujjaépítésének. Valamennyien sok újat, érdekeset mondhatnak el nekem, aki csak második napja járok a feltámadó Erec Jisrael kábulatában.

— Az én meggyőződése — magyarázza Breuer mérnök — kezdettől fogva az volt, hogy sokkal célszerűbb mocsaras területeket megszerezni és szanálni, mint egyéb elhanyagolt, kietlen területeket termővé tenni. A mocsárban egy pozitív érték van, ami itt mindennél fontosabb: *vizbőség*. Mert sokkal biztosabban lehet segíteni a vízbőségen, mint a vízszükségen. A kútfúrás sokszor meddő és mindig rengeteg költséget emészt föl. A mocsárlecsapolás sok áldozatba kerül, de az eredmény dús talaj, amelynek megöntözését aztán szabályozni tudom. És ez a legértékesebb ebben az országban, ahol májustól októberig nem kap a föld egy csepp esőt!

Vámos építész Tel-Aviv hihetetlen arányú fejlődéséről beszél:

— Tizenöt évvel ezelőtt még homoksivatag volt itt, ahol most ülünk. Tíz év előtt vagy száz házig jutott a kis telepes csoport. Öt évvel ezelőtt, a háború után kétszáz ház volt. És csak ezután kezdődött a tulajdonképeni fellendülés. Az utolsó három év alatt több mint kétezer ház épült fel, körülbelül tízezer szobával, mialatt a lakosság háromezerről harmincötezerre emelkedett. Ha levonjuk a szombatot és a zsidó ünnepeket, amikor az építkezés szünetelt, azt lehet mondani, hogy *naponta három új ház épült föl Tel-Avivban*. És ez a tempó még egyre fokozódik!

— Szellemi centrummá is ilyen tempóban fejlődik Tel-Aviv — mondja Sisa. Itt telepedett le Bialik, Achad Haám és körülöttük a héber írók, poéták, publicisták egész gárdája. Itt jelenik meg a „Haarec”, amely csendes versengést folytat a másik nagy napilappal, a jeruzsálemi „Dóar-Hajóm”-mal. Itt telepedett meg a „Morijah”, „Dwir” és számos régi és új héber könyvkiadóvállalat, itt van a „Juwal” zeneműkiadó társaság központja, itt van a „Merkáz hamórim”, az összes palesztinai tanerők központi szervezete. Lappangó versengés folyik itt a szellemi hegemoniáért, mint hajdan Jabné és Jeruzsálem között.

— Hogy miért indult meg olyan hirtelen a fellendülés éppen 1921-ben? — magyarázza Emódi. — Ekkor májusban voltak a jaffai zavargások, amelyeknek sok zsidó, de még több arab esett áldozatul. A vihar elmúltával a Jaffában és közvetlen környékén lakó zsidók kivonultak az arab szomszédságokból és Tel-Avivba tömörültek, amely azelőtt csak Jaffa külvárosa vagy kertvárosa volt. Itt teljesen maguk közt szervezhették meg a megbízható védelmet. Én is akkor egy félreeső arab házban laktam és életem megmentését csak annak a véletlennek köszönhettem, hogy a rend helyreállítására kivezényelt csapat angol ezredesének hirtelen erős fogfájása támadt és fogorvost keresve odalovagolt az én udvarom elé, szétugrasztotta a tömeget, amely már ajtómat ostromolta, engem pedig, miután fájdalmát lecsillapítottam, katonai fedezettel átszállított Tel-Avivba . . .

— Hogy hol kínálkozik itt héber ügyvédi munka? — magyarázza „Rak Ivriith”.

— Pörök hála Istennek akadnak a próféták földjén is. És akár az állami bíróságoknál

(járásbíróságok, kerületi bíróságok, főlebbviteli bíróság), akár az állami ügyészségnél Jeruzsálemben, akár a városbírósnál, vagy rendőrségnél, akár a kormányzóságoknál vagy adóhivataloknál, mindenütt az állam három nyelvén lehet tárgyalni: *angolul, arabul és héberül*. De Tel-Avivban például a városi hatóság, bíróság, rendőrség tiszta héber, minthogy a lakosság 100 százaléka héber . . .

— Talán folytassuk a diskurzust odakint sétálva?

— Helyes! De ne okozunk botrányt. Beszéljünk vagy héberül, vagy halkan. Ugyis eleget szidnak minket, hogy egymásközt folyton magyarul beszélünk.

— Talán az oroszok nem beszélgetnek soha egymásközt oroszul?

— Az más! Nekik lehetnek privilégiumaik is. Ők jöttek ide először Erec Jiszraelt felépíteni és harcoltak érte, amikor még senki sem hitt benne. Mi késői jövevények vagyunk. Rólunk azt mondják, hogy a Balfour-deklaráció után jöttünk a terített asztalhoz . . .

— No, nem nagyon volt még terítve! Sőt talán ma sincs — jegyzi meg egy cháluc. — Akciót kellene indítani, hogy legalább ma tegye meg a magyar zsidóság a kötelességét. Legalább egy kolóniát alapítsanak a Szentföldön. Mennyi magyar fiú vár itt epekedve, hogy földhöz jusson, sok régi magyar zsidó család szeretne átmenni a chaluka-koldulásból a földmivelésre, a produktív munkára. A Keren Kajemeth bizonyára szívesen adna földet egy ilyen kolóniára, csak a felszerelést kellene előteremteni a magyar zsidóságnak! Tessék beszélni a Keren Kajemeth vezetőivel is Jeruzsálemben!

— Ott jön Bialik fivére! — mutatják egyszerre a szemközt közelgő, kissé félszegen járó alakra, kinek arcvonásait éppen elfedi előlem a lámpa előtt kihajló mondulafa árnyéka.

Pár pillanat múlva összeütközünk. Salom. Salom.

— Leán, adón Bialik? Hová?

— El achi. Bátyámhoz. Az előbb jött haza Jeruzsálemből!

— Talán megkérdezhetné, mikor fogad holnap. Hiszen most éjfél tájban már nem zavarhatom.

— Tékef asuv. Azonnal visszajövök.

— Együtt indulunk Bialik villája felé.

— Látjátok, drága tel-avivi földijeim, úgy-e ez az a testvére Bialiknak, akikhez a költő már harminc évvel ezelőtt híres versét írta: „*Kis levél a galuthból testvéremhez Cionba*”.

אגרת קטנה מן הגולה לאחי בציון

„Gabonás ősi réten szántva-vetve,

Ki volna testvér még mint te oly boldog?

Lásd, én itt fagyban járok, idegenbe,

És kóbor ebként szerteszét bolyongok . . .”

Ő már harminc éve, vagy még előbb jött ki ide hittel, áldozattal, dolgozni, ugart törni orosz bajtársaival, barátaival, Cion rajongóival. Hát bizony, az ő elsőbbségüket nem lehet elvitatni.

Lihegve érkezik a „testvér” a válasszal:

— Azt üzeni adon Bialik, hogy azonnal tessék jönni! Azt mondja, hogy adon Patai is fogadta őt éjjél után Budapesten . . .

Pár pillanat múlva ott vagyok Bialik keleti stílusban berendezett dolgozószobájában. Salom! Salom! Tíz éve, hogy utoljára láttam. Mintha még megfiatalodott volna azóta. Borotvált bajusztalansága teszi-e, amely az orosz arcot kissé angolossá formálta, vagy a szentföldi levegő ifjította meg, ahogy testvérehez írt versében megjósolta:

*„Szivemben ősnép tüzes vére lángol,
Hadd törjön hát ki erőm szabadulva!
Megifjuhódnék rétünk illatától,
Hajlott gerincem pálmaként kinyúlna.
A Karmel nevelt engem és a Sáron
Dús emlőjéből tejjel ittatott,
Csapongtam szerte bérceken, rónaságon,
És üdítettek édes illatok . . .”*

Bialik elmeséli a társaságnak budapesti tartózkodásának történetét. Hogyan menekült a háború kitörésekor a csehországi fürdőhelyről, ahol 1914 nyarát töltötte. Sokáig internálva volt, aztán Bécsben mégis engedélyt kapott, hogy az akkor még semleges Romániába utazhasson, ahonnan aztán Odesszába mehet. Átutazóban kora hajnaltól délig Budapesten kellett várakoznia nagy rettegések között, hogy valahogy észre ne vegyék és le ne tartóztassák.

Csenget a telefon, a „szach-rachók”. A „Gallé Aviv” („Tavaszi hullám”) kaszinóban türelmetlenkedik a társaság. Bialik asztaltársasága. „Tékef, tékef.” „Rögtön, rögtön! Vendéget is hozok.”

— No, hogy tetszik Tel-Aviv? — fordult hozzám Bialik künn az utcán, mosolygó szemhunyorítással és a kérdés hanghordozásában annyi gyöngédség, lágyág és melegség van, mintha azt kérdezné: „No, hogy tetszik a menyasszonyom? Ugye milyen gyönyörű? És olyan fiatal, alig tizenöt éves . . .”

És be se várva a válaszomat, amely persze úgyis magától érthető, folytatta:

— Én valahányszor az utcára kijövök, nem tudok vele betelni, mindig újnak tűnik előttem, újabb meg újabb szépségekkel. Ahányszor meglátom, mindig brochot, imaáldást mondanék reá. Valahogy azt, amit a szívárvány megjelenésére mondanak: „Aldott legyen, aki megemlékezik szövetségéről, szilárd a szövetségében és beváltója ígéretének”. Tel-Aviv teljesülés és álom, valóság és csoda. Nem gyönyörűség-e, ha az ember itt körülnéz és elgondolja, hogy tizenöt év alatt varázsolták elő ezt a nagy zsidó várost a pusztaságból. És a homokbuckák kiegyengetése, a sziklakövek kifeszítése, a talaj megtisztítása, a telkek parcellázása, a téglák égetése, a fundamentumok ásása, falak emelése, az emelet betetőzése, kertek ültetése és minden, minden itt tisztára zsidó kezek munkája, amelyhez egyetlen idegen kéz nem nyult! Sokszor siratom az esztendőket, miket ott töltöttem a galuthban és nem jöttem ki építeni az első építőkkel.

— Kár lett volna Bialik galuth-költészetéért, amely itt nem születhetett volna meg . . .

— És ha kinézek a balkonról a tengerre és látom a kikötőhöz közeledő hajókat, amelyek tele vannak hazatérőkkel, fölzeng bennem Jesajáhu látomása: „Emeld föl szemeid és lásd, mind összegyűlnek, fiaid a távolokból jönnek és leányaid becézve oldalukon. Látod és fény önt el és dobog és dagad a szived, mintha feléd tódulna tengerek tömege . . . Kik azok, akik röpülnek, mint bárányszerűek és mint galambok a ducukhoz? . . .”

Átme gyünk a Rechov Herzlen le a tengerpartra. Ezüstös holdfény csillog a hullámokon, melyek a mélyen vízbe beállított Gallé Aviv kaszinó betónlábait körül-táncolják. Bent egy asztal körül a „Haarec” szerkesztősége. Fejedelmet váró tisztelettel adják át a helyet Bialiknak.

— Mi ujság Jeruzsálemben?

— Még bete ge vagyok a jeruzsálemi héberségnek — feleli a költő. — Sokáig nem is bírnám ki. Kitérik a nyelv nyakát, kifecsegtetik kezét-lábát és nekem valóságos fizikai fájdalom.

— Tulajdonképen ki határozza meg az új fogalmak új nevét? — kérde m.

— A Jeruzsálemben székelő „Vaad halason”. De itt mindenki újít és improvizál, ahelyett hogy a Biblia, a Talmud, a Midras kimeríthetetlen forrásaihoz fordulnának.

A régi és mindenütt ismétlődő nyelvújítási harc ez — gondolom magamban. — Lezajlott ez Franciaországban épúgy mint Angliában, Németországban épúgy mint Magyarországon. Palesztinában egy jó évszázaddal később vált aktuálissá, de a fő, hogy aktuálissá vált és már életbevágó. Bialik a klasszicitás hive, a jeruzsálemiek kissé merészek. No meg talán, ami készül Jeruzsálemben, nem tetszik Tel-Avivban. Viszont szociális kérdésekben Tel-Aviv a progresszív és ez nem tetszik Jeruzsálemben. Majd eldönti az idő, kinek miben van igaza. Ahogy eldöntötte a régi szentföldi városok tanítáinak évszázados vitáit . . .

Bialik elbeszéli jeruzsálemi élményeit, találkozásait. Hirtelen kérdésbe csap át: „És mi ujság *Tel-Avivban*?” Nem így mondja: „mi ujság *itt hon*?” Öröm neki, ha a nevén nevezheti Tel-Avivot. Dr. Glückson a „Haarec” szerkesztője megmutatja a friss grafikonokat, amiket Diesengoff polgármester Tel-Aviv legújabb statisztikájáról készített.

— Nem érdemes ezeket a számokat megtanulni — mondja Bialik — mert holnap már túlhaladott valamennyi. Amióta én itt vagyok, egy év alatt majdnem megduplázódott minden és ma már talán több zsidó lakik Tel-Avivban, mint Jeruzsálemben.

— De két grafikont érdemes áttanulmányozni — tréfálgozott Glückson. — A *vizét* és a *villanyét*. Mennyi vizet használnak el itt, mennyit mosakodnak! Kár, hogy nincs szappanfogyasztási grafikon is mellékelve. És a villanyáram rohamos emelkedése, mennyit világítanak és mennyi gépet hajtanak! Ezt még Ruthenberg sem hitte volna. Ő a Jordán vizerejét akarja villamosítani, de ma-holnap a mi Jarkonunkat is bele kell majd kapcsolni és talán éppen innen fogják világítani és mozgatni Jeruzsálemet . . .

— Diesengoff új városházat tervez. A régít már kinötte Tel-Aviv.

— Salamon király idejében — mondja az öreg Ravniczky, Bialik nagy Agáda-művének társszerzője — ide Jaffába úsztatta le Hiram, Tyrus királya a libanoni cédrusokat és innen vitték föl Jeruzsálembe a templom felépítésére. A második templom felépítésekor a perzsa Cyrus és Ezra idejében is ez ismétlődött. A harmadik felépítésnél is Jaffa-Tel-Aviv csak állomás lehet Jeruzsálem felé . . .

— Kitünő mithológiai „midrásmagyarázat” jutott eszembe — mondja egy fiatal héber hírlapíró. — Kepheus és Joppe leánya: Andromeda egy sziklához volt itt láncolva, míg Perseus meg nem szabadította. Kepheus és Joppe az egymással versengő, majd egymással házasságra lépő Hajfát és Jaffát jelenti, Jaffát régi görög-római írások Joppenak nevezik . . .

— A többit már értjük — szakítja félbe a szerkesztő. — Érdekes Diesengoff foglalkozási grafikonja. 1.5 százalék rentier, 1.7 százalék szállodás, 2 százalék gyáros, nagyiparos, 3.2 százalék tanító, 3.7 százalék szállító, 6.5 százalék szabad foglalkozású: építész, mérnök, író, művész, orvos, ügyvéd stb., 10.4 százalék kereskedő, 11 százalék irodai és kereskedői alkalmazott, 28.4 százalék kisiparos, 31.6 százalék ipari munkás. Zsidó város „levegő-exisztenciák” nélkül.

— De az egész Tel-Aviv még egyelőre sok levegőből áll — mondja komoly, aggódó hangon az öreg Ravniczky. — Minek új nagy városokat építeni Palesztinában, mikor még a régieknek sincs meg a kellő mezőgazdasági háttérük? Mire való a hajszoló sietség az amerikai városi stílus felé, amikor még távolról sem teremtettünk elég termelő farmot a város táplálására? Az anyaföldre kell visszavezetni a természetből elszakadt zsidó tömegeket és nem új alkalmat adni egészségtelen városi milieu keletkezésének. Már ott tartunk, hogy a palesztinai zsidóságnak több mint kétharmada városlakó. Hová fog ez vezetni? Még gyökeret se vert a földben a zsidó mezei munkás és már feléje tárja csábító karjait a város a maga könnyelműbb életével, mulatságaival, luxusával és látnivalóival. Mindenütt másutt a falvakból fejlődött a városi centrum, mint elkerülhetetlen szükségszerűség, mi meg, mint javíthatatlan fantaszták, az építést az emeleten kezdjük, még pedig mindjárt az amerikai felhőkarcolók legfelsőbb emeleteivel. Nem levegőbe építés ez fundamentum nélkül? . . .

A kaszinó-terem hirtelen besötétedik, egy pillanat múlva fönt a plafonon sötétvörös lámpák gyulladnak ki. Egyik sarokban megszólal a Jazz-band és a misztikus vörös fényben tükröző parkettre foxtrottozó párok lejtének ki.

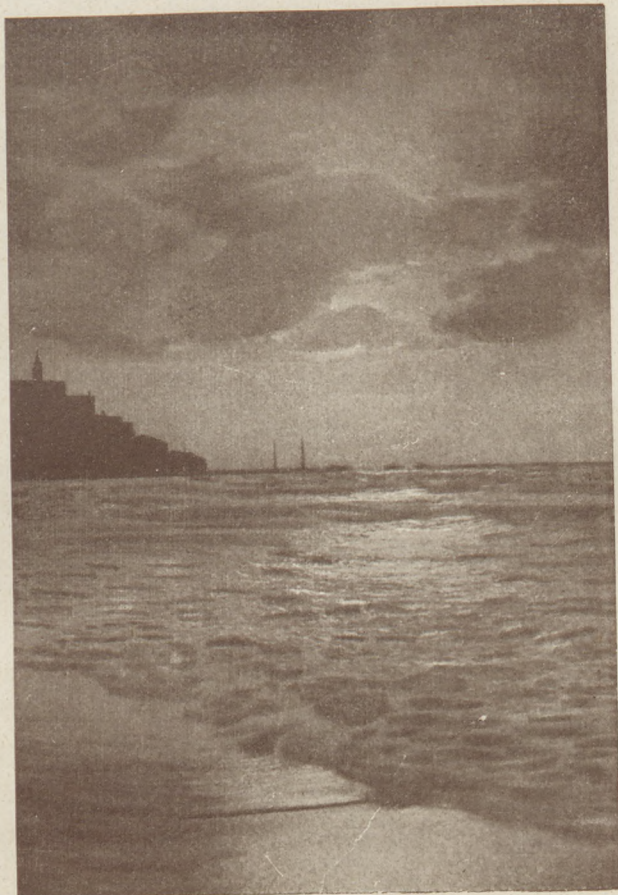
Valami kimondhatatlan fájdalom ragadt szíven. Minek hozták ezt ide a lázas, beteg Európából? Ezt a kábító narkótikumot, ide, ahol egy egészséges, új, viruló életnek rakják le a fundamentumait? Bialik észrevette elbúsulásomat:

— Lehángol ez a kép? — kérdi mosolyogva. — Nincs-e benne a próféciában, hogy „akkor vigadni fog a hajadon a táncban”?

— Igen. Láttam ma künn a kolónián horratáncot az alkonyatban. Szabad ég alatt kezüket egymás vállára téve forogtak a széles körtáncban ifjak és lányok és a távozó nap bimbósugarakkal fonta át a szép testvéri láncot. Nem a tánc hangol le, csak ez a tánc és itt . . .

Struck (Haifa): Kút Jaffa mellett

Jaffa

Jaffa előtt

— Kis áldozat ez az idegenforgalom oltárán. Jönnek angol tisztek és turisták, akiket jobban érdekel a foxtrott és a shimmy, mint a héber nyelv renaissancea. Ezeknek is kell nyújtani valamit. Nem nagyobb bűn ez, mint amikor Salamon király a pogányok kedvéért oltárokat épített Jeruzsálem mellett a pogány isteneknek.

— Tel-Avivnak világfürdő-várossá kell fejlődnie — mondja dr. Glückson. — Tel-Aviv tengerpartja a legegészségesebb. Klímája télen-nyáron enyhe. Itt az új grafikon. Január 13 fok Celsius meleg, február 14 fok, március 16 fok, április 17 fok, május 19 fok, június 24 fok, július 26 fok, ez a legmagasabb, aztán megint visszafelé megy és még decemberben is 14 fok meleg van. Ide fognak majd jönni Izrael módosai az egész diasporából pár heti tengerparti üdülésre. Miért vigyék a pénzt Itáliába és a Rivierára?

A vörös lampionok elaludtak. Pillanatnyi sötétség után újra kigyulladtak a terem villanycsillárjai. Kimegyünk a terraszra. El-elnezünk a filiszteus partok felé. Lent a betonpillérek közt két cháluc sétál a sötétben, dalolva. Bent a városban már tilos az ének ilyen késő éjszaka — amint a legújabb héber plakát hirdeti. Polgármesteri rendelettel kellett eltiltani az utcai éneklést. De itt a tengerparton a legzengőbb hang is belevész a hullámok zúgó morajlásába és nem háborítja a csendet.

Hallgatom a messzeségben el-elhaló héber éneket. A kikötő fárosza percenként föllángol és újra elalszik. A távolban úszó hajók világítanak a tengeren. Holnapi chálucok jönnek-e utakat törni, köveket fészíteni, falakat emelni, kerteket ültetni, hogy újra házak százai épüljenek Tel-Avivban és Jeruzsálemben?

A JUDEAI KOLONIÁKON KERESZTÜL

Petách Tikvah, „Remény Ajtaja.” — Rison l'Cijon, „Cijonnak elseje.” — Nachláth Jehúda, „Júda Birtoka.” — Szántásvetés és Tóratanulás. — Harcok a rögért. — Aki gyalog ment Budapestről Jeruzsálemig. — „Ford-autóba nem ülök.” — A petách-tikvahi ütközet. — Két „sehechijonu.” Rothschild a háttérben és a harctéren. — „Mikveh Jisrael”, „Izrael reménye.”

Véletlen volt-e, hogy épen tegnap láttam a lud-jeruzsálemi uton a kis *Gimzo* falut és megelevenedett előttem a bölcs *Nachum is Gimzo* talmudbeli alakja, a régi, törhetetlen, zsidó optimistáé, aki minden bajra, kellemetlenségre azt mondotta: „*Gam-zó letóváh*” „*Ez is a javamra lehet.*” Elkószáltam Tel-Aviv utcáin, nézegettem a tengerre nyíló balkonok virágdíszait és a pálmafasorok mögül előkandikáló kék-fehér, sárga-zöld, narancs-fekete és a Kelet minden színében duskáló, rajzos héber-betűs cégtáblákat és ezalatt a társaság autói elrobogtak Petách Tikvah felé. Vártak, kerestek — mondja a Malón (hotel) „Herzlija” gazdája — aztán elfogyott a türelmük és elindultak. „*Gam zó letóváh*” — felelem és megyek a garázs felé, amely héberül is ezt az idegen nevet viseli: גרני (És mert zs a héberben nincsen, úgy segítenek magukon, hogy a ג betűre ékezetet raknak, mint némely szláv nyelvben.) Maga az *autó* már héberesítve van: מכונית „*Mechonith*” a neve. És azt hiszem, többször emlegetik Jeruzsálemben mint Budapesten. Palesztinában olyan autóforgalom van, hogy a vetekedő arab és zsidó sofförök valósággal boszorkányos szédületességig fejlesztik a gépkocsivezetés mesterségét. Árban pedig versenyeznek a vasút harmadik osztályával is. Az ember elmegy a bérautó-garázsba és ott mindig tüstént talál utitársakat minden irányba, úgyhogy csak egy helyet kell bérelnie és az *autó* nagyságához képest hárman, négyen, vagy öten osztják meg a költségeket.

A garázs elé érve, éppen indulásra készen állott egy kisebb fajta Ford-kocsi. Csak egy hely, egy öreg úr, vagy paraszt, de mindenkép zsidó mellett volt még betöltetlen. Egy ausztráliai öreg turista szintén Petách Tikvah felé igyekszik ugyan, de inkább megvárja a legközelebbi autót. Mert ő *Ford-kocsiba nem ül bele.*

— Ha a zsidók önérzetesek volnának — pattogja felénk kissé angolosra tört héberséggel — könnyen moresre taníthatnák azt az antiszemita Fordot! Ha könyveket ad ki a zsidók ellen, ne akarja nekik eladni autógyártmányait!”

Az öreg ausztráliai testvérnek teljesen igaza van. De én — gondolom magamban — ráérek küzdeni az antiszemitizmus ellen — otthon. Itt szeretném minél előbb látni a Remény Ajtaját. És gyorsan elfoglalom az egyetlen üres helyet. Bemutakozom a szomszédomnak. Kérges tenyere szeretettel szánt végig a kezemen. Salom! *Pinchasz Méir* a neve, Petách Tikvah első kolonistái közül. 1879-ben az első

honfoglalók közt volt. „*Gam zó letóvah*” — ismétellem örömmel. Jó volt lekésni. Most legalább összehozott a véletlen egy ilyen vezetővel. Az autó túlköl és pár pillanat alatt künn vagyunk a homokos határban. Egy kis emelkedésről visszanezve, magam előtt látom egész Tel-Aviv-t széles, fasoros utcáival, parkjaival, villáival, gimnáziumaival, gyáraival. Lehetséges-e, hogy ez tizenöt évvel ezelőtt még sivatag volt? És a csodálatos város mintha szemmel láthatóan folyton nyujtogatná a karjait északra, délre. Amott még a homok közepette emelkedik néhány ház. Kopasznak, árvának, elhagyottnak látszik, de egy év múlva gyönyörű utca lesz az is, ciprusokkal, pálmákkal és eukaliptusokkal. És mandula- és narancsfák fognak virítani a balkonokról és ablakokból és héberbetűs cégtáblák fognak nyugtalankodni a nyitott boltajtók fölött. Tizenöt év alatt harmincötezer lakosa lett az új zsidó városnak — semmiből. Hogy irigylem azt, aki látni fogja ötven év múlva! A „Hinterland” is párhuzamosan fejlődik. Köröskörül régi és új zsidó kolóniák, állattenyésztő, földművelő gyarmatok.

— Saronában vagyunk — mondja a szomszédom. — Német templáriusok alapították ezt a pompás kolóniát, a Saron völgyében, amikor még zsidó földműves Palesztinában nem volt. Ők látták el Jaffát tejjel, vajjal, főzelékkel. A háború alatt a német kolonistákat kiutasították és azóta a visszatértek sem tudják magukat összeszedni. Jaffát felszívja Tel-Aviv, Saronát meg háttérbe szorítják az új zsidó gyarmatok. És előbb-utóbb zsidó kolónia lesz Saronából is. És akkor ide fog tartozni szemközt a *Montefiore-kert*, ahol ez a nagy filantrop már hetven évvel ezelőtt gazdasági iskolát szeretett volna alapítani. És ide fog tartozni ez a viruló, óriási Goldberger narancsültetvény is. De ha ilyen tempóban halad tovább az építkezés, mint most, akkor pár év múlva a Montefiore-kert lesz Tel-Aviv városligete.

A távoli mezőn három egyforma domb ötlík a szemembe, mintha valami erődtímeny volna. *Napoleon dombjai* — magyarázza a szomszédom. — Jaffa ostromához kellett neki és felhordatta, azt mondják, egy pár óra alatt. Napoleon jelszavát, hogy „*lehetetlen nincs a szótáramban*”, ismételtettük mi is, amikor több mint negyvenöt évvel ezelőtt fiatalos fejjel idejöttünk, hogy az elpusztított Saron völgyében új életet kezdjünk. A Talmuddal a hónunk alatt jöttünk. Ugy képzeltük, délelőtt szántunk-vetünk, délután a Talmudba mélyedünk. „Időtök fele a tietek, fele meg Istenné”, ahogy bölcseink mondják. A jeruzsálemi kólel-zsidók kinevettek bennünket, bolondoknak csufoltak. Sőt meg is fenyegettek, hogy átok alá helyeznek, mint eretnekeket. De mi nem olyan legények voltunk, akik félnek akár fenyegetéstől, akár csúfolódástól. Köztünk volt *Joel Móse Szalomon*, az író, aki akkor tette közzé azt a híres felhívást, hogy cseréljék fel az írók a tollat az ekével és azzal fejezte be, hogy „*abbahagyom a „Jehuda v Jerusolájim” folyóirat szerkesztését és edesebb lesz nekem a föld röge, amelyet szántok, mint ezer cikk és beszéd.*” Köztünk volt a londoni *Zerach Barnet*, aki elsőnek lovagolt fel a nehezen megszerzett petachtíkvai területre, ott leugrott a lováról, levetette magát a földre és csókolta a rögöket hangosan zokogva. Volt néhány magyarországi társunk is. Nagyszerű emberek! *Stampfer Jósua*, a szombathelyi dáján fia, aki gyalog tette meg az utat Budapestről Jeruzsálembe, a

Balkánon, Törökországon, Anatólián és Szírián át, hónapokig bolyongott sivatagokban étlen-szomjan, ezer veszély között, míg céljához ért . . .

— Erről mesélt nekem a fiatal *Raab* is, akivel együtt jöttünk a hajón Konstantinápolytól Jaffáig. Megigérttem neki, hogy meglátogatom.

— Neki nagybátyja volt Stampfer Jósua. Majd elmondhat róla mindent. Velünk volt az öreg *Raab* Eleázár. Illetve akkor még ő is fiatal volt. Még ma is él. Köztünk volt még *Guttmann* Dávid Méir *Debrecenből*, aki mint gazdag kereskedő, sok pénzzel jött, de azért épúgy fogta az eke szarvát, mint mi mindnyájan. Csakhogy az eke szarvához sem lehetett olyan könnyen hozzájutni. Földet a magunk nevére az akkori török törvény szerint nem vásárolhattunk. A jaffai angol konzul segített bennünket és a földet a maga nevére iratta.

— Érdekes véletlen, jegyzem meg, hogy az első szentföldi zsidó kolónia is mintegy angol fenhatóság alatt alakult. Vagy nem is véletlen?

— De ezzel még távolról sem volt az ügy elintézve — folytatja visszaemlékezéseit az agg kolonista. — Az első házfalakat, miket arcunk verejtékével felépítettünk, le kellett rombolnunk, mert az arabok feljelentettek bennünket, hogy nem szereztünk előre „építési engedélyt.” Aztán lopva, éjjel építettünk és gyorsan felhúztuk az előre elkészített tetőt. A törvény szerint, ha már tető is van az engedély nélkül épített házon, nem kell lerombolni, csak büntetést fizetni. Annál több baksisba került, azután, hogy ezt a tetőt csakugyan törvényesen is tetőnek ismerjék el. Így épült fel ház ház után, titokban, éjjelente. Nagyon fájt nekünk, hogy szinte bele kellett lopóznunk az ősi örökségbe, melyet pénzen megváltottunk is. Megtisztítottuk a földeket a rengeteg kötől, nem riadtunk vissza semmiféle nehéz munkától. Még a betegségtől sem, amely néhányunkat mindjárt kikezdett. Lázasan is kimentünk a mezőre dolgozni. Boldogok voltunk, hogy mi nyithattuk meg a „Remény Ajtaját” és rajtuk teljesedett a próféta szava: „És visszaadom onnan szőlőkertjeit és a szenvedések völgyét *remény ajtajául* (l'petách tikvah) és dalolni fog ottan, mint ifjúsága napjaiban és azon a napon, midőn feljött Micrájim földjéről . . .”

Az öreg Pinchasz Méir végigcitolja a hoseási verset és mintha ifjúság tüze lobogna fel a szemeiben, barna, barázdás homloka alatt. Igen. Minden szenvedést, minden küzdelmet megért, csak hogy a prófétai ige teljesedjék! És a prófétát citáló agg kolonistában megismerem annak az ősi népnek egy fiát, amely mindenét képes feláldozni egy szentírási versért, egy bibliai törvényért, egy szent ideálért.

A „Nahr-el-Audsa”, a *Jarkon* folyó zúgó vízeséséhez közeledünk. A *hét malomhoz*, melynek bájos primitívsege láttán önkéntelenül eszünkbe jut a haifai nagy Rothschild-malom a maga grandiózus technikai berendezésével. A kis folyó partján egy beduin pásztor csilingelő szíriai juhokat legeltet. Széles, kövér, lelógó farkukat kis fahengereken vonszolják maguk után, nehogy a finom gyapjuja vagy zsírja kárt szenvedjen. Ugy festenek, mintha apró boronákba volnának befogva. A pásztor leguggol a Jarkonhoz, összerakja két tenyerét és felmarkol egy kis vizet, hogy szomszúságát csillapítsa.

— Ezek a beduinok — mondja Pinchasz Meir — nem nagyon kényesek, amint

Wachtel: Hazatéró chálucok

Jemeniták zsinagógája Rison l'Cijonban

Rison l'Cijon pálmái közt

*Josua Stampfer,
aki gyalog ment Budapestről Jeruzsálemig*

*Joel Mose Salomon,
az íróból lett földmives*

Antipatris romjai Petach-Tikva mellett

Narancsszállítás a kolóniákról

látja. De minket akkor már a mocsárlevegő is beteggő tett. Mégsem akartuk otthagyni az első új zsidó kolóniát. Rengeteg veszteségeink voltak. Arab ekék helyett, melyek csak néhány centiméter mélységig túrják fel a földet, modern európai ekéket hoztunk. Ezeket a nagy ekéket azonban nem bírták a kis palesztinai ökrök húzni. Erre hoztunk nagyfajta ökröket Beyruthból. A szíriai ökrök azonban nem bírták ki a judeai klímát és elhulltak. A moszkitóktól pedig nem volt nyugtunk sem éjjel, sem nappal. Közben szomorúan szaporodtak határunkban a sirok, a Jarkon-parti temetőben. Mégsem engedtünk. Tudtuk, hogy a mi kezdésünktől függ a folytatás és ha mi abbahagyjuk, az egész siváth-Cijon álomnak vége. Kiköltöztünk lakásainkból a teleptől két órányira, a magasan és szárazon fekvő *Jehudijába*. Ott laktunk sátrakban több mint két évig és onnan jártunk be Petach-Tikvahba. Eukaliptusokat ültettünk, amelyek szívják a föld nedvét és kiszáritják a talajt. Az arabok nem ismerték ezt a fát eddig és ma is *Szedsera-el-Jahud*-nak, *zsidók fájának* nevezik. Hogy csodálkoztak a szomszéd felláchoz, amikor ezek a fák olyan babonás gyorsasággal szökkentek a magasba és házaik árnyékot kaptak és telepünkről eltűntek a mérges szunyogok. Azt mondták, hogy valami varázslattal hozzájuk kergettük át. Az efajta vádakat jól ismertük hazulról, Oroszországból. Mikor a telep egészséges lett, visszaköltöztünk családjainkkal együtt. Közben apróságaink is sarjadtak és nőttek, mint az eukaliptusok. Egyszer a kisfiam bejött és lelkenedezve mesélte, hogy fényes karikák vannak künn a ház mögött, hozzam be neki. Kimegyek és döbbenettel látom, hogy kígyók hevernek ott karikásan és méregzöldes pikkelyeik csillognak a napsütésben. Szerencse, hogy nem ment a közelükbe. Valóban angyalok vigyáznak a gyerekekre. Mindbár hájá, sivatag volt ez. Majd meg fogja látni, hogy fest Petach-Tikvah most! Gyümölcsöskertek, narancsosok, eszrog-telepek és minden narancskertben külön kút az öntözéshez! De talán mégis szebb volt akkor, amikor mindenkinek föl kellett cipelnie a vizet a Jarkonból. Vagy talán mert akkor fiatalabbak voltunk? Most ősz már legfiatalabb fiam is. Őt voltam meglátogatni Jaffában a kórházban. Balesete történt, az építésnél arcába zuhant egy kő. Szépen gyógyul, hála Istennek.

Az autó keletre kanyarodik, nagyot zökken.

— A tevé itt nyugodtabban csinálja a fordulatot — mondja Pinchasz Méir. — Azok voltak a szép idők, negyven évvel ezelőtt, amikor tevékre raktuk Petach-Tikvah első terméséből a tizedet és a zsenget és vittük, zsoltárokat dalolva, fel Jeruzsálembe. A „Száz Kapu” utcáján leraktuk a gabonát és a gyümölcsöt és meghívtuk a rabbikat, a kohanitákat, levitákat és szegényeket és mindnyájan örömtől könnyezve mondták velünk a *sehechijónut*, a hálaadást, hogy megértük, hogy kétezer év után először, ismét „terúma és maaszér” érkezik szentföldi zsidó termésből Jeruzsálembe . . .

Az öreg kolonistának könny szökik a szempillái alá. Pár percig hallgat a multba merengve. A gépkocsi homokba süppedve folytatja útját. Óriási kaktusokkal és akácokkal bekerített narancsosok közé érünk. Pinchasz Méir egy árokszerű mélyedésre mutat:

— Itt volt a nagy ütközet.

— A világháború alatt?

— Nem. A háború után. Az arabok, akiket fölbérelt izgatók félrevezettek, támadtak ellenünk. Mi előre készültünk. Ábrahám *Schapira*, a híres fősómer és a fiatal Absalon *Giszin* voltak a vezéreink. Ők szervezték a védelmet jó katonai alapon. Mindenkinek „be kellett vonulnia”. Éjjel lobogó máglyafény tünt fel Medsdel magaslatán. Tudtuk, hogy ez a jeladás a fellach falvak összecsődítésére. Másnap jelentették a sómerjeink, hogy beduinok és arabok serege közeledik fegyveresen, katonai fegyelemmel *Abu Kisk sejk* vezetése alatt és már el is rabolták a legelőn a hétszáz főből álló nyáját. Megkondítottuk a vészcsengőt és pár perc alatt az egész kolónia talpon volt, férfiak, asszonyok, fiatalok, öregek, mind kivonultak, fegyverrel a határba, a lövészárkokba. Schapira, aki azelőtt jó barátságban volt a sejjel, messziről feléje kiáltott: „Mit akartok? hiszen testvéreitek vagyunk!” Golyózápor volt a felelet. De csak gyönyörű, fehér lovát sebesítették meg. Erre aztán megindult a harc, a tüzelés. Egész nap tartottuk a pozíciónkat a többszörös túlerővel szemben és nem engedtük, hogy a rablók behatolhassanak a kolóniánkba, ahol mindent elpusztítottak volna. Szegény Absalon *Giszin* volt az első áldozat, beváltotta esküjét, a holttestével állta útját a rablóknak a kolónia bejárata előtt. Négyen estek el közülünk, de az arabok és beduinok közül hatvanöten. Aztán megjelentek az angol repülők és az arabok hanyatthomlok menekültek. Meg fogják emlegetni ezt a napot még dédunokáik is!

— És mi történt *Abu Kisk sejjel*?

— Elfogták és börtönbe vetették. De családja és törzse eljött hozzánk békéért könyörögni és jóvátételt kínálni. És mert mi békét akarunk szomszédainkkal, megbocsájtottunk nekik és magunk mentünk kegyelmet kérni a sejk számára. Azt hiszem, egyszer és mindenkorra elvettük a kedvüket az ilyen támadástól.

Pinchasz Méir úgy beszél ezekről a harcokról, támadásokról és visszaverésekről, mintha a legtermészetesebb dolgokról volna szó. Hol van, hol maradt a *Pinkásznak* csúfolt galuthbeli *Drückeberger*, a félénk, jámbor, öreg ghetto-zsidó?

Szép villasoron visz át az autó és megáll a petach-tikvahi postaépület előtt. Leszállunk és *Pinchasz Méir* körülvezet, hogy megmutassa a kolónia nevezetességeit. Lépten-nyomon meg kell állnunk. Akivel csak találkozunk, mindenki a fia hogyléte iránt érdeklődik. Nagy zsidó falu ez, ahol háromezer testvér lakik. Bemegyünk a zsinagógába. A felirata szerint אחד המיוחד בארץ הקדושה לכבוד ולתפארת „egyetlen a Szentföldön, dicsőségben és szépségben”. Mikor felépült, ez volt bizonyára az egyetlen, a legszebb, legimpozánsabb.

Az ajtó fölött színes freskóban a jeruzsálemi szentély nyugati fala. A frigyszekrényt pompás aranyhímzésű, nehéz brokátos függöny takarja. Rajta csillogó aranybetűkkel בא אליהו הנביא ברוך ה' Üdvözlés *Elijáhu* prófétának, aki mindenütt megjelenik, hogy megvédje az Ábrahám frigyébe felveendő újszülöttet. Gyermekkeresztelő, illetve gyermekzsidósító alkalomra készült speciális prochesz ez. Ajándékozta השר בנימין בן יעקב רמשילד והשרה אדלהיד „a fejedelem *Rothschild Benjámin*, Jákób fia és a fejedelemnő *Adelheid*”. Ő, „aki így szól *Juda városainak: épüljeteek föl!*” Ezt a prófétai idézetet látni mindenütt *Rothschild* arcképe alatt. És érthető,

hogy az egyke hazájában élő párisi Edmond Rothschild báró különösen szerető patrónusa lett a születendő kis kolonistának. Nemcsak frigyszekrényfüggőnyt ajándékozott erre a célra a kolóniáknak, hanem jutalmakat is tűzött ki minden gyermek után. És a rossz nyelvek szerint, ügyesebb kolonisták az első időkben öt-hat „brisz” után vették fel évente a prémiumokat — persze Rothschild intézőjével egyet-értve — és a jutalmak statisztikája szerint rövidesen egy-egy kolonistapárnak harminc-negyven gyermeke volt.

Néhány frappánsan alkalmazott idézet olvasható a falra illesztett fehér táblákon. Ne diskuráljunk. „Az Úr van az ő szent csarnokában, hallgasson előtte az egész föld!” Bizonyára sétálva imádkozó chászidoknak szól az intés, hogy „Ne járkáljunk helyről-helyre. Ki bölcs? Aki ismeri a helyét!” Átmegyünk a zsinagógával szemközt a Béth-hamidrásba. Az egyik kolonista, Mordecháj Dinovicz építette a „halácha tanulók egyesülete” számára, fiatalon elhunyt felesége, Sara Gute emlékére. Főnt a frigyszekrény fölött fába faragott madarak lebegnek kiterjesztett szárnyakkal. Mintha a hitvespárnak odafőnt egyesülő lelkét szimbolizálná. És ezt nem tekintették tiltott faragott képnek! A Béthhamidrás nagy asztala körül fehérszakállas rabbi ül híveivel, a Talmud *Szinhedrin* traktátusába mélyedve. Nem akarjuk zavarni. Kimegyünk.

— Hogy hívják azt a rabbit? — kérdem.

— Nem rabbi az, hanem kolonista, mint a többi — feleli Pinchasz Méir büszkén. — Szabad időnkben szívesen foglalkozunk mi öregek most is a talmuddal.

— És a fiatalok?

— Azok se járnak korcsmába, mint más parasztok. Van Talmud-Tóra iskolánk fiúk számára és Talmud-Tóra iskolánk leányok számára. „Necach Iszrael”, „Izrael dicsősége” a neve. Van gazdasági iskolánk, továbbképzőnk és vannak állandó esti kurzusok.

Befordulunk az egyik utcába. Elhaladunk a patika és a poliklinika mellett. Az udvarokból és kertekből virágok illata áramlik. A házak falán héber plakátok hirdetik, hogy este tudományos meg irodalmi előadások lesznek itt is, ott is. De természetesen nem hiányzik a mozi sem, amelyben bemutatják Victor Hugo: Nevető Emberét *השוער השחור* persze héber felirásokkal.

Kis térre érünk. A közepén ciprusok árnyékában egyszerű köoszlop örökíti meg a kolónia védelmében elesett négy hős emlékét. Megilletődve olvasom a gránitba vésett neveket: *Absalon Giszin, Náthán Rapoport, Cvi Grünstein, Zeév Orlov*.

— Ezek a zsidó hősök legalább zsidó ügyért adták oda az életüket — mondja az öreg Pinchasz Méir. — Elesnek a fiaink másutt is, ahol még az emléküket is meggyalázzák a zsidó hősöknek. *Zadikow*, a híres jaffai maggid, itt a zsinagógában prédikált, kértük, beszéljen az ifjúság szívére, hogy vallásosabb legyen. „Erről fogok beszélni a legközelebbi szombaton”, mondotta. Templomba menet valahogy megtudta, hogy kedvenc fia, akit rabbinak szeretett volna nevelni, de közben megszökött hazulról és a sómerek közé állt, meghalt Galilea védelmében. A maggid felment a szószékre és megtörtén zokogta: „Testvéreim! Zsidók! Az ifjúság vallástalanságáról

akartam beszélni. De az a fiú, aki otthagyja az apai ház kényelmét, az anyai kéz simogatását, hogy bolyongjon elhagyott tájakon, vad beduinok között és vezesse az ekét sziklás földeken, esőben és hőségben, — az nem vallástalan, hanem igazi hívő zsidó hős. Zsidók! Nem hitetlenek ők, hanem Erec Jisrael hősei. Szemeimmel láttam a mi ifjainkat, amint elesetek az orosz barrikádokon, nem a mi ügyünkért. Ma, egy órával ezelőtt örömhírt kaptam. Zsidó munkások hozták a hírt Galileából: Zsidó hős esett el Zsidóorszáért! Testvérek, mondjátok velem az áldást: „*Sehechijónu*. Áldott legyen, aki elérnünk engedte ezt az időt.” És ennél a szónál összeesett szegény maggid a szószéken és a zsinagóga fuldokolt a zokogástól.

Milyen csodálatos így együtt ez a két *sehechijónu*, amelyről ma Pinchasz Méir beszélt: *Sehechijónu* a Szentföld első zsidó termésére és *sehechijónu* a Szentföldért elesett első zsidó hősré! . . .

Felnézünk az emeletes községházába, a *Béth havaádba*, ahol természetesen szintén héber minden felirat, minden okmány és minden értesítés. Szép, tágas tanács-terem אולם הישיבות teleaggatva a kolónia multjának képeivel és különböző szentföldi fotografiákkal. Az egyik falon egy érdekes kézimunka, üveg alatt bekeretezve: Óriás skorpió csupa szentföldi termésekből összeállítva, minden testrész eredeti színeivel. Egy asszony ajándéka. Az egyik belső teremben egy szekrény kétszeresen lepecsételve. *Fegyverekkel van tele* — magyarázza Pinchasz Méir. — A község tanácsa felelős érte és csak veszély esetén bonthatja fel! Ilyen lepecsételt ládákat látni minden kolónián.

— És most még csak mutassa meg a fiatal Raab lakását és elbocsátom — mondom Pinchasz Méirnek, akitől hálás kézszorítással veszek búcsút.

A fiatal Raab kolonista házában terített asztal mellett találok a Tel-Avivban elvesztett társaságot. Banán, datolya, narancs, mandula, mézeslepény, malagaszőlő, édes aszúbor és minden, amivel kínál, a kolonista saját termése. A „*Pardesz*” (kert) termelő szövetkezet, melynek Raab egyik vezetője, több mint egymillió egyiptomi font (körülbelül *háromszázhatvanmilliárd magyar korona*) értékű narancsot exportál a külföldre. Csakhamar ráterelődik a szó a „*Pardesz*” alapítójára, Jósua Stampferre. Raab szívesen beszél nagybátyjáról.

— Nagyon vallásos ember volt és vallásos szellemben vezette a kolóniát. Egyszer mégis ő adta ki a parancsot a szombat megszegésére, még pedig a zsinagógában! Egy szombat délelőtt imaközben hozták a hírt, hogy beduinok törtek be a kolóniába. Stampfer félbeszakította a halk smóne-eszrét, ledobta a taliszát, felszólította az összes imádkozókat, hogy azonnal hagyják abba az imát és szaladjon ki-kí fegyverért. A beduinok számítása csütörtököt mondott, a szombati meglepetést fényesen visszavertük. Stampfer állította fel elsőnek a követelést, hogy zsidó munkásokat kell alkalmazni és ő volt a békítő és kiegyenlítő, valahányszor kolonisták és munkások között differenciák támadtak.

— És milyen a viszony most?

— Jó. Természetesen mindig felmerülnek bizonyos ellentétek munkás és munkaadó között. Az öreg kolonista gyakran elfelejti, hogy ő is valamikor kezdő volt

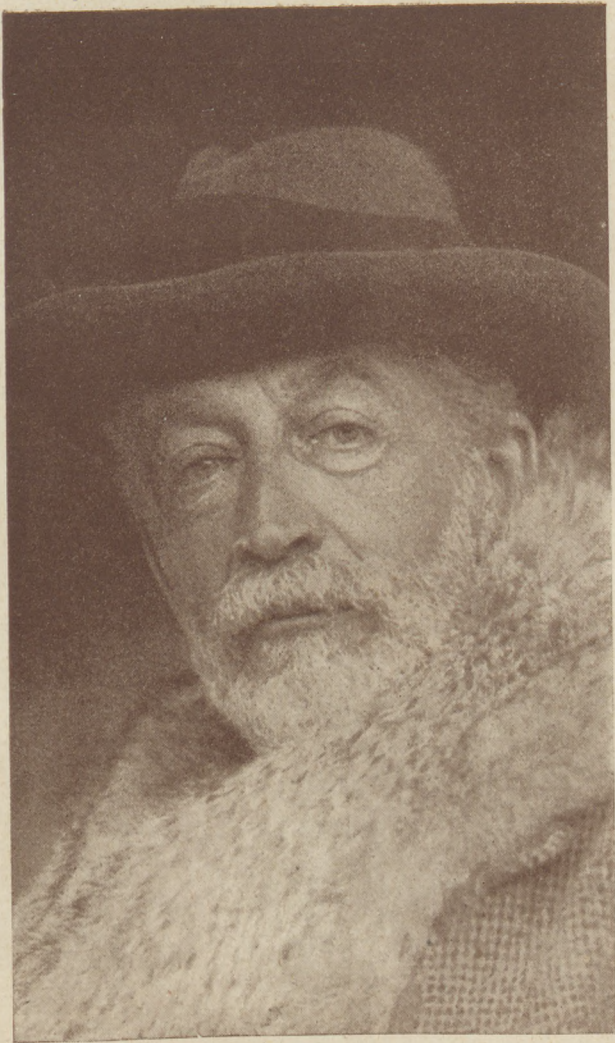
Ibrahim Micha, Abraham Sapira, a híres sómer és gyermekei

Jicchak Cvi Sapira sómer

Petach-Tikvának egy sómere

*Rothschild Edmond báró,
a legtöbb palesztinai gyarmat alapítója*

Narancsszállítás a kolóniákról

Kirándulás a kolóniából

és az ifjúnunkás sokszor nem akarja elismerni, hogy a kolonista is küzdött a földért épúgy, mint ő. Azonkívül az öregek konzervativizmusa és a fiatalok radikálizmusa is itt-ott surlódásokhoz vezet. A középuton haladunk mi, a kolonisták fiai, akik a „*Hisztadruth Bené Binjámín*” szervezetbe tömörülünk.

— Melyik Benjámín nevét viselik? — kérdem. — Benjámín Herzlét, vagy Benjámín Rothschildét?

— Ha úgy tetszik, mindakettőét. Rothschild meg Herzl különböző utakon egy célt követnek: Palesztina felépítését. Útját kell tehát állni a maradiságnak és a felforgatásnak egyaránt.

— Szóval a „Bené Benjámín” afféle *fascista* szervezet?

— Mondjuk annak. Hazafias zsidó alapon áll és konzerválni akarja az eddigi negyven esztendőnek zsidó szerzeményeit és a négyezer esztendőnek zsidó tradícióit. És a kollektív rendszerű kolóniákkal szemben az egyéni birtok alapján állunk.

— Nálunk „*kisgazdapárt*” volna a neve. De hagyjuk a politikát! Borzalom elgondolni, hogy az új Palesztinában is lehetnek osztályharcok és pártpolitikai érdekösszeütközések . . .

Megtekintjük az *eszrog-ligetet*, melyet a *Jarkonból* motorral felszivattyuzott vízzel öntöznek.

— Látja — szól Raab — ha az egész diasporában minden zsidó csak *szentföldi* eszrogot és lulavot használna és nem a zsidógyűlölő Görögországból hozatná, „mert az szebb” — ez egymaga mennyire felvirágoztatná a palesztinai ültetvényeket. Eszrogok zöldelnének itt egészen le a tengerpartig.

Másnap *Rison l'Cijon* gyönyörű pálmafasorai között sétáltunk és megtekintettük a világ egyik legnagyobb borpincéjét, amelyet Rothschild rendezett be a kolónia számára vagy harmincöt évvel ezelőtt. Óriási gépházak, kazánok, gőzzel hajtott prések, gigászi hordók és kádak, törkölyörlő malmok, kémiai laboratóriumok és földalatti városnak tetsző pincelabirintus. Azt mondják, egész tevekaravánok hozták a pénzrakományokat az építés költségeire. Nem tudom, hány százezer vagy millió hektoliter bort lehet benne feldolgozni meg elhelyezni. De itt is panaszkodnak: nagyobb export kellene! Különösen most, hogy az amerikai száraz-törvény (alkoholtilalom) folytán legnagyobb piacunkat veszítettük el. Ha a zsidók a diasporában legalább a vallási aktusokhoz, kidusokhoz, széderhez *szentföldi* bort használnának, mennyire fellendítené a kivitelt és mennyi új munkaalkalmat teremtené!

— Minden zsidó — mondja Dov Chavív, *Rison l'Cijon* nászija, polgármestere — azzal fejezi be a pészachi Hagádát, hogy *L'sana habaa bi-Jerusalajim*, „Jövő esztendőre Jeruzsálemben.” De hánynak jut eszébe, hogy tenni is kellene ezért valamit? Legalább a szédereste négy serleg borát illenék Jeruzsálem környékéről hozatni! Mi pedig küldjük ezt a páratlan aromájú risoni bort túlnyomórészt gójoknak. Tudom, hogy zsidóktól egyébként nem várhatunk sok borfogyasztást. A cionista kongresszusra Karlsbadban felállítottunk egy *rison l'cijoni* borpavillont. De bizony, csak itt-ott vetődött be valaki és akkor is hárman jöttek két decihez. A szomszédos könyvpavillon persze mindig tömve volt. Mondották is: látszik, hogy zsidókongresszus

ez. Ha gojkkongresszus volna, a borpavillon volna tömve és a könyvpavillon üres. Node egy pohárkát mindenkinek meg kell kóstolnia, aki Rison l'Cijonba jön. Legalább elviszik a hírét, milyen finom zamatú bort termelünk ezen a nevezetes történeti helyen, ahol a hős Sámson legyőzte a filiszteusokat.

A nászi körülkinálja a vendégeket: „Lechájim! Lechájim!” „Életre! Életre!” A világ minden tájékáról összesereglett turisták szíve összedobban egy testvéri kocintásban, az új életnek mámoros-illatos levegőjében. Nem egynek könny hull a poharába. „Lechájim velivrácha!” Életre és áldásra! . . .

Dov Chaviv bekisér a kolónia belsejébe. Területre és lakosságra körülbelül fele akkora, mint Petach-Tikvah. Mégis van több iskolája, Talmud-Tórája, népháza, fürdője, orvosa, patikája, poliklinikája. Egy dombon, a kolónia legmagasabb pontján áll a már messziről látszó, szép zsinagóga. Bemegyünk. Öregek csoportja tanulja a Talmudot. A fiatalok most künn dolgoznak a szőlőkertben. Bemutatkozom, persze héberül. Az egyik öreg csodálkozva néz reám:

— Mé-Hungarija ata? Má lecha ul'ivrih? „Magyarországból való vagy, mi közöd a héberhez?”

Kissé pirulva rossz hírünk miatt, felelem:

— Ti Oroszországból jöttetek ide. Tudom, hogy lenézitek a magyarországi zsidókat. Van is reá okotok. De „nem minden pálma egyforma” szól az arab közmondás. Tegnap Petach-Tikvában voltam. Ott majdnem csupa magyarországi zsidók voltak az alapítók.

— Az régen volt — évődik az öreg, aki kiejtése után ítélve, litvániai lehetett.

— És Herzl és Nordau is magyarországi származásúak voltak — replikázok.

— Szabályt megerősítő kivételek.

— És a héber egyetem megválasztott professzorai közt is dr. Klein, dr. Guttman, Löw Immanuel, Fodor és a chászid talmudisták között rabbi Chajim Sonnenfeld és a jeruzsálemi héber írók között Avigdor Haméiri szintén földijeink.

— Na, jól van — mosolyog az öreg litvániai — legyőzött. Bárcsak győzne le még tízszeresen, százszorosan.

Lemegyünk a templom lépcsőin a főutcára. Egymásután érkeznek az autók új turistákkal. Pár perc múlva elérjük a kolónia kútját a szép víztoronnyal.

— Aki ezt így látja — mondja kísérőnk — nem is sejtheti, mennyi baj és szenvedés forrása volt ez a kút, mielőtt vizet kaptunk belőle. De ez a kút kapcsolt össze bennünket először Rothschild Edmond báróval. Huszonöt méter mélyre ástunk, beleástuk minden vagyonunkat és még mindig nem találtunk vizet. Harmincezer frank kellett a folytatáshoz és nem volt. Ekkor elküldtük az egyik kolonistát, Feinberget Párisba, Rothschildhoz. Rothschild kijelentette, hogy *ő nem filantrop, sok szerencsétlen zsidó van Oroszországban és egyebütt és nem tud rajtuk segíteni, de kísérletet akar tenni, lehet-e zsidókat Erec Jisraelbe telepíteni és földmivesekké nevelni az ősök földjén.* Azóta eljegyezte magát Rothschild titokban Palesztinával és ez a kút, lehet mondani, volt a jegygyűrű. Titokban kellett tartani a nevét. „*Hanadiv hajedua*”, „*az a bizonyos jótévő*” — így aposztrofálják azóta is, hogy a Szentföld összes

templomaiban és a Rothschild millióval egymásután alapított új kolóniák imaházaiban fohászt illesztettek érte az istentiszteletbe. Sokszor zarándokolt el feleségével együtt Palesztinába. Nálunk is többször járt. Itt imádkozott a zsinagógában egyszer szombaton és nem engedte, hogy neki külön miseberacht csináljanak. A bárónőnek a templomból kijövet, néhány leány *bonjour*-ral köszönt és ő tüntetőleg *Sabat salóm*-mal köszönt vissza. Mikor később kölcsönt kértek Rothschildtól, a házakba bevezetett vízvezeték törlesztésére, a báró ezt felelte: „*Ha nekik, az új zsidó parasztnak nem tetszik, hogy leányaik menjenek korsókkal a vállukon a kúthoz, mint Rebeka ösanyánk, akkor fedezzék a költségeket ők maguk!*” A végén persze mégis csak segített.

Rison l'Cijonban jegyezte el magát Edmond Rothschild a Szentfölddel és itt a rison l'cijoni temetőben fekszik a fiatal Evelin Rothschild, aki mint önkéntes, első akart lenni Judea elfoglalásánál és *mint első esett el a judeai harcokban*.

Alkonyra hajlik a nap az efrájimi hegyek fölött. Lesietünk a *jemeniták* kolóniájára, hogy még minchára odaérjünk. Narancs- és szőlőkertek közt visz az út. Az egyik oldalon hosszú, fehér homoksávon egy sportdresszes ifjú futógyakorlatot végez. Barna arca lobogó haja alatt és izmos karjaival felszorított meztelen melle pirosan ragyog az alkonyfényben, mint az új zsidó erő szimbóluma. Lent feltűnnek a sötétbőrű, nyulánk termetű yemeniek, térdigérő színes ingtaláraikban. Már esti imára gyülekeznek. Boldogok, hogy egész nap a Szentföldön dolgozhatnak és este és hajnalban szentföldi új zsinagógájukban hálálkodhatnak az Egek Urának. Így képzeltek-e az életet, amikor a forró Dél-Arábiában vad törzsektől megalázottan, cigánysátrakban szűkölködve kiszínezték keleti fantáziájukban a prófétai jövődőlést: „*Te szegény, te viharverte, te meg nem vigasztalt, ime, én kristályba foglalom köveidet és megalapozlak zafíron, rubinból készítem ormaidat, kapuidat karbunkuluskövekből és egész kerítésedet drágakövekből.*” Bizony, nem gyöngyélet az ő életük itt sem. De a legnehezebb munkát is örömmel végzik itt, ahol otthon érzik magukat. Szegényes kis házikókban laknak itt is, nincs rácsos kapujuk, se kerítésük és szobájukban alig van egy bútordarab. Mégis napégette arcukon állandó a mosoly, hogy érdemes volt hónapokon át gyalogolni a sivatagban, sziklákon és számumokon át, hogy elérjék azt, hogy otthon legyenek és testvéreiknek dolgozzanak az arab munkások helyett. Szép zsinagógájukat (singapori indiai zsidók ajándéka) és legtöbb házukat a magyarországi származású Vámos Leo építette a Keren Kajemeth megbízásából, melynek plakátja ott lóg a persely fölött az előcsarnokban: „*Turista, ne légy szűkkeblű és szűkmarkú, mikor feljössz megtekinteni régiségeidet!*” Büszkén mutogatják Yemenből hozott Tórájukat, amely *nem pergamentre* van írva, hanem egyszerű, vastag, barna bőrre, a tóráköpenyt helyettesítő hengeralakú tokja pedig a yemeni zsidók ötvösművészetének stilusos remeke.

Visszafelé útbaejtjük „*Nachlath Jehudát*”. Az odesszai „Chovevé-Ción” (Cionbarátok) alapították a kis kolóniát, vezetőjük *Jehuda L. Pinsker* dr. emlékére, aki „*Autoemancipáció*” című művével rázta fel először a zsidóság öntudatát és a zsidó államalapítás, illetve államrestauráció eszméjének megpendítésével Herzl elődje volt. Három szép leány nehéz, hosszú csövet cipel a kertben fel és alá, öntözik a dohány-

ültetvényeket. Legkisebb testvérük babyfrizurában trágyatargoncát tol maga előtt. Az anyjuk kapál. Megzavarjuk pár pillanatra.

— Ezekkel a leányokkal nem lesz gondja!

— Nincs itt gond leányokkal általában. *Inkább kevés a leány!*

— Lehet-e valamit félretenni a sok munkából?

— Hogyne! — feleli határozottan, — ha valaki szorgalmas! Ha a zsidó gazdagok tudnák a világon, milyen szépen lehet itt is gazdagodni, szaladnának ide birtokokat vásárolni és itt lehetnének csak igazán urak!

Fél óra múlva „*Mikveh Jisrael*” hatalmas vaskapuja előtt áll meg az autónk. Itt ezen a helyen beszélt Herzl Vilmos császárral, aki lehajolt hozzá magas, fehér lováról, hogy kezét szoríthasson vele. Bemegyünk az örökzöld, illatos fasoron keresztül. Sírdombhoz érünk. Egy másik zsidó álmodó, a franciaországi Charles Netter pihen alatta. Ő alapította az *Alliance* megbízásából ezt a pompásan felszerelt gazdasági telepet és iskolát, még 1870-ben. Ő volt első vezetője is, de hirtelen félbeszakította munkáját a halál. Pár percre benézünk az iskolába. Bibliai óra van éppen. Jóbot tanulják, a héber szöveget héberül magyarázza Baram tanár. העורקים ציה דקומפם מלוח עלי שיה „Akik *erezik* a sivatagot, akik tépik a sósfüvet a bokorból.” 14—17 éves fiúk hallgatják, néhányan mezítláb jönnek a mezei munkából. Ők látták a tevekaravánokat, amint hosszú egyessorban szeldelik az utat és a pusztában úgy hatnak, mintha erek húzódnának rajta. A növénytani kifejezések szemléltetéséhez pedig ott egy egész múzeum üvegszekrényekben, mindenfatja növénynek és termésnek héber nevével.

— Bizony volt idő — mondja kísérőnk — amikor itt franciául folyt minden tanítás. És a kis *Peszlovot*, aki ez ellen sztrájkra szervezte tanulótársait, hogy héber tanítást követeljenek, — csak különös kegyelem mentette meg a kicsapástól. A kedves kis *Berele Schweigert* ellenben, aki egy éjjel, a hírre, hogy beduinok megtámadták *Gederah*-kolóniát, titokban kilopódzva, órákig gyalogolva, a „bilu”-isták segítségére sietett, — az iskolai fegyelem megsértéséért consilium abeundival eltávolították. Mindketten feláldozták később az életüket a Szentföldnek, de még megélték, hogy teljesen héber lett az iskola nyelve meg szelleme.

Bemegyünk a zsinagógába. *Kék-fehér* festése az új szellem hódításáról tesz tanuságot. A szépen faragott frigyszekrény ajtaját takaró bársonyfűggönyön az *Alliance Israelite Universelle* jelvénye: két egymásnak nyújtott kéz, alatta a héber íge: „*Izrael fiai mind testvérek.*” És lejjebb a két aranyhímzésű judeai oroszlán alatt a „*Mikveh Jisrael*” kezdetű prófétai idézet: „*Izrael reménysége, megmentője szorongatás idején. Miért légy mint idegen a földön, mint vándor, ki szállásra tér be?*”

Hogy élnek, hogy éltetnek ezek a prófétai igék Judea földjén és a sok ezer év után is hogy gyujtanak, hogy világítanak!

Zsoltár Jeruzsálem előtt

*Oh Jeruzsálem, nyisd ki kapuid, fogadd be fáradt, zarándok fiad, —
Az örök bolyongónak menedéket, roskadónak pihenőt ki ad?
Fogadj öledbe, éltetőnk, reméltetőnk, örömöm csúcsa, Jeruzsálem!*

*Oh Jeruzsálem, tárd ki kapuid, az Aranykaput, a Forráskaput . . .
Sorvasztó sivatagban, sakálok között, tikkasztón hosszú volt az út,
Üdits föl tiszta vizeiddel s kincseiddel, tündöklő, dús Jeruzsálem!*

*Oh Jeruzsálem, tévelygő fiad idegen utak ösvényeit róttá, —
Im visszajöttem, hej megsebzett, megcsufolt vén mostohánk, rút Európa,
Csókold le arcomról a sebeket s a csúfságot, szép Anyám, Jeruzsálem!*

*Oh Jeruzsálem, éjszakákon könnyel áztattam álmatlan vánkosom,
Tán megcsal álmod és elaggott arcod rámcát ifjúságnak álmodom . . .
S im itt ragyogsz előttem, szépség foglalatja te, Királynőm, Jeruzsálem!*

*Oh Jeruzsálem, mint tavaszi erdő, fürtös-ifjan rajongtam feléd,
S megjöttem mint kopasz tölgy, letarolt mező, mint hervadt sárga őszi rét,
Oh ifjíts meg új tavaszodnak zengő sugaraival, szent Jeruzsálem!*

*Oh Jeruzsálem, szent megújhódásod üdvök üdve, remények reménye,
Örömd dalával küldj heroldul nyugatra, keletre, északra, délre:
Biborpalást leng újra vállaidról, fejedelemasszony, Jeruzsálem!*

*Oh Jeruzsálem, boldog ki ujjonghat arany menyegződ nagy ünnepén!
Boldog ki áldhat . . . S áldott újravirágzásod megkésett dalosa én
Ujjongva tűzöm életem diadémdiszül homlokodra, Jeruzsálem! . . .*

EGY NAP JERUZSÁLEMBEN

Az olajfák hegyén. — Próféták és királyok sziklasírboltjaiban. — A héber egyetem nagy könyvtárában. — Megérkezett a Goldziher-könyvtár. — „Tüzes paraszak” és hitviták. — A Gazdasági Múzeumban. — Egy kis háztartási lecke. — Az Élet-Fájának Gyümölcse. — A damaskusi kapu tornyában és Dávid várában. — Salamon tavainál.

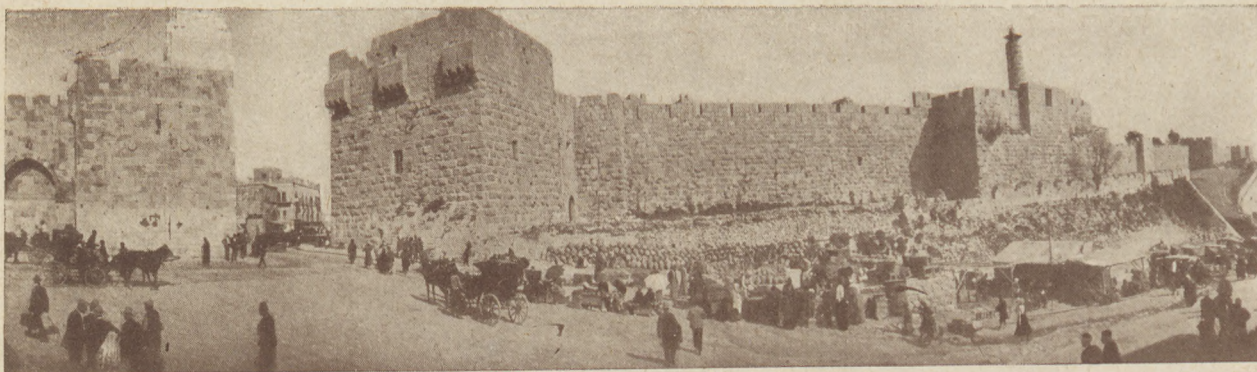
Sietni kell, sietni és kapzsian kihasználni a perceket, ha az ember napjai megvannak számlálva Jeruzsálemben. Mert mérhetetlenül messziek a távolságok térben és időben és ha egy kőnek támaszkodol álmodozva, sohasem tudhatod, nem ennek a gyökerei nyulnak-e le a legendás mélységekig és nem ennek a sziklának égiségig érő létracsúcsán látta-e az Urat négy-ötezer esztendővel ezelőtt ősapád? . . . Sietni kell, sietni, mérföldes léptekkel száguldani multakon át. És jó lesz, ha a hajnal fényében már ott bolyongasz az Olajfák hegyén, amikor a vízszintesen fekvő fehér sírkövek vörösen izzanak és remegnek, mintha fel akarnának egyenesedni, — és a proféták és főpapok oszlopos síremlékei glóriásan ragyognak a pirkadat pírjában, mintha valami nagy feltámadási ünnepre készülnének . . . Menj halkán, csendesen, látomásterhesen a Gethsemane-kert ódon ezüstös olajfái mentén és siess el a Kafr-et-Tur csupasz falai mellett Hulda prófétaasszony sírjához, aki az Úr büntető haragját előre megjövendölte. Aztán kapaszkodj fel a kilátótorony 214 csigalépcsőjén a csúcsra és nézz magad elé, mint köszönti a hajnal az ébredező Jeruzsálemet, hogyan költögeti sugaraival a hegyek kupoláit sorban a havas Hermonig s hogy tereli nyáját az újra daloló zsidó pásztor. S fordulj hátrafelé és nézz a Jordán mély medencéjébe, ebbe a felpihegő vulkánikus szakadékba, mely mintha vörös lángokban fürödnék. Nézz túl a Holt-tenger izzó katlanán Moáb mészhegyeire, amelyeknek meredek óriás sziklafalai között kígyózik az Arnon csillogó vize. És tekints tovább északon Gileád bérceire, nyugaton Jericho sivatagútjára és délen az Óriások-völgyén keresztül Betlehem és Tekóának lilásan kibontakozó magaslataira . . . És fájni fog, hogy nem vagy festő, hogy megörökíthesd azt a sok bánatos szépséget, hogy kiragadd e futó pillanat mulandóságából. De hol az ecset, hol a szín, hol a művész, aki itt meg nem szégyenülne? . . . És szállj le a mámorító magasságból, kanyarogj vissza 214 lépcsőn lefelé és lemegy kissé szédülve a Kidron-völgybe eső lejtőn, a Karmelita-kolostor felé, ahol a nagy Miatyánk-templom udvarának falán 32 táblán 32 nyelven olvasható a *Miatyánk*, köztük héberül és arameusul is, és agyadba villan fájón, hogy több, óh, sokkal több mint harminckét nyelven mondják az ember fiai szerte a földkerekségen a Miatyánkot, mely itt a judeai hegyek között termett héber ajkakon, és a világ népei egymás ellen mondják, könyörgik, imádkozzák Miatyánkhhoz és kardokat rántanak és töröket villog-

tatnak egymás ellen az ember fiai Miatyánk nevében . . . És keresztülhágysz az egymásra rétegezett sírok csendes sorain a Zachariás-émlék három oszlopához és úgy érzed, mintha lélekjárás kísértene . . . A prófétát, a királyhű főpap fiát a nép, Jóás királynak parancsára, megkövezte a Templom-hegyén és a haldokló martir az égre tekintve szólt: „Lássa az Isten és kérje számon!” És a próféta vére forrt, sistergett és nem akart lecsendesedni. És mikor Nevuzaradan „a nagy mészárló” eljött Babylo-niából, hogy vérfürdőt rendezzen Jeruzsálemben, látta a csodát és megdöbbenve kérdezte, mi ez? „Áldozatok vére” — felelték. — Összehasonlította mindenféle áldo-zati állatok vérével, de nem volt hasonló. És szólt: „Ha megmondjátok az igazat, jó, ha nem, vasfésűkkel tépem a husotokat.” És feleltek: Minek tagadjuk? Volt egy prófétánk, aki feddett minket égi dolgokkal, reátámadtunk és megöltük és íme, hány esztendeje mult és a vére még nem nyugodik. Szólt hozzájuk: „Én majd meg-engesztelem.” Elfogatta a nagy szinhedront és a kis szinhedront és megölette azon a helyen, hogy teljesejék az Irás: „Vér vérbe ért”, — de a vér nem nyugodott meg. Elfogatott ifjakat és szüzeket és megölette ott és nem csendesedett le. Hozta az iskolák gyermekeit és megölte és még mindig nem hallgatott el. Ekkor felkiáltott: „Zecharja, Zecharja! A legjobbakat közülük elpusztítottam, akarod-e, hogy elpusztítsam mindnyájukat?” Amikor ezt kimondotta, a vér elcsendesedett. Ebben a pillanatban bűnbánat szállta meg Nevuzaradant: „Ha egy lélek miatt történhetett ez, mi lesz a férfiúval, aki annyi életet ölt meg?” Végrendeletet küldött haza és a zsidó hitre tért . . . Nem messze innen látod a Golgothát és mennyi szinhedrionnak és papnak, ifjúnak és szűznek, csecsemőnek és öregnek ontották a vérét évezredek-en át egy galileai ember fiának kiöntött vére miatt! . . . Menj tovább Mária sírja és a muzlim temető mellett és a Gólyavárnál kanyarodj balra az Ó-város hatalmas fala mentén, míg odaérsz a Cidkijáhu barlanghoz, melynek labirintusán át menekült a régi Judea utolsó királya a föld alatt Jerichóig. Mintha láncokat hallanál csörögni a mélyéből, pedig csak lépteid tompa visszhangja az. És szemközt a Jeremiás-barlang szakadécai között ül le arra az éles sziklakiugróra, melyen a siralmak prófétája könnyeit ontotta Jeruzsálem pusztulása miatt és mormold el magadban halkán néhány gyászsírámát: „Oh, hogy elhomályosodott az arany, elváltozott a színarany! Szerte ömlenek a szent kövek minden utcák fején” . . . Kövek, kövek, kövek szétszórta-n és halomban. Ki mondhatná meg, nem ott díszlettek-e a Szentek Szentélye bensejében és látták a főpapot fehér palástjában az Urimmal és Tumimmal a mellén és az Úrnak aranybavésett nevével a homlokán? . . . Menj, menj tovább a Dominikánus kolostor és az angol püspöki katedrális mellett föl a „*Királysírok*” romjaihoz. Sziklába vájt hatalmas lépcsők vezetnek a mélységbe, mintha óriások számára faragták volna. Lent sziklabarlangszerű cisterna tele vízzel, mint valami földalatti félelmetes halál-tó. És nyers sziklába vájt vastag kapun keresztül lejutsz a gigantikus sziklaudvarba, mintha elvarázsolt kőbirodalomba jutottál volna. Balra széttört oszlopok, kőbefaragott virágok, szőlő- és pálmalevelek, mikkel a Halál birodalmát díszítették. És meggyujtod az arab őről kapott viaszgyertyaszálat és térdén kúszva, fejedet földig lehajtva keresztül bujsz a sírkamrákhoz vezető szűk nyíláson és ruhádra tapad a hideg kőfalak

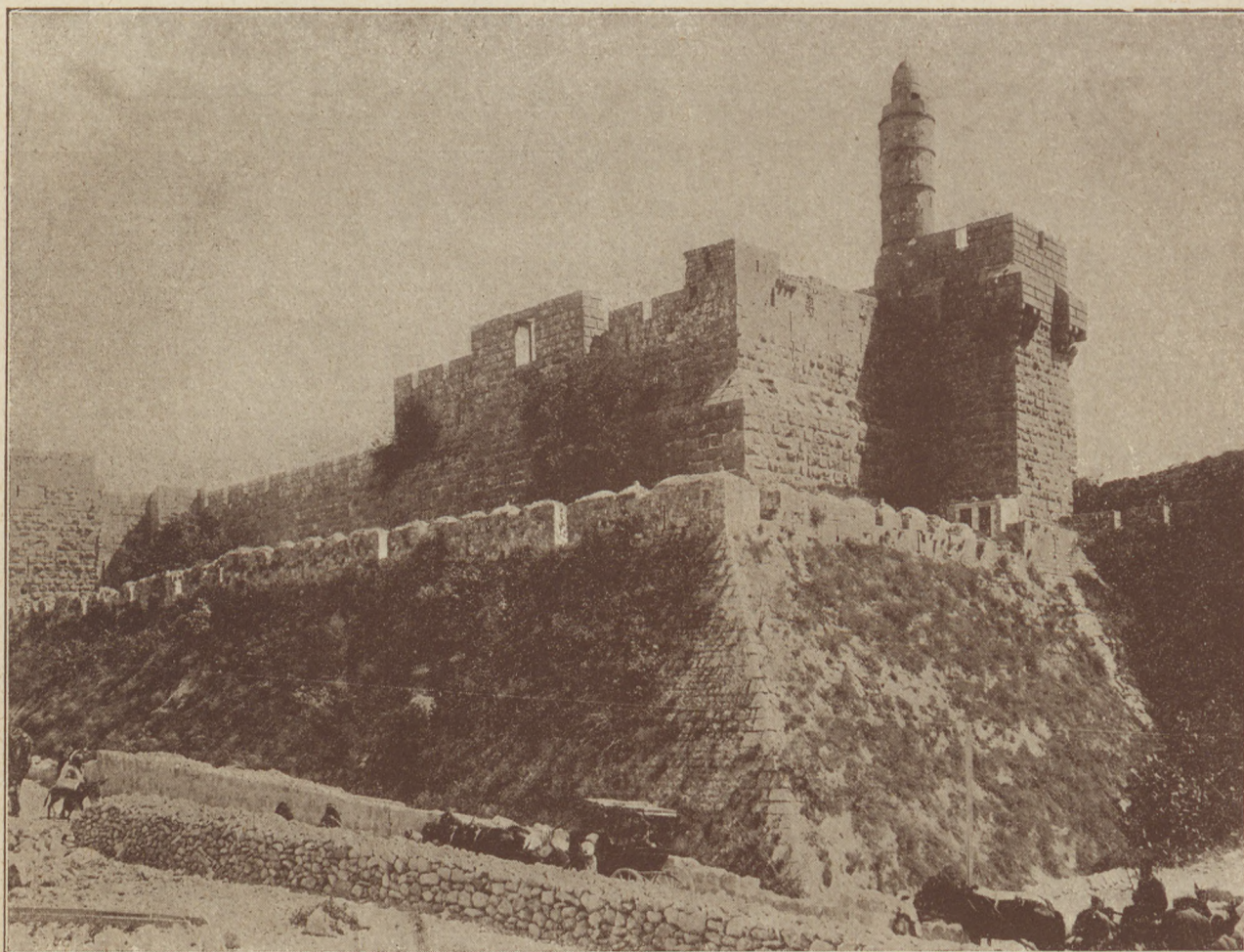
nyirkossága és lelkedre kúszik az elmulás sötét borzongása . . . Itt rejtegette volna Kalba Szabua évekre szóló gabonakészletét, hogy táplálja belőle az ostromolt Jeruzsálem éhező szegényeit? . . . És kamrából kamrába botorkálsz a katakombák félelmes homályában, egyre beljebb, lejjebb csúszva, mintha egyre távolabb esnél az élettől és úgy érzed, mintha hirtelen egy titkos kéz kinyitná fölötted a ciszterna zsilipjeit, a falakból ömlik a víz, egy perc és mindennek vége, vége. Gyertyád halovány fényével odavilágítasz a falra. Köröskörül sziklából vájt széles padok nem ülésre, de fekvésre, örök pihenésre a kőkoporsók lakóinak. És fölöttük a nyirkos szikla mélyében különkamrák azoknak, akik a Halál birodalmában is elkülönítve akarnak élni. A sírpadok fölött háromszögletes mélyedések a halotti mécsesek számára. De hol vannak a koporsók, a díszes sarkophagok? Ki fosztotta ki itt még a Halál kincseit is? Azok-e, akik tették, hogy fönt az Élet birodalmában kő kövön ne maradjon, akik megfosztották díszétől a Karmelt és meztelenre koppasztották a judeai hegyek szikláit is? . . . Egy párisi zsidó asszony — meséli az öreg arab őr — vásárolta meg ötven évvel ezelőtt a királýsírok helyét és odaajándékozta a francia kormánynak, amit pedig még itt talált, héber és szir felírású, pompás díszítésű sarkophagokat, elvitette és odaajándékozta a párisi múzeumnak. A zsidó népnek bizony nem ajándékozhatta és zsidó múzeumnak sem, mert ez akkoriban még nem volt. Szegény *Heléne királynő*, akiért a Talmud bölcsei annyira rajongtak, aki eljött a pogány Adiabeneből, fiaival együtt áttért a zsidó vallásra és letelepedett Jeruzsálemben, hogy a szentvárosban tölthesse életét és halála után a Szentföld méhében pihenhessenek porai, most valahol Párisban bolyong a lelke és bizonyára nem talál nyugalmat addig, míg újra vissza nem hozzák a koporsóját a szentsziklák sírbarlangjába . . . A francia nép bizonyára visszaadja majd a zsidó népnek az ő királýsírjait és múzeumának az ő zsidó ereklyéit, amint hogy bőkezűen megajándékozta éppen ezen a héten a jeruzsálemi héber egyetem nagy könyvtárát is.

Már kilenc óra felé jár az idő és már várnak a בית הספרים הלאומי (Nemzeti Könyvtár) olvasótermében. A kőbefaragott emlékek közül a könyvbe írott emlékek közé. Útközben betérek a Száz Kapu „Meah Searim” egyik zsinagógájába. Itt a chászidok között még ilyen későn is akadnak imádkozó tizek. „Mi gyermekei vagyunk az Örökkévalónak — mondja tréfásan az egyik — a mi számunkra nincsen audienciára megszabott időpont, minket meghallgat a mi égi Atyánk bármikor.” És amint ez Jeruzsálemben szokás, itt is a 18 áldás hangos elrecitálásának vége felé fellépnek a kohaniták a frigyszekrény lépcsőjére és eléneklik a papi duchan-áldást *minden nap*, egészen úgy, mint nálunk a főünnepeken. És sugárzik az arcokon a kiválasztottság öröme, a kivételes sors boldogsága, hogy itt a Szentföldön élhetnek, ahol ünneppé avatja a hétköznapot is Ahron főpap ivadékaiknak áldásra emelt keze. Ima után nyájas „salom”-mal üdvözlőnek a hívek és elmondják, hogy a zsinagóga egy magyarországi zsidó alapítása és ők is túlnyomó részben földiek.

— Tudom-e már — kérdi az egyik chászid — hogy tegnap megérkezett a *Goldziher-könyvtár*? Ez most a legnagyobb szenzáció Jeruzsálemben. Már tegnap este is erről beszélt mindenki és ma legalább már tizedszer hallom a kérdést. Tudja-e

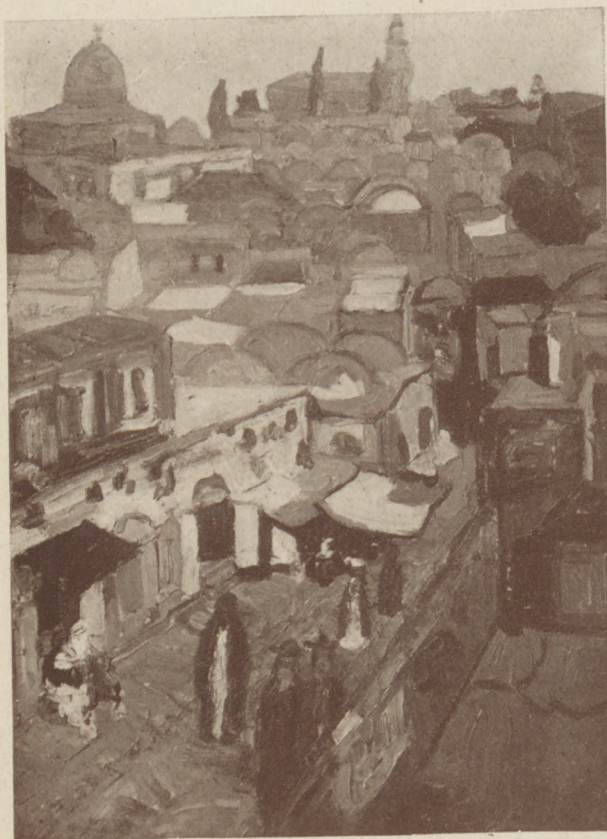
Részlet Jeruzsálem várfalából

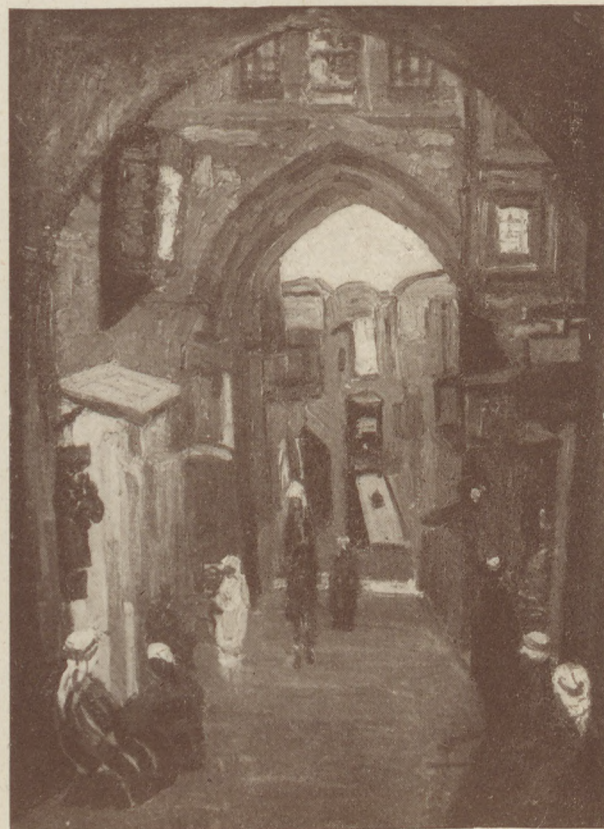
A Migdal Dávid

*Jeruzsálem látképe.
Lent jobbra a „nyugati fal“, fönt középen a Scopus-hegy*

Bencijon Zuckermann: Jeruzsálem

Bencijon Zuckermann: Jeruzsálemi óvárosi ucca

már, hogy megérkezett a Goldziher-könyvtár? Befordulok a „Malón Warschawszky” reggelizőjébe. Megint ugyanez a kérdés. Átfutom a reggeli lapokat. Ünnepi vezércikkek köszöntik a Goldziher-könyvtár megérkeztét. Hogy a cionista szervezet megszerezte a nagy orientalista könyvkincseit, nem tudom hány ezer angol fontért, már az is nagy diadal. Hogy vámsorompókon, tengeren, vasutakon keresztül végre megérkezett a drága rakomány a szent városba, ünnepi örömmel és ujjongással tölti el a lelkeket. Mintha valami nagy ajándékot kapott volna mindenki külön-külön. Mégis csak a könyv népe vagyunk! Nem tudom, Londonban, Párisban vagy New-yorkban is izgul, lángol és lelkesedik-e a nép, ha könyvek érkeznek a városba?

— Fájdalom — mondja dr. Hugo Bergmann, a jeruzsálemi bibliothéka kitűnő vezetője, aki a prágai egyetemi könyvtárból került ide — még nincs megfelelő épületünk ilyen drágaságok méltó fogadására. Amint látja, itt már most sem férünk el és a gyarapodás óriási méretekben halad előre. A zsidóság megérezte, hogy becsületbeli kérdésről van szó. A világ összes népei és vallásai versengnek egymással, hogy Palesztinában minél több tudományos intézményt létesítsenek. Amerikaiaknak, németeknek, franciáknak, olaszoknak, oroszoknak megvannak a maguk archeológiai iskoláik, szakkönyvtáraik és mi zsidók csak most eszméltünk reá, hogy az ilyen intézmény egyszersmind a politikai és társadalmi befolyás forrásává válik és emeli a tekintélyünket az egész világon. Nagy könyvtár nélkül nincs se tudományos kutatás, se egyetem. De nálunk szüksége van a könyvtárra a munkásnak is, a chálucnak, aki abbahagyta a tanulmányait és munkás lett, de azért nem akar lemondani arról, hogy tovább szélesítse és mélyítse a műveltségét. De a könyvtár feladata elsősorban, hogy összegyűjtse mindazt, amit zsidók a szellemi munka terén az egész világon alkottak. És hol volna erre hivatottabb hely, mint Jeruzsálemben?!

Körülmegyünk a sűrű könyvfalak között. Aranybetűs táblák hirdetik, kik a könyvtár jótevői. מתנת ממשלת ספרד „A spanyol kormány ajándékai.” Talán éppen azoknak az ivadékaik, akik a zsidókat Spanyolországból kikergették. Most keresik az összekötő szálakat. מתנת ממשלת צרפת „Franciaország kormányának ajándéka.” מתנת ממשלת רוסיה „Csehország kormányának ajándéka.” מתנת ממשלת הולנד „Hollandia kormányának ajándéka.”

Majdnem minden ország nevét viseli már egy-egy tekintélyes gyűjtemény. És meg vannak örökítve az egyes adakozók is, köztük a jelenkor zsidóságának legnagyobb nevei az egész világról. A jeruzsálemi könyvtár kapta Schapira professzornak, a heidelbergi matematikusnak, a zsidó Nemzeti Alap megalapítójának könyvtárát, Josef Popper-Lynkeus, a nagy bécsi filozófus végrendeletben hagyta reá ritkabecsű bibliotékáját. Sir Alfred Mond angol miniszter ide ajándékozta tudós atyjának nagyértékű könyvgyűjteményét. Az egyik falon megpillantom dr. Chazanovits arcképét. Dr. Bergmann bibliotékárius felém fordul:

— Hogy ő volt a jeruzsálemi nemzeti könyvtár alapítója 1892-ben, azt természetesen tudja. De arról bizonyára nincs tudomása, hogy ez a rajongó dr. Chazanovits, aki egész vagyonát, orvosi praxisának minden erkölcsi és anyagi eredményét a jeruzsálemi könyvtárnak áldozta, a jekaterinoslavi szegények házában halt meg a

háború alatt és semmiféle rábeszéléssel nem lehetett arra bírni ezt a nagy idealistát, hogy valamit is visszafogadjon abból a vagyonból, amit adott szavával az ő ideáljának, a nemzeti könyvtárnak kötött le. Hála Istennek, ilyenek is vannak köztünk zsidók között.

Egy lapos üvegszekrény mellett haladunk el. Az üveg alól érdekes ereklyék intenek felénk. Az aranytoll, mellyel a נציב Sir Herbert Sámuel, Palesztina zsidó kormányzója aláírta hűségesküjét a Szentföldnek. Mellette a *Bál Sem* eredeti kézírata: egy egyszerű ajánlólevél, amely mégis magán hordja a chaszidizmus forradalmi fellépésének jellegzetes bélyegét. „Fogadd e levél hozóját szívélyesen, ha nem is jártas a Tórában, a jó cselekedet, amelyben eljár, fényessé teszi orcáját. A Tóra pergamentjében van a szentség és nem az írásában.”

נא לקרב מוצב"ז אף אם אינו בן תורה.
אור המצודה שעוסק בה מאיר פנוי
הקלף של תורה קדוש ולא הכתב

Nem csoda, ha ez a forradalmi gondolat, amely a kor bálványával, a Talmudkapacitással egy rangba sorozza a tudás nélkül való tiszta szándékot, sőt az Írást befogadó pergamentet föléje helyezi magának az Írásnak, — olyan kiméletlen harcot idézett elő, amely évtizedekre szembeállította mint kiengesztelhetetlen ellenségeket a talmudistákat és a chászidokat. De ott az üveg alatt mellette egy másik érdekes írás, amelyben ezeknek a chászidoknak utódai, szellemi örökösei izennek hadat a jeruzsálemi könyvtár alapítóinak, majdnem ugyanazokkal az izzó szavakkal és eretnekségvádakkal, melyekkel valamikor a chászidokat átkozták ki. „תלי אש”, *„Tüzes parázs”* a címe a húsz évvel ezelőtt kelt kiáltványnak, amely Jesajásból veszi a mottót: *Egyengessétek, egyengessétek, tisztítsátok meg az utat, távolítsátok el a botlás követ népem útjából.* (A „botlás köve” persze a jeruzsálemi könyvtár.) „Rést ütöttek szent városunkon, jöttek emberek, ifjak, askenázok és „bibliothecát” alapítottak. Szemfényvesztésül szent könyveket is vittek bele, de az istenfélők szíve fájdalmára kitudódott, hogy bevitték oda eretnekek, epikureusok, karaiták és misszionáriusok műveit is és hitetlenek könyveit is, akik gúnyt űznek bölcseink szavából, stb. stb. Minden istenfélő tudja és ismeri e ház alapítóinak szándékát, hogy csak hálót akarnak kiteríteni, hogy befonják Izrael ifjainak szívét, hogy odacsalogassák őket — tanulni — és búvárkodni az eretnekek könyveiben, amelyek olyan vonzók és hogy megtagadják bölcseink tanításait. És habár most, miután hallották az istenfélők mennydörgését, fogadkoznak, hogy az eretnekek műveit eltávolítják a könyvtárból és csak a szent könyveket hagyják meg, mégis, aki ismeri őket, tudja, hogy a hitetlenség gyermekei ők és nem is képesek különbséget tenni tiszta és tisztátalan közt, szent és szentségtelen között. Mi tehát, hogy eltakarítsuk a bontránykövet népünk útjából, hogy megóvjuk a Seregek Urának szőlőjét szent városunkban, *tilalmat* mondunk reájuk, nehogy a hivek hálókba essenek. *Távol legyen Izrael minden fia ettől a háztól*, amelyben a fertő vagyon! Kötelessége a szülőknek, hogy óvják gyermekeiket, hogy ne közeledjenek ennek a háznak az ajtajához stb. stb. S a Seregek Ura irtsa ki

a tövist a szőlőkertjéből és oltalmazza az ő népét. És könyörgünk a Mindenhatóhoz, hogy e ház alapítói is térjenek meg rossz útjukról. Istennek és Tórájának útjára.”

A „Tüzes parázs” tilalmát aláírták „Jeruzsálem bölcsei” az összes kólelok és alamizsnaosztó központok vezetői. De miután a „gonosztevők” azzal dicsekszenek — szól a héber helyesírási hibáktól hemzsegő utóirat — hogy ők nem hallgatnak Jeruzsálem bölcseire, hanem csakis a nagy *béth-din-re*, a hivatalos rabbinátus is megerősíti a tilalmat, annál is inkább, minthogy még egy nagy bűne derült ki a könyvtárnak: az, hogy *helyt adott szerelmi verseknek is!* Az Úr óvja meg a népét! A szülők pedig óvják a fiaikat stb.

Mikor a „Tüzes parazsat” végigolvastam, újra elém sugárzott a reggeli chászid öröme a zsinagógában, hogy megérkezett a Goldziher-könyvtár. Fent az olvasóteremben a nagy asztalok körül munkanélküli ifjú chálucok és szakállas, jámbor chászidok ülnek egymás mellett a könyvekbe mélyedve. Nem egynek az apja vagy nagyapja szerepel azon a „Tüzes parazon”, amelyet az idő teljesen lehűtött. Az olvasóterem vezetője, a magyarországi származású *Shunami* érdekes statisztikai adatokat mond el. Közel *négyezer látogatója* van havonként a könyvtárnak a zsidó társadalom minden rétegéből. Komoly tudósok, pedagógusok, iparosok, kereskedők, munkások, diákok. Sokszor egy kis édes humort is hoz a komor falak közé az ilyen látogatás. Egy bevándorolt chászid jön és kéri sürgősen a Lexicont, még pedig azt a kötetet, melyben „*Seifenfabrication*” szót találhatja. Minek kell az? — kérdi a könyvtáros. — Végül diszkréció alatt bevallja, hogy szappangyár alapításának tervével foglalkozik, aminek nagy tere volna Palesztinában, de minthogy teljesen „am haarec” a szappangyártásban, meg akarja ismerni a módját — a Lexiconból.

Az olvasott könyveknek — folytatja *Shunami* — 60%-a héber, 20%-a orosz, 10%-a német és 10% vegyes. Legolvasottabbak J. Ch. Brennernek, a jaffai harcokban elesett héber írónak a könyvei. Különösen a munkások rajongnak Brennerért, aki élete delén felváltotta a tollat az ekével és maga is beállott a megújuló Szentföld ifjú szántóvetői sorába. Nagyon sokat olvassák az európai irodalmak nagy műveinek héber fordításait, amelyek egymás után jelennek meg Stibel kiadásában. Az utóbbi idők legnagyobb könyvsikerét a *חזון האדם Madách: Ember tragédiája* aratta, amelyet a mi Feuersteinünk, Avigdor Haméiri fordított le héberre. Így áruljuk mi a hazát idekünn. Sohasem felejttem el, mennyire meg voltam indulva, amikor egyszer délben lihegve besiet két közműves cháluc. Itt a közelben a Béth Haám építkezésnél dolgoztak, fehér por lepte ruhájukat és arcukat. Az Ember Tragédiáját kérték olvasmányul a déli pihenőóra, mert tegnap este a társaik erről vitatkoztak a kvucában és ők nem tudtak hozzászólni, mert még nem ismerték . . .

Shunami kinyitja az Incunnábulumok és ritkaságok szekrényét. Sorra muto-gatja az ősnymtatványokat. Nachmanides Tóra-kommentárja 1489 Lisabon, Nagy-ünnepi Machzor 1845 Soncino, Kalonymos ben Kalonymos Próbaköve 1489 Napoli, A Nagy Kánon 1492 Napoli stb. stb. És a ritkaságok között Mózes Chájim Luzattonak, a nagy kabbalista költőnek *לישרים תהלה* című, az előkelő de Gares-pár lakodalmára írott híres drámájából éppen az a példány, melyet sajátkezű írásával a vőlegénynek

dedikált. De talán a legérdekesebb a זמיר עריצים וחרבות צורים az első mű, melyet a chászidok ellen írtak. Vilnában jelent meg és a chászidok összevásárolták az összes példányokat és elégették. Csak ez az egy példány ismeretes, amely most a jeruzsálemi könyvtár tulajdona. A „Tüzes parázs” méltó párja ez. Csakhogy ez éppen a chászidokról állapítja meg, hogy „hét főbűn van a szívükben, megsemmisítik a Tóra szavait, eretnekek, epikureusok stb., a zsidóknak bosszút kell állniok rajtuk és az Úr irtsa ki szőlőjéből a töviseket.”

— És most nézzük meg az autograf-gyűjteményünket — szól Shunami — máris birtokunkban van számos híres mű eredeti kézírata és ez az osztályunk is gyönyörűen fejlődik . . .

Ebben a pillanatban belép Avigdor Haméiri-Feuerstein.

— Mennünk kell! Dr. Mibashan a מוזיאון הקלאי (Gazdasági Múzeum) igazgatója már vár bennünket! Ugye, mindenki érzi — kérdi útközben Haméiri — a könyvtár különös történelmi hangulatát? „Kibuc galijoth” folyik itt is, a zsidó szellem szétszórtságának egybegyűjtése. A bolyongó zsidó könyvek szinte párhuzamosan érkeznek a bolygó zsidó hazatértekkel a világ minden tájáról. Ma körülbelül annyi könyv van a Szifrijában, ahány zsidó Palesztinában, de lesz millió is, meg több millió. Zsidó test meg zsidó lélek . . .

A keleti nap káprázóan izzó sugarakat szór le. Felveszem a homályos szemüveget és egyszerre sötétsárgába varázsolódik minden. Sárgák a fehér házak, sárgák a zöld kertek és sárgák a szemközt jövő barna arcok. „Salóm, salóm!” köszöntések röpködnek el egymás után mellettünk. A héber költőt mindenki ismeri Jeruzsálemben. Haméiri elmondja, kik az elhaladók. Mintha exotikus kinematográf-felvétel volna érdekfeszítő magyarázatokkal. Csodálatos város, csupa valaki, ábrándozó meg építő jár-kei itt az utcán. Mindenkiről van valami mondanivaló.

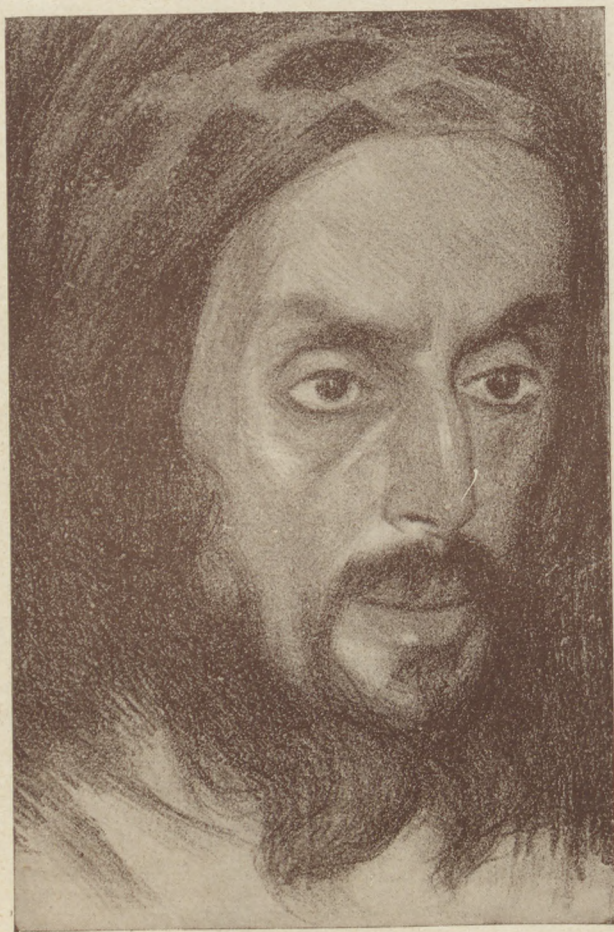
— Salóm, Salóm! — Sidney Sil, a jeruzsálemi zenekonzervatórium igazgatója. Született angol keresztény, de szívesebben beszél héberül, mint angolul. Salom! Salom! — Josua Chankin. Fedetlen fővel edzetten jár a napon, arca, fürtjei a Nazarethire emlékeztetnek. De inkább „Jósua a honfoglaló” a neve. Ő építette az első kolóniának, Rison l'Cijonnak első házát és ő vásárolta meg az araboktól a legtöbb földet, amely ma zsidó kézen van. Az arabok nem Krisztusnak, hanem Szajtan-nak, Sátánnak mondják. Már sok golyó süvített el a füle mellett, de a zsidó föld-megváltás nagy szerencséjére sértetlen maradt. — Salom! Salom! — Ben-Jemini, a nagyszerű színművész. Ő is egyik építőnk. Az új zsidó színpadot építi. — Salom! Salom! — Mar Golinkin, a palesztinai héber Opera אופרה ארץ-ישראלית alapítója és igazgatója. Héberül előadni a Zsidónőt, de még Aidát, Faustot, Rigolettót is, csak egy orosz-zsidó koponyában foganhatott meg. Most próbára siet. — Salom! Salom! — A tudós Dinaburg, a héber tanítószeminárium igazgatója. — Salom! Salom! — Chemdah Ben-Jehuda asszony, a héber író, mély gyászban. Nemrég elhunyt a férje, a nagy Eliezer Ben-Jehuda, a héber nyelv szókincsének feldolgozója, a szent város harcos héberesítője. — Salom! Salom! — köszönt valaki a בית החולים האיטלקי kapujából, olasz kórház, katolikus intézmény, de a felírása héber is.

Abel Pann (Jeruzsálem): Bucharai zsidó nő

Abel Pann (Jeruzsálem): Bucharai zsidónő

Abel Pann (Jeruzsálem): Bucharai zsidó

Abel Pann (Jeruzsálem): Narancsárús leány

— Salom! Salom! — De most már dr. Jakob *Mibashan* üdvözl bennünket, a pompás kert közepén emelkedő „Muzeum chaklai” előcsarnokában. A falak tele vannak aggatva a zsidó koloniák fokozatos fejlődését feltűntető képekkel. Pillanatfelvételek abból a heroikus harcból, melyet a föld meghódításáért, évezredek pusztításának gyógyításáért, porladó romok feltámasztásáért folytatnak. Hogyan gázolnak nyakig a mocsárban, hogy lecsapolják, kiszárást és dús termőföldekké varázsolják a meddő sivár területeket. Hogyan húzódnak meg sátrakban, kunyhókban és nem is ismétlik Jákób patriarcha panaszát: „Nappal megevett a hőség és éjjel a hideg harmat.” Hogyan dolgoznak és végzik az úttörő munkát, a szó legegyszerűbb értelmében törve az uton, a „kvis”-en a köveket forró nyári és hűvös téli napokon. De aki odakünn az életben saját szemeivel látta a chálucok önfeláldozó, hősi époszokra kíváncz munkáját, úgy érzi, hogy kép és szó mind szegény e tettek nagyságához és minden kifejezési kísérlet csak profanizálja itt a valóság szentségét.

A „Muzeum chaklai” termeiben együtt találjuk a Szentföld növényzetét, állatvilágát, ásványait és a palesztinai mezőgazdaság fejlődésének egész tárházát. Dr. Mibashan tudós magyarázatokkal kísér bennünket végig a termeken. Kitűnő héber nyelviskola ez, ahol a felírásokból meg lehet tanulni minden egyes növény, állat és ásvány régi vagy új héber nevét. דמעת חוה „Éva könnye” névre hallgat az amott remegő kis virág. אברהם a tíz méternél is magasabb jordánparti nád, melyet pásztorbotnak is használ a beduin. דם מכבי „Makkabeus vér” ez a komor piros vadvirág, mely Jeruzsálem ódon falaiból is előbukkan és senki sem tépi le, mert azt mondják, a makkabeusok véréből nő, amelyet a föld be nem fogadott. Itt a תפוח סדום „Szodoma almája” álszenteskedően fehér, de teljesen üres. Ott a קקיון mely Jónás próféta feje fölött oly hamar kinőtt és elszáradt, a ricinusfa, mely itt bőven található. Külön termet foglal le az ásványgyűjtemény, melynek sokszínű darabjai közt ott látod a főpapi „chosen”-nek tizenkét bibliai drágakövét. És olyan, mintha élne a madárgyűjtemény, melyet a Becalél múzeumából hoztak ide. Királysasok és struccmadarak megférnek a fülemilével és a fecskével. Palesztina florája és faunája egyesíti a legkülönbözőbb éghajlatok állat- és növényvilágát.

Egyet üt az óra. Pár perc múlva megérkezik Neményi-Neumann Endre, akinek vendégei leszünk ma ebédre. Budapestről hozta ide őt is a vágy, melyet magyar dalokba öntött és most Jeruzsálemben is két hazáról énekel. Szép állást hagyott itt a budai Goldberger gyárban és a Szentföldre érkezve, bizony sokáig „fekete munkával” kellett megélhetést keresnie, míg végre elhelyezkedett a jeruzsálemi postai igazgatóságnál, ahol az angol tisztviselők vasárnap, a zsidók szombat, a mohamedánok pénteken szünetelnek, de a munka azért pompásan hormonizál. A hazai ízű étkeket csak kevés diskurzussal fűszerezhetjük. Még sok a programpont délutánra is. De felhasználom az alkalmat, hogy egy kis háztartási leckét vegyek. A bájos háziasszony szívesen adja az elemi oktatást. Fűtőanyag nincs. Fa, szén ritkaság. De nem is kell fűteni a tél közepén sem. Az ebédet petrolummal főzi meg egy kis „primus” nevezetű szerkezeten, amely bárhol a sarokban elfér és semmiféle illatot nem terjeszt. Felteszi reá az ebédet tizenegy órakor és kézimunkázhat vagy sétálhat

egyig. Mert a „primus” lassú, de biztos járású teremtés. Sokat takarítani nem kell, mert a nagy lakás fölösleges luxus. Befőzés teljesen ki van küszöbölve. Egész éven át van friss főzelék és gyümölcs. Januárban új krumpli, paradicsom és karfiol, mely olyan mint a legjobb pecsenye. Februárban gyönyörű új zöldborsó, márciusban új zöldbab, friss paradicsom, fejes káposzta, zöld paprika, tök, spenót, zöldség és majdnem egész éven át mindenféle friss gyümölcs, trópusi, északi és déli. Az árak? Egy lotri (körülbelül 3 kiló) habfehér kenyér 6 piaszter, magyar pénzre átszámítva kilója 3800 korona. A barna vagy félbarna persze olcsóbb. 15—16 tojás 1 shilling, tehát darabja 1000 korona.

Megköszönve a kitűnő leckét és ebédet, tovább sietünk az Óváros felé, a Damaskusi kapuhoz, melynek egyik lőtornyában van Melnikov szobrász műterme. Útközben a Száz Kapu egyik emeletéről hangos talmud-ének üti meg a fülünket és megállít. A „*Pri Éc Chájim*” az „Élet Fájának Gyümölcse” nevű jesiva van itt. Betérünk néhány pillanatra az udvarba. Köröskörül héber betűszámokkal ellátott termék, melyekből a melancholikus édesen zümmögő talmudmelódiák csudálatos szimfóniába szüremlenek össze. A középső ajtónál a gyermektelenül elhalt alapító neve: Saul Chájim Horovicz, fölötte a prófétai idézet: „*És adok nékik házamban és falaim között emléket és nevet, mely maradandóbb fiúknál és leányoknál.*” Bent a legnagyobb teremben, az ajtó fölött freskók: Szarvas, oroszlán, sas. A bölcsek tanításának szimboluma: „*Légy erős mint az oroszlán, könnyű mint a sas és fürge mint a szarvas, égi Atyád parancsának teljesítésére.*” Mellette talmudi idézet: „*Amióta a Szentély elpusztult, nincs az Urnak egyebe a világában, mint a halacha négy rőfnyi helye.*” És a halachába mélyedve ülnek az asztalok körül öregek és fiatalok hajnaltól estelig. Az egyik sarokban taliszan és tefilinben ül egy sovány, sápadt fiatalember és a messzeségbe mereng, majd könyvébe mered és nekimelegedik bólogatva és zümmögve. „Ifjú kabbalista — mondja az egyik chászid — egész nap böjtölve, tefilinbe ülve kutatja a kabbala könyveit.” Miért ne volnának rajongói a miszticizmusnak is a rajongások városában, Jeruzsálemben?

Kissé megkésve érkezünk fel az ódon toronyba, Melnikov műtermébe. Régi keskeny lőrések az ablakok, melyeken keresztül pompás panoráma nyílik köröskörül az egész környékre.

— Jobb ezeken a réseken kinézni, mint kilőni — mondja tréfásan az ifjú mester.

— Melnikov puskától sem fél — vág közbe Haméiri — Jeruzsálem elfoglalói közt volt!

És a keleti mód elkészített és feltálalt feketekávé mellett Melnikov mosolyogva beszél a גִּדּוּר הָעֵבְרִי zsidó légió harcairól. És a könyves polcra leemel egy nagy könyvet, az angol hadügyminisztérium hivatalos jelentését a palesztinai harcokról. Pontos térképek és száraz adatok tüntetik itt fel, milyen veszélyes pozíciókat foglaltak el az ellenségtől az önkéntes zsidó légió hősei. „Itt álltunk mi a Holttengernél — mutatja a katonai térképen — ott álltak a törökök. Itt kellett áttörni az ellenséges frontot. Rettenetes volt, de sikerült.” Aztán jókedvűen kacagva, nevetve adja elő a

légionárius élet jóízű harctéri humorát. Mégis, amikor a lőrésen kitekint és szeme megakad a Skopus-hegyen levő hősök temetőjén, rezignáltan mondja:

— Véletlen az egész, hogy itt dolgozom és nem amott fekszem sok jó bajtársam mellett.

Csak apró plasztikák vannak a műteremben. „A hegedüs” mozdulata szuggesztíven vonja magára a tekintetet. A mester legjobb művei Dávid várában vannak, az *אגרת אמנים עבריים* Zsidó Művészek Szövetsége kiállításán, ahová együtt készülünk, ahol a fiatal palesztinai művészek radikalizmusa versenyez most az „akadémikusok” konzervativizmusával. Akadémikusok és radikálisok művészi harca, a „Migdál Dávid”-ban! Látott már Dávid vára véresebb harcokat is. És amint Melnikov rövid időnkhez mért sietséggel végigvezet a tobzódó színek és mozgások káprázó labirintusán, átérzem, hogy új zsidó alkotó erők mentsvára lett a Dávid citadellája. „Kibuc galijóth” ez is.

Kifelé menet elhaladunk a *Jaffai Kapu* mellett, melynek szép karcsú keleti formáit 1898-ban elégtelenítették és barbár rombolással kiszélesítették, hogy beférjen rajta Vilmos császár diadalkocsija. „Itt — mondotta akkor egy meah-seárimbeli öreg zsidó — itt kezdődik a császár bukása!” S a judeai jövődőlőnek ezúttal is igaza volt.

Az újváros széles utcáin keresztül sietek fel a „*Becalél*” palotájába, amelynek tornyában „a Menóra alatt” van *Ábel Pann* műterme. Harmadszor vagy negyedszer, de fokozódó gyönyörűséggel és áhitattal nézem a nagy mester bibliai kompozícióit, mialatt a *budapesti Ábel-Pann-kiállítás* részleteit tárgyaljuk. De csakhamar autó tülköl a kapu előtt. Koch főmérnök, a jeruzsálemi vízművek igazgatója jön értem, hogy elvigyen a *Salamoni tavakhoz*. A soffőr hátul ül, míg Koch maga vezeti az autóját szédítő sebességgel száguldva a hegyes-völgyes uton. Pillanatok alatt repülnek el előttünk a legnevezetesebb történelmi helyek, *Herodes sirja*, *Szultán tava*, *Tófet*, *Emek Refaim*, az *Óriások völgye*, hol Dávid legyőzte a filiszteusokat. Emelkedünk, emelkedünk. Hegybeékelt fehér kupolás házaival feltűnik *Bellehem*. Száguldunk, száguldunk. Megdobban a szív. *Ráchel sirja*. Hirtelen jobbra kanyarodunk. Olajfaligetek és szőlőkertek közt visz az út, Bet-Dsala falun át. Előre. Száguldunk, emelkedünk. Most balra kanyarodunk. Egy vaskapu előtt egy őr szalutál. Leszállunk. Néhány lépés és a bezárt hegykatlanban előttünk csillognak *Salamon tavai*.

„Csináltam magamnak ligeteket, vízi tavakat, nagyobbakat cselekedtem mindenkinél, aki előtttem volt Jeruzsálemben — és íme, minden hiábavalóság, szél kergetése és nincs maradandóság a nap alatt . . .” Így meditált a bölcs király öreg prédikátor korában. De ezek a tavak még az Énekek Éneke fejedelmének dicsőségét zengik. Gigászi munka volt ez. Belevájni a gránitsziklába ezeket a tengereket. A harmadik, a legalsó 177 m. hosszú, 63 m. széles és 15 m. mély. A kőbe vésett hatalmas lépcsők és galériák mutatják, hogy nagy ünnepségek folytak itt hajdanán és ezek a kopasz hegyek köröskörül lombosak, árnyékosak és illatosak voltak. Az egyik hegycsúcson ott a *Herodium*, Herodes nyári palotájának romjai, melybe a vizet lépcsős aquaductok emelték fel innen a magasba. Rom lett minden. Kétezer évig sárral és moszattal volt tele a három medence, melyekben mérges moszkító és vízikígyók tanyáztak, mialatt

a városban benn ciszternákba gyűjtött dohos esővizet ittak egész éven át és nyáron már ezt is csak drága pénzen mérték. És most ismét Salamon tavainak hegyi forrásokból gyülemelő tiszta vize csillapítja Jeruzsálem szomjúságát, mint 3000 évvel ezelőtt!

— A kiásott nyomok — magyarázza Koch főmérnök — világosan mutatták, hogy ezek a salamoni vízművek el voltak látva a hydraulikus technikának minden „modern” vívmányával. Igaza volt a bölcs királynak: „nincs új a nap alatt”. Az aquaductokat természetesen acélcsövekkel helyettesítettük és ezeken vezetjük a vizet Jeruzsálem legmagasabb pontjain felállított rezervoárhoz, ahonnan desztillálva mindenkinek a vízvezetékébe nyomjuk. A három salamoni tó ürtartalma 180.000 köbméter és így körülbelül 4 hónapi tartalékot képesek felfogni Jeruzsálem részére. De el tudjuk már látni vízvezetéki vízzel a környéket, sőt Betlehemet is.

— És mikor restaurálták a tavakat?

— A középsőt 1922-ben hoztuk üzembe, az alsót 1924-ben és most van munkában a harmadik, amely — amint látja — egyelőre még tele van földdel és tüske és dudva nő benne. Ha itt is tiszta víz fog már csillogni, boldog leszek és áldani fogom azt a tányérsapkás és ólombotos ébredőt, aki engem 1921-ben Budapesten egy éjjel délivasuti hivatalomból hazajövet hátulról véresen főbekólintott és meglékelte fejembe röhögve beleordította, „zsidó, eredj Palesztinába!” Én szót fogadtam és mihelyt sebeimből felgyógyultam, kijöttem és azt hiszem, nem hiába. Talán valamikor a tányérsapkások is büszkén fognak hivatkozni erre a „külföldön végzett” konstruktív „magyar munkára”.

A Salamoni tavak egyik szélén az ókori mozaikból restaurált kis díszkert illatozik exotikus virágágyakkal. Koch főmérnök lehajlik, leszakít néhány szál aloé-virágot és felém nyújtja:

— Vigye ezt el az édes anyámnak Budapestre! De most már vissza kell sietnünk, különben lekéssük Achron koncertjét és Hameiri előadását! Esteledik is már és a sötétben nem vágthatatok oly gyorsan!

De Koch főmérnök alkonyban, sötétben is sebesen száguld visszafelé. Sokszor azt hiszem, kirepülünk az ördögi járműből a sötétség végtelenségébe. Az autó reflektora reávilágít egy betlehemi tevekaravánra, mely ijedt szemeket meresztve szalad szerteszét. Szédítő iramban közeledünk Jeruzsálem felé, melynek tornyai és kupolái misztikus sziluetteket rajzolnak a levegőbe. Hirtelen föllángol a szent város fölött egy óriási kereszt. Mintha egy rejtelmes láthatatlan kéz tartaná csillogtatva és lobogtatva a sötét magasságban. Vakító fényű villanylámpák ezreiből gyújtották ki a Notre-Dame de France tetején. Bizonyára a Rómából érkezett biboros vendég tiszteletére. Vagy talán demonstrációul, hogy mégsem teljesen zsidóváros Jeruzsálem?...

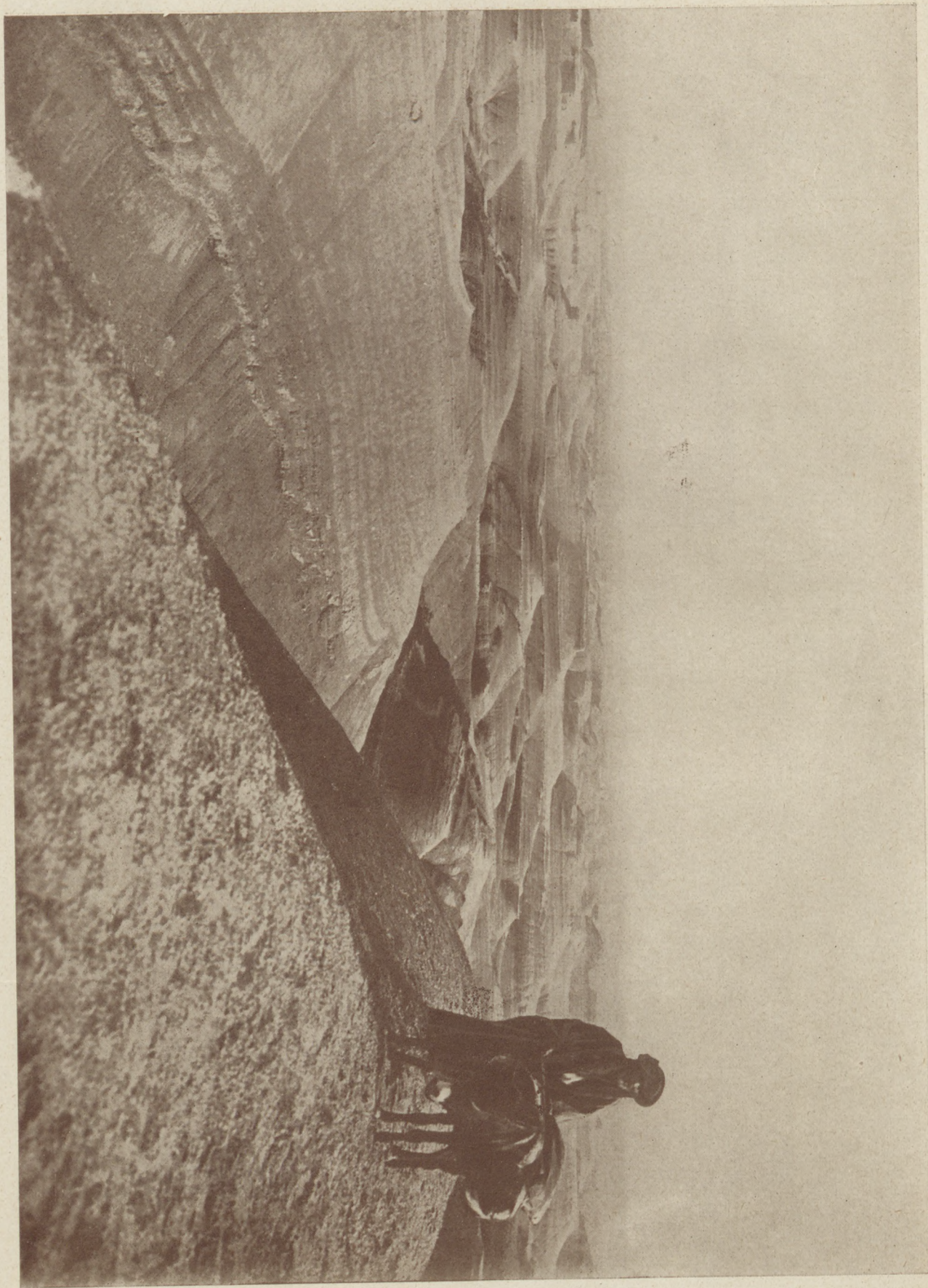

A restaurált Salamoni tavak egyike Betlehem mellett

Egy őserdő rekonstruálása Nahallal mellett

Judea sivatagja

KIRÁNDULÁS JERICHÓBA ÉS A HOLTTEMBERHEZ

A Rontás hegyén. — Azazél oltára. — Juda sivatagában. — Nebi Musza sirja és Nebo hegye. — Jericho új ostroma. — Ahol Izrael átkelt a Jordánon. — A honfoglalás legendáinak bölcsőjében. — Fürdés a Holttengerben. — Kis lecke az angol keleti politikából — Maczada romjai előtt.

Mintha ismét bocsánatot kellene kérnem a drága Boris Schatz professzortól, az én jószágos jeruzsálemi vendégfogadó gazdámától, hogy még hajnal előtt felcibálta őt nyugalmából a Becalel kapujában töltőfőző autó — én miattam. Nekem hiába töltőfőlt és trombitált az ablakom alatt. Engem fogva tartott az álom, mint valami bűbajos varázsló. Éppen az efrájimi hegyek között száguldott velem „szökdelve a bérceken, ugrálva az ormokon”, — ahogy tegnap reggel daloltuk ott az Énekek Énekéből. És hirtelen eleresztett és én zuhantam, zuhantam valami végtelen mélységbe és már-már a szétzúzó sziklákhöz ért kábult fejem, amikor a láthatlanból elém toppan valaki és vállon ragad. Hátra fordulok, kinyitom a szemeimet. Kisértetiesen, hosszú fehér hálóköntösben, szétborzolt, fekete szakállal áll ágyam előtt Schatz professzor és ráncigálja a vállamat:

— „Adón Weisl kvár mecháke!” „Weisl úr már vár!”

A soffőr türelmetlenül trombitál odakünn. Pár perc alatt felöltöztem a félhomályban. Sok ruha nem kell a mai kiránduláshoz. A Holttenger forró katlanába megyünk s ott akarunk lenni, még mielőtt a nap leglángolóbb tűzébe izzik. Utitársam dr. Weisl, a bécsi Presse keleti szerkesztője, szelíd szemrehányással fogad a várakozásért. Az autó igyekszik behozni a késést, szédületes sebességgel hajt keresztül a még hajnali álmát alvó Szentvároson. Itt-ott hirtelen fékez és zökken, hogy el ne gázolja a misztikus árnyakként el-elsuhanó „hajnali imádkozók”-at, akik már ilyenkor a templomba sietnek, hogy a pirkadat első sugaraival köszöntsék az éj és a nap elválasztóját. Túl a Kidron völgyén, a Getsemáne-kerten és a prófétasírokon át az Olajfák hegyéről a Rontás hegyére kanyargunk fölfelé. És a lejtőről visszapillantva, előttünk derengenek Jeruzsálem falainak és templomainak tornyai, zsinagógák és mecsetek kupoláinak sziluettjei, amint kibontakoznak álmukból és titokzatos csöndben készülnek fogadni az ébredő reggelt, amely egyformán hozza a világosságot templomnak és zsinagógának, mecsetnek és besz-hamidrásnak.

Főnt a Rontás hegyének csúcsán félelmetes fenségében terül elénk a „midbár Jehuda”, „Júda sivatagja”. Meztelen sziklák és szakadékok rengetegje, ameddig a szem ellát. A hajnal hulló sugarai belécsenek a föltátott barnásvörös mély hasadékokba és úgy tűnik, mintha tépett, sajgó hús és vér volna. A „Maale Adumim” ez, a rettentő

„Vörös Lejtő”, Judea bevehetetlennek látszó bástyája. Itt kapaszkodtak föl Josua honfoglaló seregei Jerichó várának lerombolása után. „Talat et dam.” „Vér-lejtő.” Így nevezik az arabok ma is. Történeti reminiscencia-e ez, vagy a vörös vasoxyd-talaj színének jelzése? Nyolcszáz méter magasban vagyunk a Tenger szintje fölött és a Holttenger katlana még négyszáz méterrel mélyebben fekszik. *Több mint ezerkétszáz méternyi esés* néhány kilométernyi távolságon! És sehol se fa, se fűszál, csupa meredek, csupasz kőkolosszus és egymásba hasító, félelmetesen tátongó, mély ördögárok. Mintha valóban a Rontás birodalma volna. Az „Azazél” oltára! Ide hozták az Engesztelés napján a bűnbakot, amely vitte Izrael vétkeit az Átok földjére. És útközben felállított ünnepi sátrakból jelt adtak egymásnak Jeruzsálemig, hogy a bűnbakot letaszították a sziklacsúcsról a mélységbe, hogy áldozatul essék az örök Rontónak, az Azazélnek. A jeruzsálemi templom hegyén összegyűlő böjttőlő nép pedig ujjongva leste a jelt, hogy a vörösfonál fehérré változott, a bűnbocsánat csodás szimbólumául. Mit ujjongsz, szegény nép, te adtad a világnak a bűnbocsánatot, a szeretetet, de te adtad a bűnbakot is és a bűnbak sorsa lett a tied, a világ bűnbakjának szomorú sorsa, akit szikláról sziklára, mélységből mélységbe taszítanak. Itt e barlangos sziklaszakadékok között keresték prófétáid a magányt, itt ölelkeztek vízióik a teremtés titkaival és Istennek végtelenségét látták a szétmorzsolts hegyóriásiban és a felhasított föld méhében, a „Jordán fenségéből” idetévedt oroszlánban és a zengő hasadék fölött lebegő sasok szétterjesztett szárnyaiban. És gránittá keményítették arcukat, amikor elmentek az elpuhult bűnös város falai közé hirdetni az Úrnak mindenható ígét. Csak az, aki Juda hegyei és sivatagjai között járt, értheti igazán a judai próféták sziklás, szózatosságit . . .

Az autó egyre lefelé, lefelé ereszkedik. A *Vadi el Kelt* egyik kanyarulatánál lepillantunk a mélységbe. Szemközt, a hegyhasadék oldalában magasan, mint regebeli sasfészkek tornyos remete cellák tapadnak a kiálló és szinte légből lógó sziklához. Hogyan jutnak oda ezen az úttalan uton, ahol csak egy lépés választ el a Haláltól? Büntető kolostor ez — mondja szomszédom — görögkeleti szerzetesek számára, akik világi gyönyöröktől elcsábítva megfellekedtek fogadalmukról és most a világtól elzárva lebegnek itt élet és halál között.

Bíboros pirosság önti el az eget és lentről már küldi hóhullámit a Holttenger. Az uton zarándoksereg jön szemközt. *Nebi Musza*, Mózes próféta sírjáról visszatérő muzulmánok szent zászlókkal és muzsikaszóval. Táncoló dervisek rekedt torokkal ismétlik ugrálva, hadonászva: „L'illáha ill'allah! L'illáha ill'alah! Muhamed rasul allah!” „Allah az isten és Mohamed a prófétája!” Már csak gyenge utócsapata ez a tegnap visszatért Nebi Musza-processziónak, amelyet Jeruzsálemben a kormányzó, Sir Herbert Sámuel és vezérkara áhítatos tisztelettel fogadott; a Scopus hegyén azonban mégis fel volt állítva néhány ágyú és gépfegyver, mert az óvatosság sohasem árthat. Hiszen az egész Nebi Musza búcsújárás is ilyen óvatosságból keletkezett. Mózes túl a Jordánon halt meg Nebo hegyén és „senki sem ismeri sírhelyét mind a mai napig” mondja a biblia. De amikor a keresztények nagy tömegekben kezdtek gyülekezni Jeruzsálembe husvétra, a szent sírnál, a szultán úgy vélte, jó lesz

ellensúlyozásul igazhívók tömegeit tartalékba gyűjteni néhány órányira Jeruzsálemtől, alkalmasint Nebi Musza sírján, amelyet Allah kegyelme áthozott a Jordán túlsó partjáról, hogy híveinek megkönnyítse a zarándokutat. Az exaltált, fanatikus tömeg tegnapi ünnepi menetét nem lett volna tanácsos autóval megszakítani. De ezek a hátramaradt, gyenge utócsapatok félénken térnek ki a száguldó gépkocsi elől és félszegül oldalt ugorva is egyre ismétlik zümmögve: „L'illáha ill'allah! L'illáha ill'allah!”

A sivatagból hirtelen oázisba jutunk. *Jerichóhoz, a pálmák városához* közelünk. De hol a pálmák és hol vannak Jerichó rózsái? S hol a „kópher”, melynek piros nedvével festették körmeiket és ujjaik hegyét kelet leányai? Száz stádium hosszú datolya- és pálmaerdő borította ezt a pazarul termékeny területet, meséli Josephus. Most nincs ugyan pálmája, de van sokféle tropikus növényzete. Myrrha, lóbusz és gileádi balzsambokrok veszik körül a kerteket, melyekből bódító fűszeres illatok áradnak. A kerítés-kaktusok tövisei közül itt már kipiroslik az érett gyümölcs. A sövényekből kövér banánok sárgállanak elő. Egy pillanatra megállunk, leszakítunk néhányat az útra és autónk illatosan száguld tovább.

— Itt kellett volna alakulnia az első új zsidó kolóniának, „*Petach Tikváh*”-nak — mondja Weisl dr. — Itt, ahol Jósua kezdte a honfoglalást, itt, hol a visszatért babyloniai száműzöttek is gyülekeztek, mielőtt Jeruzsálem restaurálásához fogtak. Itt, ahonnan az első ómert és az első zsenget vitték a Szentélybe, mert itt érett legelőször a kalász is. Itt, ezen a tájon van „*Émek Achór*” a „*Szomorúság völgye*”, ahol Jósua megköveztette Achánt, amiért tilalma ellenére zsákmányt szedett Jerichóból, egy sineári köpenyt, kétszáz ezüst siklust és egy arany nyelvet. Harcolni az eszméért és nem zsákmányért, — erre akarta Jósua szoktatni Izrael katonáit. Szomorúságos fájdalom lehetett a tapasztalat, hogy oly nehéz győzedelmeskedni a zsákmányvágyon, az aranyéhségen! Megkövezéssel kell példát adni. És mert Hoséa próféta jövendölte, hogy „*émek achór l'petach tikvah*”, a „*Szomorúság völgye lesz a Remény kapuja*”, itt akarták megalapítani a Petach Tikvah kolóniát még 1872-ben.

— Tudom — felelem — néhány földim is volt közöttük, R. Abraham és R. Dávid Guttman Debrecenből és a szentistváni Jósua Stampfer, akik később a Jaffa mellett létrejött Petach Tikváh alapításában is az elsők között voltak. Ép tegnap este olvastam Jósua Jellin emlékirataiban, milyen megható volt erre az új honfoglalásra való készülődésünk. Mikor a „hét vezér” nekiindult, hogy a Jerichó mellett árverezésre bocsátott területet megvásárolják, mindennap a reggeli ima után elolvasták hangosan a Szentírásból Jerichó ostromának fejezetét. Niszán hónapban keltek át Jósua seregei a Jordánon és itt Jerichó síkságában ünnepelték a peszáchot. Hat napon át reggelente egyszer kerülték meg a hatalmasan elzárt várost, a hetedik napon pedig a sófárt fuvó kohaniták hétszer mentek a frigylárával a város körül és zengett a nép nagy riadással és Jerichó falai leomlottak. „*Ezért mi is magunkra vettük, hogy peszách hat napján át reggelenként felolvassuk Jósuának ezt a fejezetét, a hetedik napon pedig hétszer olvastuk fel a fejezetet bizó szívvel, hogy Isten ezúttal is a kezünkre adja Jerichót . . .*” A konkurrensek sikert is semlegességre

bírniok, hogy a licitálásban részt ne vegyenek. A dúsgazdag El-Chuszeini Muszah pasát némi leléptidíjjal, a hívő örmény batrikot szívlagyítással. De ekkor legfelsőbb frás érkezett a szultántól Konstantinápolyból: Abud-al-Chamid öfelsége megsajnálván hazája földjét, hogy idegen kézre ne kerüljön, többet ad a kínált árnál 500 fonttal és megtartja Jerichó földjét magánbirtokul . . .

— Látja — mondja dr. Weisl — ötvenkét esztendő mult el azóta és ez az áldott oázis ugyanott tart ma, ahol akkor! Itt vagyunk az alig 300 lelket számláló, piszkos kis faluban, az új Jerichóban, még a keresztes vitézek alapították hét-nyolc-száz évvel ezelőtt, ötven éven át szultáni birtok volt és mi lett belőle? De mi lett volna belőle, ha ez a föld akkor a hét vásárló vezér birtokába jut? Micsoda Petach Tikvah lett volna az, ha az első kolonisták itt kezdhették volna a telepítést ezen a dús, termékeny talajon, amikor ott azon a sivatagos, meddő, mostoha földön is a mostani *Petach Tikvah* több ezer lakóju gyönyörű kulturált kolóniáját teremtték meg! . . .

Már 250 méterrel a tenger szintje alatt járunk. A hőség a korai óra dacára füllesztő, de a reggeli szellő árama tűrhetővé teszi. Az út Herodes hajdani télikertjein visz át, melyeket a római Antonius az egyiptomi Cleopatrának ajándékozott. Rómában és Egyiptomban egyaránt híres volt a jerichói balzsam, szerelmet hajszólo szenvedélyek bódító fűszerszáma. De a halálthányó Herodes sem talált balzsamot a halál ellen, amely itt borította reá a mulandóságot nagy és kicsiny tetteire, szerelmeire és kegyetlenségeire. Maradt-e belőle akár csak néhány csont, mint az itt szétszórótt cserepek a kanaáni királyok kincseiből?

A régi Jerichó kiásott romfalai között járunk. Hosszú, mély árkok húzódnak keresztül-kasul a Szultán-dombon, ahol a hajdani vár állott sok-sok ezer évvel ezelőtt. Alig húsz éve angol és német tudósok szorgalma kikaparta a föld méhéből az eltemetett romokat és az egymásra helyeződött rétegekből, az egymást megsemmisítő ősi kultúrák kiásott maradványaiból megállapították, hogy valóban nem mese, amit a Biblia Jerichó bevehetetlen városáról elbeszél. A sokezer évig föld alá temetett legendás várfalak felszínre kerülve, a perzselő naptól szétmállottak és összeomlottak, most már minden sófárfúvás nélkül. Bemegyünk az omló árkok közé, ujjainkkal morzsoljuk a falakat és ahogy lehámlik egy-egy felület, égetett vörös agyagedénytörmelékek hullanak a kezeinkbe. Elvisszük emlékül. Talán Jósua harcossainak korsója volt és ezzel merítették a közeli Jordánból vagy a szomszédos forrásból, amelyet *Elisa* a csodatévő meggyógyított . . .

Hepéhupás uton, fehér szürke dombok kietlen tömkelege között zökken az autónk „Jerichó Jordánjá”-hoz. A sivatagi levegőnek már kissé sós ízét érezzük, ha nyelvünk az ajkunkat érinti. Közel vagyunk a Holttengerhez. Se fű, se fa, se madár, se élet, csak csupasz, néma, gipszes-agyagos föld. Egy-egy domb kupoláján fehér sólerakódások kristályai csillognak a napon. Melyik alatt rejtőzik a tizenkét kő, melyet Izrael törzsei a Jordánon átkelve, emlékül emeltek „és elnevezék *Gilgál*-nak mind mai napig?” Némán nyujtózik „*Dzsaledsul* romja”, mint fejetlen szfinksz, melyet eltemetett a sivatagi homok. Ki fedi fel a multat? Hol sátoroztak itt Jósua vitézei?

És ez az ötven méter hosszú „tell” volt-e a vezér sátrának dombja? Pihegve hordja vizét lent a Jordán. A parton magas nádasok és szomorúfüzek sűrűjéből fehér alakok villognak kísértetiesen, titokzatosan egymás után lépkedve. Hívó husvéti zarándokok földig érő fehér halotti ruhában mennek alámerülni a szent folyóban, ott ahol János keresztelt. Autónk tovább robog. Oda közel, ahol a Jordán beleömlik a Holttengerbe . . .

Néhány perc múlva ott állunk a „*Jám hamelách*” partján ámulva és elbűvölve. Ez a nyugodt, csendes, sötétkék víz, fölötté a világoskéknek végtelenjével és körülötte lilás-vöröses hegyek láncolatával, — ez volna az a félelmes Holttenger, amelyet Jeruzsálemből az Olajfák hegyén és Cijon dombjain is mint a Nirvána sejtelmes szimbólumát láttam felém lihegni? Mikor Talpijóth terraszáról esett először reá tekintetem és úgy tűnt, mintha csak egy ugrásnyira volna, mintha lent a lábam alatt terülne el, mélységesen mély medréből úgy csábított, csalogatott sejtelmes kéklő ködfátyolán át, mint valami misztikus fantóm, minden titkok titkának megfejtője. És most itt állok előtte a forró, tikkasztó napon és inkább hűsítésre, fürdésre, üdülésre csábít. Ledobom magamról a ruhát, mohón belépek a vízbe. Mintha meleg sűrű olajba léptem volna. A víz nem is érinti testemet, mintha nem is nedvesítene, csak simogatna, kenetetne. A sikamlós talajon lecsúszom. Mintha egy kar behúzott volna. Egy pillanatra megdöbbszent a gondolat, hogy 399 méter mélységig süllyedhetek itt. De a víz nem enged le. Fölto a felszínre és tart ruganyosan, ringatóan, mint valami puha párna. Úszni próbálok, de nehéz a súlyos víznek a lapátolása, elfáraszt, elbágyaszt. Lefekszem csendesesen, körülnézek káprázó szemekkel bámészkodva és meditálok, mintha így lehetne feküdni örökre, örökre . . .

Mily szép vagy Holttenger a Föld mélységében . . . Méhedben nincs élő csira, partodon nincs fűszál, levegődben nincs madár, mégis mily szép vagy Holttenger, szebb, mint az Élet tengere . . .

Súlyosak, simák és csendesek a te vizeid, nem korbácsolják viharok, mint a Világ kavargó, háborgó óceánjait . . .

Lágyan öleled partjaid, nem ragadozva, némán vársz, vársz s belédömlenek minden vizek . . .

Halakat hoznak a Jordán és az Arnon hullámai, szürkéket, ezüstöseket és aranyosakat, te kinyújtod karjaid feléjük és megsemmisülnek, ős anyagaikra bomolva, a szürkék, ezüstösek és aranyosak . . .

Ide vezet minden folyam, oh, Holttenger és miért ne jöjjünk a Jordán tisztító tiszta vizeiben, miért ússzunk az Arnon szennyes, véres hullámaiban . . .

Folynak, folynak az Élet folyamai, míg belétorkolnak a Halálba . . .

És süt a nap égetőn, ragyogón, kápráztatón, tündöklőn.

Ott a túlsó parton Moáb síkságából kiemelkedve, *Nebo* hegye ködlik felém. Az ő csúcsáról „látta Mózes az áldott Földet, Gileádot, Danig és egész Naftálit és Efrájim és Menasse földjét és Júda országát az utolsó Tengerig. És meghalt ott Mózes az Úr szolgája, Moábnak földjén, Istennek ajakán . . .” Régi regék ringanak a gyermekkorból. Hogyan is tanultuk a kis chéderben, hogyan is daloltuk, kezeinkkel

a levegőben evezve; fejünkkel, testünkkel mámorosan ide-odabólogatva . . . „És mondá az Úr Mózesnek: menj fel Nebo hegyére, mely Moáb földjén vagyon, Jerichóval szemközt és lásd meg Kanaán országát, melyet Izrael fiainak adok örökül. És halj meg a hegyen, melyre fölmegy és térj népedhez, miként meghalt a te testvéred Aharon Hór hegyén . . . És hogyan halt meg Aharon? . . . Felvezeté Mózes a barlangba és látá, fehér ágy van ott terítve és lélekmécs lobog a fejénél. És leveté fivére főpapi palástját és reáadá fiára, Eleázárra. És leveté főpapi fővegét és mellvértjét és reáadá fiára. És levevé róla sorban ruháit, az elsőt, a másodikat és a harmadikat. És sírt Aharon. És vigasztalá Mózes: „Oh boldog, te látod koronádat fiad fején, nekem ez sem adatott meg.” És mondá Mózes: „Aharon testvérem, feküdj le az ágyra.” És lefeküvék. „Nyujtsd ki a lábaidat” és kinyújtá. „Nyujtsd ki a kezeidet”, „Hunyd be a szemeidet.” És behunyá. És az Úr dicsősége megcsókolá és meghalt. Ebben a pillanatban Mózes megkívánta ezt a halált . . . Istennek ajakán . . . És látá Nebo hegyéről az országot békéjében, bukásában, virulásában és szenvedéseiben, pusztulásában és feltámadásában . . . Ez a föld, melyet esküvel ígértem . . . láthattad szemeiddel, de oda át nem mehetsz . . . És meghalt ott Mózes az Úr szolgája, — így diktálta az Úr a Tóra utolsó szavait és Mózes írta könnyekkel . . .

Kinyujtózom a Holttenger puha ágyán, behunyam szemeim és fekszem olajosan, balzsamosan és fejem fölött mint gígászi lélekmécs lobog a lángoló Nap . . .

Ott a pihegő, párázó parton, a vörösen izzó moábi hegyek meredélyei között honfoglaló ősi regék lebegnek a meztelen sziklák csúcsain. Ott szakad „náchál Arnon” a Holttengerbe, két meredek hegyfal között. Arra vezetett a sivatagban vándorló Izrael útja. És az emoriták elbujtak magasan a szorosban, barlangokban és sziklák mögött, hogy a magasból hirtelen nyilakkal és közáporral támadjanak az elvonulókra. De Erec Jiszraél hegye összerázkódott, mint egy cseléd, aki indul az úrnője elébe, odaugrott a szemközt álló hegyhez és sziklái mint szarvak és mellek hatoltak bele a túlsó hegy nyílásaiba és barlangjaiba. És Izrael fiai átvonultak a két összetapadt hegy tetején, mit sem sejtve a szörnyű csodáról. „Ki fogja elmondani gyermekeimnek, szólt az Úr, hogy milyen csodát műveltem értetük?” Mirjám kútja. A csodaforrás, mely végigkísérte Izraelt a sivatagban, magával sodorta a vért és a szétroppantott csontokat. És akkor énekelte Izrael ezt az éneket: „Jer föl, Kút, tégy tanúságot. Kút, mit ástak fejedelmek, vájták a nép nemesei, törvénytálcával, támasztóbottal és lön ajándék a sivatagból . . .”

Süt a nap kápráztatón, tündöklőn, égetően . . .

Ott az Arnon határához vezette Bálák, Móáb királya Bileámot, az őshegyek pogány prófétáját: „Jer átkozd meg Jákobot, veszejtsd el Izraelt.” És Bileám a sivatag felé fordítá arcát, látta a sziklák tetejéről, bércek magasáról a népet, mely egyedül bolyong és a nemzetek közt nem számít, és felemelé szemeit és látván Izraelt, amint nyugszik törzsei szerint, reászállt az Úr szelleme és szólt: „Mily szépek a te sátraid Jákob, hajlékaid Izrael, mint patakok húzódnak, mint kertek a folyam partján, mint sátrak, miket az Úr ültetett, mint cédrusok a vizek mellett . . .” A fél szemű pogány próféta, az ellenség is megilletődött a népen, mely sivatag sziklái és

parazsai között keresi a felszabadulás, a megváltás útját . . . Csak az egyiptomi husosfazekak sívár viasszavárgói kullogtak kétkedve, szitkozódva a tábor megett . . .

Süt a nap kápráztatón, tündöklőn, égetőn.

Délen párolog a Dzsebel Uszdum, Szodoma hegye, Lót országa, kén és só égette egész földje. Emberalakú sóoszlopok merednek a magasba. Ott mutogatják Lót sóvámeredt asszonyát. De sokkal nagyobb csoda a legendává meredt vár a Holt-tenger nyugati sziklászakadécai között, ott túl Engédi sivatagján, *Maczada*.

Csodavár. A zsidó heroizmus büszke romjai. Oda föl menekültek Jeruzsálem utolsó hős védői, vezérükkel, Bar-Giorával. Évekig ostromolták a rómaiak a bevehetetlen várat a hegy fensíkján. Aztán körülépítették magas falakkal szemközt az egész hegyet. És tűzcsovákat dobtak a kiéhezett hősök várába és felgyújtották. De Bar-Gióra kiadta a jelszót: Az utolsó ezer zsidó harcos nem fog római fogságba esni. Egymás kardjába dőltek Jeruzsálem nevével az ajkukon. És mikor a rómaiak behatoltak a fölégetett várba, a zsidó heroizmus borzalmas képe megölte bennük a győzelmi mámort . . .

Ott feküdt mind halottan, némán

Hős ezer zsidó Maczadában . . .

— Halló, halló! — kiáltja felém Weisl dr. a partról — ön talán verset költ a Holttengerben? Honoráriumul jó napszúrást kaphat! Jó lesz vigyázni. Ha egy kis szédülés megítatja a Holttenger vizéből, úgy járhat mint a Jordánból jövő halak. Vagy talán szereti a chlort, bromot, nátriumot, magnéziumot, káliumot és kalciumot? Mindezt kaphatja itt egyetlen kortyban együtt!

Künn a parton érzem csak, hogy egész söréteg rakódott reám és minél jobban szárítja a nap, annál tűrhetetlenebbül viszket és éget. Egész fehér vagyok, szinte sóbálványnak képzelem magam.

— Látja — tréfálkozik Weisl dr. — milyen könnyen lehet itt sót nyerni! — Aztán komolyan folytatta: — Óriási jövője van Palesztinában a Holttengernek. Több mint tizenhárom millió tonna víz párolog el naponként ebben a forró katlanban. A víz elpárolog, de a benne levő anyagok lerakódnak és a Holttenger vize egyre sűrűsödik. Több mint 25 százalék már benne a só és egyéb ásványtartalom. A különböző kémiai anyagoknak valóságos kincsesbányája a Holttenger, csak hogy ezt sem aknázták ki, épúgy, mint a Genezárethet negyvenféle tápláló halával.

— Volt ön már arra, túl a Jordánon? — kértem hirtelen, hogy visszaringatózzam a regék bölcsőjébe.

— Igen! Voltam! *Rabbath-Ammonban*, az ammoniták régi fővárosában, *Huszeín* királynál, Hedzsász uralkodójánál. Mikor ezt a hatalmas természetű, öreg arab fejedelmet, mély kék szemeivel, telt szakállával, keskeny, hajlott orrával láttam, úgy éreztem, ilyenek lehettek a mi őseink, a legendás „*dór hamidbár*“, a sivatag nemzedéke. A hetvenhat éves király hat órát ül nyeregben, a földön egy szőnyegen alszik, egy marék datolyából él, mindent lát, mindent hall, mindent tud, ő maga szerkeszti a

hivatalos hedzsászi ujságot és korrigálja a cikkeket a stílus szépsége és a nyelv tisztasága szempontjából. Mekkából jött látogatóba fiához, Emir Abdullához, aki Transjordánia fejedelme és Rabbath Ammon a székhelye.

— Itt volt alkalmam kissé bepillantani az angol politika csodálatos szövevényébe! — melegedett bele Weisl dr. és úgy beszélt, mintha egy keletpolitikai cikket mondana tollba a Neue Freie Presse számára. — Anglia elismerte Huszein királyt, aki az Izlám kalifátusára aspirál, de ugyanekkor elismerte, sőt szubvencionálja keleti határán Huszein és az Izlám legnagyobb ellenségét is, Ibn Szüdot, a vahabiták fejedelmét, Nedzsd szultánját, aki 200.000 fegyveres harcosnak parancsol és bármelyik percben megsemmisítheti Huszein hedzsászi királyságát és kalifátusi ambícióit. Déli határán elismerte Anglia a jemeni Imam Jachját és ugyanekkor elismerte, sőt támogatja ennek ellenségeit, Chadar-maut (veszi észre a héberes chadar-mavet-et: Halálháza) és Oman szultánjait. Anglia elismeri Huszein király fiát, Feisult „Aram Naharajim”, Mezopotámia királyának és másik fiát Emir Abdullaht, aki testvérének ellensége, elismeri ugyanekkor Transjordánia fejedelmének és ad neki 150.000 font szubvenciót, de aláveti politikailag a palesztinai kormányzónak, Sir Herbert Sámuelnek, akinek útján a szubvenciót kapja. Ez aztán a „divide et impera!” pompás alkalmazása. Az öreg Huszein kalifátusra aspirál, az Izlám egyházi feje szeretne lenni, tehát arab népszerűségét féltve, húzódozik a Balfour-deklaráció aláírásától, amely Palesztinát mint zsidó nemzeti otthont elszakítja a nagy arab birodalomtól. Anglia persze nem akarja a kalifátust és mert Transjordánia fejedelme elismerte atyja kalifátusi jussát, megvonja tőle a szubvenciót és kinevezi Emir Abdullah mellé kormányzói hatalommal legnagyobb ellenségét Ali Risa pasa al Rikábit, akít Abdullah néhány évvel ezelőtt száműzetett, a fejedelem büdtségét pedig leszállítja 70.000 fontról 12.000 fontra! Eltörli ezenkívül a határátlépési tilalmat Palesztina és Transjordánia között, úgyhogy ma már külön vizum nélkül lehet átmenni a Jordánon túlra, amely ma-holnap ismét Palesztinához fog tartozni, mint Dávid király idejében, amikor fővezére Jóáb ben Ceruja elfoglalta Rabbath Ammon városát . . .

Mialatt Weisl dr. ezeket a fejtegetéseket térképi szemléltetéssel kísérte, egy fehér fejkendő, szikár beduin feketekávét és édes szörbetet hozott ki sátrából. A Holttenger turistáinak mozgó vendéglőjét mi is szívesen fogadtuk és frissítőit banánnal, cigarettával és néhány piaszterrel háláltuk meg. A nap egyre magasabbra emelkedett és a forróság már szinte megállította a lélegzetet. Menekülni szerettünk volna, mint az égő Szodomából. Nyolc óra van és vissza is kell sietnünk Jeruzsálembe. Én meg minél előbb szeretném leáztatni magamról a Holttenger égető sóját. Az autó még szédítőbb sebességgel száguld fölfelé, mint lefelé. Több mint ezerkétszáz méternyire kell emelkednünk. Tovább. Sivtag, sivtag. Átszáguldunk Jerichó oázisán. Oriási oleanderek és tamariszkok mellett rohanunk el. Egy ifjú beduin papyrusleveleket vág és kése kivillog a sűrű bokorból. Tetováltarcú fellah-asszonyok állnak áhitattal a „termékenyítő pálma” alatt. Tovább. Sivtag, sivtag. Izzó körengeteg, ázázeli kietlenség, rémítő szakadékok. Tovább. Föl, föl. Szinte érezni a gépkocsi erőlködő lihegését. És a forróság mintha velünk jött volna a Holttenger katlanából.

A Jordán a Holttengerbe való beömlése előtt

A Vaadi el Kelt Juda sivatagában

A zsidó legió laktanyája Jeruzsálem elfoglalása után

Peterson kapitány

Sivatag, sivatag. Tovább, föl a Rontás hegyére. Már idevillognak Jeruzsálem ormai és hűvös szellő csapja meg az arcunkat. Hűvös szellő Jeruzsálemből, ahol úgy mondják, mindig jár valami szél. Mert mind a szelek az egész világból, mielőtt útjukra elindulnak, ide jönnek Jeruzsálembe, hogy a Szentély hegyén leboruljanak az Úr színe előtt . . .

A HOLT-TENGER VÁRA.

Ez itt az ódon, véres várfa,
Körülbámulják szomjas sziklák
S lent a Holt-tenger sűgja titkát:
Volt ezer zsidó Maczadában . . .

Hamvas üszök lett Jeruzsálem,
Vért sodrott Júda bús folyója
És bezárkózott Bar-Gióra
Ezer zsidóval Maczadában.

Köröskörül hegy szája tátong,
Ős szakadékok, nem kell sánc itt.
Százszor halált mint Róma láncit! —
Mond ezer zsidó Maczadában.

Rémlátomás? A hegyek nőnek!
Emelkednek a csúcsok szemben . . .
Halálfatalat húz ott az ellen . . .
Halj ezer zsidó Maczadában!

Éhség kong. S a Holt-tenger mélye
Bűg: Volna halam, odaadnám!
És sir a szél: nincs fürjem, manám,
Sivatag-zsidók Maczadában!

Komoran áll fal fallal szemközt,
Dúl néma ostrom három éve —
És átrepül egy tüzes kéve
És láng lobog fel Maczadában.

S szólt Nyilnak fia, Bar-Gióra:
Kezüinktől hulljon szívünk vére!
Ne essék barbarok kezére
Egy élő zsidó Maczadában! . . .

Ezer szigony, kard, lándzsa villan,
Vér, biborabb az alkonyestnél.
És sóhaj hörög: testvér! testvér!
Bús halál suhog Maczadában . . .

S a légios őr visszadöbrent,
Fölhágva halkán ostrom-létrán, —
Ott feküdt mind halottan, némán
Hős ezer zsidó Maczadában.

Ez itt az ódon, véres várfa,
Körülbámulják szomjas sziklák,
S lent a Holt-tenger sűgja titkát:
Volt ezer zsidó Maczadában . . .

Maczada romjai közt 1924.

A JERUZSÁLEMI BECALÉLBAN

Abel Pann Bibliája. — Zsidó kameák. — Szentélyt építő gyerekek. — Héber dal a repülőgépről. — Éjféli betörés a Becalélba. — A zsidólégió harca Jeruzsálemért. — A Nemzeti Múzeumban. — A Schatz-galeria kincsei. — Búcsúest a Becalélban,

Több mint egy hetet töltöttem a Becalélban, Boris Schatz professzorék felejtethetetlen vendégszeretét élvezve. Így volt alkalmam töviről-hegyire megtekinteni ennek a történeti hivatású jeruzsálemi iskolának minden egyes osztályát, sokoldalú munkájának minden ágát-bogát.

Magasan trónol Jeruzsálem fölött a Becalél pompás palotája, büszkén hordva tornyos fején a hétágú Menórát, melynek hét fáklyája minden péntek este kigyullad a szent város új szimbólumaként. Az új Jeruzsálem legstílusosabb zsidó épülete ez. Tetejéről és terraszairól nagyszerű kilátás nyílik az egész ó- és újvárosra. A körülötte levő negyed az iskola nevét viseli: שכונת בעלאל és széles járdájú, héber felirású utca, a „Rechov Becalél” vezet fel hozzá. Hatalmas nyerskökerítés veszi körül, mint valami régi várfal és az udvarból magasba nyulnak az eukaliptus-fák, terebintusok és oleanderek. Gyönyörű virágos kert, Kelet minden színében ragyogva övezi az épület szárnyait és valóban hangulatosabb helyet művésziskola számára elképzelni sem lehet. A főbejárat ajtaja sárgaréz domborművekkel van bevonva. Fönn a gyertyatartót szemlélő Becalél, a szentély iparművésze, akit a Szentírás szerint, az Úr elhívatott Jehuda törzséből „és megtöltötte őt Isten szellemével, bölcsességgel, értelemmel, tudással és művészettel, hogy gondolatokat tervezzen és vészen aranyba, ezüstbe és rézbe és kőfaragásban és berakásban és fametszésben és minden művészi munkában. Megtöltötte a szív bölcsességével minden ötvösmunkára, tervezésre, szövésre, kötésre, bíborban, karmazsinban, selyemben, lenben.” Ennek a bibliai ezermesterségnek a jelképei domborodnak ki az ajtó reliefjeiből: Cajaruth: festészet. Paszaluth: szobrászat. Ariga: szövészet. Hadpasza: grafika stb. Oldalt egymás fölött, színes majolikába égetve Izrael tizenkét törzsének címerei és szemközt a tizenkét planéta, ahogy a régi illusztrált machzorokban látható. Az előcsarnok, amelybe a diszes rézajtó nyílik, internacionális társaságnak sűrű találkozóhelye. Turisták és zarándokok a világ minden tájáról jönnek megnézni az állandó Becalél-kiállítást, hogy hazavigyenek egy-egy emléktárgyat az új zsidó iparművészet zsendőiből. Az egyik sarokban Schatz professzor héber leveleket diktál a titkárnak. A diktálást folyton félbeszakítják a termekből kijövő növendékek, tanárok kérései és az egyre érkező látogatók kérdései. Schatz professzor fürgén felel, felvilágosít, mutat, diktál,

szinte négyfelé egyszerre. Köröskörül a falak teleaggatva biblikus képekkel, miniatűrökkel, vázlatokkal. Mesterek és tanítványok művei. Schatz egy pillanatot sem akar veszíteni. Míg én körülnézek, folytatja a munkát. Micsoda fiatalos energia, milyen fáradhatatlan mozgékonyság. Senki sem hinné, hogy közelebb áll a hatvanhoz, mint a negyvenhez. És valósággal megható az a szeretet, amellyel a Becalélt becézi. Túlzás nélkül, mint apa a gyermekét. Semmi sem sok neki, semmi sincs terhére, ha az iskola érdekéről van szó. Karonfog és együtt indulunk a körútra.

— Önnek meg kell néznie mindent részletesen — mondja. — Nem úgy, mint az a bizonyos díszelnök, aki eljött és kivette az óráját és reám nézett: tessék gyorsan körülvezetni, mert egy félóra múlva indul az autóm! „Ha önnek csak egy fél órája van a Becalél számára — feleltem — jobb, ha meg se nézi! Majd én elmondom Önnek röviden azt, amit az otthoni meséléshez tudnia illik róla! Minek fáradna fel még emeletekre is?”

— Menjünk legelőször Abel Pannhoz — folytatta Schatz — ön ismeri ezt a nagy mesterünket, hiszen a Mult és Jövő egy külön számot is szentelt neki. Ha majd a túlvilágon azt kérdik tőlem, milyen nagy cselekedettel tetted magad érdemessé a Gán-Edenre? azt fogom felelni: Elhoztam Abel Pann a góluszból a Szentföldre és ez elég!

Egy nagy terembe lépünk. Köröskörül kisebb-nagyobb festőállványok előtt fiúk, leányok rajzoló ónnal, ecsettel és palettákkal a kezükben. Feszült figyelemmel koncentrálnak a tekintetük a terem közepén emelkedő állványra, ahol szőnyeggel és gyöngysorral díszített kétpupu teve hátán egy öreg arab ül csikos keféjében és zöld selyem abajében, komoran és sötéten maga elé bámulva. „Ez a modell — magyarázza Schatz — a Jákobot üldöző Lában. Hol volt még művésznek alkalmá, hogy ilyen eleven módon, ennyi korhúséggel ábrázolhassa a Bibliát? Persze, külön természeti tanulmányokat is csinálnak a képhez a szabadban a pálmák között.” Abel Pann észre se vesz bennünket, annyira el van mélyedve egyik tanítványa művének korrigálásába. Közelebb megyünk hozzá, halkán megszorítjuk a kezét. Csak folytassa! Majd körülnézünk egyedül.

— Mennyi tehetség gyűlt itt össze — mondja Schatz. — Ide igazán csak az jön, aki érzi magában a bibliai Becaléltól örökölt isteni szikrát. És hogy kell kinlódniok a falat kenyérért! Látja azt a hosszú, sovány fiatalembert ott? Boldog, hogy itt lehet az órán, sugárzik az arca, hogy Abel Pann közelében van, de amint vége lesz az órának, kimegy Talpijotba követ törni a forró napon, hogy megkeresse a kenyérre valót. A multkor megsebesítette egy kő az ujjait és rettenetesen szerencsétlen volt, nem azért, mert napokig nem kereshetett egy árva piasztert sem, hanem mert nem rajzolhatott! Látja, a zsidóságnak gondoskodni kellene arról, hogy ne egy buta kötől függjön jövő nagy művészeinek sorsa! Mi csak taníthatjuk ezeket a szegény, zseniális fiúkat, de bizony ellátásukról nem tudunk gondoskodni! Ez a jó emberek feladata volna!

Az egyik állvány előtt Boris Schatz fia, a tizenkét éves Becalél dolgozik. Jeruzsálem dédelgetett Lélije, rajzol, fest, mintáz, muzsikál, komponál és mindent a

csodagyermeken túlnövő megkülönböztetett tehetséggel. Schatz professzortól azt szokták kérdezni évődve: Melyik Becalélt imádja jobban? A fiát-e, vagy az iskoláját? Itt a festőteremben a kis Léli csak Abel Pann szerény növendéke, aki áhitattal és rajongással függ a mesterén.

Mikor a festőtermet elhagytuk, önkéntelenül is arra a csendes harcra gondoltam, amely máris kezdi ostromolni a Becalél falait. A régi harc ez, mely előbb-utóbb mindenütt kitör akadémikusok és újítók között. Az új generáció, az új stílus küzdelme az iskolai tekintély ellen, mely gátolja az újnak gyors érvényesülését. A Becalélt az új nemzedék akadémiának tekinti, melynek presztízsét meg kell tépázni modern irányok érdekében. „Schatz nem enged más művészt érvényesülni.” „A Becalél elnyomja az új tehetségeket.” Ilyen és hasonló panaszokat hallottam Jeruzsálemben. De amikor ott láttam a Becalél legnagyobb termében Abel Pannt, ezt az igazán modern és abszolút művészt és láttam Boris Schatz őszinte örömét és belső boldogságát, hogy Abel Pannt ő hozta. Erec Jiszraelba, — összedőltek előttem mind-ezek a vádak és tudtam, hogy nemzedékek örökös harca ez. „Akadémikusnak” fogják majd bélyegezni valamikor azokat is, akik ma a „modernség” zászlóvivői és akkor ismét az újabbak fogják harcolni a „művészi haladás” nevében, akár Rómában, akár Párisban, akár Jeruzsálemben.

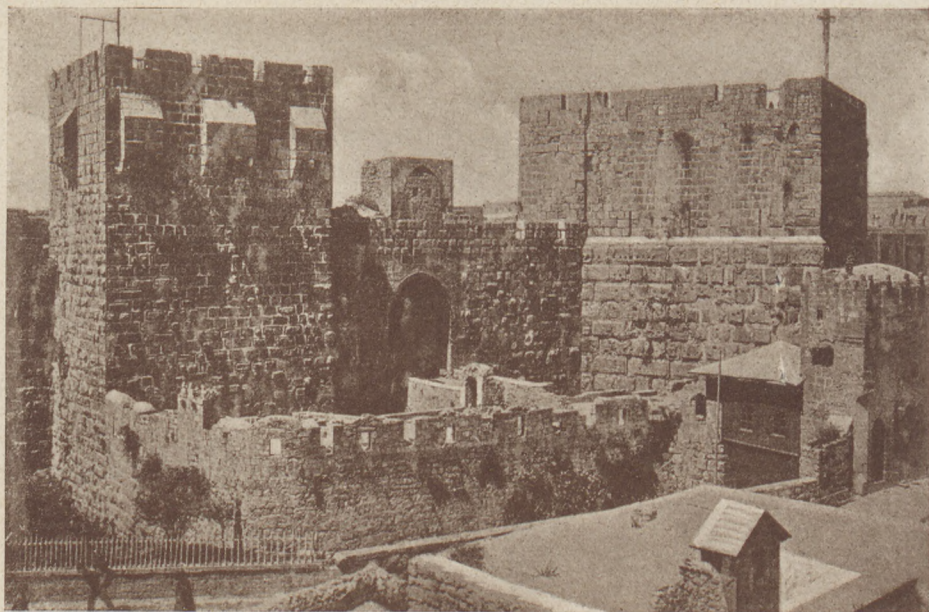
— Most átmegyünk a kameákhoz — mondja Boris Schatz. — Moro professzort is ismeri már. Azelőtt a Becalél növendéke volt, most tanára. Nem hiszem, hogy volna kameafaragó Itáliában, aki felvehetné vele a versenyt. Mikor Olaszországban jártam, láttam, hogy egyetlen városban több mint húszezren foglalkoznak kamea- és gemmafaragással. Elhatároztam, hogy átültetem ezt az iparművészetet Palesztinába. Miért viseljenek a zsidó nők keresztény szimbolumú, vagy görög mithológiai tárgyú kameákat? Azt hiszem, sokkal szebb lesz, ha Debóra, Eszter, Sulamith, Ruth, Mirjam, Ráchel és a többi bibliai alakok képét hordják ékszerű és ezekkel az egyszerű, izléses és művészi ékszerekkel bizony ki kellene szorítani a csillogásukkal is antiszemitizmust keltő, kihívó briliánsokat és diónagyságú drágaköveket. Moro tanár nagyszerűen megvalósította az eszmémet. Az ő kameái és gemmái máris nagy hírre tettek szert, csak még propagálni kellene jobban és fokozni a kelendőséget, hogy minél több iparművészt lehessen ezzel foglalkoztatni. De ez a bevezetés sem volt olyan egyszerű — folytatja Schatz, mialatt Moro biblikus faragásait nézegettük — mert az olaszok persze nem akarták a kaméafaragás technikáját elárulni. Eleinte nem tudtuk, milyen kagyló alkalmas erre a finom, precíz munkára. Első kísérleteink balul is ütöttek ki. Az egyik kagylófajta túl kemény volt, a másik túl puha, a harmadik eres, a negyedik repedős. Végre kaptunk Kínából olyan kagylót, amely felülmúlja az olaszokét is...

Az udvaron mentünk át a Becalél másik szárnyába. A lépcső előtt kis gyermekek ültek és építésszerűen játszottak az udvar nehéz köveivel.

— Ma atem oszim, jeladim? (Mit csináltok, gyerekek?) — szólítja meg őket barátságos mosollyal Schatz professzor. Mire valamennyien egyszerre felelik:

— Anu bonim eth béth-hamikdas! (Felépítjük a Szentélyt!)

— Csak építsetek fiaim, építsetek — biztatja őket Schatz mester. — És én

A Becalel művészeti iskola Jeruzsálemben.

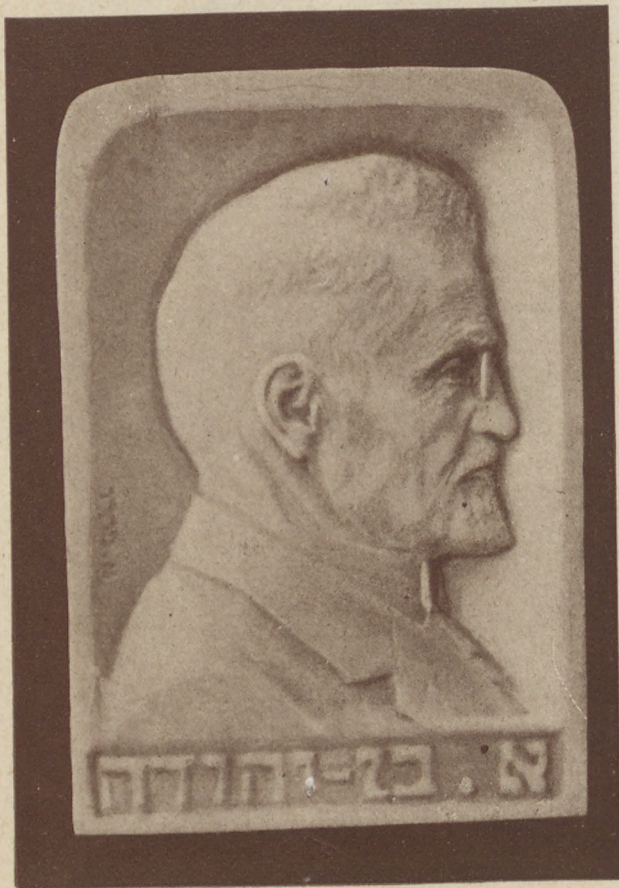
*Ben-Jisáj, Avigdor Haméiri-Feuerstein, Borris
Schatz professzor és felesége*

*A Becalel palesztinai madárgyűjteménye
a „Muzeum chaklai” gazdasági muzeumban.*

A „Be'alel“ jeruzsálemi művésziskola az új műteremsorral

Moro (Jeruzsálem, Be'alel): Ben Jehuda. (Elefántesont.)

Moro (Jeruzsálem, Be'alel): Sulamit. (Elefántesont.)

átérezem ennek a biztatásnak szimbólikus értelmét. Itt még az apró gyerekek játéka is a zsidó mult körül folyik. Schatz pedig elbeszéli, hogy amikor a háború alatt a törökök védeni készültek Jeruzsálemet és eltávolítottak a városból mindenkit, akit angol barátsággal gyanúsítottak, az egész Becalélnek száműzetésbe kellett mennie valahová Galileába és onnan Damaszkuszba.

— Rettenetes idők voltak azok, a gólusz keserveinek kelyhét fenéig kellett üríteni, palotákból barakkokba vándoroltunk, magas toronyból mély gödörbe estünk. Képzelteri, milyen szívvel hagytam ott a Becalélt, életem nagy munkáját, amelyből kaszárnya lett. Aggódva lestem a híreket és ujjongtam, amikor hallottam, hogy a magyar tisztek, akiket beszállásoltak az iskolába, vigyáznak a gyűjteményekre és óvják az ereklyéket a katonák garázdálkodásától . . . Minden munka lehetőségétől megfosztva, a száműzött gyermekek között kerestem üdülést.

— Hadi repülőgépek és léghajók zakatoltak fölöttünk a levegőben zúgva, berregve és a gyerekek ezzel a rögtönzött kis kétsoros verssel fejezték ki a szent város utáni epekedésüket: *עירון אירון קל כנפים. — עוף עמי עוף לירושלום*

*„Repülőgép, repülőgép, te könnyű szárnyú,
Repülj velem, repülj, Jeruzsálembe . . .“*

— Mikor ezt a versikét először hallottam tőlük, sírtam, mint egy gyerek. Bánatomban-e, hogy Jeruzsálem szép alkotó napjaira emlékeztettek, vagy örömben, hogy a kis gyerekek szívében is ilyen mélyen, melegen és ihletően él Jeruzsálem szeretete . . . Ugyanott történt, hogy a gyerekeknek előrajzoltam a kothel maaravít, a szentély szent romfalát és akkor az egyik apróság, öt éves leányka, így pirított reám:

„A szent falat ne tessék nekünk emlegetni, bácsi, ott láttam felnőtt, öreg embereket, akik sírtak . . . sírtak. Miért nem vesz mindegyik egy-egy követ, hogy felépítsék a Szentélyt? . . .“

A Becalél grafikai műintézete elé érünk. Itt ismét Abel Pann fogad bennünket. Bibliái képeit ő maga sokszorosítja a kövön, még a technikai munkát sem akarja másra bízni. Annyira szívéhez nőtt minden egyes darab. Nagy bibliai album készül belőle eredeti színes litográfiákkal. Száz font lesz az ára. És Pann nagy súlyt helyez reá, hogy minden egyes lap visszaadja az eredeti, dús színeknek minden árnyalatát. Megnézem a kövön éppen munkában lévő négy lapot. *József elbeszéli álmát testvéreinek. Simon és Lévi hazaviszik Sichemből meggyalázott nővérüket, Dinát. Ábrahám. Sára.* A biblia alakjai, történetei a keleti napfény ragyogásában elevenednek meg előttünk. A régi ünnepélyes, idegenszerű, kenetteljes és vértelen bibliai illusztrációk helyett végre egy vérbeli zsidó művész szólaltatja meg a könyvek könyvét keleti temperamentumával, keleti jellegével, keleti miliójével.

— A legtöbb festő — mondja Pann — árja típusokat és egyházi levegőt vitt bele a mi bibliánkba. Én zsidó bibliát akarok festeni, melynek hősei hús és vérből valók, vágyakkal és szenvedélyekkel, erényekkel és hibákkal és életük története szeretet és gyűlölet, tragédia és humor, költészet és próza . . .

— Nagyszerű Pann-kiállítást lehetne ebből az új anyagból rendezni Budapesten

— mondja Schatz professzor. — Talán a télen, a londoni és párisi Pann-kiállítás után? De most menjünk át a kerámiához! Ezt a szakot csak nemrég vették fel a Becalél munkakörébe, de az eredmény máris biztató. Dávid tornya, Jeruzsálem kapui, Ráchel sírja, a zsidó történelem hősei jelennek meg a finoman színezett Fayence-kockákon, melyek sokszor összefüggő képsorozattá alakulnak. Raban gyönyörű Énekek-Éneke ciklusának egyik legszebb jelenetét viszi át majolikába az egyik.

— Ezt Rothschild rendelte meg — magyarázza a mester. — És csakhamar szóba kerül Schatz professzornak egy érdekes egyiptomi epizódja. — Mikor Kairóban rendezték a Becalél-kiállítást — meséli — történt, hogy egy szerény külsejű öreg úr is végignézte a termeket és eltávozott. Másnap eljött egy másik úrral, aki aztán több tárgyat vásárolt. Harmadnapon ismét eljött, de megint másokkal, akik szintén szépen vásároltak. Így hozta napról-napra a vevőket és én már lelkifurdalást éreztem, hogy még nem ajánlottam fel az öreg úrnak valami jutalékot a fáradságáért. A kiállítás bezárásakor ismét megjelent új vevővel. „Most adja be az elszámolást!” — gondoltam. — De az öreg úr nem szólt semmit. Hozzáléptem: „Szabad kérdezni b. nevét? gondoltam, annyit fáradozott a kiállítás körül, illik, hogy . . .” „A nevem Rothschild”, hangzott a válasz egyszerűen és szerényen és én megdöbbsentem, arra gondolva, hogy könnyen befejezhettem volna a mondatomat és a nábob jól kacagott volna rajtam. Akkor ismerkedtem meg először Rothschilddal, aki a diaszpóra zsidói közül a legtöbbet tett Palesztina újjáépítéséért . . .

— Mindjárt megmutatom az új Palesztina-albumot, amelyet Rothschild számára a Becalélben rendeltek. זאת הארץ וזה פריה „Ez az ország és ez a gyümölcse” a címe. Tiszta ezüst fedelén elefántcsont kámeák, drágakövek, email, filigrán, batik stb. Közepén a kanaáni szőlő, melyet „ketten visznek rúdon”, köröskörül a Szentély, Dávid tornya, Ráchel sírja, a szent fal, Absalom emléke, Zacharja sírja, a Herzlija és a Becalél, Titus érme a „Judea capta” és vele szemben a „felszabadult Judea” új aranyérme . . .

Schatz professzor kis leánykája, a nyolc éves Zahara lép be. Az iskolából jön könyvekkel a hóna alatt, hangosan követeli az ő majolikáit, amelyeket délelőtt vettek ki az égető kemencéből. A kis Zahara is zseniálisan rajzol és fest, most a kerámiával próbálkozott. Jeruzsálem nyugati falát festette fayenceba szinte impresszionista stílusban. Az első kísérlet pompásan sikerült. Átadja nekem bizalmas héber dedikációval, מתנה לפאטא, aztán pirulva kiszalad. Utána sietünk. Kint a kertben élénk jön Schatzné. Hagyjunk valamit holnapra is! Már vár az ebéd. A filozófia és esztétika doktornője, akinek héber nyelven írt művészeti cikkeiben sokat gyönyörködtem, kitűnően ért a keleti konyha kényes művészetéhez is. Talán ez is hozzátartozik a stílus hangulatához . . .

Másnap a múzeumot néztük meg a Becalél másik szárnyán. Nagy, relieves rézkapu vezet be ide is. És fölötté ez a mondat domborodik ki:

זה השער געשט בבעלאל לזכר ליל מ"ז סיון תרפ"ב

Magyarul: „Ez a kapu készült a Becalélben 1922. sziuan 16. éjszakájának emlékéül.”

— Mi történt ezen az éjszakán? — kérdem türelmetlenül.

Schatz professzor siet a magyarázattal:

— Ezen az éjszakán történt, hogy angol katonák éjjélkor behatoltak az épületbe és feltörték itt az ajtót, hogy házkutatást tartsanak. Össze-vissza hánytak-dobáltak mindent, értékes múzeumi ereklyéket szórtak le a falakról, hogy nincs-e alattuk valami rejtékhely. A kerítésen át ugrottak be az udvarra, ahol még a gyerekek játszottak. Összefogdosták és bezárták őket, csak az egyiknek sikerült elmenekülnie. Ijedten szaladt át hozzám és bezörgetett az ablakomon. Keljek fel, mert betörték a Becalélba! Gyorsan a helyszínre siettem. Felvilágosítást kértem. De a katonákat vezető őrmester szóba sem akart állani velem, míg tüvé nem tette a Becalél egész épületét. Mikor már minden zegzúgát átkutatta és úgylátszik eredménytelenül, jelentette nekem, hogy feljelentés érkezett az angol katonai parancsnoksághoz, hogy a Becalél épületében a Krupp ágyúgyárnak titkos osztálya működik, amely a németek számára gyártja a municiót . . . Először nevettem, de azután kitört belőlem az indulat: „Úgy jártál el, mint egy rablóvezér! Ha parancsot kaptál házkutatásra, be kellett volna jönnöd hozzám és én kinyitottam volna az összes ajtókat. Te betörtél, mint egy haramia és mérhetetlen kárt csináltál fölöslegesen!” Magam is csodálkoztam, hogy az őrmester az én izgatott sértéseimre szégyenkező bocsánatkéréssel felelt. Mivel állhattam bosszút a Becalélen elkövetett barbárságért? Megörökítettem! Azóta felsőbb helyről is bocsánatot kértek; sokszor felszólítottak, vegyem le ezt a domborműfelírást, de most már történelmi emlék lett belőle! Láttam a túlsó oldalon a német és török ágyukat? Ezeket a „gedud”, a zsidó légió zsákmányolta Jeruzsálem elfoglalása előtt. Talán ezek a néma ágyúk, no meg az ártatlan srápnellhüvelyek, melyeket mi jesajási felírásu békés dísz tárgyakká alakítottunk át, adták a rugókat a feljelentéshez.

Bent a múzeumban az új honfoglalás sok ereklyéjét őrzik. Ott van a zászló, mellyel a zsidó légió, a „gedud” átkelt a Jordánon, hátbatámadva a török-német csapatokat, melyek kénytelenek voltak nagy veszteséggel visszavonulni. Egy másik zászló, amellyel a zsidó légió Jerichót foglalta el. Ezúttal nem lehetett sófárok harsogásával ledönteni a falakat, vért kellett áldozni minden talpalatnyi helyért. És az angol hadsereg parancsnoksága a zsidó légiót küldte oda, ahol a legnagyobb áldozatkészségre volt szükség. Hogy mit művelt a „gedud” Palesztina elfoglalásánál, azt megörökítették az angol hadsereg hivatalos jelentései és az a nagy mű, melyet a londoni chief rabbi adott ki:

ספר הכבוד של היהדות הבריטית „A brit zsidóság dicsőségének könyve”.

A zsidó légió zászlói között foglal helyet a múzeumban Peterson kapitánynak sisakja, melyben Jeruzsálemet elfoglalta. Talán az ásatások folyamán előkerülnek még győzelmi jelvények a régi makkabeusok idejéből is és odateszik majd új makkabeus testvéreiknek trófeusai mellé . . .

Egyelőre csak különböző edényeket ástak ki a második templom korából. A múzeumnak egyik termét már teljesen megtöltik a régi zsidó stílus eme érdekes leletei. Egy másik teremben ókori üvegek gyűjteménye menóra-díszítéssel, bizonyítva, hogy a zsidók még a velenceiek előtt foglalkoztak üvegművészettel. Odébb tökéletes menóra-gyűjtemény, amelyben képviselve van minden stílus az ókortól napjainkig.

A mellette levő teremben régi zsidó ékszerek és dísz tárgyak foglalják el az egyszerű vitrineket. A Becalél iparművészei idejöhetnek ornamentikát tanulmányozni. Az egyik pompás sokszáz éves darab előtt Schatz meghatottan áll meg.

— Még most se tudok megindultság nélkül visszagondolni arra a gyászruhás asszonyra, aki eljött és szó nélkül letette asztalomra ezt a gyönyörű aranyékszert. Megkérdeztem a nevét. Nem akart felelni. „De valahogy csak el kell könyvelnem ezt a nagyértékű klenodiumot!” — mondtam. — „Tessék ráírni מתנה לירושלים (ajándék Jeruzsálemnek)”, felelt és eltűnt, mint valami látomás . . .

Az ajtó mellett ott áll Schapiro professzornak, a heidelbergi egyetem matematikus professzorának, a „Keren Kajemet” alapítójának karosszéke. Ebben szállta meg a gondolat, hogy alapot kell teremteni a Szentföld megvásárlására és most már Jezreel völgyének sok virágzó Keren-Kajemet-kolóniája, ekék túrása, kaszák pengése és juhnyájak csilingelése hirdeti a nagy álmodó gondolatának megvalósulását . . .

Míg a földszintet a régiségtár, az emeleti termeket a képzőművészet foglalja le. Itt találjuk Boris Schatz műveinek egész sorozatát, melyet a múzeumnak ajándékozott. Ő a múzeum alapítója, gyűjtője, őre és egyben bőkezű mecénása. Rendkívül becses a zsidó festők önarcképgyűjteménye. Itt van Israels híres önarcképe, melyet Schatz másolatban is őriz a dolgozósobájában, továbbá Antokolsky, Hirszenberg, Lieberman, Kaufmann, Struck, Lilien, Wachtel, Epstein, Krestin stb. önarcképe. A magyar zsidó festők közül csak Rottmann Mozartot láttam.

— A Mult és Jövő feladata volna — mondja Schatz — hogy a magyar zsidó festők önarcképeit begyűjtse a múzeum számára.

Képviselve vannak nemzsidó klasszikusok is biblikus tárgyú képekkel. Murillo nagy dekoratív vászna „Ábrahám és a három angyal” dísz lehetne akár a madridi, akár a berlini képtárnak.

A legdöbbenetesebb hatású azonban Hirszenberg óriási méretű képe: „A bolygó zsidó”. A földet beborítják Izrael vértanúi, az eget elsötítik sűrű fekete felhők. És a komor viharutáni félhomályban, keresztek sűrű erdőjében mintegy nyitott sírokkal teleszántott mártírtemetőben rohan lihegve ruhátlanul a mindenétől megfosztott bolygó zsidó, kezét a szemei elé tartva, hogy ne lássa a borzalmakat . . . Hirszenbergnek, a „Golusz” festőjének legtragikusabb víziója volt ez és mintegy félelmetes crescendója hat Abel Pann negyven pogromképének, melyet az ukrajnai zsidómészárlások rettenetes pokla inspirált.

Menjünk innen vigasztalóbb terembe, derűsebb világba! . . . Kinézek az ablakon. Künn ragyog a nap és káprázó fénybe fürösztí egész Ó-Jeruzsálemet, mely úgy terül el előttünk, mint egy sokezeréves óriási eleven múzeum . . . Mellette az Új-Jeruzsálem új épületeivel, új életével . . . Visszakapom a fejemet a nap elől, mely erősen a szemembe süt. A falon egy óriási domború térkép: *Palesztina*. Iparművészeti műremek. *Minden zsidó gyarmatot egy-egy beékelt ragyogó drágakő jelez*. Bizony, nem túlságos sűrűn csillognak még itt ezek a kövek. De talán el fog következni az az idő, amikor a Szentföld mappája úgy lesz kirakva a drágakövekkel, mint a palesztinai éjszaka csillagokkal . . .

A Becalel muzeum Hirszenberg „Galuth“ című képével.

Munkaközben a Becalelban.

Ábel Pann

Prof. Borris Schatz. A 12 éves Becalel Schatz rajza

Borris Schatz: „Ki könyörül rajtad Jeruzsálem...”

Külön nap kellett a múzeumban elhelyezett régi pénz- és éremgyűjtemény tanulmányozására. A makkabeusok és Herodesek korából való különböző sekelek felírása és díszítése elmélyedő studiumot kíván, mely nem végezhető el sem turista uton, sem zarándok uton. Vannak igen érdekes későbbi zsidó tárggyú érmek és plakettek is. Schatz kivesz egyet, melynek egyik oldalán héber felírás látható, a másikon keresztény vonatkozású relief.

— Látja — mondja — ennek a plakettnek a másáért az olasz király egy villát adott, én megvásároltam a múzeumnak két frankért. Ez a gyűjtői szerencse. Sokszor a véletlen mulik minden. Mikor felgyógyultam súlyos betegségemből, egy barátunk meglepte a Becalélt régi keleti gyógyító talizmánok pompás gyűjteményével. De több barát és mecénás kellene a Becalélnak és a múzeumnak egyaránt. Senki sem küldheti zsidó erekyéit méltóbb helyre, mint ide, Jeruzsálembe. És senki sem örökítheti meg a nevét méltóbb módon, mint itt a Becalélban! Nekünk terjeszkednünk kell, különben visszafejlődünk. Most egy nagy dolgon töröm a fejemet. Majd megmutatom lent a terveket. Képző- és iparművészeti műhelysört akarok építeni a Becalél köré. A mi negyedünk lázasan épül és mielőbb hatalmas centrummá válik. Turisták és zarándokok ezrei fordulnak meg a szent városban, legyen a Becalél az a központ, melyben az idegen minden művészi szükségletét kielégíti. Ezeket a műhelyeket és műtermeket kiadjuk legjobb művészeinknek és a befolyó bérből fedezni lehet majd a Becalél-iskola összes költségeit és így lehetővé válik, hogy minél több szegény növendéket láthassunk el. A Becalél ezzel kiesik a filantrópia köréből és önmagának természetes fenntartásával biztosíthatja a jövőjét. Csak még ez egyszer segítsenek jó embereink a terv megvalósításához! A hely megvan, az építést a kőfaragástól a tetőemelésig mind elvégzik a növendékeink, a berendezést és díszítést is magunk csináljuk, csak az anyagra kell műtermenkint 100 font. Ez csak nem nagy összeg? . . . A műtermek kiemelkedő egyéniségeink neveit fogják viselni. Két magyar-zsidó nevet mindjárt tudnék: *Nordau* és *Herzl*. De ezeket nem magyar zsidók fogják megörökíteni . . .

Bejelentem Schatz professzornak, hogy egy műteremnek a költségeit a mi kis társaságunk is vállalja szentföldi utunk emlékéül . . . Átme gyünk a másik szárnyra, a Becalél kiállítási helyiségeibe. Schatz büszkén mutogatja Raban gyönyörű „Sir-Hasirim”-jét. Az Énekek Énekéhez a Becalél ifjú mestere olyan illusztrációkat készített, melyeknek mindegyike egy-egy finom keleti szőnyeg. Raban maga azonban talán többet tart az ő Alef-Bész képeskönyvéről, melyet a gyermekeknek készített. És talán ennél is büszkébb az ő héber játékkártyáira.

— Ha már az úgynevezett harminckétlapos bibliának oly nagy keletje van a zsidó házakban, hadd legyenek legalább az alakjai igazán bibliásak! Miért Wilhelm Tell? Roger, Anastasius és a többi svájci figurák? Miért nem Dávid király, Ábnér, Joáb, Judith? . . . Legalább is Jeruzsálemben stílszerűbb ez.

Schatz tovább mutatja az ezüst filigrán munkákat, megilla- és 'mezuzatokokat és a hatalmas bronz frigyszekrényt préselt domborművekkel, bibliai jelenetekkel és igazi héber ornamentikával. Mindent mutogat, ami a Becalél és ha közben belébotlunk

magának Schatznak egy-egy művébe, elhalad mellette. Schatznak nem Schatz a fontos, hanem a Becalél . . .

Aki pedig Boris Schatz külön élete oeuvrejét akarja megismerni, átmegy a szomszéd villába, a Becalél-kert mellé épített Schatz galeriába. Itt tárul fel előttünk Schatz lelkének ragyogó gazdagsága; végtelen rajongása, népének multjáért és jövőjéért; mély, áhítatteljes szeretete minden iránt, ami zsidó. A zsidóság prófétái és makkabeus harcosai, áldó rabbik és imádkozó zsidók, péntekesti gyertyát gyújtó jámbor asszonyok és gyermeküket adakozásra szoktató zsidó anyák, unokájukat héber szóra oktató nagyapák és a megváltás titkaiba merülő kabbalisták, az ősi földért hősi halált halt sómerek és a messiási harsonát fúvó vizionáriusok elevenednek meg előttünk rajzban, gipszben és bronzban. A golusz lelke ölelkezik itt a szentély romjain kesergő Sechinával és a zsidó feltámadás himnuszát daloló reménnyel. És aki ezt a másfél száz zsidó faragott képet látja, meg tudja érteni, hogy miért lett Boris Schatz a „Becalél” predesztinált alapítója.

„A mai Jeruzsálem két alakja biztosította magának bevonulását a történelembe — mondotta nekem súgva a Szentföld héber historikusa a Schatz-galeriában rendezett búcsúestén — az egyik annak a gyászruhás hölgynek a férje, Ben Jehuda, aki élővé tette a héber nyelvet és újra hebraizálta a szent várost, a másik Boris Schatz, aki feltámasztotta és otthonossá tette benne a zsidó művészetet . . .”

Eszembe jutott a Sziprijában, a Nemzeti Könyvtárban látott héber plakát, amelyen több rabbi átok alá helyezi a zsidó bibliothékát, mint eretnecség terjesztőjét. Átkot mondtak a zsidó iskolákra is a jesivákat kivéve. A Becalélt még a fanatikusok sem sujtották átokkal. Pedig faragott képeket bevinni Jeruzsálembe volt olyan merész reform, mint héber könyvtár, elemi iskola, vagy tanítói szeminárium alapítása. De a jámbor zsidók is átérezték a Schatz alkotásaiból kiáradó őszinte, meleg szeretetet. Érezték, hogy az ő lelke a zsidóságban és minden hagyományában csak a szépet keresi és mutatja; azt, amit glorifikálni lehet, azt, amivel át lehet hidalni a nemzedékek közt tátongó szakadékokat, azt, amivel közelebb lehet hozni a gyermekek szívét a szülőkhöz. És ennek az éliási elhivatásnak a teljesítésében nem zavarhatta meg Schatzot senki sem. Ő pedig ma is ifjúi hévvel, alkotó erejének teljében áll a vártán és látomásokat lát a felépült Jeruzsálemről — ירושלים הבנויה — melynek egyik örök szentélyeként fog tündökölni a „Becalél”.

RÁCHEL SIRJÁN, BETLEHEM MELLETT

Egy kis epizód a rendőrségen. — „Zarándoklás“ vagy „családi ügy.“ — Ima Ráchel sirján. — A zsidómentes Betlehem. — A Szeretet hiveinek civakodása a Születés templomában. — Dávid kútja és vitézei.

Talán hozzátartozik ez a kis bevezető epizód is a szentföldi út krónikájához. Hadd rögzítsem meg a jobb idők számára.

Mikor sokszoros sorbaállítás és türelmes, hosszú halogatás után végre leérkezett a budapesti rendőrséghez a várva várt belügyminiszteri engedély, amelynek féltő gondja nélkül a polgár tengeren túlra nem indulhat és én a sürgősség okáért szerettem volna ezt az engedélyt már meglevő európai útlevelembé beiktatni és ennek érvényességét Palesztinára és Egyiptomra kiterjeszteni, — azt az érdekes választ kaptam, hogy *ez nem lehetséges*, még pedig azért nem, mert az adatok nem egyeznek. A belügyminiszteri engedély szerint az utazás célja: „zarándoklás“, „pergrinage“, míg régi útlevelemben az utazás céljául: „családi ügy“, „affaire du famille“ van megjelölve.

„Kedves kapitány úr — feleltem hirtelenében. — Nincs semmi ellentét. *A mi szentföldi utunk is családi ügy!* Elzarándokolunk *apáink és anyáink* sírjára, Ábrahám, Izsák, Jákób, Sára, Rebeka, Leah és Ráchel sírjára!

Az én argumentálásom, sajnos, nem használt. Új útlevelet kellett kiállíttatni. És az újabb várakozások alatt, mialatt egyik-másik leendő utitársunk lángoló izgalomban gyönyörködtem, volt idő gondolkodásra, meditálásra. Micsoda rejtett erők vonzzák a zsidó lelket idők és határok végtelen távolságán át a Szentföldre? A multak kegyeletes emléke rezegteti meg a szív húrjait, vagy a jövő reménye zeng a mélyében halkán, öntudatlanul? Vagy a kettőnek csodálatos harmóniája, amiről Juda Halévi dalol:

*Feledjük szülőinknek drága sirját,
Örök forrását örök életünknek? . . .*

Mikor ott állsz a Machpélah barlangja előtt, a hatalmas hebroni mecset hetedik lépcsőjén, amely elállja az utat a patriarchák síremlékéhez, átvillan az agyadon ötezer esztendő villámos szikrája, egy szédületes multnak és még szédületesebb útnak fölcikázó sugara. És ha a mohamedán mecset-őr elédbbe áll is, hogy eddig és ne tovább, átremeg a sziveden a szeretet édes melege, mintha a barlang mélyéből fakadó forró fluidum ömlene át a véredbe. Ezek az atyák és anyák nem is haltak meg. Átélték az

évezredek és ott vannak mindenütt, ahol gyermekeik bolyonganak, szenvednek és véreznek. Ott élnek a zsinagógák homályában, zoltárok, zsolozsmák zsongásában, reggeli és esti imák áhítatában. Nem is *ösöknék* mondják, hanem *apáknak*, *anyáknak*. Apák és anyák, akik összegyűjtik, összefogják gyermekeiket a világ négy széléről és résztvesznek gyermekeik életében, örömeiben, bánatában.

Az „Óriások völgyén”, Juda és Benjámín határán át visz a kocsi Jeruzsálemből Ráchel magányos sírjához az efráti útra. Miért nem érdemesült Ráchel, hogy őt is a Machpélah-barlangba temessék el? Mert „írigykedett testvérére”. De miért írigykedett? — kérdi a legendás ellenvélemény — mert Leáhnak gyermekei voltak. Lehetséges-e, hogy aki törzseket vágyódott adni Izraelnek, még bűnhődjék is? És a felelet glóriásfényt von Ráchel homloka körül. A Sechina végzése volt ez. Mert Jákob tudta, hogy erre, ezen az úton viszi Izrael fiait Nevuzaradan a száműzetésbe és ekkor Ráchel fel fog kelni sírjából és könyörögni fog gyermekeiért, amint írva vagyon: „Hang hallatszik Rámában, zokogás, gyász és keserű sírás hangja, Ráchel siratja gyermekeit . . . De így szól az Örökkévaló: tartsd vissza hangodat a sírástól, szemeidet a könnyektől, mert jutalma leszen cselekedetednek, a gyermekek visszatérnek határukba . . .”

És mi volt az a cselekedet, amelyért Ráchel lett egész Izrael tulajdonképeni özanyja?

Mikor Jákob hét esztendőt szolgált Lábánál és óvatosan, világosan, nyomatékosan kikötötte, hogy „Ráchelért, a te leányodért, a fiatalabbikért”, nehogy egy másik Ráchelt adjon neki, vagy nehogy névcserével Leát nevezze el Ráchelnek, sejtette, hogy Lábán mégis meg fogja csalni és azért bizonyos jelekben állapodott meg Ráchellel, hogy az éj sötétjében is reáismerjen. De mikor Ráchel az utolsó pillanatban látta, hogy apja Leát vezeti be Jákob sátrába, átadta testvérének a jeleket, nehogy megszégyenüljön . . . És ott, ahol mérlegre teszik az emberek tetteit és egy csöppnyi szív többet nyom a latba, mint a legsúlyosabb hőstett, sorsdöntőnek ítélték Ráchelnek e cselekedetét és megtették őt örök időkre Jákob házának védő-asszonyává . . .

Kis kupolás kápolna domborul Ráchel sírjának fehér emlékköve fölé. Ó, könnyek szent kápolnája, ó, könnyek drágaköve, a szerteszéjjel szórt gyermekek sóhajainak és sóvárgásainak gyűjtője. Ha megmeredtek volna azok a könnyek mind, mik e kőoszlopra omlottak, kicsiny volna ez a kápolna, semhogy átfoghatná és az égig magasodna a kupola, mely föléje borul. Ki nem zokog itt, amikor először illeti homlokával ezt a síroszlopot, melynél apái, anyái ezer meg ezer év óta sírnak, imádkoznak. „Ez a Ráchel sírjának oszlopa mind mai napig” — tanulják Mózes könyvéből a gyermekek. „Ha elmég az úton Celcach felé Ráchel sírja mellett” — mondja Sámuel próféta Saulnak, Izrael jövőd királyának. — És ez az egyetlen hely, amely vigaszul maradt a rettentő összeomlás után. Jeruzsálemben leromboltak, fölégettek mindent. „Ciont fölszántották, mint mezőt”, a Machpélah barlangjához elzárták az utat, „Mózes sírját nem ismeré senki sem”, de itt a betlehemi úton állott szabadon, hogy egészen reáborulhassanak, az anya sírja, Ráchelé, aki fölkel éjsza-

kákon és bebolyongja a szent romokat és könnyeket hullat a Jordánba, miket a hullámok a Sós-tengerbe sodornak . . .

Kis imakönyvekkel a kezükben állják körül a zarándokok a fehér síroszlopot, „Oh, Anyánk, távoli földekről, tengereken túlról jöttünk tehozzád, hogy kiöntsük szívünket elébed. Oh, Anyánk, Te, kit az égiek kedvelnek, Te szent, Te tisztalelkű, könyörögj érettünk. Te szent, Te jóságos szívű, ki jóságodban átadtad testvérednek, Leának a jeleket, hogy meg ne szégyenüljön, borulj az Úr trónusa elé és imádkozz érettünk . . . Oh, Anyánk, Ráchel, ki fölkelte a sírodból, hogy sírasd száműzetésbe vitt gyermekeidet, midőn erre vonultak, mit szóljunk, mit mondjunk, ha az első galuthra, mely csak hetven évre kárhoztatta őket idegenbe, megremegettél könnyeiddel a világot, mit szólsz most e hosszú, félelmes galuthra, midőn már több mint ezer-nyolcszáz esztendeje bolyongunk a fájó, keserű hontalanságban szétszórta és kitaszítottan a föld négy szélén. Ki számlálhatná meg szenvedéseinket, ki mérlegeli fájdalmunkat? . . . Oh, Ráchel, anyánk, hogyan bírsz nyugodni a sírodban? Ébredj és ébreszd föl Chebron szendergőit és Mózes a hűséges pásztort, szent atyáinkat és anyáinkat mind, kelj föl és állj az Úr dicsőségének színe elé, könyörögj Izrael népének megmenekült maradékáért, kik sínylődnék és sóhajtoznak, kifosztottak és elnyomottak, megaláztatottak és megvetettek a sors mélységének fokán . . . Még meddig gyalázkodnak gyűlölőink, káromolja az ellenség nevedet örökké? Még meddig ujjongnak a gonoszok és gyermekeid szégyenben pironkodnak? Még meddig nem könyörölsz Izraelen, népeden és földeden és városodon, Jeruzsálemen és Ciónon, dicsőséged hajlékán“ . . .

A kis kápolna megtelik zokogással. A falakon köröskörül selyem tóráköpenyek és bársony frigszekrényfüggönyök. A mennyezetről lobogó gyertyák csüngenek alá, miket a zarándokok elhunyt hozzátartozóik lelkiüdvéért gyujtanak. Ráchel sírjának öre körüljárja az oszlopot lábujjhegyen, nesztelenül és a neveket kérdi és az anyák nevét . . . Kelet felé fordulva, halk mincha-imába mélyednek tizen. Új zarándokok jönnek. A kifelé menők letörlik könnyeiket és levágnak emlékül egy-egy darabkát azokból a keskeny, piros szalagokból, miket súlyos betegért könyörgő kétségbeesettek fontak a síroszlop köré, mintha szimbólikusan hozzá akarnák kötözni az élethez, vagy ahhoz a túlvilági glóriához, amelynek sugaraiban Ráchel lelke üdvözl.

Künn az úton, Ráchel sírjával szemközt, egy hatalmas terebintus fa áll őrt. Néhány beduin keres alatta árnyékot, bár a nap heve már kissé lehült és a Betlehem felől fuvó szellő langyosan lehet az arcunkba. Az úton súlyosan megrakott tevékaraván közeleg csilingelve. Az egyik dromedár pupjai közt tetováltarcú, orrgyűrűs arab asszony ül és monoton melódiával csittitgatja a lelógó kosarakban sívító, napégette gyermekeit. Ott a hasadékos hegyoldalon, túl a Vaadi'l-Harubon, a Szentjánoskenyér völgyén, majdnem 800 méter magasban a tenger színe fölött, emelkedik fehéren villogó kupoláival Dávid városa, a Jehuda-beli *Bét-Lechem*, „Kenyerháza“. Köröskörül kövér gabonátlák, terraszos szőlőhegyek, füge- és olajfaligetek. Ezeken a búzaföldeken, melyek áldásukkal táplálták Judát, szedegette kalászeit a moabita szegény Ruth, a gazdag Boáz daloló aratóit és kévekötoit követve. És az idillikus

házasságukból leszármazott szőke ifjú Dávid itt e lankákon legeltette nyáját lantosán, furulyásan, míg „Sámuel a látó” föl nem kente Izrael királyává. Ruthok és Noémik járnak a mezőn, a lekaszált táblák tarlóján. Fejükről tornyosan magasított, hosszú, fehér kendők lengenek alá a vállaikra. A nyakukon finoman rendezett, vékony és vastag kagylógyöngyláncok csillognak a nap sugaraiban szivárványozva. Betlehemi leányok és asszonyok. De ezek mind az aranymozaikos Mária-templomba járnak, melynek pádimentumalatti barlangjában nagy ezüst csillag jelzi a helyet, ahol a kereszténység alapítója született, sőt a jászolt is mutatják, amely a Megváltó bölcsője volt, természetesen csiszolt márványból. Egyetlen zsidó sem lakik Dávid városában.

A Szeretet vallásának három felekezete, a római katolikusok, görögkatolikusok és örmények állandó harcban éltek egymással a „Születés temploma” körül, csak a muzlim hatóság tudta fegyveresen megfékezni a gyűlölködés kirobbanásait. Pedig mindegyik felekezetnek megvan a maga elkülönített területe a templomban és külön bejárata a szent helyekhez. Egy ablak tulajdonjoga vitás volt és egyik sem engedte, hogy a másik tisztogassa le a felgyült pókhálót, míg az 1917-ben bevonuló angol generális ki nem rendelt egy katonát, hogy az évszázados pókhálógyűledéket fegyveres erőszakkal eltávolítsa. De a három civakodó keresztény felekezet egyben mégis egyetértett, hogy Bét-Lechem Jehudából távol kell tartani a zsidót. Talán féltek, hogy a zsidók konkurenciát csinálnak nekik az olvasóul szánt kagylógyöngyök készítésében és Nebi Musza fekete kőéből faragott különböző szent emléktárgyak gyártásában és exportálásában, amiből annyi örmény, római- és görögkatolikus egyaránt földet, házat és palotát szerzett Bethlehemben. Az egyik körülfalazott helyen mutatják „Dávid kútját”. Dávid fönt a hegyen a sziklák között táborozott, a filiszteusok pedig Betlehem körül. És Dávid megsomjazván, így szólt: Ki hozna nekem vizet Bethlehem forrásából, mely a kapu előtt vala. De Dávid nem akart belőle inni, hanem kitölté az Úrnak, mondván: „Avagy ezeknek az embereknek a vérét igyam, akik életüket tették kockára? . . .” Betlehem volt a szülővárosa Dávid három vezérének, Ceruja három hős fiának, Joáb, Amasza és Aszaélnek. Betlehem volt Dávid becézett áhított helye, még a királyi palotából is vissza-visszavágyott a buja betlehemi rétekre, ahol ma is vöröses-szőke, nagyszemű ifjú Dávidok terelik a nyáját nótával és lanttal hazafelé. De a mai Betlehem, a Dávidtól leszármaztatott Megváltónak vallását valló 12.000 lakosával nem bír el egy zsidót!

Mikor a hajdani Bét-Lechem-Jehudából szomorúan visszatérve újból Ráchel sírja elé értünk, már új zarándokcsapatok imádkoztak a fehér oszlop körül. És a nyitott bolthajtásból kiszüremlett az alkonyatba a könyörgés és próféta iige: „Hang hallatszík Rámában, zokogás, gyász és keserű sírás hangja, Ráchel síratja gyermekeit . . . De így szól az Örökkévaló: tartsd vissza hangodat a sírástól, szemeidet a könnyektől, mert jutalma lészen cselekedetenednek, a gyermekek visszatérnek határukba . . .”

Kissé följebb az országutat javító chálucok, fiúk és leányok letették a kötőrő kalapácsokat, felálltak, letörölték homlokukról a verítéket, arcukról a meszes fehér port és szerszámaikat vidáman vállukra rakva elindultak héber dallal Jeruzsálem felé.

A KARMEL HEGYÉN ÉS A KARMEL ALATT

A karmeliták vaskapuja. — Vilmos császár a Karmelen. — Panoráma a Karmelről. — A héber műegyetem és reáliskola. — Hermann Struck műtermében. — Találkozás dr. Barsival. — A „Neser“ cementgyár. — Elijáhu barlangjában. — A Karmel csudái.

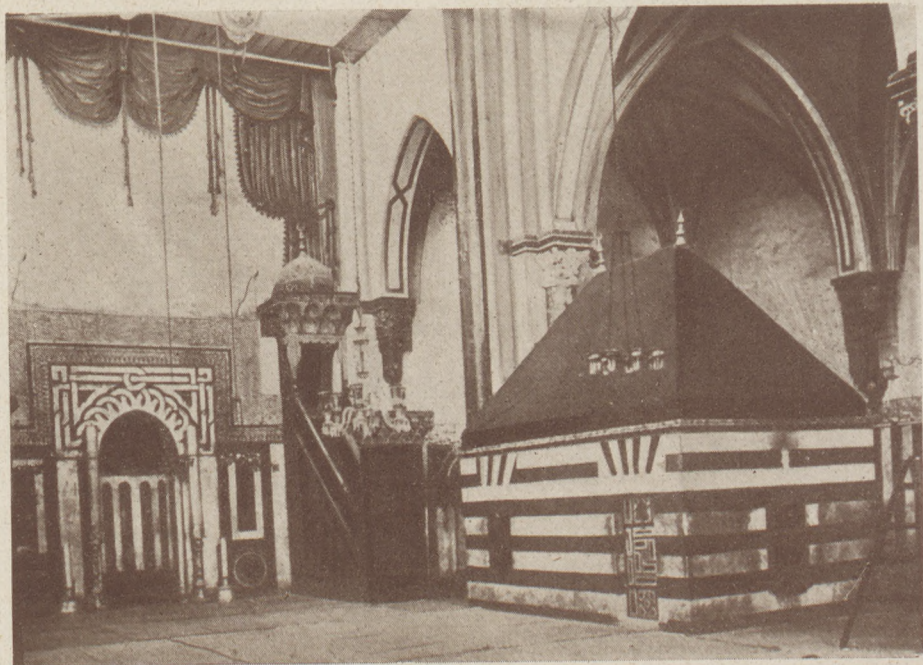
Pénteken, estefelé, alkonyatkor érkeztünk föl a Karmelre, még mielőtt a Szombat királynő leereszkedett volna a „Dzsebel Mar Elias“-nak Élijáhu szent hegyének csúcsára. Szinte félelmetesnek tűnt a csupasz sziklák és barlangok közt kanyargó út, amint kígyózva vitt a meredek lejtőn fölfelé. Olykor szédületesnek látszott a magasság és egy-egy pillanatra úgy tetszett, mintha öszvérnék, autónak elállana a lélegzete és feltartóztatlanul gurulunk lefelé ismeretlen mélységekbe. Olykor meg, mintha csak egy szétmálló fehér mész-szikla tartaná ezt az istenkisértésnek vájt utat és kocsi és utasa lezuhan a Nagy Tenger hullámai közé, melyek kéken, káprázatosan és csábítón csillognak alattunk a végtelenségbe. A szomszédom behunyja a szeméit. Nem bírja a tekintete sem a mélységet, sem a magasságot. Csak olykor pislog a meztelen hegyoldal felé balra: messze van-e még? Sokáig tart-e még a veszély? Pedig az út széles, szilárd és biztos. Ahol túlerősen emelkedik a lejtő, leszállunk, hogy könnyítsünk a terhen. De talán egy kicsit a lélekzetünkön is. Aztán megint száguldunk fölfelé, mintha Élijáhu tűzesszekere röpítene a levegőben. Hirtelen megállunk egy nagy, magas vaskapu előtt. Mintha az utat itt elvágták volna komor, néma fallal: Embernek fia, idáig és ne tovább! Néhány pillanat múlva azonban a rácsnyíláson át egy sápadt kéz nyul ki. A tenyerén feketebetűs, vörös cédulákat tart, amelyek csakhamar átvarázsolódnak ezüst sillingekké és piaszterekké. Aztán méltóságteljesen széttárulnak a titokzatos kapu szárnyai és ott áll mögötte oldalt, lehorgasztott fejjel, de éber szemmel a karmelita-rend kolostorának szakállas szerzetese, vigyázva, hogy csak annyi kocsi megyen-e át, amennyi átlépő-jegyet váltottak. És amint a barát fedetlen fővel, alázatosan, szótlanul mint szobor mered a helyén, úgy tetszik, hogy egyik szemével fel-felhunyorogtat sűrű pillái alól s figyelí, vizsgálja az utasok arcvonásait, vajjon ezek is Élijáhu rokonságához tartoznak-e, akik mennek elfoglalni a Karmel csúcsát az ő fejük fölött . . .

Még a keresztes háborúk idejében építették a kolostort a Karmel derekán. Az olasz-stílusú templom oltára alatt barlang nyílik, amely a keresztény legenda szerint, Illés próféta egyik megbúvóhelye volt. Sok itt a barlang és szakadék a hegy meszes testében és híresek voltak itt a búvóhelyek ősidők óta. „Ha elrejtőznek a Karmel csúcsán, onnan is felkutatom és megragadom őket” — szól Ámosz próféta.

Üldözöttek, apostolok és remeték régi rejtekhelye ez. És talán ezekben a barlangokban leheltek utolsót a Keletet ostromló Napoleonnak pestisbe esett gránátosai, akiknek emlékoszlópa ott szomorkodik a templom mögött, a büszkén emelkedő világítótorony alatt, mintha a mulandó dicsőség bele akarna kapaszkodni ebbe a távoli tengerekbe sugárzó karmelhegyi örökmécsbe. — Sokáig megyünk a karmelita-rend területén. És mikor elhagyjuk, a folyton fölfelé lejtősödő út széleit illatos mirtusbokrok, mandula-, szentjánoskenyér- és vadszilvafák szegélyezik. De nincs most ideje a gyönyörködő elmélázásnak. Már leszállt a nap. Egyre feljebb jutunk a fensíkra és mire a „Karmel”-hotel bejárata elé érünk, már mindenki a rögtönzött kis imaterembe készül, köszönteni a Szombatot.

Szombat a Karmelen egészen más, mint szombat Galileában vagy szombat Jeruzsálemben. Itt beleolvad a lélek a természet magányosságába és az ünnepi hangulat végtelen fenségét nem zavarja semmi profán szín, semmi hétköznapi látvány. Úgy érezzük, mintha egy óriási tenyér felemelt volna csodálatos magasságba, aetheri tisztaságú levegőbe, hol a szél szombati melódiákat zümmög és lent a mérhetetlen mélységben ritmikus refrénnel felel a tenger morajlása. Végtelenül zöld hegy és végtelenül kék tenger, illatok és csillogások és a szíved mintha közöttük ringatózna repesőn és andalogva. És cseng az Énekek Éneke: „A fejed a vállaidon mint a Karmel és hajad kontya mint a bibor. És Jesajás és Jeremiás himnuszai: „A Karmel fensége adatott néki.” „Mint a Tábor a hegyek közé s miként a Karmel belép a Tengerbe.” Mintha csak elindult volna a samáriai hegyek közül, hogy egy gígaszi lépéssel egyenesen a Nagy Tenger közepében vesse meg a lábát . . . Ima után kimegyünk a balkonra. Titokzatos, holdas éj a Karmelen. Mintha álmodó varázsló szórná az ezüstös fényport a levegőbe, a hegyre, a tengerbe. Lent az öbölben ezer színes lámpa gyullad ki a vizen. mintha visszfénye volna a csillagos égboltozatnak. Pedig dehogy is égi fények. Pokoli mécsesek ezek. Az Akko-Haifai öbölben horgonyzó francia-angol hadihajók ünnepi kivilágítást rendeznek. Az egyiptomi vagy kisázsiai partok felé mennek-e tüzet okádni vagy tüntetni, ki tudja. Az lesz majd csak a szombatok szombatja, ha a tengerek habjait nem szeldeli többé halálhajó és itt alattunk a Szentföld nagy kikötőjében a Csendes-oceán és a Vörös-tenger életet hozó hajói fognak horgonyozni és ünnepelni . . .

Szombaton délelőtt hegyi sétára invitált Boris Schatz professzor, aki itt a Karmelen szokott üdülést keresni a „Becalél” idegfeszítő munkái után. Neki nem lehetett ujság, mégis mámorosan magyarázta, „mennyre haladtunk” a Karmel kísajátításában. Itt fönt már majdnem minden zsidó kézben van. Gyönyörű villaváros lesz ez, pompás üdülöhely és egyenes folytatása az új haifai zsidó városnak, amelyet a Karmel védte nagy tengeröböl a jövő kereskedelem gócpontjává predesztinál. — Azt irigylem — mondja Schatz professzor — aki meg fogja élni, amikor villamos síkló visz fel a Karmelre, amely egész húsz kilométer hosszában tele lesz kertekkel, szőlőkkel, villákkal, üdülőtelepekkel. Hiszen áldott, termékeny hely lehetett ez, amikor még az Ásér törzs birtoka volt és példabeszéd járta: „Ásernek zsíros a kenyere, olajba fürösztí lábait, ő adja a király csemegéit.” Majd el fogom vezetni a túlsó lankákra, ahol látni lehet még régi malmok, öntözőkutak, bor- és olajprések

Izsák és Rebeka sírja a hebroni Machpélah-barlangban

Jákob és Leah sírja a Machpéla-barlangban

Ábrahám és Sarah sírja a Machpélah-barlangban

Ráchel sírja a Betlehem melletti úton

Ráchel sírjának lejárata

romjait. Fajdkakasok és párducok tanyáztak itt évezredekig. Most újra kizöldül a Karmel és irigyelem azt, aki virágzása teljében fogja látni.

Egy borotvált bajuszu, szikár öreg úr jön velünk szemközt. A német kolónia lelkipásztora — mondja Schatz professzor. — Látja, ezek a német templáriusok reánpíritottak. Az első palesztinai zsidó telep 1882-ben alakult és a németek már 1868-ban alapították azt a gyönyörű gyarmatot ott a Karmel alatt. „*Sabbath salóm*” — köszönti a lelkész Schatz professzort, aki bemutat, azután együtt folytatjuk a sétát.

— Nos, mit szól a Karmelhez? Látott már ilyet? — fordul hozzám a Herr Pastor nyájasan. — És mindjárt meg is adja a feleletet: Mikor Vilmos császár 1900-ban elzarándokolt a Szentföldre és itt állt ezen a helyen, ahonnan lenézett a tengerre, nem tudott betelni a kép fenségével. Csak nézte, nézte elmerengve és amikor Bülow figyelmeztette, hogy itt az indulás ideje, így szólt a császár szomorúan: „*Nehéz leszállni a természetnek erről a fejedelmi trónusáról és visszatérni Berlinbe ...*” Akkor még nem sejthette szegény, hogy le fog kelleni szállania arról a berlini trónusról is . . .

Egy kis oleander-liget mellett haladtunk el. A sűrű bokrok közül hancurozó gyerekek héber kördala hallatszik. Bemegyünk. Pompás látvány. A betonos földből kinyuló, hatalmas forgó-ágyú óriási csövén egy kis fiú ül lovagló pózban, lábait a levegőben lóbálva, a többiek pedig lent forgatják az ágyú gépezetét, majd lassítva, majd gyorsítva a forgást, aszerint, amint a héber dal ütemei kívánják. Szinte messiási vízió teljesülésének hat a kép. „És játszadozni fog a gyermek a vipera oduján és a csörgőkígyó szeme után nyul a csecsemő keze . . .” Schatz professzor azonban tudja, hogy nem szimbólumnak került ez az ágyú a szent hegyre. Rettentő pusztítást vitt véghez ez a gyilkoló gép a Karmelt elfoglaló ántánt-csapatok és zsidó légiók katonái között. És itt erre a kimagasló mandulafára, ahol az a szép gyerek ül, akasztották fel az ágyút kezelő török tűzérőhadnagyot, mert kiderült, hogy még akkor is itt maradt és lőtt, amikor már általános visszavonulásra adta ki a parancsot a török-német-osztrák hadsereg parancsnoksága. Kegyetlen játék volt és ő nem tudta abbahagyni. Valamennyi bajtársa elvonult mellőle és ő egyedül állt itt a Karmel hegyén és ontotta a halált, amíg le nem fogták a kezét . . .

Tovább megyünk az uton. Az egyik villa lugasából héber szombati ének szüremlik át. A Herr Pastor felfigyel, majd komoly és ünnepélyes hangon mondja:

— Ha héber éneket hallok a Karmel-hegyen, akkor megvilágosodik bennem a hit, hogy már nincs messze a próféták jövődölte idő, amelynek üdvösségéért jöttünk ki mi is a Szentföldre.

— Vajjon így gondolkodnak-e a karmeliták kolostorában is? — kérdem.

— Most nem tudom — feleli az öreg lelkész — de azelőtt ellenséget láttak bennünk protestánsokban is. Mikor mi megszereztük a Karmel felső részét, ők elzárták előlünk az utat azzal a keresztbe épített nagy fallal, amit feljövetelekor láthatott. Nem engedhetik, mondották, hogy hitetlenek megszenteltetésék szent Illés hegyét. Tanácstalanul állottunk velük szemben. Házaink lent voltak a tengerhez közel, földeink fent a hegy hátán és az út, amely a szerzetesek területén keresztül vezet,

elvágva! A német konzulokhoz fordultunk segítségért Damaszkuszba és Beyruthba. De ők se tehettek semmit. Ekkor Istenhez fordultunk. A két német konzul bezárkózott egy szobába egész napra; eltávolítottak a lelkükből minden profán gondolatot és a szívüket szentségben összpontosítva várták az ég segítségét. És Isten segített. Ő már tudja a módját. Úgy intézte a Gondviselés, hogy a pápának szüksége legyen gyorsan Bismarkra. És a nagy kancellár teljesítette a pápa kívánságát, csak azt kérte tőle sürgönyválaszában, hogy szabad utat kapjanak a német templáriusok a Karmel-hegyére. Másnap távirat jött Rómából a kolostorba, a szerzetesek kinyitották a falat és mi hála-istentiszteletet tartottunk a nagy segítség napján.

Úgy mondotta a Pastor ezeket a szavakat, mintha a legtermészetesebb és legegyszerűbb dolgot beszélné el. Mintha itt a Karmelen az ilyesmi már nem is menne csudaszámba. Vagy mintha csak olvasná a bibliai textust: „Most pedig gyűjtsd össze egész Izraelt a Karmel hegyére és a Baál jövődölőit is . . . És hozzálépett Elijáhu az egész népe elé mondván: még meddig fogtok sántítani két küszöbön? Ha az Örökkévaló az Isten, menjetek utána, ha pediglen a Baál az isten, kövessétek azt! És nem felelének neki semmit. És mondá Elijáhu: Én maradtam az Örökkévaló prófétája egyedül, ti pedig négyszázötven férfi vagytok . . . Mutassunk be áldozatot és leszen, aki felelni fog tűzzel, az az Isten . . . És hívták a Baált reggeltől estig és sem hang, sem felelet. És gúnyolódék velük Elijáhu: kiáltsatok hangosabban, hátha talán útja vagyon vagy szunnyadozik . . . És kiáltanak és megvagdalák magukat szokásuk szerint kardokkal és lándzsákkal, míglen ömlött róluk a vér . . . Se hang, se felelet, se figyelem . . . És Elijáhu a próféta közellépett és szólott: Örökkévaló, Ábrahám, Izsák és Izrael istene, hallgass meg, oh, hallgass meg, hadd tudja ez a nép, hogy te vagy az Isten . . . És lehullott az Örökkévaló tüze és megemészté az áldozatot . . . És látá az egész nép és leborulának arcukra mondván: az Örökkévaló az Isten, az Örökkévaló az Isten! . . .

Lent a lankán még mutatják a helyet, ahol az oltárok állottak és ahol az égi tűz lehullott. „*El-Muhraka*“, Égető-hely” a neve ma is.

A lejtőn fölfelé egy kis leány közeledett számárháton. A Herr Pastornak megvillant a szeme: „*Meine kleine Tochter*” — mondja. — Az iskolából jön. És hozzám fordulva, hozzáteszi magyarázatul: Én itt fönt lakom a közelben, a kis leánykám pedig ezen a számaron megy le mindennap a telepre, az iskolába. „*Sehr brav*” — teszi hozzá apai büszkeséggel — bizony sokszor félttem a kicsikét a hosszú, meredek uton . . .

— Egyetlen gyerek? — kérdem.

— Nem, hála Istennek — feleli — öten vannak az én gyermekeim. Ketten itthon, a házban, az egyik Jeruzsálemben tanul, egyik Németországban a főiskolán és egyik künn fekszik.

— Hol? — kérdem csodálkozva.

— A temetőben — feleli a legegyszerűbben. Mintha egészen egyforma volna, hogy az ő öt gyermeke hogyan és hol folytatja az életet. Neki mind az öt egyformán él. Hiszen együtt kell találkozniok egykor mindnyájuknak az Örökkévalóságban,

amelyhez mértén az arasznyi földi lét formája oly jelentéktelenné törpül . . . Mintha a régi legenda csengett volna a fülemben: „Hetén vagyunk, uram, heten . . .”

Egy szép kertes, emeletes villa előtt elbúcsúzunk a Herr Pastortól. Egy darabig kísérik szemünkkel, amíg átlépi háza küszöbét. Az ajtófélfá fölött aranybetűkkel bevésve csillog a napon a zsoltár-vers szép gótikus dísszel: „*Heiligkeit sei die Zierde deines Hauses.*” (Psalm.) Ó, hogy fájt a szívem a Karmel-hegyén, amikor a Herr Pastor után néztem. Milyen rendíthetetlen hitet plántálhat bele a híveibe ez a templárius protestáns Pastor! De ehhez hinni is kell úgy, mint ahogy hisz ez a templárius protestáns Pastor . . .

— És most elvezetem — mondja Schatz professzor — a Karmelnek arra a pontjára, ahonnan a legszebb a kilátás.

Oldalt hajoltunk és sűrű bozóton-bokron át egy magas sziklakiugráshoz értünk, ahonnan északon és délen egyszerre tárult eléink a tenger színeiben ragyogó végtelensége.

Az öböl egész félköre szinte a lábunk alatt terül el, mint egy keleti mesékkel átszőtt szőnyeg. A szélen Akko városa kettős várfalával és nagy mecsetével, de a tiszta levegőben ellátni egészen Tyrus világítótornyáig és a Libanon fehér csúcsáig. Északkeleten ideködlenek Galilea hegyei, mögöttük a havas Hermon és a Jordánontúli bércóriások. Délen végignézzünk a tengerparti gyönyörű új zsidó kolóniák során egészen le a Sáron völgyéig. Elöl *Tirah*, *Atlith*, lejjebb *Dór*, *Tantura*, majd *Zichron Jaakov*, Palesztina egyik legrégebbi, legnépesebb és legszebb kolóniája és körülötte a leánygyarmatok, *Sfēja*, *Báth-Selomo*, *Gibeáth Benjamin*, mögötte a legendás kis „*Krokodil folyó*”, a Nilusból idetévedt Nahar esz Zerka és tovább tisztán látni a tengerparton a várnak romjait, ahol a szidoniak Straton-tornya állott és ahová Herodes hatalmas kikötővárost épített, melyet a római császár tiszteletére *Caesareának* nevezett el. Mennyi zsidó tragédiának volt a színhelye a római prokurátorok eme rezidenciája. A köd halvány fátyol-függőnye széttárul és szivettépő jelenetek játszódnak le a történelem tragikus színpadján. A tengerre nyíló amphitheatrum húszezer embert fogadott be és amott a templom-romok körül a nagy téren gyűltek össze a jeruzsálemi zsidók tízezrei, akik gyalog tették meg a hosszú utat, hogy könyörögjenek Pilátusnak, hogy ne vigye be a római bálványképeket és a császár faragott szimbólumait a szentvárosba. Öt nap és öt éjjel álltak egyfolytában a jeruzsálemi zsidók a római procurátor palotája előtt, kérve, könyörögve, hogy ne sértse meg a zsidó vallás szent hagyományát. És amikor a hatodik napon betereteltette őket az amphitheatrumba, amelyet körülvétetett fegyveres katonákkal és hirtelen dörgő hangon kiadta a parancsot, „aki nem megy azonnal haza, öljétek meg!” — a zsidók levetették magukat a földre, letépték magukról az inget és némán kinyújtották a nyakukat, hogy készek mind meghalni a hitükért és Jeruzsálem szentségéért. Pilátus pedig megdöbbenett ennek a példátlan heroizmusnak láttán és teljesítette a kívánságukat . . .

Hósi énekeket zengenek itt a tenger hullámai a parti szikláknak és a vérrel áztatott rögök a tengernek. És reménydalokat zengnek a jövőről, amikor a parton

végig, a Karmel lejtőjén és a Sáron völgyében újra városok virágzanak, falvak dalolnak. A szétszórt kolóniák már szépen csengő strófái az új hősi éposznak és várják a duzzadó tettek és erőfeszítések egybeolvadását a zsidó Alkotás nagy szimfóniájába.

Délután egy kis pedagógiai szabad csapatunk lerándult a Karmel gyalogösvényén a Technikum megtekintésére. Tudtuk, hogy szombaton nincs tanítás, de inkább csak körül akartuk járni a monumentális épületet és gyönyörködni a kilátásban. Az oxfordi colidge-parkok minden romantikája valóban elhalványul ennek a héber főiskolának és keleti pompájú kertjének szépsége mellett.

A „Hádár-ha-Karmelen, a „Karmel díszén“, derekán emelkedik a stílusos építmény, masszív, fehér kőkupolájával és méltóságteljesen kibontakozó hatalmas szárnyaival. Előtte tágas tér pálmákkal és ciprusokkal szegélyezve, nem nagyon sűrűn, hogy minél szabadabb legyen a kilátás a Nagy Tengerre. Oldalt, kissé lejjebb, mintha a fokozatot jelezné a „béth széfer reáli“, a héber reáliskola virágos balkonjaival, világos ablakaival és az internátusnak a tenger felé nyitott nagy terraszával. A kert ünnepi csendjében néhány fiú játszadozik vagy olvas a ciprusok árnyékában. Bele-nézek az egyik könyvébe: „Michájé Jóséf Trumpeldor.“ A nagy nemzeti hősnek naplója és levelei, amelyek nemrég jelentek meg, természetesen héberül. Aminthogy héberül folyik itt a tanítás a reáliskolán és a műegyetemen egyaránt. „Mé Erec Jiszraél ata?“ Szentföldi vagy? — kérdem a kékszemű fiútól. — „Lo, mi-Berlin“ — hangzik a felelet. — Berlinből küldték ide a szülei. Eleinte nehezen ment a tanulás héber nyelven, de most már kitünően beszél héberül is, arabul is.

— És jó itt lenni?

— De még mennyire! Naponta fürdünk a tengerben, aztán homokfürdő, gyönyörű séták, torna, játék stb.

De a fiú maga egy élő prospektus. A karmeli levegő, a haifai tengeröböl, a keleti koszt vagy szentföldi szabadság teszi-e, vagy mind együttvéve, hogy a gyerekek itt kamasz Sámsonokká nőnek? Galileában és Tel-Avivban, Jeruzsálemben és a Karmel alatt mindenütt nagyobbak, természetesebbek, izmosabbak, fejlettebbek az iskolás-gyerekek, mint a velük egykorúak Európában. Vagy az iskolai rendszer teszi talán, amely itt majdnem mindenütt a testi munkát párosítja a szellemi munkával. A haifai reáliskola tanítványai maguk ültették a kertet, gyalulták a padokat, faragták a szekrényeket, maguk takarítják a termeket és kapálják a zöldséget a konyha számára.

Goitein professzor bevezet az egyik tanterembe. Széles, tágas, magas és ablakai a tengerre nyílnak. A táblán Jehuda Halévi verse krétával írva és rajta megjelölve a metrum:

הידעו הדמעות מי שפכן
הידעו הלבבות מי הפכן

„Tudják-e a könnyek, ki ontotta őket?
Tudják-e a szívek, ki dulta fel őket?“

Palesztinai tengerparti részlet.

Technikum és reáliskola Haifában.

A haifai héber reáliskola, II. udvar.

Bizonyára a tegnapi poétikai órán foglalkoztak ezzel a verssel és a példa ottmaradt a táblán holnapig, amikor a heti cédulán feltüntetett fiú korán reggel elvégzi a takarítást tisztán és pontosan és a szép vers azontúl csak a kis szivekben fog élni tovább. Az egyik falon figyelmeztetőtábla lóg, három vastag felkiáltójellel:

!!! בשום אופן !!!

„Semmikép” sem szabad mondani „besum ofán”, hanem „besum ofen”. Mert „ofán” *kereket* jelent, ellenben a „mód” fordítása „ofen”. Naponként váltakoznak ezek a táblácskák, melyek az egyes elterjedt hibákkal szemben a helyes héber szóhasználatra figyelmeztetnek. A falakat körüskörül egyébként a növendékek geometriai és szabadkézi rajzai díszítik, míg a tágas, virágos és valóságos botanikai kiállításá varázsolt folyosókon hetenként egy-egy klasszikus mester műveit függesztik ki magas nivójú reprodukciókban. Most *Leonardo da Vinci* van soron. De sorra fognak kerülni a modernnek is. Hiszen a rajzolás és mintázás professzora, a Bachelérből idekerült Eleazar *Strich* maga is a legjelesebb modern mesterek közé tartozik. Rajongva vezetett műtermébe tegnap a mi Seelenfreundunk (Jedidja), aki most már a Szentföldön harcol a héber stílusért, az ideálért, melynek úttörője lett Szegedtől Jeruzsálemig.

„*Hajáara bechéc vekeseth*”, „Az erdőbe, nyíllal és íjjal” — hangzik kívülről a héber karének. A konviktus növendékei visszaérkeztek hegyi sétájukról és fönt a terraszon terített asztal várja a vidám sereget. A nap még magasan áll a Karmel fölött. Még telik az időből egy látogatásra. Visszaadom budapesti vizitjét Hermann Strucknak, aki berlini Brücken-alleei műtermét hadar-hakarmeli villával váltotta föl, itt közel a technikum kertjéhez. Csakhamar meggyőződhettem, hogy nem volt művészi túlzás, amikor arról áradozott, hogy nincs az a svájci panoráma, amely az ő tengerre néző hegyi balkonjával vetekedhetnék. Természetes, hogy szombat lévén, a „Mizráchi” orthodox cionistáinak vezére nem dolgozik, de még csak nem is mutatja a mappáit. Majd holnap! Ma legfőlebb a falon lógó és nem eladó színes szentföldi képeket tekinthetem meg. De ezek is eleget mondanak. Struck komor egyénisége valósággal felderült és kivirágzott itt az új milieuban. Életkedvvel tele tónusok és ragyogó keleti színek váltották fel a galuthbeli grafikájának monoton, rezignált lehangoltságát. Éppen dicsérni akarom egyik jeruzsálemi akvarelljét, amikor félbeszakít egy kérdéssel. Persze, hogy Struck, aki már Berlinben is héberül írta alá rézkarcait, Erec Jiszraelben héberül beszél:

— Na, mit szól a botrányhoz?

Csodálkozva állok, nem értem a kérdést.

— A szombatgyalázás botrányához? — folytatja Struck ingerülten.

— Én fenn voltam a Karmelen és ott minden szép és szent volt.

— Akkor nem is tudhat semmiről. Képzelje, a Cionista Szervezet két hivatalnok ma délelőtt autón átszárguldott Haifa városán. Mélyen lehúzták ugyan a sapkájukat a szemükre, de megismerték a jó madarakat. Ez türhetetlen! A mi templomunkban még ma este maariv után tiltakozó gyűlést tartunk és végig kell

viharoznia a tiltakozásnak az egész Szentföldön, hogy ilyesmi többé elő ne fordulhasson . . .

— Mégis csak Izrael országa ez — mondom — boldog ország, két hivatalnok megszegi a szombatot és országos feltűnést kelt és tiltakozás dörög Dantól Beér-Sebáig, hogy a szombatgyalázás meg ne ismétlődhessék. És így nem is fog megismétlődni! Nálunk végigszágulhat akár a hitközségnek elnöke is egész előljáróságával és összes tisztviselőivel együtt, ahányszor csak tetszik, nyitott autón a legnagyobb szombaton és senkinek sem fog feltűnni, senki sem fog tiltakozni, senki sem fog megbotránkozni, még csak a sapkájukat sem kell mélyen a szemükre húzniok a szombatmegszegőknek, sőt még amellet „hagyományhűek” is lehetnek és a Sulchan Árucl alapján is állhatnak! . . .

Kopogtatnak. Vörös szakállas, zömök emberke lép be. Struck melegen üdvözlí: „Ah, adón Strich!” Be akarja mutatni. „Már láttam a műtermét is — mondom — és azt hiszem, az ő *cháluc*-szobrát sohasem fogom elfelejteni. Az költészet és valóság, lendület és erő!”

— És látja — mondja — Struck — ez a nagy művész nem bír érvényesülni. Mert nem tud úgy törtetni, mint ahogy a nagy verseny kívánja.

— Majd eljön az én időm is — szól Eleázár Strich szerényen. — A művésznak meg kell tanulnia a várást. Legfőlebb nem éli meg a sikert. De ez még nem a legnagyobb baj. A fő mégis csak az alkotás . . .

Meg kellett szakítanom az érdekes művészi diskurzust, mert még egy látogatásom volt programmon. Meg akartam hallgatni dr. Barsi Dezső egészségügyi előadását. Az a csodálat, melyet dr. Barsi iránt akkor éreztem, amikor fényes fővárosi praxisát és a budai hitközség elnöki pozícióját egy heroikus elhatározással a szentföldi orvosi gyakorlat küzdelmes, nehéz kezdetével váltotta fel, csak fokozódott bennem, amikor közelről láttam azt az önfeláldozó működést, amelyet ez a tisztalelkű, melegsívű ember Palesztinában kifejt. Amerre csak megfordultam, városban és kolónián, a Genezareth partján és a kanaáni hegyek közt, mindenütt megkülönböztetett tisztelettel és megható szeretettel beszéltek nekem arról, amit Barsi Dávid dr. a palesztinai gyermekegészségügy érdekében tett és tesz. Pedig saját négy szép gyermekével és poéta-hívesével indította útnak hajóját a bizonytalan hullámokon. Ma nincs boldogabb ember dr. Barsinál. Láttam és figyeltem sugárzó arcát, amikor kis leánykája héber levelét olvasta, amit én hoztam neki Safedből, láttam, amikor klinikai rendelőráján úgy járt a gyógyulást kereső gyermekek között, mint egy velük szenvedő apostol és láttam, hogy csüngtek rajta apróságok, serdülők és szülők, amikor a Keleten keveset hallott, modern egészségi axiomákkal traktálta őket héberül.

Előadás után egy kis sétára indultunk a gyéren megvilágított óvárosban. Titokzatosan imbolyogtak az ódon, kupolás házak szilhuettjei. Kis tevekaraván ringott el mellettünk halkán csilingelve. Pár percig némán haladtunk egymás mellett. Éreztem, Barsi dr. most hazagondol. „Nem szeretne kicsit velem jönni Budapestre?” — „Egy kicsit igen, látogatóba néhány jó barátomhoz. Épp erre gondoltam most. De ott élni, azt hiszem, most már nem tudnék. Nem a kurzus miatt. A keresztényekkel

nem volt soha semmi bajom és az antiszemitizmus nem is a legnagyobb szerencsétlensége a zsidóságnak. De az az istenverte vakság, amiben a magyarországi zsidók leledzenek, igazán páratlan patológikus jelenség. — Mukkim böszanvérim. — Ezt nem lehet egészséges gondolkodású embernek kibírnia. Az egész világ zsidósága kineveti, lenézi őket. Sokszor pirulok, amikor amerikai, angol, orosz, lengyel, német vagy francia zsidók beszélnek erről előttem. Bizonyára olvasta a múlt héten is azt a feneketlenül buta esetet. Az egész világról összegyűlt zsidó egyetemi hallgatók brüsszeli konferenciáján megjelent a magyarországi zsidó ifjak küldöttsége és bejelentette tiltakozását az egyetemes zsidó konferencia ellen, ők a numerus clausus dacára sem ismernek zsidókérdést — és más országok zsidó diákjaihoz semmi közük . . . Szegény félrevezetett izraelita tányérsapkások, nem tudják, hogyan blamálják az ilyen bornírt-sággal a zsidóságot és a magyarságot egyaránt! Kun Béla Budapestről akart világforradalmat diktálni. „Mukkim böszanvérium” — ismétli Barsi dr. — Meg vannak verve vaksággal . . .

A „Herzlijah”-hotel kivilágított terraszához értünk, ahol néhány magyarországi cháluc várt reám. Hallották, hogy Tel-Avivban szentföldi magyar kolónia alapításiáról beszélgettünk, ennek a sorsa közelről érdekelte őket is. Fel kellett világosítanom, hogy a Keren Kajemeth elnökségével folytatott eszmecsereből meggyőződtem, hogy a származási és illetőségi helyek szerint való tagozódást a telepítésnél a leghatározottabban ellenzik. Egységes zsidó népnek kell itt fejlődnie egységes zsidó kultúrával.

— Csakhogy minket — mondja az egyik cháluc — nagyon nehezen fogadnak be. Azt mondják, hogy mi magyar sovíniszták maradunk mindenütt. A héten is a brüsszeli esetre hivatkozva tagadták meg egy kvúcába való felvételünket.

— Most legalább saját szemeivel láthatja — fordult hozzám Barsi dr. szomorúan — hogyan támogatják a magyarországi zsidók szentföldi munkásaikat és milyen negatív segítséget nyújtanak az otthoni zsidó diákok szentföldi bajtársaiknak, akik a numerus clausus elől építő fizikai munkához menekültek! Még ártanak is nekik! Nem tragikus ez? . . .

Másnap délelőtt a florenzi „Israel” és a londoni „Jewish Chronicle” szerkesztőivel együtt indultunk megtekinteni a Haifa melletti telepeket. Pompás pálmaliget mellett röpit el autónk a tengerpart mentén, majd ponton-híd vezet át a Kison folyón, amely egykor Jezreel-völgyéből ide sodorta Sziszera seregét a tengeröbölbe. Nemsokára óriási betonépületvázak meredtek elénk. Itt vagyunk a „Neser” נֶסֶר („Sas”) cementgyár építkezésénél. A Budapestről odaszármazott Guth Árpád mérnök építi a hatalmas gyárat, melynek vezetőjéül Spiegel Bélát, a Beocsini cementgyár tatabányai telepének vezérigazgatóját szerződtették. Beküldjük a névjegyeinket. Guth mérnök szeretettel köszönt bennünket és különösen megörül a földinek. Mindjárt meg is kezdi a körülvezetést és a szakszerű magyarázatot. *Háromezer dunámnyi területet foglal el a gyár.* (Bizony a nyári hőségben körüljárni is nagyon kimerítő, hát még építeni!) Amott az egyik óriási medencében a fűtőkazánok lesznek. (Még reagondolni is félelmetes ilyenkor nyáron.) Mellette valami emelő-szerkezet váza nyul a magasba. Ott fogják beönteni az összeőrölt agyag- és mészkőkeveréket a

pokoli kemencékbe, ahol szinterolási fokig hevítik. Amott a gigantikus gépben újra megőrlik a masszát és kijön a kész cement, amelyet aztán még csak tisztítani és finomítani kell. Milyen egyszerűnek látszik és egy egész mérnöki kar dolgozik a tervek pontos kivitelén, mert minden apró részlet nagy fontossággal bír és chálucok százai sűrögnek, rajzanak a dróthálózatok között, nehéz zsákokat emelnek és ürítenek, targoncákat töltenek és tolnak, vastag drótokat fonnak és vágnak, árkokat ásnak és feltöltenek, köveket faragnak és görgetnek és az arcokról folyik a verejték és szivárványt csillogtatnak rajta a keleti napsugarak. Az egyik cháluc veszedelmes helyzetbe került az állványon. A pallér odasiet, megragadja és visszarántja: — „Amarti, hizahér!” „Mondtam, hogy vigyázz! Ha a drótok közé esel, véged van, még Semá Jiszraelt sem kiálthattál volna.” Guth mérnök bemutatja a pallért: — *Varga Sándor*. Budapestről hoztam magammal, keresztény ember, de amint hallotta, már kitűnően beszél héberül. „Salom” — üdvözlő Varga, becsületes, kerges tenyerét felém nyújtva, aztán jómagyarosan hozzáteszi: „Isten hozta!” És tovább siet oda, ahová a munka hívja. Az egyik építménynél egy napperzselte arcú chálucban ráismerek volt főreáliskolai tanítványomra, boldogult Bodor Zsigmond író és szerkesztő fiára. Ujjongva szalad elém. Mikor láttam az édesanyját? Csak a fivérével beszéltem elutazásom előtt az Angol-Magyar Bankban.

— Nem cserélnél-e te bátyád bankállásával?

— *Még a Krausz Simon állásával sem!* — hangzik az őszinte felelet, amelyből nem büszkeség szól, hanem elégedettség. — Az az igazi szabadság és demokrácia, amelynek atmoszférájában a palesztinai munkás oly boldognak érzi magát, el sem képzelhető a konvencionális hazugságokkal megmételgetett európai társadalmakban. Itt Amerika adta a mintát, aminthogy Amerika adta a tempót is. Ebédre csengetnek. A vendégeket is meginvitálják a munkáskonyhába. Európában külön „tishti étkezde” volna a mérnök és igazgató urak számára. Itt testvériesen együtt vannak mindnyájan és a cháluc semmivel sem érzi magát degradáltnak munkaadójával vagy irányítójával szemben. Ebéd alatt Guth mérnök elmondja, hogy a „Neser” egy Pollák nevű nagy petróleumgyáros alapítása, de mint minden szentföldi vállalkozáshoz, a tőke felét *Rothschild* adja, aki a P. J. C. A. (Palestine Jewish Colonization Association) útján fontok millióit áldozza palesztinai célokra. Harmincezer tonna volt eddig az évi cement-import Palesztinába. A „Neser” már kezdetben évi 50.000 tonnát fog gyártani és idővel magához ragadja az egész mezopotámiai cementszükséglet kielégítését és rengeteg munkaalkalmat fog teremteni a Karmel alatt. Sok magyarországi származásut foglalkoztatnak már most is. Chálucokat és mérnököket. Ott ül mellettünk a *Szatmári* mérnök-testvérek egyike, aki *Szod-Morijá*-ra héberesítette a nevét és akinek a fivére Tel-Aviv kertvárosában építi az új házakát. És vannak még többen is.

Délután visszafordulunk Haifa felé. A tengerparton szanaszét kagylók csillognak és tükröztetik az eget és a hullámokat. A soffőr felvesz néhányat. „Bíborcsigák” — mondja — „ezekből csinálták a főniciaiak a drága bíborfestéket.” Itt minden soffőr tudós és történész. A tenger erősebb hullámot csap a partra és visszavonul. De künn hagy néhány sertésnagyágú teknősbékát, amelyeket a víz a hátukra fordított, úgyhogy

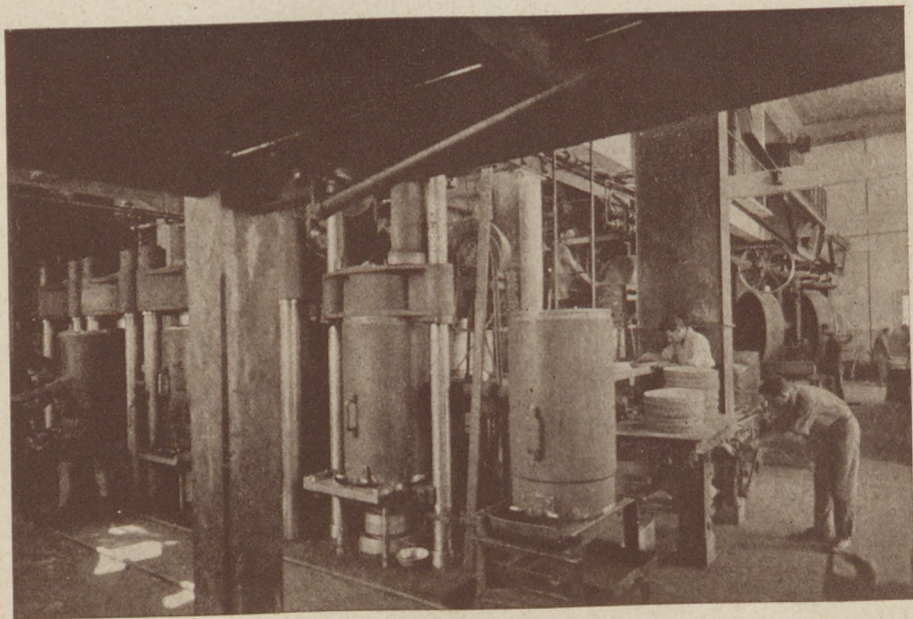
A Karmelhegy világítótornya

Palesztinai tengerpart

Arab olajmalom.

A haifai „Semen“ olajgyár egyik terme.

tehetetlenül vergődve kapálózna a levegőben lógó úszonyos lapátlábaikkal. „Aha! Már ott jönnek értük a halászok” — mondja a soffór — összeszedik és a legközelebbi hajóval Alexandriába szállítják és onnan Kairóba, ahol ingyenc angoloknak csemegéül szolgálnak. Haifa előtt megnézzük az óriási méretű malmot „המחנה הגדולה”, „Grand Moulin”, amelyet szintén Rothschild építtetett és olyan modern technikai felszereléssel látott el, hogy párját ritkítja még Európában is. Túl a városon, fönt a Karmel-lejtőn feltűnnek a „Nevé Sáanán” (Bolog Hajlék) és a „Báth Gállim” (Hullámok leánya) kolóniák fehér házai, „Caháli kóléch báth gállim” — cseng a fülembe a jesajási prófécia, mialatt kocsink tovább halad Tira telepe felé. Kis földműves és állattenyésztő kvuca dolgozik itt kollektív alapon. Büszkén mutatják jószágállományukat; ők szállítják a tejet, főzeléket, zöldségeket a „Neser” cementgyár telepe részére. A majort és a földeket német templáriusoktól bérlik, akikkel a legjobb barátságban élnek. Sőt a háború alatt, mikor a németeknek el kellett menekülniök, a kvuca vigyázott a német szomszédok elhagyott birtokaira is és a templáriusok évek után visszatérve, meglepetéssel látták, hogy milyen hűséges szomszédaik nekik a zsidók! Tovább megyünk az *Atlit* kolóniára, melyet az I. C. A. alapított 1907-ben. Mellette a keresztes hadjáratok híres zarándokvárának, a „*Castellum Peregrinorum*”-nak romjai között a kolónia gyermekei játszanak és éneklék a Gálili dalt: „*Atlit lánú bö-Gálil*”, „*Atlit a mienk Galileában . . .*” Bent a házsorok között szép kis zsinagóga. A frigyszekrény függönyén arannyal kihimezve a mindennapi reggeli áldás: „Áldott legyen az Örökkévaló, aki visszaadja dicsfényét Cijonnak . . .” Odébb a tengerparton az új átliti sótermelő kvuca, mely egyelőre még sátoztáborban lakik. Hatalmas betonmedencékben párologtatják el a tenger vizét és nyerik a legkitünőbb sót, hogy itt is kiszorítsák az importot. „תוצרת הארץ”, „Tocereth Haárec” (hazai ipar) a jelszó, melynek jól szervezett, lelkes társadalmi hadserege van. Visszasietünk Haifa felé. Útközben még meg akarjuk tekinteni Elijáhu barlangját. Felkapaszkodunk a karmeli sziklák közé. Egy ór bevezet a misztikus barlangba, mely zsidók, keresztények és muzulmánok előtt egyaránt szent. Héber felírású frigyszekrény-függönyök, latinbetűs selyemtakarók és arabdíszű drága szőnyegek fedik a falakat. A kőpádimentumos barlangcsarnokból oldalt egy nagy nyílás látható, széles bejáróval. Apró deszkabölcsőkkel és kis ágyakkal van tele. Ide szokták hozni a beteg gyermekeket, hogy imádkozzanak értük a csodatevő Elijáhuhoz, aki halottaiból feltámasztotta az özvegy fiát. Babonás mohamedánok bezárják ide nagybeteg gyermekeiket egész éjjelre, hogy egyedül maradjanak Elijáhu szellemével. Mikor kimegyünk, halk eső permetez az arcunkba. Az öreg ör maga is elcsodálkozik. Eső a Szentföldön nyáron! — Ilyet gyerekkora óta nem látott. Ilyen csak Elijáhu karmeli csudái között fordul elő a Bibliában! De csak néhány percig tart. Beesteledik. Fönt a Karmel csúcsa felé egy nagy lux-lámpa gyullad ki és levilágít a tengerig. Emléklámpa ez — magyarázza az öreg ör — Ebáz effendi tiszteletére. Perzsiából száműzve jött ide a szent. Több mint száz éves volt és jöttek hozzá tanácsért, orvosságért, imáért. Ha a szent végigment az utcán tíz fiával, akik mindig egymás után lépkedtek mögötte, akármilyen halkán, suttogva beszélt az aggastyán, meghallották nemcsak a gyermekei mind, hanem a legtávolabbi járó-kelők

is. Tavalý halt meg, de senki sem hiszi el, hogy valóban meghalt. Bebalzsamozva fekszik fönt a karmeli barlangban és imádkozik és amikor éjjel kigyullad a lámpája, le szokott nézni a tengerre, jön-e már az ő hajója, a Csudahajó . . .

Oh, hogy nőnek itt a csudák minden barlangban a Karmelen és a Karmel alatt! ...

CSÓKOLJATOK, HABOK . . .

*Még egyszer alámerülök
Kék vizetekben, tiszta vizetekben,
Karmel lábát csókoló szent habok,
Csókoljatok, csókoljatok,
Becézőn, forrón, szerelemmel.
Már túlhan hívogat
A Fekete-Tenger . . .*

*Sötét vizeken fekete hajó,
Fekete árbócot ringat a szél ott,
Hápgva lesnek fekete halak . . .
Oh kék vizek a Karmel alatt,
Rejtsetek el palástotokba,
Már hív-hív a hullám
Ragadozó sodra . . .*

*Ragyogj le rám Karmel azur ege,
Füröszd fejemet tiszta sugaradban . . .
Vagy lobog tán még fönt a szent hegyen
S jön tüzes szekered, hogy fölvegyen,
Mint Élijáhut, prófétádat? . . .
Oh jöjj el, jöjj el értem,
Én várlak, várlak . . .*

Haifa, 1924 június.

NAZARETHBŐL TIBERIÁSBA

Talmudi és evangéliumi csodák színhelyén. — A „mezitlábás“ Cevi. — A világ köldöke. — Tiberiás csudái. — A csodatevő Rabbi Méir kétezeréves menyegzője. — Rabbi Akiba és Majmonides sirján. — Kabbalisták a Genezárethen. — A Feltámadás nevében.

Nazarethből Tiberiásba alig kétórányi az út. Mégis, mintha kétezer esztendőn utaznánk keresztül. Fönt a mészköves *Dzsebel es Sichnak* Jezreel völgye felé forduló lejtőjén emelkedik patétikus tornyos templomaival és zárkózott hűvös kolostoraival a keresztény *Nazareth*, amely a legeslegújabb időkig nem tűrt meg falai között zsidót. Lent a Genezáreth forró katlanában, a pálmás parton, szabadon, nyitva, szinte az Úr tenyerén pihenve terül el régi zsinagógáromjaival és vidám, hangos talmud-tanházaival a majdnem teljesen zsidó *Tiberiás*. Nazarethben futnak össze Dél-Galílea útjai. Innen indult el az ember fia a judeai próféták és galileai talmudbölcsek igéivel, melyeknek varázsa megifjította a bűnökben elaggott világot. Még mutatják a zsinagógát is, amely a gyermek első hitének vára volt. Itt a „*Gábrriel-templom*“ oltára alatt fakad a forrás, amelynek „*Mária-kútja*“-ban gyűlő vizéből merítenek karcsú korsóikkal asszonyok és leányok és viszik, küldik a vizet szerteszét a világ minden tájába, hívő lelkek szomjúságának csillapítására. Lent a Genezáreth tavában, Tiberiás ódon templomának oszlopai előtt rejtőzik a hullámok mélyén a csodatevő „*Mirjam kútja*“, amely a legenda szerint végigkísérte Izrael népét sivatagi vándorútján, míg a szent földet el nem érte; a kupolás béth-hamidrások ablakaiból pedig Sammáj és Hillél vitái, Rabbi Jochanan és Res Lákis disputációi szűrődnek ki, akárcsak kétezer évvel ezelőtt . . .

Fügefák és szőlőkertek között visz az út Nazarethből fölfelé. Nemsokára szembeötlik jobbról a Táborhegy félgömbje, ahogy a zsoltárok költője látta, mintha kilépne a hegysorból, hogy elsőnek dicsérje az Úr nevét. Balra a Karmel lép bele a Tengerbe, elül a Hermon és a Libánon zengik versenyezve a Teremtés himnuszát. És mintha közvetlenül alattunk feküdne a színhedrion régi városa, *Sepphoris*, ahol Rabbi Jósze szemtanúsága szerint, a fügefákról lecsurgó méz elvegyült a kecskék tőgyéből kicsorduló tejjel, úgyhogy valóban tej és méz folyt mérföldeken át. Most bizony kopár és kietlen a környék itt is. Ritka a fa és a kecskenyáj egyaránt. Elhaladunk *Gáth-Chefer* mellett, pillanatra megállunk *Jóna* próféta (Nebi Junus) sirjánál, aki megjósolta e föld megújhodását. Ó- és újtestamentumi emlékek sorakoznak egymás mellé. Itt az evangéliumi *Kana*, fehér falusi csendjével, ott a Jósua könyvebeli *Rimmon Hammethoar* dús, piros gránátalmaívaival, a termékeny Zebuloni-síkság szélén.

Két-háromezer esztendő sem törölte el az ősi bibliai neveket. Legfőlebb, hogy a *Rimmonból Rumman* lett. De mi lett a földből? . . .

Jobbra fordulunk és néhány perc múlva a zsidó föld feltámadásának tanuivá válunk. *Szedserába* érünk, a huszonöt éves zsidó kolóniába. És a virágzó élet és lüktető munka közepette megállít egy martírnév: „a mezítlábas Cvi”. Utiköltség híján hajóra lopózva, lent a sötétben a szénpor között elrejtőzve tette meg az utat étlen-szomjan egy romániai kikötőből Hajfáig. Itt azonban felfedezték a szénportól szerezcsennyé vedlett orosz zsidó fiút és nem engedték bárkába szállni. De a következő éjjel, mikor a hajó a jaffai part mellett haladt, Cvi észrevétlenül leugrott a tengerbe, kiúszott a sároni síkságra és nemsokára ott volt az legelső *sómerek* között. *Szedsera* volt az első kolónia, ahol a sómerek vették át a csendőrszolgálatot a zsaroló arabok helyett és Cvi volt az éjjeli őrködés első áldozata. Orvul lelőtték. De a sómerek megállták a tűzpróbát és véget vetettek annak a megalázó állapotnak, hogy zsidók földjét idegenek őrizték.

Keresztes hadjáratok és napoleoni háborúk szomorú színterén visz az út. Kopár bazalt-hegy tövében, a *Karn Hattin* sziklái között kanyargunk. A csodatevések kövei ezek. „*Hadzsaret en Nazara*”, „a keresztények sziklái” — mondják az arabok ma is. — Itt ült a Nazaréthi, öt kenyérből osztott ötezer tanítványnak és jóllaktak. De Hattin (Kfár Hattija) talmudistáit nem térítette meg a csoda. Aminthogy nem térítette meg Chorazimot és Kefár-Nachumot sem. „Jaj neked Kapernaum, jaj neked Chorazim, ha Szodoma és Gomorha annyi csodát láttak volna, mint amennyit ti láttatok, ma is állanának még!” — De Kapernaum, Chorazim, Magdala és a „Galileai Tenger” egész partvidéke tele volt csodákkal azelőtt is, azután is.

A legnagyobb csoda pedig maga a Genezareth.

Mint fátyolos, igéző álom bontakozik ki előttünk a mélységből ragyogó tündéri szépségében. Galilea csodálatos kék szeme reádnéz és megbűvöl és nem tudod többé leoldani róla a tekintetedet. Vörösen izzó bazaltbércek állanak őrséget körülötte, mintha vigyáznának, hogy hűtlenné ne válhasson szenvedő társához, Júdához. „Hét tengert teremtett az Úr és valamennyi közül a Genezarethet választotta magának” — szól a talmudi legenda. — Ott ragyog a vizek fölött a Sechina, Istennek glóriája — mondták a kabbalisták. — Itt a Galilban, Tiberiás táján fog megjelenni először a Messiás király — jövendőli a Zohár — mert Galilea pusztult el először a Szentföldön és elsőnek kell megvigasztalódnia. A halottak feltámadása is negyven évvel előbb lesz itt! — Hogy szerették ezt a földet és ezt a tavat, hogy annyi becéző szépséggel és ábrándos csodával aranyozták be! Cikcacos úton ereszkedünk le a *Kinereth* katlanába, több mint kétszáz méterrel a tenger színe alá. Buja, trópusi tájba varázsolódunk belé. Óriási kaktuszok, érett, piros gyümölcsökkel, kövér banánok, karcsú tamariskok, dús balzsambokrok, vadfügefák, babylóniai fűzek, szodomai almafák, euphratesi nyárfák és piros-fehér virágzuhataggal kérkedő oleanderek. Citromok hevernek zöldessárga halomban a zsiros lávaföldön szanaszét. Nem érdemes felszedni. Szentjánosfák duzzadó gyümölcséből ágaskodó, fekete kecskék lakmároznak. Ilyen ez a *Kinereth-Genezareth* most, pusztulásában. Milyen lehetett hajdan, virág-

zásában?! Amikor az etimológusok keresték a tulajdonságai jelzését az elnevezésben? „Miért nevezték *Gineszárnak*? — Mert itt voltak a fejedelmi kertek (ginné szárim). — És miért nevezték *Kinerethnek*? — Mert olyan édesek a gyümölcssei, mint a hárfa (kinor) hangjai!” És meséket meséltek bölcs tanaitákról, akik ezekbe a kertekbe tévedtek és nem tudtak többé elszakadni és annyit élveztek az édes gyümölcsökből, hogy eszüket vesztették.

A Genezáreth gyöngyéhez, Tiberiáshoz közeledünk. „Miért nevezték Tiberiásnak? Mert: tóbah r'ijatah, jól esik reánézni.” És még valamiért: „mert a világ köldökén (tabur) fekszik.” Az arabok róla nevezik ma is a Genezáreth tavát *Bahr Tabarijának*. De a történelem úgy tudja, hogy Herodes Antipas, Galilea tetrarchája adta az általa újjáépített székvárosnak a Tiberiás nevet, pártfogója *Tiberius* római császár tiszteletére. Azelőtt *Chamathnak* hívták, a mellette levő meleg gyógyforrások után. Így emlegeti Jósua könyve is. Mindegy. Így is igaz, hogy „tóbah r'ijatah”, gyönyörűség reánézni. A hotel terraszáról átfogod az egész Galileai tengert 20 kilométer hosszúságában és 8—12 kilométer szélességében. Látod, amint északon belétorkollik a Jordán és mint széles zöld sáv húzódik át a kék víz tükrén egész hosszában, míg délen Daganjánál újra kilép a saját medrébe. És olyan jól esik a szemnek az izzó, káprázó verőfényben megpihenni a Hermon havas csúcsán, amely olyan közelnek látszik és olyan kínálkozóan kedvesnek, pedig vagy 80 kilométernyire van innen és több mint 3000 méter magasságban! És az ég is mintha itt egészen nyitva volna és zuhogna belőle a kék fény csodája . . .

Jönnek a lakodalmasok! — hallatszik a teremből és mindenki kitódul a terraszra.

A város girbe-görbe utcáinak mélyéből, mintha a tompa kupolák alól jönne, muzsikaszó közeledik egyre erősödve. A csodatevő Rabbi Méir halálának évfordulója, „mennyezői ünnepe” van ma. A falakon plakátok hirdetik:

HALLJAD IZRAEL!

Ma újból összegyűltek városunkban testvéreid a világ minden széléről, hogy ünnepeljék a hagyományos ünnepet:

a csodatevő tanaita Rabbi Méir mennyegzőjét!

Ezt a mennyegzőt szentté avatták évek hosszú során testvéreid, Izrael szokása törvény. Az öregség díszé lebeg e szent szokás fölött — tiszteld az öregséget!

A hagyomány szelleme, az ünnep szentsége és mai helyzetünk kötelez mindnyájunkat, hogy ennek az ünnepségnek rendezett zsidó formát adjunk, amint az illő és méltó népünkhöz, Izrael ősi népéhez.

Ma meg kell mutatnunk, hogy rendszerető zsidó nép vagyunk. Tömegeinkkel, ezreinkkel vonulunk ki az ünnep tiszteletére. Sorakozva vonulunk, héber dalokkal ajkainkon, ünnepi ruhát öltve és mint Dávid király hajdanán az Úr frigyládája előtt, úgy megyünk mi is ujjongással, harsonaszóval, énekelve, dalolva, táncolva, muzsikálva mindannyian! *Mindannyian kivétel nélkül* résztveszünk a menetben! Az iskolák

gyermekai, tudósok és rabbinusok, konzervatívok és felvilágosodtak, kereskedők és iparosok, öregek és fiatalok. Mindnyájan, senki sem hiányozhat!

Adjatok tiszteletet a Tórának! Adjatok tiszteletet a népnek! Adjatok dicsőséget annak, kié a dicsőség!

A menet rendje:

Az Abulafia borbélyüzlete előtt fog állni a zsidó iskolák zenekara és előtte a Széfer Tóra mennyezet alatt. Utána a különböző iskolák és a tiberiási ifjak díszőrsége, amely Jachja Adhan üzetéig sorakozik.

Az ünneplők gyülekezete a Tórák kíséretében, élükön Tiberiás bölcseivel és rabbijaival, a felekezetek és a hatóságok képviselőivel délután 1 órakor indulnak a nagy zsinagógából az utcákra át Adhan boltjáig, ott csatlakozik a menet a díszőrséghez és a rendezők jeladására indul a menet Abulafia üzletétől a piacon át és befordul a Kórház-utca, elvonul a posta, a bank, a városi kert, a Gubermann-hotel mellett.

Vigyázzatok testvérek a rendre! Engedelmeskedjete a rendezők parancsainak! Az ünnepség méltósága függ a rendtől és az ünnep méltósága a ti méltóságotok!

Testvéri áldással és feltámadásunk nevében

A RENDEZŐ-BIZOTTSÁG.

És amint a tömeg előre hullámszik, valóban megelevenedik mindaz, amit a plakát hirdet. Elül földig érő, csíkos selyemtalárokban, ősz szakállas szefárd chachamok és kaftános askenáz rabbik körültáncolják a Tórát a zene ütemére, melyet az Alliance és a cionista szervezet iskoláinak egyensapkás ifjúsága szolgáltat. A menetben chálucok és chászidok, munkások és talmudisták összekarolva éneklék a folyton ismétlődő zsoltárverset: „*Hinné ma tóv uma naim sevet achim gam jachad.*” Ime, mily szép, íme, mily édes, ha együtt vannak testvérek.” Kis leánykák felkapaszkodnak az alacsony terrasz párkányára és fehér-kék szalagot tűznek mindenkinek a mellére, mialatt erősen megcsörgetik a Keren Kajemeth perselyeit. „*Lechu gam atem!*” Jertek ti is — kiáltanak föl hozzánk a menetből és néhányan szívesen engedelmeskedünk, hogy némi előízét kapjuk a néhány nap múlva bekövetkező nagy meroni búcsúnak, amelyben a legtöbb tiberiási zárandok is résztvesz. — A Genezáreth vize visszatükrözi a táncolva-dalolva haladó színes menetnek minden mozdulatát. Szemközt szőnyegekkel és gyöngyökkel feldíszített tevéken karaván jön lengő keleti kendőkkel és monoton szír-arab éneke összevegyül Rabbi Méir Bal Nész búcsúsáinak zsoltárdalával. A két menet köszönti egymást. Ők *Nebi Jithro* sírjához zárandokolnak. A sok száz szekta között azokhoz tartoznak, akik Jiszrót, Mózes midjanita apósát tisztelik legnagyobb prófétájuknak. Talán a midjaniták leszármazottjai.

Oszlopos kapu áll őrt Rabbi Méir zsinagógája előtt, amelyben a csodatevő tanított. Az egyik hajó elé épített nagy templomcsarnokban már napok óta tanyát ütöttek a zárandokok, akik messze földről, Bucharából, Babylóniából, Szíriából, Dél-Arábiából jönnek imádkozni a szent sírján és egyúttal gyógyulást keresni itt a forró kénesforrásnál, amelynek vize, a legenda szerint, a vízözön maradványa és a föld mélyében a gyeheha tüzes ajtaja mellett halad el és onnan kapja rettentő forróságát.

A templom csarnokában alusznak, főznek, isznak-esznek és nargileht füstölnek, mint akik egészen otthonosan érzik magukat az Ūr házában. A hegyoldal (amely nem is hegy, mert hiszen 200 méter emelkedés után még csak a tenger szintjét éri el) tele van kocsikkal, lovakkal, tevékkel, öszvérekkel, omnibuszokkal, zarándoklók és üdülést keresők ezer holmijával. A tiberiási processzió jöttére mindenki az oldalhajóba tolong, ahol ráccsal körülzárt, égő gyertyákkal teletűzdelt, nagy márványtömb jelzi Rabbi Méir sírját.

אן הא דרבי מאיר ענני
מצבת קבורת התנא האלודי
רבי מאיר בעל הגם זי"ע

Csak ennyit mond a szűkszavú felirat: „*Rabbi Méir Istene, hallgass meg engem. A csodatevő Rabbi Méirnek, az isteni tanaitának siremléke. Az ő érdeme oltalmazzon minket. Amen.*”

Ki volt ez a Rabbi Méir, akinek nevét viselő perselyek évezrek után is ott függnek a zsinagógákban és a zsidó házak falain szerte a világon? „Mondd: Méir istene, hallgass meg engem! és megmenekülsz a veszélyből” — olvassuk a talmudi legendában. — És csodát mivel Rabbi Méir botja is, akár csak Mózesé vagy Elijáhu prófétáé. Rabbi Méir ellesi a kígyók beszélgetését, megtudja, kit akarnak megmérgezni és elébük vág és isteni cselekedetekre inti a kiszemelt áldozatot. Rabbi Méir alázatosságot tanít. Egy parasztasszony, aki sokáig hallgatta péntekesti prédikációját, megkésve érkezett haza, amikor a gyertyák már elaludtak. Felbőszült ura fogadalmat tett, hogy addig nem engedi be a házába, míg Rabbi Méirnek a szeme közé nem köp. A csodatevő értesült erről a szentlélek által és mikor az asszony másnap a zsinagógába jött, odalépett hozzá Rabbi Méir és szólt: Gonosz szem vert meg, olvass reá és köpj a szemem közé. Nem bűn ez a Tóra tisztelete ellen? — kérdezték tanítványai. — Még azt gondolják, hiszel a babonában! . . . Az Ūr — felelt Rabbi Méir — eltörölteti a nevét, hogy békét teremtsen férj és feleség között. Rabbi Méir nőket ment meg a bűn fertőjéből és tisztaságot, bűnbocsánatot hirdet. Rabbi Méir nem riad vissza attól, hogy az eretnektől is tanuljon, „gránátalmát talál, a bensejét élvezi, a héját eldobja”. Rabbi Méirt három napig oroszlánok között hagyták, akárcsak Dánielt és élve maradt. Rabbi Méir *Világítót* jelent, mert glória ragyogott a feje fölött. És égi hang hirdette: „Vigyázzatok Rabbi Méirre és tanítására!” Rabbi Méir úgy szereti a Szentföldet, hogy nyíltan hirdeti: „Aki Erec Jisraeiben lakik, naponként Semát mond és héber nyelven beszél, biztos lehet túlvilági osztályrészében.” Tóraírásból élt, három szela heti keresetéből egyet felhasznált, egyet félretett ruházatra és egyet szétosztott szegények között. Ázsiában érte utól a halál, ahonnan üzenetet küldtek Tiberiásba: „*Ime, a ti messiásotok meghalt.*” És koporsóját a tengerpartra tették, hogy ugyanazok a hullámok csókolják, amelyek a Szentföldet érintik. Aztán csudás módon hazakerült a Genezáreth partjára és eltemették a „hőforrás templomában”, azon a helyen, ahol tanításával „hegyek hegyeit morzsolta szét.”

De Rabbi Méir nem volt az egyetlen csodatevő Tiberiásban. Köröskörül a határ tele van szent sírokkal. Odább a hegyoldal másik részén nyugszik a mártír Rabbi

Akiba huszonnégyezer tanítványával. Tizenhárom nagy zsinagóga tükrözött itt a Tiberiás-tó vizében és mindegyikben nagy mesterek tanítottak, akik mind „jártasak voltak a csodákban”. Lelkendezve vitték hírül Rabbi Akibának, hogy Ben Azái tanít és lángoszlopok veszik körül. Talán a teremtés titkait fejtegeti? — kérdezte a mester. — Nem — felelték — csak a Tórát magyarázza és a szavak ujjonganak, égnek és lobognak, mint a szináji kinyilatkoztatáskor. Nem tűzben történt-e az is? Ben Azái nem házasodott. „Mit csináljak, ha a lelkem szerelmes a Tórába?” Itt jött létre a talmudzsídság első nagy alkotása: a *Misna*. És Rabbi Jehuda a fejedelem, aki szerkesztette, állandóan érintkezett Illés prófétával, aki ezer év után is folytatta csodáit. Tudom, szólt a római Antoninos Rabbi Jehuda Hanászihoz, hogy a legkisebbek közületek is tudnak halottakat feltámasztani. Itt élt egy barlangban Babbí Chija a gyermekeivel, mikor kijöttek és imádkoztak, e szavaknál: „aki a szelet fuvatja”, szélvihar kerekedett, e szavaknál: „aki az esőt hozza”, megindult a záporosó, mikor pedig ezt akarták mondani: „aki feltámasztja a halottakat”, megremegett a világ és a csodatevőknek égi parancsra vissza kellett térniök a barlangjukba. Miért nevezik Tiberiást Rakathnak? Mert benne még a legüresebbek is tele vannak szent cselekedetekkel, mint a gránátalma. Tiberiásban jószágversenyt folytattak mindenkori messiások. Tiberiásban hirdette Hillél a vallás alapkövének a szeretetet. „Ami neked rosszul esik, azt ne tedd a felebarátodnak! Ez az egész Tóra, a többi csak magyarázat.” Hozhattak-e Tiberiásba csodákat és szeretet-tanítást Nazarethből?

Csoda volt Tiberiás megtisztítása is. A város régi temetők fölött terjedt és sokan a jámborok közül és elsősorban a kohaniták kerültek. Mikor Rabbi Simon ben Jóchái kijött a barlangból és megfürdött a tiberiási melegforrás vizében, így szólt fiához: „Mennyi jót tett ez a hely velünk és nem háláltuk meg semmivel, holott annyi haláchai bizonyítékom van, mint a hajam szála, hogy Tiberiás tiszta.” Egy szamaritánus gúnyt akart üzni Rabbi Simonból és halottat rejtett el a tisztának kijelentett föld mélyébe, de a halott csodálatos módon felszínre emelkedett. Akkor így szólt Rabbi Simon: „megparancsolom, hogy az alsó fölkerüljön és a felső lekerüljön”. Ebben a pillanatban a szamaritánus meghalt és a halott feltámadt . . .

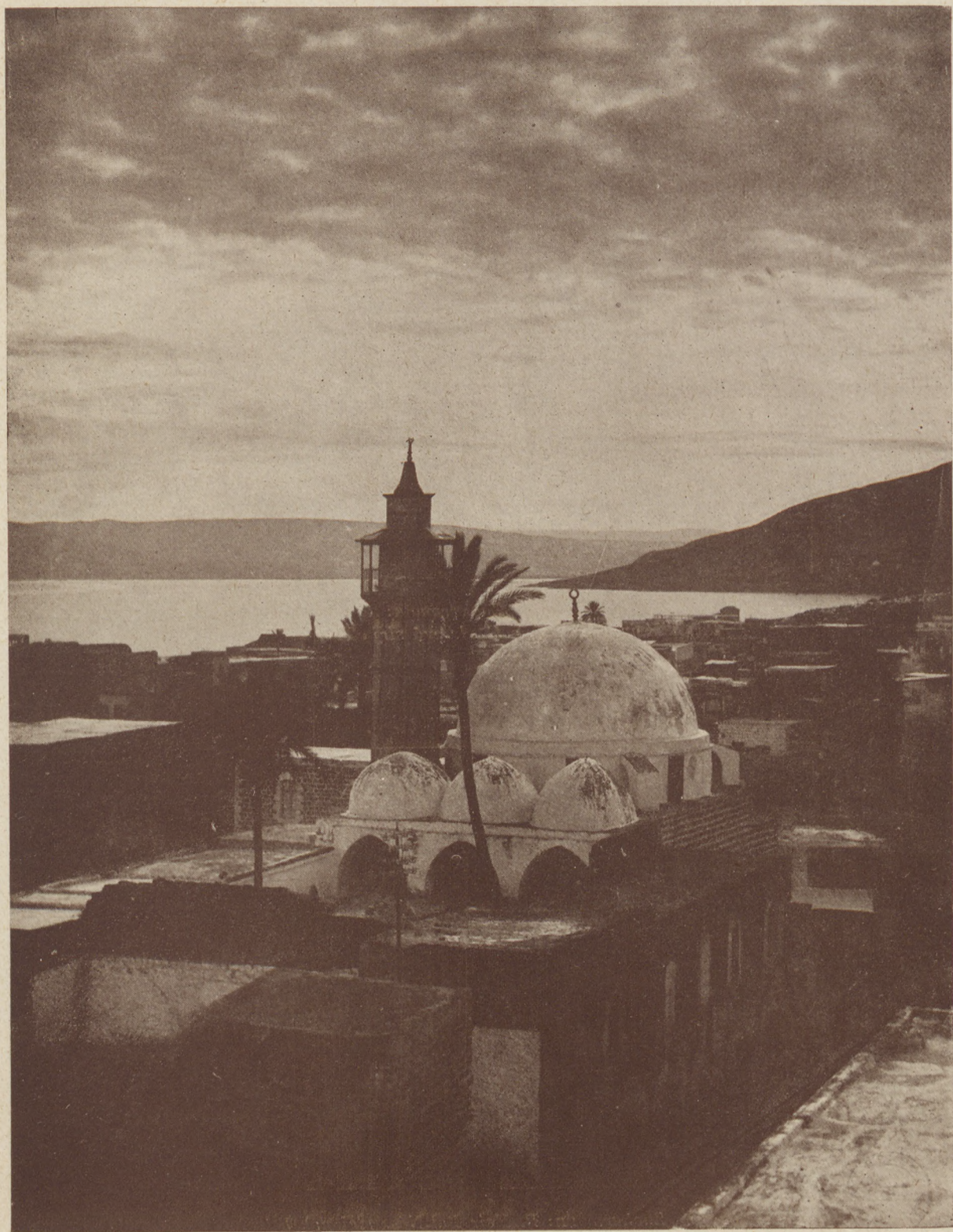
— Voltak már a Rambam sírján? — kérdi a „malón Guberman” hotelszolgája.
— Rendeljek autót?

— Nem fogunk sírhoz zárandokolni autón. Inkább megyünk gyalog.

— Szolgálhatok imakönyvvel, amelyben benne vannak az összes szent sírok fölött mondandó imák? A Rambam mellett van *Rabbi Jochanan ben Zakkai*, *R. Amé*, *R. Aszé* sírja is . . .

— Majd csak imádkozunk szívünk szerint.

— Tetszik tudni, hogyan került a Rambam, vagy ahogy önök mondják, Majmonides, Tiberiásba? Egyiptomban halt meg Kairóban, ahol a szultán orvosa volt. De meghagyta végrendeletében, hogy holttestét vigyék föl a Szentföldre. Így is történt. Útközben azonban rabló beduinok megtámadták a halottas menetet és a koporsó kísérőit megölték. De amikor le akarták venni a koporsót, hogy hazavihessék a kocsit és az öszvéreket, megmerevedett a kezük és az ijedtségtől mind elájultak. Ekkor az

A Genezárethi tó partján

Ben Dov (Jeruzsálem, Becalel) felvétele.

*Bencijon Zuckermann:
Rabbi Meir Bal-Nész, a Csodatevő sírja Tiberiásban*

Bencijon Zuckermann: R. Meir Bal-Nész sírjának belseje

őszvérek maguktól megindultak és vitték, vitték a koporsót egyedül, sivatagokon keresztül, míg itt Tiberiás előtt azon a helyen megálltak. És ekkor tudták, hogy ott óhajt pihenni a Rambam a feltámadás napjáig.

— Gyalog eltart az út egy jó félóraig és nagy a hőség. Egy darabig lehet a parton menni. Rendeljek talán csónakot?

A hotelszolgának mindegy, akár autó, akár csónak, csakhogy ő rendelje. De csodás a csónakázás a Genezárethen! Olyan mesészerűen mély itt a kék és oly misztikusan sötét a zöld! Hűvös szellő tompítja a hőséget és gyengéden, lágyan ringatja a kis csónakot. Szemközt a Száfedi csúcs és Kanaánhegy lejtője. Előttünk egy halászbárka szedi fel a hálóját, amelynek súlyos zsákmánya majdnem a mélységbe húzza a duzzadó izmú halászokat. A ficánkoló halakat ezer színben csillogtatják a játékos sugarak. Jó a Genezáreth és bőséges áldásából ma is táplálja Tiberiást, mint a manna. A városból házak, oszlopok, kötömbök nyulnak be a hullámokba. A régi zsinagóga elé érünk, amely mintha megfürödne a Tiberiás-tó tiszta vizében, hogy mindig megújnodva küldje fel az imákat a fölötté végtelen kékségben tárva-nyitva váró égboltozat felé . . . Itt csónakázott Lurja, a titkok mestere, tanítványával, Chájim Vitallal. A száfedi hegyek felől jöttek és a barlangos sziklák között a Galambok Völgyén át ereszkedtek alá . . . Fehér galambok rajai lebegtek a fejük fölött, mint megváltást váró bolyongó lelkek és csattogó szárnyakkal kísérték a csendesen sikló csónakot . . . És itt a régi templom oszlopai előtt a Mester lehajolt, telemerítette serlegét a tó vizéből, inni adott a tanítványának és szólt: „Ezentúl fel tudod majd fogni a Kabbala mélységeit és rejtelseit, mert Mirjam kútja volt ez és annak vizéből ittál . . .”

Mikor visszatértünk a „malón Guberman” terraszára, ott találtam a tiberiási iskola igazgatóját, Cvi Ehrlichet, aki, úgy mondják, valahonnan a Szaharából került ide és először valami sivatagi oázison terjesztette a héber szót, itt, Tiberiásban pedig nem technikus léte-re pompás vízvezetéki műveket tervezett és valósított meg és amellet az ifjúsági zenekart és tornaklubot is ő dirigálja. Az érdekes ezermester mosolyogva hallgatta rajongásomat Tiberiásért és a Genezárethért, aztán szelíden megjegyezte:

— Ön persze költői víziókat lát itt és a Kinereth kabbalisztikus ábrándozásokba ringatja fantáziáját. De nekünk minden képzeletnél fontosabb a valóság! Nekünk fontos, hogy itt fölöttünk már gyönyörűen fejlődik „*Kirjáth Semuél*”, a Sir Herbert Sámuel nevét viselő nagyszerű kertváros. Látta az új villákat? Itt már van stílus! És fontos, hogy minél előbb befásítsuk ezt a megkopasztott hegyoldalt, hogy nagy pálmapark húzódjék Tiberiástól egészen a hőforrásokig, ahol nagyszabású modern fürdőket, hoteleket és szanatóriumokat kell építeni. Hogy itt, ahol télen is tavasz van, keressenek üdülést a világ minden tájáról és felvegyük a versenyt a zsidók által is annyira favorizált Egyiptommal! A rómaiak érmekeket verettek a tiberiási hőforrások képével, fel kell eleveníteni ezt a régi hírnevet és modern eszközökkel új diadalra juttatni. A régi Tiberiás cikcacos szűk utcáit ki kell pótolnunk az új városépítés technikájával . . .

— Mégis — mondom — az, hogy ön, *most* és *itt* és *így* beszélhet, az is csoda. Hogy „Kirjáth Semuél” a zsidó kormányzó nevét viselő új kertváros virágzik itt fölöttünk, az is csoda. És higgye el, a régi talmudbeli feltámadás-legendáknál nem kisebb csoda az, hogy a mai „Rabbi-Méir-mennyegző” héber plakátján ott ragyoghat az újjászületett zsidó nép új pecsétje: *בשם התחייה „Feltámadásunk nevében . . .”*

שומע ישראל

היום נאספו שוב ובאו לעירנו אחין מכל כנפות הארץ לחג את חג המסדרת:
החללת התנא רבי מאיר בעל הנס יעא.

הלוא זו נתקדשה משך שנים רבות על ידי אחין מנהג ישראל דין
הוא הדרת הוקנה חופפת על המנהג הקדוש הזה—והדרת פני זקן!
הוא המסדרת קדשת החגיגה ומצבנו ביים הזה מחיבים את כולנו לתת
לחגיגה זו צורה עברית מסודרת כראוי וכיאות לעמנו עם ישראל סבא.
היום נראה לדעת כי עם עברי ומסדרת אנחנו בהמונינו ובאליפנו נצא
לכבד את החגיגה היצין נצא שירים עבריים בפיותינו ובגדי חג נעמה
וכבוד המלך בשעתו לפני ארון ה' כנגלך גסאנחנו בתרועה ובקול חצוצרה
הלך ושיר נגן ורקד. נכבד ונפוז כלנו כלנו מכלי יוצא מן המלך!
נשתתף בתהלוכה תינוקות של בית רבן חכמים ורבנים חרדים וגאונים
סוחרים ובעלי מלאכה וקנים עם צעירים כלנו איש אל יעדר!!!

**תנו כבוד לתורה! תנו כבוד לעם!
תנו כבוד למי שהכבוד שלו!**

סדר התהלוכה: *א. חג י"ד אדר ב. חג י"ד אדר*

ע"י המספרה של אבואלעפיא תעמיד התוספת של כתי הספר העבריים
ולפניה ספר תורה נשא בחופת אחריה כתי הארפנא השונים ואחריהם
משמר הכבוד של צעירי מבריה המסדרת עד תנות יחיה אדהאן.
ק"ל החוגגים כליות ספרי התורה וכראשם רבני וחכמי מבריה נכבדי
הדתות ופקדי הממשלה יוצאים בשעה 1 אחרי הצהרים מבית הכנסת
הגדול דרך הסמטאות עד תנות אדהאן חג ושם מתחברת התהלוכה אל
משמר הכבוד וע"פ אות המסדרים מתחילה התהלוכה המסודרת ומתקדמת
מחנות אבואלעפיא דרך השוק ופונה לרחוב בית החולים יוצאת ע"י
הפוסתה הבנק בן העיר מדין גוברמן והראת

שירו אחים עד הסדר ותשטפו ופקודות הסדרנים!
כבוד החגיגה תידי בסדר ובכורה כבודכם!

בברכת אחים ובשם התחייה

הועדה המסדרת.

אל שירי משמר הכבוד!
מן לשם דעת סר א. יחיה ובעל כבוד את כבודכם!

A MÉRONI LAG-BEÓMER-ÜNNEP

A „Szent Oroszlán” városában. — Rabbi Simon és az arabok. — Tánc a Tórával. — A processzió a száfedi hegyek között. — A méroni tűzoszlopok. — R. Simon menyegzője. — Hároméves „vőlegények”. — Chászidok és chálucok. — Elijáhu sziklatrónusa.

Az ómerszámlálás harminckettedik napján alkonyatkor érkeztem másodszor Száfedbe. Mikor egy héttel előbb a délelőtti vakító napkeleti fényben láttam először a régi kabbalisták ódon városát, hiába kerestem benne azt a sejtelmes titokzatosságot, amellyel a gyermekkori fantázia körülölelte a „Szent oroszlán”, „Ari hakados” hajdani székhelyét. Most Tiberiásból jövet a kanaáni hegyoldalon ért a naplemente és mikor az autó felkapaszkodott a szédületes serpentinúton a száfedi hegyekre, egyre sűrűbb lett a homály és egyre misztikusabb az egész környezet. Száfed három városrésze mintha három különböző hegycsúcson csillanna meg előttünk egy forgó panoráma keretében. Az egymás tetejére épített házak, melyeknek falait a hegyoldal sziklái alkotják, titokzatos némasággal tekintenek le a tátongó mélységbe és ablakai mintha valami távoli rejtélyek után kutatnának. Vagy talán a szemközt a méróni hegycsúcson emelkedő Bar-Jochái síremlék kupoláit figyelik: kigyulladnak-e már az áldozati máglyák?

Amint a városhoz közeledünk, a csendet zsongó nyüzsgés váltja fel. Száfedben ma hemzsegek az utcák a járókelőktől. Már napok óta mozgásban van az egész Szentföld. Jaffában, Jeruzsálemben és minden kolónián láttam héber plakátokat a méróni búcsúra תדלוכת מרון szülő rendkívüli vasuti kedvezményeiről, különböző munkásszervezetek olcsó kirándulásairól שיול זול iskolák, tanítók s diákok szinte mindenünnen lázasan készülnek a nagy népünnepélyre. De jönnek távolabbról is, az egész Keletről, Egyiptomból, Marokkóból, Tunisból, a Tigris és az Eufrat partjairól és a Taurisból és a Kaukázus hegységből, sokan húsz-harminc napi járásról. A vonat csak Cemachig vagy Akoig visz. Innen autón, tevéen, öszvéren vagy számaron, sőt legtöbbször gyalog jutnak el Száfedig, ahol meghálnak és másnap elindulnak a nagy menettel, muzsikával és tánccal, a Tórával az élén, Méronba. Száfednek ilyenkor legalább tízszer annyi a vendége, mint a lakósa. A rengeteg idegen elhelyezése nagy nehézségeket okoz minden esztendőben. A házak, zsidóké és araboké, tárva nyitva, ki-ki annyit fogad be, amennyit elbír. „A kormányzó hetven ágyat állított fel a lakásán ma estére”, hallom. Engem még a múlt héten vendégül hívott dr. Barsi, akinek családja a nyáron át régi száfedi lakásában maradt. Nem túl nagy a lakásbőség itt sem, de azért még egy száfedi árvát is magához vett, pedig a „Hadassah” főorvosi állásai

nem rothschildi stallumok. Én biztos helyre mentem. De sokan, akik ilyen későn érkeztek, már hajléktalanul töltik az éjszakát Száfed friss hegyi levegőjét szíva.

Éjfél van. A város ilyenkor már rég boldog álmát szokta aludni, ma még népesek az utcák. Mi is kísértáltunk, a „Jákob leányai” emléken és Serailon át a Metsudára. A hold olyan ragyogóan süt és oly közel hozza a szemhez a tájakat, mint a nappali nap. A temetőnek vízszintesen fekvő fehér sírkövei világítanak mint éjféli kísértetek és lent a messzi mélységben a Genezareth tavának ezüstben csillogó tükrén látni, amint egy fekete csónak siklik, mintha valami bujdosó bolyongó lélek vonulna át a vizen. A tulsó oldalon az Acmonnak, Palesztina legmagasabb hegyének árnyékvonalai ködlenek. Azt hinnéd, félóra alatt meghágod a csúcsát, pedig egy nap jártányira van tőled. Előtte a méroni hegyen apró fények csillannak fel mint reszkető lélekmécsek, Bár Jochái jesivájának ablakai . . . „Haszviva lo rák nehedará, ki im kol kách amuká”. „Ez a környék nemcsak fenséges, hanem annyira mély is” szólal meg elragadtatásában a tizenegy éves árva kis Lea, dr. Barsiék neveltje, aki hozzánk csatlakozott. Ekkor értettem meg igazán, hogy ez a környezet lett a kabala bölcsője, a zsidó miszticizmus nevelője. Itt, ahol tizenegy éves gyermekek így éreznek, így beszélnek, találkozott a rajongó ifjú Lurja lelke ezerötszáz esztendő előtti mesterével, Rabbi Simon bar Jocháival, aki nem halt meg azóta sem, aki ma is él e föld szívében, a nép lelkében.

— Rabbi Simonban az arabok is hisznek — mondja dr. Barsiné. — Ők is eljárnak a sírjára, különösen a gyermektelenek várnak ott csodát. „Az én Fáhítom Méronból való” meséli az anya, aki a szent síron eredménnyel imádkozott. Nemcsak a száfedi zsidó asszonyok, de az arab nők is tudnak gyönyörű legendákat R. Simon csodatevéseiről. Egyszer az arabok meg akarták akadályozni a méroni búcsút, azt mondták, hogy a zsidók szedték le az út mellett az ő termésüket. Ekkor csoda történt. Mikor reggelre az egyik effendi kilovagolt a mezőre, ott talált egy fellachot jajgatva a földön ülve. „Kelj föl” szólott hozzá „és mondd el, mi bajod?” „Nem tudok a helyemről elmozdulni” felelte a fellach és megtörve, zokogva elmondotta, hogy ő lopta meg a mezőt és amikor az éjjel a leszedett kalászokkal haza akart indulni, megjelent előtte Rabbi Simon és lefogta és leültette és azóta nem bír felkelni.” „Dobd ki a kalászokat a kendőből!” kiáltott reá az effendi. A tolvaj fellach kiürítette kendőjét, de még akkor sem tudott megmozdulni a helyéről. Ekkor az effendi észrevette, hogy a fellach abajójának egyik ráncában benne akadt néhány búzaszem. Mikor a tolvaj ezt is kidobta, akkor tudta csak elhagyni a helyét. Az arabok pedig megfogadták, hogy nem fogják többé a zsidók méroni búcsúját megzavarni.

Kora hajnalban már talpon volt egész Száfed. Az utcák nem feketéltek, de tarkállottak. Egyre jöttek az újabb színes karavánok ezer színben csillogva a napon. Autók száguldtak töltőfezve, tevék ringottak csilingelve, férfiak, asszonyok számárháton, tejeskocsin, öszvéreken, chálucok, kolonisták, diákcsoportok, zászlókkal, lobogó kendőkkel. Mind a széfárd templom felé tolonganak. Egész délelőtt hullámszik a tömeg és betorkollik a szűk utcába, a frenk zsinagóga közelébe, ahonnan a sok százéves legendás Tórát fogják kihozni. Oda próbálok tolazkodni én is, de a tömeg elnyel és

*Rabbi Simon bar Jochai zsinagógájának romjai Mérónban
(Patai József felvétele).*

Romok a keleti Jordán mellett.

*Hosea próféta sirja
Száfedben*

*A kabbalista Rabbi
Jicchak Lurja (Ari)
sirja Száfedben*

*Rabbi Simon ben
Jochai fiának,
Rabbi Eleázárnak
sirja Meronban*

nem látok semmit. Nagynehezen kibontakozom a hullámok közül, egy ablakpárkányra kapaszkodom. A menet már mozgásba jött. Fületfeszítő üdvivalgás jelzi, hogy a Tórát már kiemelték a Frigyládából. A furulyák, dobok, cintányérok belekezdtek a Bar-Jochái dalba és a tömeg velük énekel nekihevülve, felujongva:

*„Boldogság mi osztályrésziünk
Bár-Jochái menyegzőjén . . .“*

Magasba emelik az ezüst és aranydíszbe öltöztetett Tórát és táncra perdülnek vele és körülötte, mialatt dalolva, ugrálva, menetelve kézzől kézre adják.

De a szűk utcában nehezen jut a menet előre. Én kerülővel lekanyarodom a völgy felé, szemközt a temető lejtőjével, az út mentén, ott hol a lovasrendőrök állanak, hogy felváltsák a rendre ügyelő gyalogos kíséretet. Hana effendi főkapitány tiszteletteljesen helyet csinál dr. Barsiéknak és vendégüknek. Egy darabig még várnunk kellett a menetre és gyönyörködni lehetett a csodás táj szépségében. Száfed héber neve צפת Cefát, — kilátás. Az Acmon és a Tábor felől jövő hűvös szellő enyhíti a meleget, úgy hogy a leömlő napfényben ülni kellemes. Szemközt fehérlik R. Pinchász ben Jáirnak, R. Simon Bar Jochái apósának sírja. Ő is csodatevő volt. Hozzá ment először R. Simon, amikor kijött a barlangból, ahol tizenhárom évig rejtőzött a rómaiak üldözése elől. Egész nap — regéli a Talmud, — a homokban ülve tanult R. Simon, míg ruháját csak reggel és este az imához vette fel, nehogy hamar elnyűjje. A homoktól berepedezett a bőre. R. Pinchász gyógyító olajjal kenegette, de közben a könnyei beléhullottak a nyitott sebekbe és Rabbi Simon felkiáltott fájdalmában, hogy megreszketett az egész világ. „Jaj nekem, hogy így látlak” sirt R. Pinchász. „Boldogság, hogy így láthatsz — felelt R. Simon — mert ha nem így látnál, nem lettem volna ilyenné . . .“ Valamivel feljebb Hósea próféta sírja . . . Ezek közt a hegyek között szállták meg a látomások Jezreel nagy napjáról. „És léssen azon a napon összezúzom Izrael íjját Jezreel völgyében.” Nem messze nyugszik Josef Karo, a Sulchan Aruch szerzője, és maga Lurja, aki egy barlangban fekszik tanítványával, R. Selomo Alkabíccal, a „Lecho Dódi” poétájával. Itt a hegyek között hangzott el először egy péntekesti alkonyatkor a szombati ének: Lecho dódi likrász kallo . . . „Jer kedvesem a Menyasszony elébe . . .“

Egyszerre csak, amint felemeljük szemünket, Száfed felől mintha megmozdulna a hegy. Minden oldalról a sziklák közül színes alakok mozognak és gördülnek lefelé. Mintha kivirágzanának a kopár kövek a kápráztató napsütésben. Patyolat fehér, azurkék, olivzöld, narancssárga és cinóbervörös színfoltok villognak és ereszkednek alá a lejtőn. Zászlók lobognak a levegőben szerteszét. Majd feltűnnek az arcok, amint félkörben az út felé közelednek.

Egy sziklacsúcsról végignézem az egész menetet. Nyulánk termetű fiatal szefárd, földig érő fehér csíkos selyem talárral, izgalomtól égő arccal, mint valami ifjú próféta, viszi a Tórát a kísérő zene ritmusára dalolva, táncolva. Így táncolhatott Dávid király len átvétőjében, mikor hazahozták a frígyszekrényt, trombitaszóval és dobpergéssel, lantokkal és citerákkal. „Drága féltett kincs ez a Tóra is — magyarázza kísérőm, —

sok száz éves, még a híres R. Abuhab használta, és olyan, mintha ma írták volna. Egyszer egy éjjel ellopták a templomból és akkor elmentek R. Simon sírjára panaszt tenni és mire reggel visszajöttek, a Tórát ismét a helyén találták." A Tóratekercs szefárd módra ezüstveretű cédrusfatokba van burkolva, nem köpenybe mint nálunk. A menet lassan hömpölyög lefelé. Egymás után tűnnek fel a zászlós csoportok. Sasok röppennek át a légben kiterjesztett szárnnal és lenéznek csodálkozástól villogó szemekkel. Fiatal anyák ülnek büszke arab méneken, egyik kezükben a kantárszíjat tartják, a másikon lobogóhajú kis fiacskájukat fogják át féltőn, de biztosan. Más-más színű abáje, kefiye és agal ékesíti az anyát és a három éves kis „völegényt”, akit Mérónban fognak eljegyezni a Tórával . . . Bölcs arcú öreg zsidók vonulnak el fehér öszvéreken és apró szürke szamarakon, miket hátulról bottal nógatnak arab gazdáik „Jalla, jalla!” És a héber dalokba belevegyül az arab nóta:

„Belladije, belladije,

Balladi baéda . . .”

Szülőföldem, szülőföldem, beh messze vagy . .

„Látja ezt az öreg asszonyt a szamar hátán? — kérdi dr. Barsiné — kilencvenkét éves és megy teát és süteményt osztogatni a virrasztók közt. Négy szamar görnyedésig telerakva viszi előtte az élelmet. Nem engedi hátul menni, nehogy az arab megdézsmálja. És aki mellette gyalog megy, mert nem bírja a lovaglást, a hetvennyolc éves Málkele, elnöknőnk, ugyanilyen járatban van. Száfed ellát ma este mindenkit, aki éhes lesz.”

Mikor Hana effendi a lovasaival elhagyta az őrhelyet, hogy a menet elé lovgoljon, mi is felültünk öszvéreinkre és beleolvadtunk a daloló tömegbe. Lassan-lassan hömpölyög a menet hosszú folyama a hepehupás sziklás úton. A száfedi hegyekről még egyre ereszkednek az árnyékok, az alakokat már nem látni a távolból és a menet eleje a Tórával már ott kigyózik felfelé a kopár méróni lejtőn. Az egyiptomi kivonulás képe elevenedik meg előttünk a kösivatagban. „És az Ur frigyládájának dicsősége vonul vala előttük nappal . . .”

Három óráig tart az út, míg elérjük Mérónt és kibontakozik előttünk a Rabbi Simon barlangsírja fölött emelkedő mauzoleum hatalmas fehér kupoláival, négyszögletes nagy udvarával, zsinagógájával és oldalhajóival. Köröskörül a sziklás hegyoldal tele van sátrakkal és barakkokkal, mintha egy nagy hadsereg ült volna itt tábor. A középben a Hadasza-kórház barakja, orvosokkal, ápolókkal. Mögötte a Keren Kajemeti nagy sátra óriási felírással:

נאולה תתנו לארץ התנאים „Váltsátok meg a tanaiták országát! . . .”

Fürge fehér-kék ruhás leánykák szaladnak körül a táborban és fehér-kék szalagot tűznek a búcsúsok mellé a tanaiták országának megváltására . . . A chászidok sem bujnak ki a kedves kötelesség alól. Mérónból, a régi tanaita községből bizony alig maradt valami. Néhány dülledező arab ház jelzi a helyét. És oldalt a sziklák között R. Simon zsinagógájának romjai. Csak egyik csonka fala áll még, mint

a jeruzsálemi szentélyből. Mellette egy nagy gránátalmafa rikító piros virágokkal és néhány szelid, alacsony fügefafa. A templom közepén a kőpadlás alatt mintha forrás volna, vagy barlangnyílás. Barlang forrással, szentjánosfával vagy fügefával, mint amilyenben R. Simon és fia rejtőzött, sűrűn látható ezen a vidéken. A zsinagógarombból pompás kilátás nyílik. Szemközt a Hermon hóval borított csúcsa, a tulsó oldalon az Acmon, ahonnan ellátni egészen a tengerig, oldalt az Genezáreth napfényes kék tava és lent a völgyben sziklaóriások között száguldó lovasok, akik még mincha előtt el akarják érni Mérónt. A búcsúsok tömegei már ott feszengetnek, tolonganak a háromkupolás mauzoleum udvarán, hogy minél előbb a síremlékhez férközhessenek. Még jókor be tudok jutni én is. Mintha égő máglyák közé lépnék. A félhomályos mauzoleumban R. Simon és R. Eliezer kriptabarlangja fölött emelkedő két hatalmas fehér tömb telistele van aggatva égő gyertyákkal. Két lobogó gyertyával a kezében lép be mindenki és az izzó hőségtől elolvadó gyertyákat reátapasztja a csupasz kötömb oldalára meg tetejére, úgy hogy a sok viasz és faggyú egyetlen lobogó máglyává olvad össze a kötömb körül. A sírtömböket körülzáró vasrácsokon és köröskörül a falakon sincs egy tenyérnyi hely, hol gyertya vagy viaszdarab ne lobogna.

Az izzó gyertyalángok fénye misztikusan megvilágítja a máglyatömbök előtt imbolygó könyörgő, imádkozó nők és férfiak arcát: „Kelj fel szent caddik, élő világosság, Rabbi Simon ben Jochái, könyörögj Isten előtt, kegyelmezzon, erősítsen, áldjon, tisztítson, emeljen, tápláljon, segítsen, Ábrahám, Izsák, Jákob, Mózes, Ahron, Dávid, Salamon és minden jámborok és szentek érdemében . . .” A lángoló mauzoleum-templomból átkanyarodnak balra a barlangnyílás előtt emelkedő Szentek Szentjébe, ahol a párás homályban sistergő, füstölő edényekben folyik az olajáldozat . . . Fönt a mennyezetről égő olajmécsesek százai lógnak alá, a szentek örökmécsei, mindegyiken egy-egy név: „Elijahu próféta örökmécse”. „Dávid király örökmécse”, Mózes, Josua, Saul örökmécse, a „Szent csecsemő” örökmécse . . . És a barlang-templom taláros őrei körüljárnak apró fáklyákkal a kezükben, neveket kérdeznek suttozva és újabb mécseseket gyujtanak halk áhítattal az adakozók hozzátartozóinak lelkéért. És imák sírnak, zokognak az élőkért: „Kelj fel nagy terebintus, három világok hatalmasa, te vagy Rabbi Simon bar Jochái, kinek arcát Isten formálta odafönt és kinek hangja felszáll a magasságok magasságába és megkoszorúztatik a szent koszorúval, a világok Ura büszkélkedik veled minden világaiban, kelj föl és légy szószólónk irgalmas Atyánk előtt, Izrael gyermekeiért, szopós csecsemőiért és a tanházak tanítványaiért . . .”

A jövő és menő tömeg szorongva kavarodik, forgolódik a füstölő mécsesek és a lobogó gyertyalángok között. Talán Rabbi Simon csodája, hogy nem gyullad ki a láng és nem viszi fel az égbe az egész imaházat imádkozóival együtt.

A bezárt barlangnyílás előtt hajbokoló fehérszakállas öregek szívemarkoló síró melódiával recitálják a Zohárból R. Simon ben Jochái halálának csodás történetét. A körülöttük állók lábujjhegyre kapaszkodnak, hogy ők is bepillanthassanak a világító szent könyvbe és együtt sírnak velük, amint a rejtelmes szavakat olvassák: „Azon a napon, amidőn R. Simon el akart távozni a világból, eljöttek hozzá társai és a ház megtelt lángokkal. Szólt R. Simon: A kegyelem órája ez és én szégyenkezés

nélkül akarok átvonulni a jövő világba. Ime a legszentebb titkokat, miket eddig fel nem fedtem, akarom feltárni a Sechina előtt . . . Amint írva vagyon: „Mert ott rendelé az Örökkévaló az áldást, az örök életet.” Szólt R. Abba: „Még be sem fejezte a szent Világosság ezt a szót „életet”, amikor elhallgatott a hangja és én írtam és írni akartam tovább, de nem hallottam semmit. És nem emelhettem fel a fejemet sem, mert a világosság nagyon nagy volt és nem bírtam odanézni. Összereztem és hallottam egy hangot, mely szólt: „hosszú életet!” Majd más hangot hallottam, mely szólt: „Életet kért tőled!” Egész nap nem távozott a tűoszlop a házból és senki sem közeledhetett feléje, mert fény és láng volt mindenütt körülötte. Egész nap arcunkra borulva kiáltottunk. Mikor a tű eltávozott, láttuk, hogy a szent Világosság, a szentélyek szentélye elköltözött a világból, beburkolózva feküdt a jobbán és arca mosolygott. Fölkelt fia R. Eliazar, megfogta a kezeit és csókolta, és én nyaldostam a port a lábai alatt. A társak sírni akartak, de nem bírtak.

Háromszor borult R. Eliazar a földre és nem tudta szóra nyitni ajkait. Azután kezdé és szólt: „Atyám! Atyám! Hárman voltak, egy visszatért, most a madarak elrepülnek és eltűnnek a nagy tenger mélységeibe és társaik vért isznak . . .” Felemelkedett Rabbi Chijja a lábaira és szólt: „Eddig a szent Világosság foglalkozott velünk, most itt az idő, hogy mi foglalkozzunk az ő tiszteletével.” Felkelt R. Eliazar és R. Abba, reáfectették az ágyra és az egész ház megtelt illatokkal. Eljöttek a trékaiak, tardaiak, sephorisiek, havaiak és a méronbeliek, hogy náluk temessék el. Mikor kivitték az ágyat, felemelkedett magától a levegőbe és tűz lobogott előtte. És hangot hallottunk: „Jertek, gyülekezzetek R. Simon menyegzőjére! Vonuljon békében, pihenjen fekvőhelyén.” Mikor leereszkedett a barlangba, hangot hallottunk: „Ez az a férfiú, aki megremegettette a földet, megreszkettette a birodalmakat, ez az a Rabbi Simon bar Jochái, akivel az Ur eldicsekedik minden napján, boldog az ő osztályrésze fent és lent . . .”

Boldog extázissal mondják a titokzatos szöveget, mintha a fehér szakállú öregek maguk az Idra zutához, R. Simon szűkebb társaságához tartoztak volna és most csak folytatják itt a régi gyászt, a megszakított zokogást: „Kelj fel, Izrael fénye, tiz szent tanítványoddal, keljtek fel és menjtek Chebron szendergőjéhez, Ábrahámhoz, Izsákhhoz és Jákóbbhoz és menjtek a Sechina elé, amely szunnyad a száműzetésben, kiáltások, hogy Jeruzsálem puszta és Izrael szolgaságban, menjtek, könyörögjétek a szent nyájért, hogy megmeneküljétek a gonosz állatok torkából, hogy halljuk az ígért ígét, Cion vigasztalóját . . .”

Mikor a méla kadís elhangzása után ki tudunk szabadulni az udvarra, itt elragad a muzsika és tánc szilaj örvénye. Itt érezzük csak igazán, hogy nem gyászünnepe ez a nap, hanem valóban Bar Jochái menyegzője, Istennel való egyesülésének lakodalmi ünnepe. Akik bent, Zóhár-olvasással és imákkal könnyítettek a lelkükön, itt dalokba öntik lobogó mámorukat és boldog bizakodásukat. Körtáncot lejtő csoportok keringnek az óriási udvar négy sarkán. Tambur és furulyás intonálja a nótát:

„Asrénu, ma tov chelkénu behillula de Bar Jochái”

„Boldogság mi osztályrészünk, Bar Jochái menyegzőjén . . .”

Ruben (Tel-Awiw):
Lagbeomer Meronban.
A „Mevaksé Elohim“
(Istenkeresők) című
albumának
egyik fametszete

Ruben (Tel-Awiw):
A Galili halász.
A „Mevaksé Elohim“
(Istenkeresők) című
albumának
egyik fametszete.

Jemeni tóráiró

Cháluc

Bir Joab. Joáb forrása

Gur-Arje (Jeruzsálem, Becalel) linoleummetszetei.

Egy méróni zarándok

Aztán dalt váltanak:

*„Bar Jochái nimsachta, asrechá
Semen szaszon méchavérechá“*

„Bar Jochái, Bar Jochái felkentek — oh boldog — örömolajjal társaid . . .“

Ennek a régi dalnak a szövegét bent is olvastam már a mauzoleum-templomban, aranyba hímezve a frigyszekrény fehér bársonyfüggönyén, melyet Rabbi Abraham és felesége ajándékozott R. Simon és R. Eliazar tiszteletére, „hogyan Isten megáldja őket gyermekáldással . . .“

*„Bar-Jochái, szent olajjal
Felkentek a szent edényből,
Hordod szent fénykoronádat . . .“*

Bar Jochái igazi felkenése azonban csak ezután következett. Fönt a mauzoleumnak párkányos kupolás tetején két szélesfejű hatalmas oszlop emelkedik. Az egyik R. Simoné, a másik a fiáé, R. Eliazaré. Ide rakja mindenki a maga áldozatát a szíve szerint, kendőt, szövetet, hajfonatot, csipkét, szőnyeget, vagy éppen az új méroni selyemruhát, aztán leönti egy üveg olajjal, hogy átittasuljon, amire a *Hadlákára*, a máglyagyújtásra kerül a sor. Az oszlopfejek egyre magasabbra emelkednek és még egyre jönnek az új áldozatok és reáborítanak még egy kendőt, még egy ruhát, még egy korsó olajat. Sokan pedig várnak az áldozással a meggyújtásig. Tíz óra lehetett, amikor a száfedi rabbi kijött a templomból, méltóságteljesen mint az egykori szentély főpapja, ment fel a lépcsőkön a kupolatetőre és a feléje nyújtott fáklyával meggyújtotta egymásután a két máglyát. Ugyanekkor mintegy jelre meggyújtották a szemközt levő kupolán a harmadik, R. Jicchák Nafcha, a tanaita kovácmester oszlopának máglyáját és feljebb a hegyen R. Jochanan Haszandlár, a szandálkészítő tanaita tűzoszlopát.

Zengő örömmámor köszöntötte a máglyák fellobogását az éjszakában. A kupolás mauzoleum- és templomtető, a párkányok és lépcsők roskadásig voltak tele ünneplőkkel. Mégis helyet nyitottak, hogy a lobogó tűzoszlopokat körültáncolhassák:

„Bár Jochai, nimsachta, asrechá,

„Bar Jochai, felkentek, ó boldog!“ A tánc mámorában újabb meg újabb tárgyakat dobálnak a máglyára. Egy asszony letépi vállairól gyönyörű bocharai selyemkendőjét, bedobja a lángba és táncolni kezd, mint egy őrző. Egy kaukázusi leány új pompás atlaszköpenyét veti le, összegöngyölíti és feláldozza a tűznek. Közben lobog a tánc, a nótá fűt a templomtetőn és lent a templom udvarán. És egyre tüzebben szól az ének:

*„Asrénu, má tov chelkénu
Behillula d'Bar Jochai!“*

„Boldogság az osztályrészünk, Bar Jochai menyegzőjén . . .“

„Mit szól ehhez kollega? Nem pogányság, avodá zára, bálványimádás ez?” — fordul hozzám dr. Glücksohn, a Haarec héber napilap szerkesztője.

— „Mindegy — felelem — erő és szépség van benne!”

A máglyák lángja megvilágítja az egész sátorbort. A táncoló csoportok egyre tarkább színt öltenek. Chászidok, chálucok, arabok fonódnak össze a körtáncban. Az öröm mámorában ledőlnek a korlátok. Öregek és fiatalok, rabbik és munkások, szakállasok és borotvált képűek, kaftánosok és sportingések forognak együtt a szent lángok körül. És most már az új Palesztina dalai kerülnek sorra:

„Él jivne ha-Gálil”

Isten felépíti Galileát. „Baruch jivne ha-Gálil” Az áldott felépíti Galileát. És így végig az alef-béth összes betűivel . . . Egy öreg chászid miután előbb végigtáncolt egy arabbal két csodálatos fantáziát, kikapja egy fiatal cháluc kezéből lovaglós ostorát, a táncolók közé ugrik és körben forogva üti a taktust egyre sebesebben, egyre szenvedélyesebben és lobogó hevével magával ragadja az egész tábor:

„Veamártem, kó lecháj
Adonénu Bar Jocháj.”

„S mondjátok: ő ime él, a mi urunk Bár Jochái.” Dirigálja az új nótát egyre tüze-
sebben, egyre lángolóbb extázissal és az egész fiatalság mintegy megbabonázva engedelmeskedik a dirigálásának. Leguggol és körbe guggolva táncolnak, forognak vele mind, míg fel nem áll. „Wunderfull!”, „Wunderfull!” kiáltja elragadtatva a mellettem álló londoni prof. Langser, a híres hipnotizőr, aki akaratátviteli kísérleteket és előadásokat tart most Palesztinában. „Wunderfull.” Ez aztán az akaratátvitel minden hipnotikus hókuszpókusz nélkül! „Wunderfull.” Valóban. Ezzel a hévvel elvezethetné ez a chászid őket akár az élő csodarabbik templomába is és megímádkoztathatná a büszke forradalmi ifjakat mint a jámbor istenfélő chéder-fiukat . . . Csak találkoznia kell a két nemzedéknek és rendben lesz minden.

„Hinné ma tov umá noim
Seveth achim gám jáchád”

Zeng az új ének. „Milyen szép és milyen édes, ha együtt ülnek testvérek.” „Milyen szép és milyen édes” ismétlődik és kar karba fonódik és karok nyulnak ki a forgó körből és mindenkit magukhoz ölelnek, aki a körtáncba közel áll. Egy pillanat és engem is bekapnak és már ott forgok én is a táncoló örvényben a muzsikaszóra dalolva: „Hinné má tov umá noim . . .”

Már régen túl vagyunk az éjfélen. A lángoszlopok misztikusan világítanak a sötétben. A kupolás tetőn és a nagy udvaron gyérülni kezd a tömeg; sokan az öreg Malke néni előtt állanak egy csésze teaért, sokan visszahúzódtak a sátrakba pihenni. Az éjszaka csendesedni kezd. Csak egy-egy sátor mélyéből hangzik a héber nóta.

Andalítóan csillagos az égbolt. Tapogatózva megyünk a sziklák között. Sokan lehajtják fejüket a kemény kősziklára, mint egykor Jákób és pihennek, álmodnak a szabad ég alatt. Egyszerre csak megtelik a hegy csilingeléssel. Mintha égi angyalok szálltak volna le apró ezüst csengettyűkkel. De a csilingelő hangok alulról jönnek és egyre közelednek felénk. Talán kis koboldok jönnek muzsikával édesíteni Bar Jochái menyegzőjét? A csilingelés egyre közeledik és fekete árnyékok kusznak fel a hegyre. Hirtelen felhangzik több felől: „chaláv” „chaláv!” „chaláv kasér!” Tejet kínálnak a sötétben. Ügyes beduinok felhajtották a kecskenyájukat a méroni hegyre, hogy tejjel csillapítsák R. Simon menyegzőjének ünneplőit. A kecskék csilingelnek a sátrak között a sötétben és egy fél piaszterért a beduin telefeji a poharadat friss, egészséges tejjel, konkurrenciát csinálva azoknak a jesivabelieknek, akik egész éven át ott tanulnak R. Simon bar Jochái Beth-hamidrásában a hegyek között elhagyatottan és bizony reájuk fér egy kis kereset egyszer egy esztendőben . . .

Alig két-három órát pihentem a Hadassah sátrában. Már hajnalban ismét felébredtett zene, tánc. Sokan le sem feküdtek, hanem ott táncoltak és daloltak még most is az égő tűzoszlop körül. Nóta van elég. Ott a sok rímbe foglalt talmudi legenda Bar Jochái kifogyhatatlan csodáiról. És elvégre egy óráig is el lehet ismételni körtáncban fokozódó hevülettel:

„Vaamártem kó lécháj, Adonénu Bár Jocháj.” „Mondjátok: mi urunk él, mi urunk Bar Jochái.” Vagy akár csak az egy szót: „Lama, lama, lama, miért, miért, miért?” míg a zsoltárvershez érnek: „miért oh Isten, hagytál el minket?” De most új nóták következnek. A gyermekek napja ez. Kezdődik a „chalaka”. A gyermeknyírás. Az apák vállukra veszik a gyerekeket, így táncolnak a szepegő csöppségekkel körbe-körbe. Sokan még elmennek a daloló menettel Rabbi Jochanan Haszandlár sírjához. Nagy, nyitott barlang tátong az úton. A szandálkészítő mester bőráztatója volt-e, vagy szent fürdője — vitás. Most üres és száraz. Mégis leereszkednek a fenéig, mintha szimbolikus fürdőt vennének benne. És felhangzik az ének a barlangból: „Szólott Rabbi Akiba, szólott rabbi Akiba: Boldogok vagytok Izrael, boldogok vagytok Izrael! Ki tisztít meg benneteket, égi atyátok, mint írva vagyon: Izrael forrásvize az Örökkévaló . . .” S ime boldog csoda. Néhány esőcsepp permetezik alá a nyári égből. Csoda! Égi kegyelem. Sietve térnek vissza Bar Jochái sírjához. Az udvar már tele van az apró völegényekkel, a hároméves fiucskákkal, akiknek ma fogják először levágni a hajukat áldozatul. Egész Palesztinából, de Tunisból, Tangerből, Bokharából és Egyiptomból is hozták a kis völegényeket Bar Jochai menyegzőjére. A kis „chaszan” a legszebb ruhát kapja, feldíszítik színes szalagokkal, kis selyem abájé lebeg a vállain és ezüstös agál szorítja göndör fejére a kefiját. Két kezében szalaggal, fátyollal körülkötött díszesen kifestett két gyertyaszálat tart. Így vezetik a rabbik elé a templomba. Így hozhatta Hanna a kis Sámuelet Éli főpap elé. A templom egyik sarkában ülnek a rabbik. Elfogadom az invitálást és melléjük telepedem, hogy közeli lássam a ceremóniát. „Jön a völegény” — kiáltja a samas, aki a neveket is kihirdeti. Minden szülő higiénikusan magával hoz egy ollót, odalép a rabbi elé a gyerekekkel, ez levág egy fürtöt a jobboldali halántékánál és oda adja a szülő kezébe, a másik rabbi a másik

oldalon vág ki egy fürtöt és szintén oda adja. Miután így mintegy megjelölték a „pea” helyét, kezét fognak a völegénnyel és az apával és „mazal tov” kiáltással elbocsátják. „Mazal tov” ismétlik a jelenlevők vidáman. A körülállók rázendítenek egy héber nótára, a szülő pedig, miután italt és süteményt osztogat ki kosarából, kimegy a másik terembe, ahol már hivatásos borbély levágja a gyermek egész haját, amit a gabaj mérlegre tesz a rabbik által levágott két fürttel együtt, a meglevő súlyt pedig ki-ki módja szerint felméri arannyal, ezüsttel vagy rézpénzzel és szétosztja a szegények között, míg a hajat felviszik az égő oszlopokra, a lobogó máglyára. A száfedi samast, aki végigkíséri az embert születésétől haláláig — mert ő a sírásó is — végtelen jó hangulatba dönti ez a szertartás, melynek folyamán megtelnek a zsebei tortával és pogácsákkal. Engem is biztat, fogadjam csak el a szülőktől, majd ha sok lesz a teher, ő átveszi tőlem, ugyanis kilenc gyermeke van és ezek számára elfogad mindent élőktől és halottaktól. Tulságos jó kedvében poharával hadonászva leönti a ruhámat. „Nem baj, mondja, úgysem ivott a micvaitalból, legalább a ruha pótolja.”

„Jön a völegény” — kiáltja, amikor a következő kerül sorra: „Sír a völegény” — teszi hozzá tréfásan, amikor látja, hogy a kicsike félve, pityeregve közeledik a tiszteletreméltó rabbikhoz, aztán gyorsan elszalad. „Jöjjön a másik addig!” Ünnepi ruhába öltözött kolonista hozza kis fiát a karján, mint hajdan Cion parasztja a termés zsengéjét. Ez a kis falusi „völegény” is fél a sokaságtól, szepegni kezd, a rabbi szelíden és nyugtatóan megsimogatja a kis „chaszan” göndör fürtjeit. „Mióta van szokásban a chalaka?” — kérdelem a rabbtól. — „Lurja vezette be” — feleli. De nekem az az érzésem, hogy nem négyszáz, hanem négyezer éves ősi szokások maradványai állanak itt előttünk elevenen. Talán R. Simon menyegzőjét is régen R. Simon születése előtt ünnepelték már a hitet és legendákat termelő Galileában.

„Nini, apró fehér bagolyfiókák ülnek az ablakon! Itt van a fészük!” — szólal meg a rabbi örvendve, amint ültéből hátranéz. — „Ki kell nekik vinni a morzsákat!” Oh szent Galilea, itt chászidok és talmudtudósok is imádják a természetet. Itt nem merevedett meg a zsidó lélek a halachában.

— Volt már lent a hegy tulsó oldalán? — szól hozzám a száfedi rabbi, — ott gyönyörű a táj! Néhány percnyire innen van Sámáj és Hillél és tanítványaik óriási sírbarlangja. Ott gyűjtötte össze Rabbi Dávid Hanágid háromszáz tanítványát, hogy chéremet hirdessen nagyapja a Rambam gyalázói ellen. Lent a völgyben kristálytisza ivóvízforrás, onnan fakad a Megidó patakja. Partján csodás fügefák óriási árnyékú levelekkel, milyeneket sehol másutt nem találni. És szemközt a hegyoldalon van a régi „papok városa” és a főpapok barlangja. És fönt a hegytetőn óriási székalakú kőszikla, mint egy faragott gránittrónus. Erre fog állani a hagyomány szerint Elijáhu próféta, mikor majd eljön nagy harsonájával hirdetni a holtak feltámadását, a messiási megváltást!”

Oh rajongó hittel és szeretettel teljes, csodálatos Galilea! . . .

SZOMBAT GALILEÁBAN

Autón, lóháton, vagy tejes kocsin. — A kis Chájim és a hosszú arab ligete. — Dohány-ültető chálucok Ros-Pinah mellett. — Péntek este a Hajnal Csillaga alatt. — Séta Mérom tavánál és a Jordán-parton. — Szombat a prozelitánál. — Az öreg kolonista.

— Tartson velem, — szól hozzám Galilea zsidó kormányzója azon a hangulatos estén, amellyel a száfediak búcsúzóul kedveskedni igyekeztek. — Nincs fenségesebb, mint lóháton végigszágulni Felsőgalileán! Hajnalban indulunk, fellovagolunk egészen a havas Hermonig, átvágtatunk a Litanis folyóig, megmutatom az összes zsidó gyarmatokat és mire a nap lealkonyodik, már itt köszönheti Szombat királynőjét Lurja templomában!

Bármennyire csábító, kedves és megtisztelő volt az invitálás, mégis inkább egy másik szeretetreméltó meghívást fogadtam el: a „Hajnal Csillaga”-nak tejeskocsisát, aki éjjelenként hozza a tejet „Ajeleth hasachar”-ból, ebből a szép nevű kolóniából, melyet már az arabok is „Nismeth el szubach”-nak neveztek el, mert szerintük egészen pontosan e hely fölött ragyog a „Hajnal Csillaga”. A vágatásból, a szágulásból elég volt az a hét-nyolc nap, amikor szinte hozzánőve az autókhoz, keresztülkasul szeltük a Szentföldet széltében-hosszában, szemünkkel mérhetetlen sokat átnyalábolva, de bizony édeskeveset látva. A méroni út megtanított a fizikai igazságra, hogy a látás mennyisége és erőssége fordított arányban áll a haladás sebességével és a legtöbbet látni — a számár hátáról. Száfedből Ajeleth hasacharig most ugyanilyen szelid alkalmatossággal kínálkozott a kétkerekű tejes taliga, amelyet úgy várnak reggelente a száfedi Hadassah kórház betegek, mint Száfed hajdani kabalistái a megváltót. És amikor a kanaánhegyi lejtőkön és kanyarulatokon lassú lépésben leereszkedtünk, csodálkozva láttam, mennyivel több szépség tárul most szemeim elé, mint amikor idefelé amerikai masina röpített föl a hegynek. Lent a völgyben messziről csillog a Mérom-tava, melyből lilás sávként húzódik a Jordán vize le a Genezareth csodakék taváig. Szemközt a Gólan hegyei a Libanonig és a fehér Hermonig. Lassan, fokozatosan bontakozik ki a táj fensége és magadba szívod a színeit, a mélységeit, az illatait, magadba szívod és elrejtéd a lelkedben örökre . . . Az úton egy tevekaraván halad méltóságteljesen ringatózva, egy vágató autó villan át szemközt, a tevék megbokrosodnak, nekírohannak a sziklás lejtőnek, a kaktusos mezőnek, az egyik teve megbotlik az országúton és elbukik, két oldalán szalmába burkolt óriási korsókötegek lógnak alá, melyek csörömpölve összeütődnek és darabokra zúzódnak. Az arab jajveszékelve tördeli a kezét és szörnyű átkokat szór a „kutyaszülte” autókra és valamennyi

gazdáikra. A Suez-csatornán és a sivatagon át hozza az égetett agyagedényeket Egyiptomból Felsőgalileába és most oda van hosszú hetek fáradtsága és nehéz esztendőik szerzeménye! Ahány autó, kocsit utast hoz, — legtöbbszörre zsidót — mind megáll, hogy segítsen a szerencsétlennek. Mi is leszállunk és beállunk a körbe, hogy összetereljünk és alátámasszuk a súlyos terhük alatt már-már roskadozó tevéket . . . Így tanította ezen a tájékon az Írás. „Ha látod ellenséged szamarát roskadni a terhe alatt, segítve segíts neki . . .” Egy gazdag effendi család jön szemközt; a drága szőnyegekkel párnázott, csillogó gyöngyészínórokkal díszített tevéken fehér-kék baldachinos függő ágyak ringatják a misztikus feketén elírályozott hárem-nőket. A Ramadanról jönnek, talán harminc napig böjtöltek a szent sírokon és ott mulattak és táncoltak „Nebi Mussza” sírján is Jericho mellett, de „Mózes próféta” tanításait nem vállalják. Göggösen halad el az effendi karavánjával, bajba jutott testvére nem érdekli.

Utunk Ros-Pináhn át vezet, Galilea legrégebbi és legnagyobb kolóniáján. A határban kis eukaliptusz liget illatozik. Egy hórühorgas barna arab és a vállán egy szőkefürtű kis fiú nyesegetik az ágakat. Héberül diskurálnak. Leszállok hozzájuk. Az arab büszke önteltséggel fitogtatja, milyen szépen beszél héberül: „Ani vechájim hakátán, ben adoni satalnu et hájaár hazé lifné snatájim”. Én és a kis Chájim, gazdám fia, ültettük ezt az erdőt két évvel ezelőtt.” Aztán elmondja a részleteket is, hogy itt a hegyoldalon csupa szikla volt és ő és a nyolcéves kis Chájim — ben adoni, a gazdám fia, — teszi mindig hozzá alázatosan — hónapokon át dolgoztak verejtékesen, míg erre a pusztára helyre ezt a kis ligetet teremtettkék. A fiucska eszméje volt. Ezzel akarta meglepni az apját. A tömzsi kis Chájim boldogan hallgatja a hosszú arab vállán az ő tetteinek dicsőítését, mégis zavartan és pirulva dugdossa a fejét az eukaliptusz levelek közé.

Az én vendéglátó tejeskocsisom azonban cseppet sem volt ettől az idilltől meghatva.

— Látja — szól, amikor újra a taligán ültünk — mi azért nem szeretjük ezeket a régi kolonistákat, mert arab cselédek tartanak és arabokkal dolgoztatnak. Mi új kolonisták a „kibus hearec”, a föld meghódítása mellett a legfontosabbnak tartjuk a „kibus haabodát”, a munka meghódítását, hogy minden munkát magunk végezzünk el. „Aboda acmith” ez. Bizonyára olvasta Áchád-Haám könyvében, hogy néhány évvel ezelőtt Rós-Pináhnban és a többi galileai gyarmatokban még a „charat”-rendszer volt divatban. Az arab „charatok” feleségestül, gyerekestül a kolonista istállójában laknak, az állatokkal együtt. A férfi míveli a kolonista földjét a termés egyötödéért, az asszony és a gyermekek pedig házi szolgálatokat teljesítenek a kolonista családjánál. Milyen erkölcsi romlást jelent ez, nem kell magyaráznom. A kolonisták elvonódnak a mezei munkától és spekulációra szoknak, a gyermekekbe egészségtelen úri gögg oltódik, amellelt eltanulják az arab gyermekek fajtalanságait; és ami a legfőbb baj, szaporítják a zsidó kolóniák tájékán, sőt a kolóniákon is az arab lakosságot, ami egyenesen életveszélyt jelent. Már tapasztalták saját bőrükön ennek következményeit és akkor megesküdtek, hogy nem fognak többé arabot a kolóniába

engedni, de a támadásokat és az esküt is gyorsan elfelejtették. Ros-Pinah háta mögött pompásan felvirágzott ott az az arab falu, amely rég elpusztult volna onnan, ha a zsidó kolonisták következetesen zsidó munkásokat alkalmaztak volna, a 44.000 dunam földön pedig 42 év után nem 700, hanem ötször annyi zsidó lélek találna megélhetést. Persze az arab munkaerő olcsóbb, az arabnak nincs semmi igénye, egy darab száraz árpalepény és egy nagy nyers ugorka elegendő neki egész napra. Ruhára, ingre legfőlegb egyszer egy életben van szüksége. A zsidó munkás nem élhet napi egy piaszterből, a zsidó munkás szereti a tiszta fehérneműt, legalább minden péntek estére és szappant és fogkefét is szeret használni. Pedig meg fogja látni, nálunk Ajeleth Hasáchárban sincs valami luxus, ma péntek estére és holnap a szombati ebédre sem lesz más, mint leves és főzelék és ami tejet termelünk, azt bevisszük Száfedbe a Hadaszah betegeinek.

Ros-Pinah faluvégén nagy sátortábor fehérlett a napon. A sátrak árnyékában fiatal chálucok és chalucák jókedvű csevegés és nótázás mellett költötték el szerény ebédjüket.

— Hát ezek kiknek dolgoznak itt? — kértem ifjú kocsisomtól.

— Ezek aféle új zsidó „charatok”. Dohánytermelő „kvucah”. Átalányban vállalták a dohánymegművelést a kolonistáktól, a termés egyharmada az övék, de a rospinahbeliek már reájöttek, hogy jobban járnak, ha a zsidó kvucának adnak egyharmadot, mint ha araboknak egyötödöt. Annyival jobb eredményt érnek el a zsidó munkások intelligenciájukkal és szorgalmukkal. Pedig hígyje el, sokszor a szívük vérzik ennél a munkánál, melyet haszontalan elfüstölésre kell végezniök. Azelőtt a bortermelés volt a kolonisták ideálja, most mindenki a dohányt imádja, egész Palesztina föld és ég és tabák lett. (A „tabák” szót valami utólérhetetlen megvetéssel ejti ki.) Hát azért jönnek ki a fiatal rajongók a Szentföldre, hogy a próféták országát teleültessék alkohollal és nikotinnal?! . . .

Csak beszélj, beszélj, drága ifjú tejeskocsis testvérem, mámorosan szürcsölöm a szavaidat, kétezer év óta nem hallottam héber szót taligás kocsis ajkáról és talán még többezer esztendő óta nem hallottam kocsist prófétákról, könyvről, erkölcsről beszélni. Beszélj, beszélj csak tovább a „kibus haabodá”-ról, a munka szentségéről és hajts velem kétkerekű kis taligádon a „Hajnal Csillagá”-hoz, ahol társaid dolgoznak, akik bizonyára mind fiatalok és rajongók, mint te vagy, lerongyolt ruhájú ifjú apostoll! . . .

Már lent a völgyben járunk, Galilea termékeny kövér földjén, az országút barna és portalan, mintha olajjal volna megöntözve. Pedig dehogy öntözték. Még a fákat sem hagyták meg az út szélén, hogy kis árnyékot adjanak a perzselő napon. Hosszú kopasz út után egy hatalmas fasorhoz érünk: „*Séderóth Kemál pacha*” magyarázza a kocsisom. A háború alatt erre járt Kemal pasa és akkor ültették tiszteletére ezt a hosszú fasort. Az eukaliptusok azóta hatalmasan megnöttek, de Kemal pasa talán nem jár többé errefelé! Félóra mulva Machnájimba érünk. Nem az a bibliai hely ez, ahol Jákób küzdött az Ur angyalával és győzelméért megkapta az Izrael nevet. Az a Gilead-hegységben van, túl a Jordánon. Hogy miért nevezték ezt a Ros-Pinahtól

elszakadt kolóniát is harminc évvel ezelőtt Machnájimnak, ki tudja? Itt bizony nem győzedelmeskedtek a harcban és a sok próbálgatás, kísérletezés után most új alapokra fektetik a gyarmatot, melyet egy fiatal kvuca vett át.

Már késő délután volt, mire Ajeleth Hasachar határába értünk. Ringó búza-táblák közt visz az utunk. Az egyik oldalon szorgosan folyik az aratás. Csígas traktor forgókaszája vágja a rendet és a kövér, súlyos kanaáni kalászhok megadóan hajtják le fejüket az aratógépet vezető cioni paraszt előtt, aki az emeletnyi magasságú vas-ülésről ifjú hévvel irányítja és buzdítja a traktor elé fogott lovat: „Kadimáh!” „Hacidáh!” És a zsidó farm lova ép úgy megszokta már a héber vezényszót, mint telivér őse Dávid király idejében! Az aratógép mögött egy gyönyörű fiatal leány leomló fekete hajfürtökkel, álmodva csillogó nagy fekete szemekkel hajladozva jár a tarlón, felszedve és kérébe kötve a széthulló kalászhokat. Állj meg egy percre, feltámadt Ruth, mezitláb, fehér gyolcsruhában szebb vagy mint drága selymekben unatkozó nővéreid a koravén Európa tarka korzóin. Állj meg egy percre, hadd nézzem boldogságtól sugárzó arcodat, a te Boázod-e, aki ott ül a traktor tetején és feszülő izmokkal héber szóra igazgatja lovát és gépét?

— Itt nincsenek Boázok — javítja ki kocsisom. Boáz csak felügyelt a munkásokra, itt pedig mindenki dolgozik! Ez a leány egyébként szintén nem volna kénytelen kalászhokat szedni az égető mezőn. A leggazdagabb lengyelzsidó családból származik. Apja nagy gyáros, nem tudom hány milliót — nem lengyel márkában — akartak neki adni hozományul, de ő ott hagyott mindent, hogy a mi csapatunkkal kijöjjön Palesztinába. Nyolc gimnáziumot végzett, meg valami kereskedelmi főiskolát, most szégyelli, ha említik előtte. Akár mezei munkára van beosztva, aratáshoz, kapáláshoz, akár a konyhába főzéshez, sütéshez, akár az istállóba fejéshez, köpüléshez, mindent a legnagyobb szerűben végez el és mindig jókedvű, mint egy dalosmadár. A szülei hiába ostromolják hazahívó levelekkel. Egyébként most lett menyasszony.

— Talán az a vőlegénye ott...

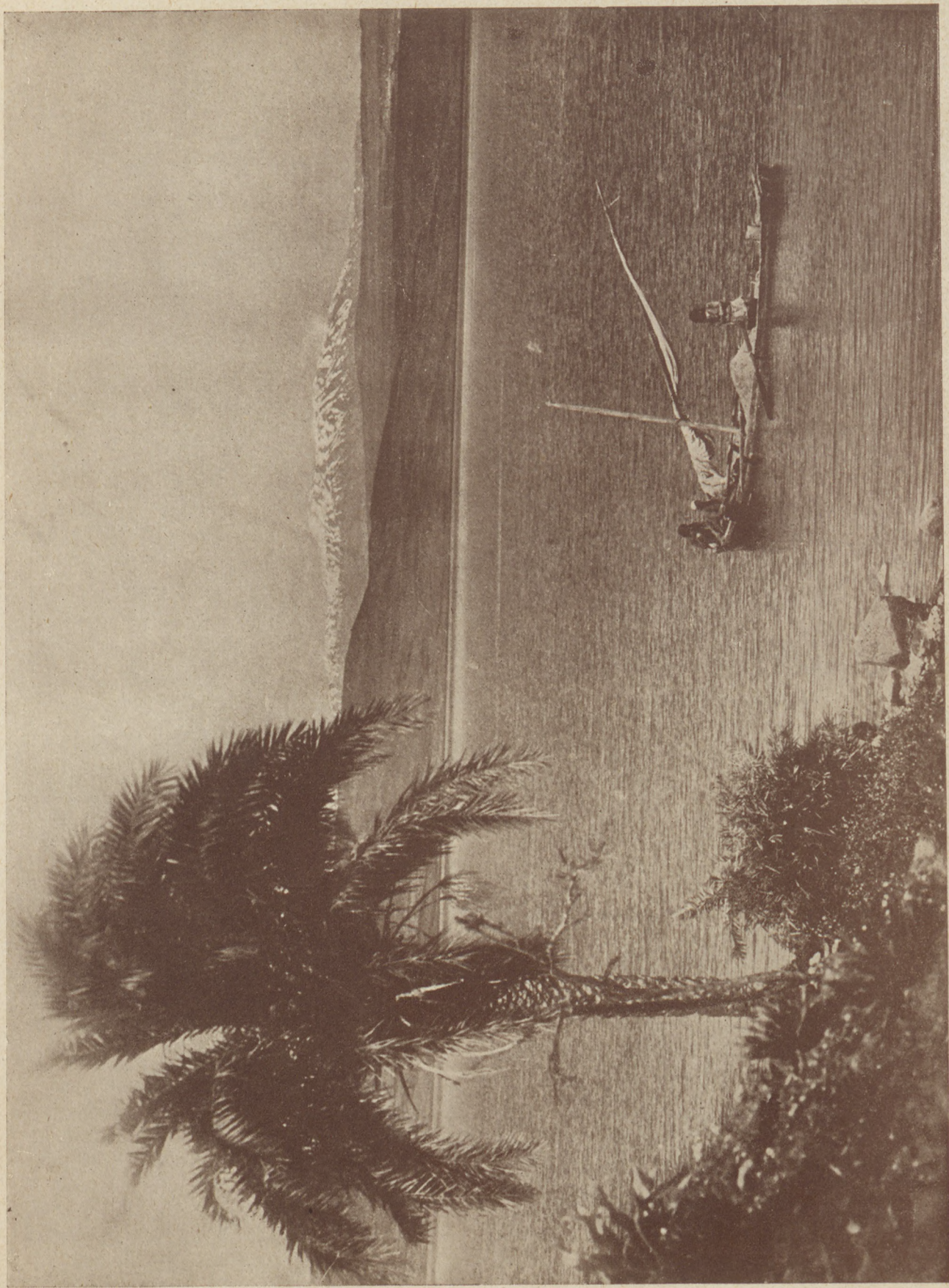
— Nem, a traktorvezető a Knaáni, a mi poétánk, szabad idejében humoros verseket ír és mindent kifiguráz. Tessék elkérni este a gyűjteményét, nem nagyon szereti mutogatni, de talán egy kollégának megteszi. Knaáni felesége, a szép Mirjám, szintén maturált és gazdasági főiskolát végzett otthon, most úgy feji a teheneket, mintha soha mást nem csinált volna és ha ő köpüli a vaját, mindig dicséretet kapunk Száfedben.

— És hogy hívták Knaánit azelőtt?

Az én kocsisom mintha kellemetlenül meglepődött volna a kérdésem.

— Önök megszokták otthon, hogy a zsidóknál mindig az „előbbi” neveket kutatják. Nekünk nincsenek „előbbi neveink”. Mi nem ismerjük el, hogy azok a gáluthban reánk tapasztott nevek előbbiek voltak. Hogy Knaánit Lengyelországban Prikupecnek hívták, csak átmeneti dolog, mint ahogy az én nevem is talán már háromezer évvel ezelőtt Cevi-Ram volt!

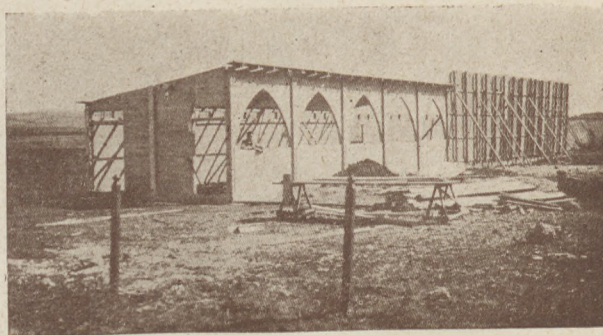
Néhány perc múlva behajtottunk „Ajeleth Hasachar” nagy majorudvarába. A nagy betonistálló ajtaja előtt a szép Mirjam guggolt mezitláb, felgyűrt ujjakkal,

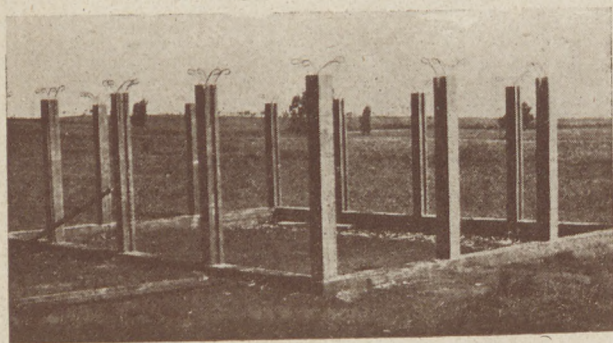
A Merom-tó Galileában. Háttérben a Hermon havasa.

Kolóniaalapítás. Chálucok sátrai

A betonépítés. Vámos Leó építész tervei szerint

Kolóniaalapítás kezdete

A kolónia egy év múlva

Egy szentföldi kolónia kezdete. Sátrakban és barakokban.

fehér kötényben, széles zsétárból átöntötte a frissen fejt tejet a nagy ólomkannába, aztán vállára kapta és vitte föl a dombra a hűtőkamrába. „Tessék csak bemenni — szól hátra — a „matbach“-ba (étkezőbe), majd küldök egy pohár hideg tejet.” A nap forrón tűzött le a fehér házakra, melyeknek gazdái most künn aratnak, csépelnek, szántanak, legeltetnek az izzó mezőn. Csak fönt a másik udvar szélén hallatszik kalapács és üllő összeütődésének csengő muzsikája, a Hajnal Csillagának kovácsa javítja a gépeket, sarlókat, kapákat. A majorkezelő, a „chacran” bevezet a matbachba. „És szólott, ó uram, ha kegyet találtam a szemedbe, ne menj el a te szolgád elől... Vegyetek, kérlek egy kis vizet, hadd mossátok meg lábaitokat és pihenjete a fa alá... És én hozok egy darab kenyeret, hogy felüdítsétek a sziveketek... És Ábrahám besietett a sátorba Sárahoz és szólt: siess, végy három széah fehér lánglisztet, gyúrd meg és készíts lepényeket... És vőn tejet és vaját és a fiatal borjut, melyet készíte és elébük adá és ő ott áll vala a fa alatt mellettük...”

Csak a fiatal borju hiányzott a tej és vaj mellé, hogy a régi bibliai kép hangulatába ringatózhassam. Ábrahám különben még künn szántott a kertben, mert ez most az ő beosztása. A „matbach“-ban, mely közös étkező, társalgó és gyűlésterem egyben, tábla lóg, amelyen a heti munkabeosztás olvasható. Fönt a kolónia teljes címe: „Chevráth Poálim kooperativith Ajeleth-Hasachar”

חברת פועלים קואופרטיבית אילת השחר

Kooperatív munkásszövetkezet ez, a földet és felszereléseket Rothschildtói, illetve az I. C. A.-tól kapták örökbérbe, apró, könnyű részletfizetésre, de míg Ros-Pinahban minden kolonista külön egyéni gazdálkodást folytat, saját számlájára, itt közös az egész kolónia, közös minden bevétel, közös minden kiadás, közös a munka, közös az étkezés, sőt közös a gyermeknevelés. Mindenki dolgozik és gondoskodik mindenkiről, férfiak, meg nők, asszonyok és hajadonok egyformán. Mindenki egyforma jogokat élvez és egyforma kötelességet teljesít. Hétről-hétre változhatik a beosztás tetszés, illetve megbeszélés és belátás szerint. Lemásolok magamnak egy részt a falon függő lajstromból:

קצירה במקצרה: כנעני	שומר: כרמי
חרישה בכרם: אברהם	שמירה בשדה: לויצקי
נפחות הספקת מים ע"י מוטור: רבנר	רפת ומחלבה: הוכמן. מרים
מטבחיפה: רבקה, יוכבד	הובלת חלב: צבי
טיפול ילדים: בתיה-עמר	מרעה: אלקנה
חולים: שרה	חצר: הלל
גן ירקות: ברנשטין, לאה, אסתר, זהבה	עופות: חוה
ערום עד ארוחת חבקר: יבנאל ברנשטין, לאה, אסתר, ליטאי, זהבה	

A „somér” tehát Karmi, de csak a majorban örökös, míg a mezei csendőr Leviczky, aki ügylátszik lekéssett a legutóbbi névhéberesítésről és egyelőre goluszbeli nevét viseli, mint társa Hochmann, aki az istállót tisztítja e héten, vagy Bernstein, aki Leával, Eszterrel és Zahavával (Aranyka) a zöldségeskertet műveli, de hajnaltól a

reggeliig az asztagoláshoz vannak beosztva, ahol Jabnai és Litai is segítenek nekik, bár utóbbi most a kolónia vezetője is és a cséplőgépet is ő hozza rendbe. Kettős munka jutott Ravnérnek is, aki kovácskodás mellett a vízellátásról is gondoskodik a motorszivattyú segítségével. Az udvar rendbentartása Hillél feladata, a baromfit Chava látja el, a legelőre a nyáját Elkána hajtja ki, a konyhában Jafa, Rebeka, Jochebed foglalatostkodnak, a betegápolást Sárára bízták, a gyermekekkel Batjah és Atara (Koszorú) kertészkednek. De a jövő héten, vagy a jövő hónapban már mindenki más munkát végezhet változatosan, ha csak nem lesz közös óhaj, hogy minden a régiben maradjon.

Alkonyodóra hajlik a nap. Egymásután térnek haza a mezőről, a rétről, a kertekből ígás szekereken, szénáskocsi tetején, lóháton, öszvéren és legtöbben gyalog. Kolompolva terelődik be a nyáj az istállókba — most éppen újat is építenek. A munkások egymásután elfoglalják a házak előtt a földből kikandikáló vízvezeték-csapokat. Nagy mosdás folyik az egész majorban, messze ívekben fröccsen a víz szivárványszíneket csillogtatva a lenyugvó nap sugaraiban. Az én kocsisomat, Cevi-Ramot ott látom az istállóban meztelenül állva a magas csap alatt, miután előbb a lovak mosdatásával volt elfoglalva. Alkonyi csend száll a Hajnal Csillagára. Egymásután jönnek ki a munkások szobáikból tisztán, friss fehér ingben, új nadrágban, kifényesített cipőben — a beköszöntő Szombat tiszteletére. A nőknek sem kell sok idő a toalettkészítésre. Nemsokára kijönnek ők is tiszta fehérben és letelepednek a padokra pihenni. Csendben, szótlán megindultsággal nézik a péntekesti alkonyatot, amint a nap leszáll a galileai hegyek mögött és én érzem a Szombat szentségét ebben a pihenésben. — „És őrizték Izrael gyermekei a szombatot, ... örök frigy ez köztem és Izrael gyermekei között...” Így pihenhetek Galilea zsidó parasztjai háromezer évvel ezelőtt, amikor még nem született meg a dal a Szombat-menyasszonyról, amikor a száműzetés Nagy Gyülekezete még nem rótt könyörgő imákat hétköznapra, szombatokra és ünnepekre, amikor Jeruzsálemben tüzzel áldoztak az oltáron az Ur szombatján, az ország népe pedig feléje fordította orcáját és csendes, néma áhítattal gondolt a szent városra...

Az alkonyt a Szentföldön gyorsan váltja föl az éj. Az ég megtelt csillagokkal. A sómér vállára vette puskáját és indult ki a mezőre. Örködni kell péntek este is. Dörgő léptekkel megy ki a kapun és zengő nótájával megtöri a csendet:

*„Jafim halélóth bi-Knaán
Cónenim hém uwhirim . . .”*

*„Szépek az esték Kanaánban,
Hűvösek és ragyogók . . .”*

Oly szívbe markoló ez a nóta itt a „Hajnal Csillaga” alatt. „Az éj dalt lehelt ki és felelt neki szívem dalokkal” — hangzik tovább sóvárgón epekedve és a padon ülők a sötétben veleéneklnek a refrént melancholikus melódiájával:

*„Jilleláth tannim nugáh
Techce demi halájil . . .“*

*„Sakálok siró üvöltése
Szakítja meg az éjnek csendjét . . .“*

És még hallik messziről a sómer mélyen zengő hangja az éjszakában: „Acháj halchu liróth cónám“. Testvéreim elmentek legeltetni nyájukat és én bolygok a sziklák tetején. És halkabbra halkul az új strófa: „Haseleg al ha-Chermon.“ „A hó a Hermon csúcsain olvadozni kezd, jöjj kedvesem, érted ég szívem . . .“ És Cijon pihenő paraszt ifjai és leányai tovább zengik a sötétben a refrént: „Sakálok siró üvöltése szakítja meg az éjnek csendjét . . .“ A matbachból vacsorához csengetnek. Sorban leülnek az asztalhoz. Még itt is tovább cseng a nóta, de már vidámabb változatban:

*„Mibóker veád erev
Echrós bemachrásti,
Voim Rachéla bagda bi
Ód lo hitjaásti . . .“*

*„Hajnaltól estelig
Szántok az ekémmel,
S ha Ráchele hütelen,
Nem csüggedek én el . . .“*

Ez már az évődés versszaka, speciális galileai népdalhangsúlyozással. És Knaáni, a poéta rajongón mondja: ha nyári éjszakán künn a mezőn a szénakazlak tetején énekeljük együtt ezt a dalt szomorú refrénjével, azt hiszi az ember, megszakad a szive.

*„Jafim halélóth bi'Knaán“
„Szépek az esték Kanaánban . . .“*

Vacsora után megkérnek, ismertessem előttük a magyarországi zsidó viszonyokat. Érthetetlen előttük, hogy ahol annyi zsidó munkás van, nem érdeklődnek Cion felépítése iránt. Hiába magyarázom nekik, hogy itt a zsidó munkás az általános munkásmozgalmakban éli ki magát. Szerintük Lengyel- és Oroszországban is így van, de azért mégis van bizonyos százalék, mely nem akarja az egész világot boldoggá tenni és egyelőre csak a zsidóságért igyekszik dolgozni. Komoly vita keletkezik. Majd kérdés kérdést követ. Minden érdekli őket. Tőviről hegyire kikérdeznek, de elhárítom a hosszú előadást. Inkább én szeretnék valamit hallani. Leginkább néhány galileai héber dalt. Sebtiben félretolják az asztalokat és a „matbach“ egyszerre táncteremmé varázsolódik át. Forgószélsebességgel perdül a körtánc, a „horra“, mintha nem is dolgoztak volna ma egész nap arcuk verejtékével a mezőn. Egyre extátikusabban és szaggatottabban hangzanak a dallamfoszlányok és újra meg újra visszatér az örök refrén: „Él jivné Hagalil.“ „Isten felépíti Galileát . . .“ Van-e ennél szebb szombati ének?! . . .

Szombaton délelőtt két fiatalember jött át a szomszédos építőkivucából, az egyik bekötött fejjel, sápadtan, orvosi kezelésre kell mennie Jeszód Hamaálába; lovat kért, minthogy nem bírja tovább az utat gyalog. Litái „Ajeleth hasachar” vezetője intézkedik, hogy lovat kapjon, de kísérijének lelkére köti, hogy ne lovagoltassa be társát a koloniába, mert a vallásos gyarmatosokat ez nagyon bántaná.

— Betegnek szabad, — mondja a fiatalember.

— Mindegy, — feleli Litái, — nem mindenki látja, hogy beteg és nem mehetsz mindenkire magyarázni. A jeszód-hamaálai fasornál álljatok meg, te künn vigyázol a lóra és társad bemegy onnan az orvoshoz egyedül, a sedérától csak pár lépés az egész.

Mialatt a lovat nyergelik, Litái megmagyarázza nekem, hogy Jeszód Hamaálának, Ajeleth-Hasacharnak és Mismár Hajárdénak közös orvosuk van, aki naponként meglátogatja lóháton a három koloniát, csak szombaton nincs rendszerint „orvosi séta”. Ilyenkor a könnyű eseteket ellátja a helybeli képzett ápolónő, súlyosabb esetekben azonban természetesen mégis csak meg kell jelennie magának dr. Chitainnak, aki legnagyobb és legbiztosabb kezű doktorok egyike. Innen Jeszód Hamaáláig különben háromnegyed órai szép gyalogséta, onnan Mismar-Hajárdénig is körülbelül ennyi és onnan ide vissza ugyanannyi, ha tetszik, velük tarthat, a páciens visszajöhet lóháton egyedül, a kísérije pedig Önnel megy végig. Biztosítom, sehol sem lépi túl a „techum sabbat”-ot, teszi hozzá mosolyogva.

Csendes, nesztelen szombati mezőkön visz keresztül az utunk. A hullámozó kalászosok szabadon lélegzenek és bólogatva hallgatják a madarak dalát. Ma nem peng a kasza, pihen a traktor, a zöld fűszáznak sem kell félnie a sarlótól. Ma béke van, nyugalom. Hűvös északi szél fúj a Libanon felől és felkavarja a Mérom-tó vizét, halk zúgással ütődnek a habok Jeszód Hamaála partjához, ahol a kis kolónia ifja-öregje sétával élvezi a szombati pihenőt.

— Negyven éves ez a gyarmat, — magyarázza dr. Chitain, miután páciensünket szeretettel elintézte — és alig ad 200 léleknek kenyeret. És miért? Mert kevés a földje. Összesen 12.228 dunam. — És gyorsan előveszi a térképet. — Tessék ide nézni! Itt vannak a zsidó gyarmatok, közéjük van ékelve néhány arab telep, Krath, Achszanija, Klel. Mind eladó. Az arabok kínálják minden áron. Ha a zsidók megvennék, egyesíteni lehetne Ros-Pináht, Machnájimot, Jeszód Hammálát és Mismar-Hajárdént és új földet csatolhatnának mind a négy koloniához. És mit jelent politikailag is, ha ilyen nagy terület zsidó kézben volna egyesítve! De a zsidóknak nincs pénzük a szent föld megvásárlására! Mindenre van, csak erre nem. Pedig, ha most elmulasztják az alkalmat, amit a történelem kínál, akkor a zsidó nép a világ legalávalóbb népe!

Apostol, rajongó agitátor itt mindenki, orvos és kocsis, munkás és diák, de hangjuk elvész a pusztaságban és a világ zsidósága nem hallja...

— Megmondottam az amerikai Warburgnak, amikor először erre járt — folytatja dr. Chitain. — Azon a sok millió dolláron, amelyet a Joint a háború után a különböző országokban muló segélyezésekre elfecsérelt, meg lehetett volna vásárolni egész Palesztina minden szántóföldjét és felszerelni és betelepíteni az egész országot.

Wilhelm Wachtel: Munka után a szentföldi kolónián — Hóratánc

A szentföldi koloniák életéből.

Warburg, a Joint nábobí vezetője, haragudott akkor egy kicsit ezért a kijelentésemért és idegesen felelt: „Akkor súlyosabb dolgokat kellett orvosolni és nem értünk reá narancsfákat ültetni...” Látja, ez a baj, hogy a diaspora zsidósága még mindig narancsfäültetésnek, luxusnak tekinti a szentföldi telepítést és nem tudja felfogni a kérdés gazdasági és erkölcsi horderejét. Milliárdokat pazaroltak el pillanatnyi jötekonyságokra és nem látták a legtermészetesebb levezető utat, hogy Európa zsidó lakosságának fölöslegét, azt, amelyik ott megélni nem tud, idetelepítsék, ahol annyi föld hever parlagon és ezzel a kérdést gyökerében megoldják!... Most már a józan amerikai Warburg is másként gondolkozik. A napokban nem tudom hány százezer dollárt adott a jeruzsálemi egyetemre. Most már ő is azt hirdeti Amerikában, hogy minden pénzt Palesztina felépítésére kell adni!... Arról nem is érdemes beszélni, hogy annak a rengeteg pénznek a tizedéből, melyet a zsidók a frank megkontreminálásánál, ennél a gyalázatos országrontási manővernél csak Bécsben és Pesten vesztettek, fel lehetett volna itt építeni egész Zsidóországot... De nem akarom Önt ebéd helyett beszédekkel traktálni!...

Ebédre egy prozelita-családnak vagyunk a vendégei. Szombatosok voltak Oroszországban és amikor ott megkezdték a „zsidózók” újabb üldözését, Palesztinába menekültek, ahol nyíltan áttértek a zsidó vallásra. Külsőleg teljesen orosz család benyomását teszik és amikor a kidust mondják és a zemiroszt éneklik hangosan, rögtön érzik a „gér” kiejtés. Dr. Chitain már az úton figyelmeztetett, hogy kerüljem előttük a prozelitaság szóbahozását. „Az arameus előtt ne emlegesd az áttértet”. Régi közmondás volt ez már itt kétezer évvel ezelőtt is. Ők igazi zsidóknak érzik magukat. És amikor marcona fiuk és parasztképű leányuk a szombati ének közben profán diskurzusba kezd, az apa tréfásan jegyzi meg: „Látja, ezek már palesztinai csemeték, ezek már nem respektálják a szent énekeket”... De hangjának melegségéből kiérzik, mennyire büszke erre a két szentföldi csemetére és mennyire boldog, hogy itt Izrael országában dalolhat velük együtt...

Ebéd után már egész társaság volt együtt a prozelitáknál, a kolóniából és a szomszédból, helybeliek és kirándulók. A szombati énekek és viták után együtt indultunk sétára a Jordánpartra. Oda, ahol a folyó elhagyja a Mérom-tónak, „Szavko tengerének” vizét és sebesen lefelé hömpölyög a Genezáret felé. A Jordán fenségét, a „geon hajardén”-t, melyről Jeremiás próféciája és új héber dalok szólnak, diófa-nagyságú illatos oleanderek, buja piros virágú gránátalma-fák, pálmák, szentjános-kenyér, citrom- és fügefák díszítik. Lengő kefijás arab pásztorok hajtják a tevéket, bárányokat és a kecskenyáját itatni. A tulsó parton a Gólan-hegység nyúlványai ereszkednek alá szeliden. Utközben egy kis vádin át párolgó kénforrás vize ömlik bele a Jordánba. Gyógyforrás ez, amilyen sok van ezen a vidéken — magyarázza kísérom. — Messziről nagy bazalthíd ívei bontakoznak ki: „Gesser benóth Jakób” Jakób leányainak hídja ez, mögötte a tulsó parton egy várrom még a makkabeusok vagy a rómaiak idejéből, a hídfő védelme lehetett ezen a fontos úton, mely Damaskusból a Földközi tengerig vezet. Jesajás próféta „derech hajám”-ja, a keresztes hadjáratok híres „via maris”-a. Az innenső

parton katonai őrség kis vára, rajta héber felírás תחנת הבלשת persze alatta és fölötté arabul és angolul is. A Jordán vize nagy eséssel zúg el a híd alatt. Erre jártak-e Jákób leányai, kiknek sírját Száfedben mutatják? Itt kelt-e át a patriarka a Jordánon, amikor Mezopotámiából az Igéret földjére jött? Jákóbnak sok fia és leánya fürdött itt a Jordán hullámaiban és talán nem egy próféta is, mielőtt elindult hirdetni az Ur igéjét... A Jordán mély medréből fölkapaszzkodunk sűrű kaktusok között a partra és benn vagyunk Mismar Hajárdénben. Kis virágos kert illatozik minden ház előtt. Betérünk a legelső nyitott ajtón. Szívesen látják itt a vendégeket mindenütt. Egy öreg asszony fogad és egy fiatal leány. Gyümölcsöt és süteményt hoz. Megdicsérik a kertjét.

— Most már könnyű — mondja Schneider néni — most egy éve motort kaptunk a bárótól (Rothschildtól), mely felszivattyúzza a vizet a lakásokig, de harmincöt évig minden vödör vízért le kellett menni a Jordánhoz és milyen mély a meder, azt látták. Bizony sokat szenvedtünk mi itt ezért a kis földért. Mikor idejöttünk, pusztaság volt itt, sás, mocsár és kígyók és vaddisznók. Sokat közülünk elpusztított a malária és sokat a skorpiók. A házuk is olyan gyöngé volt, sárból volt összetákolva, hogy egyszer bizony összedült fölöttünk és majdnem eltemetett bennünket. Ez most már palota a régihez képest.

— Az én apám és anyám voltak az igazi chálucok, az igazi úttörők — mondja a fiatal leány. Közben megérkezik Schneider bácsi a templomból, hosszú szakállas, felcsavart pajeszes zsidó, ki gondolná, ha véletlenül Ugocsában vagy Beregben látná, hogy ez volt az az ember, aki vadkanokkal küzdött, kígyókat ölt és skorpiókat pusztított a mocsaras sás között?

— Tizenketten jöttünk ide — kezdi mesélni és úgy hangzik mint egy mese, pedig szomorú és szent valóság — 1889-ben volt, hány éve ennek? harmincöt! No nem vagyunk már egészen fiatal emberek. De legtöbben meg se öregedtek. Ott fekszenek künn a temetőben. Egy Schub nevű száfedi zsidó vette a földet araboktól és parcellázta nyolc évi fizetésre. A nyolc év megemésztette vagyonunkat, egészségünket és itt álltunk lerongyolva és a hosszú harctól elcsigázva. Akkor átvette a kolóniát a J. C. A. (Jewish Colonisation Association) illetve Rothschild és kezdtünk új házakat építeni, mi magunk építettünk saját kezeinkkel és ástuk a mocsaras talajban az árkokat fundamentumul. És próbálkoztunk szőlővel és próbálkoztunk veteményekkel, amit az idén ültettünk, azt jövőre gyökerestül ki kellett tépni. Sokáig, sokáig tartott, míg ezt a földet megismertük, meghódítottuk... Fordultunk mindenfelé segítségért, de végül magunknak kellett magunkon segíteni.

— De most legalább szép — mondom.

— Igen, — szól közbe a sápadt Malkele — turisták jönnek-mennek és dicsérik a kertünket és mindenre azt mondják: „szép, nagyon szép,” aztán hazamennek és mi itt maradunk és elpusztulunk a maláriában!

— Az én leányom azért beszél így — mondja az öreg asszony mentegetőzve — mert már négyszer volt nagyon súlyos beteg. Egyébként most már itt is ritka a malária, pedig ez a legveszélyesebb vidék...

Ebben a pillanatban az utcán egy parasztkocsi robog végig, telezsúfolva éneklő fiukkal és leányokkal. Schneider néni megdöbbenve néz ki, aztán keserűen kifakad:

— A föld ki fogja őket köpni „Haarec taki otám” — citálja a bibliából.

— Kik voltak? — kérdem.

— Nem hallotta? héberül énekeltek! Kocsin szombaton! Chálucok és chálucák a Machnájim melletti kvucából. Ezek jönnek felépíteni az országot! Megszentségtelenítik a Szentföldet...

— Mit akarsz tőlük anyuskám? — védelmezi Malkele; — majd megjavulnak, ha sokáig itt lesznek.

— Sokat fognak ezek még szenvedni, akik most így dalolva mennek a Jordánhoz fürödni... — mondja Schneider bácsi rezignáltan.

— Hát mikor menjenek? — szól közbe a legifjabb Schneider-fiu. — Egész héten ott dolgoznak a machnájimi határban, köveket törnek, építenek, megessi őket a por, a verejték, hát mikor menjenek fürödni, ha nem a munkaszünet napján?

— De kocsin!... — szörnyűködik Schneiderné.

— Hát menjenek három órát gyalog a tikkasztó hőségben? Ez volna aztán a szombati élvezet!

— De miért nem respektálnak ezek a fiatal chálucok bennünket öreg chálucokat? Muszáj nekik szombaton végighajtani a kolónián?

— Látja, Schneider bácsi, — mondom az én kíséremre mutatva. — Neki Ajeleth Hasacharban már megparancsolták, hogy még beteg társát se vezesse be lovon Jeszód Hamaálába. Mire ezek a Machnájim mellett építő chálucok földhöz jutnak és itt gyökeret vernek, nekik is meglesz a tradíciójuk és a tapintatuk. Elvégre ott, ahonnan ezek a fiatal chálucok jöttek, egyáltalában nem tudták, mi a szombat. Dolgoztak szombaton mint hétköznapon. Itt legalább annyira tartják már a szombatot, mint ott a vasárnapot tartották. Mégis csak haladás ez és majd haladni fognak tovább is.

— Sokat fognak ezek még szenvedni — ismétli Schneider bácsi, — sokat fognak szenvedni, míg megöregszenek úgy mint mi...

— És Ön sajnálja-e a szenvedéseket? — kérdem Schneider bácsitól.

— Sajnálni?... — emelkedik fel büszkén az öreg kolonista — ha ma 25 éves volnék, újra kezdeném örömet és ugyanezen a helyen! Két fiam itt dolgozik mellett, már házasok, átadtam nekik a földemnek egy-egy darabját, sajnos nem sok az egész. Az egyik fiam Braziliába ment, mert nem tudott itt földhöz jutni, most szerzett egy kis pénzt odakünn és már — írja — jön haza, és vásárol földet, mert ő csak itt tud élni a Jordán partján, ahol született, pedig úgy él odakünn, mint egy nábob. Föld kellene, uram, föld! Kevés a föld és a gyerekek nőnek. Mire két kisebb fiam megnő és leányom férjhez megy, talán már más világ lesz és kapnak földet... Oh, hiszen van itt föld elég!... Igen, van itt föld nem százezer zsidónak, de két-három milliónak is bőven... Csak meg kellene szerezni!... Meg kellene szerezni!...

GALILEA HEGYEI KÖZÖTT

Szamárháton Hajnal Csillagától Élő-Halomig. — Adón Semuél a tudós hajtsár. — Az Ard-El-Hule mocsártengere mellett. — Kedes Naftáli ősi menedékhelyén. — „Jósua sirja.” — Szent fák és szent források. — A hős Trumpeldor síremléke. — Avivi és Avivith. — A gdud avodah, a munka légiója. — A Gálil és két elesett sómérleány szobra. — Kfár Giládi gyermekei között. — Drúz vendégek a kolónián. — A Gálil dalai.

Ajéleth-Hasáchartól Tél-Chájig, Hajnal Csillagától Élő-Halomig el lehet jutni egy jó óra alatt is — automobilon. De ha nem sürgős az utam, szívesebben ülök hét-nyolc órát szamárháton. Így belérajzolódik a szemembe a regényes Naftáli-hegység minden lejtője, Felső-Galilea minden dombja és felkúszhatok a legtekervényesebb sziklás ösvényekre, hová semmiféle négykerekű föl nem érhet. A keleti bölcsek dédelgetett szelíd jószágá lassan, de biztosan visz a cél felé és mialatt az lehajtott fejjel, óvatosan, vigyázva csak az ösvényt nézi, hogy sziklába ne botoljon a lába és le ne tévedjen a helyes útról, időt enged a „lovass”-ának, hogy gondolkodhassék, hogy körültekinthessen, hogy tágra nyitott szemét ismeretlen ősi szépségeken legeltesse, hogy mámorba kábuló agyát megszállja távoli idők és távoli határok bölcsessége...

Az én szamaramnak (habozva írom le ezt a nálunk fitymált szót, mely a nyugati és a keleti értékelésnek legérdekesebb különbségmérője), az én drága galileai exprezzemnek, egy félig elarabosodott száfedi zsidó a gazdája. Mikor Adon Semuél göndör fekete szakállával, sötétre harnított arcával és a fejről a vállaira lelengő hosszú, fehér kefirjával büszkén „belovagolt” a Hajnal Csillagának majorjába, azt hittem, valami nagytekintélyű khádi érkezett a kolóniára, hogy valamelyik fekete arab törzs békés vagy harcos üzenetét tolmácsolja. Aztán hallottam, hogy héberül beszélgetnek és bizony kissé melanchólikus hangnemben. Adon Semuél pénzt szeretett volna kapni. Egész télen át hitelez falvaknak és kolóniáknak, zsidóknak és araboknak különböző árúkat, és most aratás után elindult végrehajtó útjára, hogy behajtsa az adósságokat pénzben vagy csereárúban, termésben vagy háziipari cikkben. Ha a hegy nem jön Muhamedhez, Muhamed megyen a hegyhez... A hitelezett árúkért ők mentek be a városba, Száfedbe. A pénzért meg neki kell kirándulnia a Gálil hegyei közé. Akkor „az eső napjai” voltak, a mezei munka szünetje, most a városi élet pang, a falvakban meg folyik az aratás, a kévehordás, az asztagolás, a cséplés, a dohánykapálás. Adon Semuél nem kapott pénzt Ajéleth-Hasácharban, de némi kárpótlása mégis csak akadt: bérbeadta nekem a szamarát Tel-Chájig — ötven piaszter-ért. „Baruch hasém!” Hála Istennek! „Isten segíteni tud az embernek minden útján”, mondotta bölcs rezignációval. Aztán alázatosan lehajtotta a térdét, hogy reáhágva felkapaszkodhassam a keletiesen magasított nyeregbe. Az utipodgyász ellensúlyozására még néhány nehéz

H. Fenn: A Hermón sziklacsucjai között.

A Tanur vízesése Felső-Galileában.

Tehenek a Genezáreth tavában

követ rakott a számról lelógó kettős tarisznyának másik felébe, aztán hátulról tompa kis pálcikájával megbökte a jámbor jószág farát és lassan elindultunk a Naftáli-hegy lankája felé...

„Salóm lagdud! Üdvözet a gdudnak!” — kiáltják utánunk többen, kendőket lobogtatva a káprázó napsugárban...

Salóm lagdud! Salóm lagdud!

„Történt pedig, hogy Rabbi Jósze, a gálilbéli nyargal vala a szamár hátán és Rabbi Eliázár nógatá mögötte...” Így olvastuk ezt akárhányszor a Talmudban... Igen, itt ezen az úton jártak kétezer éve a galileai bölcsek, az egyik észak felé a határhoz, a másik délre Jeruzsálem felé, az egyik menekülve, a másik zarándokolva és útközben megváltó gondolatok és tanítások illatos virágai fakadtak. Az egyik valahonnan Babylonból, a kettős folyam partjairól, a Tigris és az Eufrát tájékáról jött bujdosva és remegve és amikor ideért és látta a hegyeken csüngő gazella-nagyságú szőlőfürtöket, fájdalmasan kiáltott fel: „Föld, föld, vond be a termésedet! Kinek hozod a gyümölcsödet? Ezeknek az araboknak, akik bűneink miatt elfoglalták a helyünket?!” A másik már kietlen pusztaságot talált itt mindenütt és leborult a földre és csókolta a csupasz sziklákat és zokogva idézte a bibliai átkot: „És elpusztítom én az országot és siváran mered ellenségeitekre.” Jól van ez így, hogy mióta Izrael gyermekeit számúzték belőle, nem terem többé másnak sem!”...

Ahogy kiérünk a zsidó kolónia határából, olyan, mintha hirtelen sivatagba léptünk volna. Ameddig a szem ellát, nádas, moszkító mocsár terül elénk. A hegyekből fakadó dús források vize szabályozás híján szétlapul és elönti a tájat egészen a Jordán medréig és a Merom taváig, elpusztítva Galileának legtermékenyebb területét. Ez a félelmetes *Ard-el-Hule*. A végtelennek látszó nádas sűrűjében vadkanok és félvad bivalyok, pelikánok és vadkacsák tanyáznak. Itt-ott felvillan a sűrűből egy-egy hosszú, fényes penge. Szegény, rongyos Ravarna-beduinok vágják a tíz méternél is magasabbra nőző nádat és a buja széles papyrusleveleket. Pedig tudják, hogy aki a mocsártengerbe hatol, életével játszik és ha az anofeles-szunyog a vérükbe oltja a maláriát, nincs náluk enyhítő *kinin* sem, amit „zsidó orvosság”-nak neveznek. Órákig ballagunk a nagy Hule mentén és olyan érzés fog el, mintha valami borzalmas, néma halálmező mellett haladnánk. Az út is olyan csendes, magányos és elhagyatott. Csak olykor fut bele egy-egy kis arab falu fekete sátrai közé. „Itt a *Malacha-forrás*” — mondja Adón Semuél és megállunk. Böven bugyog a kristálytisza víz a sziklák öléből és a tündöklő napkeleti ég letűző sugarai aranyfodrokkal szegik be a széleit. A forrás körül, mint színesre festett kerékküllők, abájés beduin pásztorok hasalnak és szomjasan szürcsölik a markukba gyöngyöző vizet. Adón Semuél jól ismeri valamenynyit. Ő is közéjük heveredik és mialatt mohón csillapítják szomjuságukat, barátságos beszélgetésbe elegyednek. „Kív chalak?” Hogy van a sorod? „Mafszud! Kív Inti?” Elégedetten! És Te? „Mafszud, chamdullillah in Szalfa! Elégedetten, hála Alláhnak mindörökké!” Aztán ugyanezekkel a szavakkal külön-külön kérdezősködnek egymásnak a szamaráról, lováról, bárányáról, tehenéről, ökréről, tevéjéről és azután a feleségéről és a családnak minden egyes tagjáról. (Ezért parancsolhatta meg Elisa próféta

a tanítványának, hogy sürgős útján senkinek a köszöntését ne fogadja!) Valamivel tovább a beduinok kolompoló nyájai isszák a forrás felzavart vizét. Szemközt fönt a hegy csúcsán egy hatalmas arab emlék emelkedik. „*Jósua sirja!*” — magyarázza vezetőm. „Niszan hó tizenötödikén, a mi Pészach-ünnepünkön ide gyülekeznek a Naftáli-hegység arabjai és husvéti bárányokat áldoznak, mint a szamaritánusok a Garizim hegyén...” A honfoglaló Jósua sirja persze nem itt van, hanem ahogy Jósua könyvében olvassuk, Timnath-Szerachban, Efrájim-hegyén. De miért tisztelik az arabok Jósua emlékét, aki hősi csatákban elfoglalta az országot Izrael fiai számára? Nem Juda vagy Samária pusztulása után keletkeztek-e ezek a hagyományok, amikor a nemzeti önállóságuktól megfosztott és saját hazájukban is üldözött zsidók összeolvadtak a betelepített népekkel és velük együtt szőtték tovább itt a vallások bölcsőjében a tradíciók összekuszált fonalát? Ahogy ez az Adón Semuél együtt guggol itt a forrásnál az arabokkal, ki ismerné meg, hogy melyik köztük a zsidó? Nem közös forrásból eredt-e a vérük és ezeknek a napbarnította beduinoknak az ősei nem ott harcoltak-e egykor Jósua seregében, amikor — hány ezer éve már — erre száguldott lándzsás lovasaival, hogy meghódítsa a Jordán forrásvidékeit? És nem együtt ereszkedtek-e alá itt szemközt a hegyről, Kedes Naftálból, a villámnevű Bárák ben Abinóámmal, hogy hirtelen ellepjék a Tábor-hegyét és az énekes Debórával együtt megsemmisítsék a támadó Sziszera hadait...?

Ezen az úton megyünk most fölfelé a régi *Kedes* romjaihoz. *Kadis* a neve a kis arab falunak ma is. A forrásnál domborműves nagy kőkoporsók hevernek; ki tudja, milyen hadverő hősöknek a tetemeit őrizték, amott a rombadőlt oszlopos sírboltok mélyében? Most vályunak használják a falubéliek és bodros bárányok ártatlanul isznak belőlük... A faluban szerteszét hevernek a rozettás szarkofágok, díszes oszlop-fők és hatalmas faragott kövek, régi várak monumentális törmelékei. Milyen korból maradtak itt néma tanuknak? Jósua idejéből-e, amikor Kedes Naftáli a megerősített menedékhelyek egyike lett és מַקְלָט felírású táblák jelezték itt mindenfelől az utat, ahová az, aki ártatlanul bűnbeesett, aki véletlenségből megölt valakit, odamenekült a vérbosszuló haragja elől? Vagy tán Tigláth Pileszer, asszír király pihent ezeken a köveken, amikor Kedest és környékét, Gileádot és Galileát elfoglalva rabszíjra fűzte és száműzésbe vitte lakóseit? Vagy a közeli tengerparton lakó főníciaiak pogány oltára volt és hálából emelték istenüknek, hogy legyőzték bálványaiknak félelmetes ellenségeit? Vagy talán e gránitokkal sáncolta el magát Titusz, amikor itt Kedesben készülődött legyőzhetetlen légióival, hogy véglegesen eldöntse Róma és Jeruzsálem évszázados élet-halálharcát...?

Kopár sziklák között ereszkedünk le a hegy tövében haladó alsó útra. Ujra tószerűen szélesedő forráshoz érünk, a Balathoz. Nagy tevekaraván telepedett köréje. A beduinok homlokuk érintésével fogadják köszöntésünket. „Kiv chalak? Mafszud!” „Kiv inti?” És így tovább. Messziről feltűnik egy széles koronájú *tamariskfa*, amely telistele van aggátva rikító rongyokkal és színes kövekkel. Mintha színes lámpiónok lógnának a sűrű ágak között. Az izzó déli napsugár még rikítóbbra ragyogtatja a színeket felénk.

— Szent fa ez — magyarázza vezetőm, — a Biblia **אשל** Éselnek nevezi, az araboknál *Amudije* szent fa, oszlop, stb. Ha egy igazhívő elhalad a fa mellett, ráaggat az ágára egy darab rongyot a kendőjéből vagy a ruhájából és az áldozat után a földre borul és imát mormol. „*Bichját Amudije!*” „A szent fa életére” — ez a legnagyobb eskü, amelyet halál árán sem szegnek meg soha az igazhívők.

Két marcona beduin jött le éppen a hegyről, súlyos farakásokat cipeltek a hátukon és odarakták az *Amudije* alá, ahol mint sűrű kévék heverték már köröskörül az összekötözött gallyrakások.

— Látja — mondja Adón Semuél, — ha a beduin oda helyezi holmiját az *Amudije* védelme alá, biztos lehet benne, hogy senkisé sem lopja el, még ha aranyhalom volna is. Még a legelvetemültebb gyilkos sem merne valamit elemelni az *Amudije* alól. Bátran ott maradhat akár napokig, hetekig is a szabad ég alatt!

Pihelve beszél Adon Semuél és kivörösödött arcán fáradtság verejtékezik.

— Adón Semuél — mondom most már harmadszor vezetőmnek, — én már eleget ültem, most üljön föl ön és én leszek a hajtsár. Bó urechav, Adón Semuél!

— Lo, lo, adoni — tiltakozik mosolyogva Adón Semuél, — ön megfizette a szamaramat egy fél fonttal, nagy pénz az, a szamár az öné, egészen Tél-Chájig!

— De én már nem bírom tovább, már egészen belezsibbadtam. Én mindenkép leszálllok.

— Akkor megyünk együtt gyalog.

— De meg fog ujulni a régi arab mese az apáról, fiuról és szamarukról és mi is kénytelenek leszünk végül a szamarat a hátunkra venni...

Adón Semuél édesen nevet, de a jussából nem enged. Pedig látszik rajta, hogy a gyalogolást már alig bírja.

— Tudja mit — fordulok hozzá hirtelen, — én egy régi galileai bölcs esetével fogom bebizonyítani, hogy legalább háromezer lépésnyi utat kell tennie a szamár hátán!

— Écha, écha? — kíváncsiaskodott Adón Semuél.

— Az eset benne van a Talmudban — mondom, — Rabbi Jonathán a Gálilból Jeruzsálem felé tartott szamár hátán. Mikor a Gerizim-hegy előtt haladt, meglátta őt egy samaritánus. „Hová mégy?” kérdezte. „Jeruzsálembe imádkozni.” „És nem volna-e szebb, ha itt imádkoznál ezen az áldott hegyen és nem ott azon a szeméten?” „Vajjon mivel van ez a hegy megáldva?” kérde R. Jonathán. „Hogy nem borította el a vízözön?” felelte a somroni. A meglepett gálili bölcs nem tudott erre sebtiben válaszolni. Ekkor megszólalt a hajtsár: „Mester engedd, hogy én feleljek neki! Milyen ez a hegy a te szemedben, somroni? Ha magas, akkor írva van „és a vizek elboríták mind a magas hegyeket”, ha meg alacsony, akkor ügyet sem vetettek reá.” Ekkor Rabbi Jonathán leszállt a szamárról, felültette a hajtsárát és reáolvasta az Írás szavát: „áldott léssel te mind a népek között, nem léssen közted meddő és magtalan, sem *barmaid* között” — azaz még *baromhajtsáraid* között sem! R. Jonathán háromezer lépésnyi úton hagyta a hajtsárát a szamár hátán egyetlen jó feleletért. Ön pedig Adón Semuél már három óra óta tanít engem az úton, valósággal mesterem itt a galileai hegyek között, most el kell fogadnia a szamarat legalább egy órára!...

Ez az okoskodás aztán szószerint levette Adón Semuél a lábáról, felült a számarra és én átvettem tőle a nógató kis pálcikát és kiméletes európai bőkésekkel teljesítettem hátulról a hajtsári feladatot.

Egy óra múlva hepe-hupás utakon, girbe-görbe kanyarulatokon keresztül a bővizű *Éjn Dahábhoz, az Aranyforráshoz* érkezünk. — Vajjon az Aranyforráshoz mindig csak ilyen göröngyös és görbe utakon lehet eljutni? — kérdem tréfásan. Beállunk a beduin-sorba, megitatjuk a jószágot és visszacseréljük a szerepeket. Adón Semuél újra frissen és zamatosan folytatja a tanításokat.

— Látja ott fönt azt a várromot? Ezer méter magasságban emelkedik. Már Jósua idejében olyan erős vár volt, hogy Aser törzse nem bírta elfoglalni. Akkor *Rechov* volt a neve. Ma *Hunin*. A keresztes hadjáratok alatt rablóvár volt, amely a Jordán-forrásoktól a Földközi-tengerig vezető útnak karavánjait állandóan rettegésben tartotta.

Feketesátras, piszkos kis cigányfalu mellett visz el az utunk. „*Chalza*” — mondja a vezetőm és hangjából valami különös megvetést érzek ki. „Ezek is részt vettek Tél-Cháj megtámadásában, most négy éve, amikor Trumpeldor is elesett. Tízszor annyian voltak a rablók, mint a mieink, mégis megemlegetik azt a napot!...”

Egyszerre csak mintha megváltozna a táj képe. Az út mentén sűrű, rendezett nagy veteményes táblák terülnek el és maga az út is ápoltabb, rendezettebb.

— Ugy-e, mintha most vége szakadt volna a sivatagnak! Most már *Tél-Cháj* szántóföldjei között járunk. Látja, ott fent a hegyoldalon és lent a vaadiban dolgoznak a chálucok és chalucák. De ezek már nem is chálucok. Ezek mind hősök, többszörös tűzpróbát kiállott hősök, sómerek, kitűnő lovasok, nagyszerű fegyverforgatók. És amellettt hogyan dolgoznak! Hogyan dolgoznak! Ott dohányt kapálnak, ott kévéket kötnek, amott eukaliptusokat ülteinek, fönt zöltséget öntöznek, lejjebb zsenge facsemetéket ápolnak, köröskörül ez az új zöldelő erdő már mind, mind az ő kezük munkája!...

„Salóm, salóm” — kiáltom tele tüdővel a chálucok, a hősök felé és leemelem a kalapomat és magasan meglengetem. „Salóm! Salóm! Salóm!” — visszhangzik többször a hegyek közül. A chálucok hangja volt-e, vagy a hegyi visszhangé? Lassan megyünk fel a dombra, Tél-Chájra, Élő Halomra. Magas, komor köfalkerítés állja el az utunkat. Mintha valami titokzatos várfal volna. Hiába döngetjük a nagy kaput. Egy szem villan meg. Valaki kinéz egy nyíláson keresztül. Végre megnyílik a kapu közepén egy kis páncélajtó. Nehezen kúszunk át rajta. Aztán újra bezárul. A chacrán, az „udvarnok” minden cerimónia nélkül megmondja, hogy „a támadás óta” kissé óvatosabbak a kapunyitásban. Telepestestvérei még künn dolgoznak a mezőn és az egész felelősség a majorért az ő vállaira hárul. Nehány lépést teszünk az illatos, fásoros domb felé. Egy négyszögletes nagy kő előtt megáll. „*Ezen a helyen itt esett el Trumpeldor.*” Csak ennyit mond és ez elegendő. Hogy ki volt, mi volt és mit tett Trumpeldor, azt mindenki tudja, aki Palesztinában él vagy Palesztinával foglalkozik. Megindultan állok meg az egyszerű köemlék előtt. Egy könnyet megérdemel a nagy zsidó hős minden zsidótól... A nap leszáll, hűvös szél fúj a Libánon felől, majd a

Nagy Tengerről lihegő meleg légárammal kereszteződve viharos forgószéllé kavarodik. — És hirtelen feltépődik a nagy kapu mindkét szárnya. És a nagy nyíláson át mint valami idevarázsolt óriási teleszkopon keresztül feltárul előttem egész Galilea gyönyörű völgyével és hegyeivel, folyóival és tavaival... Talán nem is a forgószél, hanem maga a Gálil nyitotta ki a kaput, hogy fellobogjon előttem az alkonyi pírnak minden ragyogó szépségében? Hogy esti üdvözlőket küldhessék a biborpalástba burkolózott kanaáni hegyek és a miszteriumok félhomályába rejtőző száfedi csúcsok? Hogy zöldes-piros végtelen bársonyszőnyegnek lássam az Ard-el-Hule félelmetes nádasát, vagy óriási tátongó tüzes sebnek a Gálil testén, amelyet gyógyítani lehetne a Jordán csodás vizével?

A nagy kapu most már nyitva maradhat. Tél-Cháj telepesei hazatérnek a munkából. Csak a kapa-kasza pengése élénkíti a csendes betérést. Tél-Cháj telepesei nem jönnek a mezőről dalolva. Trumpeldor és mártírtársainak szellemei lebegnek a lelkek fölött... Mosakodás után halkan beszélgetve ülnek a *matbach*, a közös étkező asztalához és olvasásba merülnek. A pásztor is megérkezik a nyájjal, halkan betereli a fekete kecskéket és kövérfarkú juhokat az akolba, aztán ő is helyet foglal a *matbach*-ban. Hosszú haja bomlott fürtökben hullámszik alá magas homlokára és keskeny vállaira és nagy fekete szemének tekintetét tudós pápaszem teszi még élesebbé. Hol a furulyád, zsidó pásztor? Ha künn a Chermon lábainál legelteted nyájad és itatod a vaádi csörgedező hegyi patakjából, nincs-e furulyád és nótád, hogy felidézzed ősi zsidó pásztorok énekének énekét?

*„Szép vagy én kedvesem, szép vagy,
Szemeid galambok hajfonataid mögül.
Hajad fürtjei mint a kecskenyáj,
Mely legurul Gileád-hegyéről...“*

De te héber könyvet szorongatsz a hónod alatt, Spinozaarcú zsidó pásztor és szemeidből kiolvasom a választ, hogy furulyás nóta helyett künn a fa árnyékában a ragyogóan kék ég alatt Jób könyvét, Faustnak vagy Az Ember Tragédiájának, vagy tán éppen Spinózának héber fordítását olvasod...

Bemutakozom a különös pásztornak. Avivi a neve. „Tavaszi.“ Umeájín bátá? És honnan jöttél ide? kérdem. „Min hagáluth“ — feleli röviden. A góluszból jött. Mindegy akár Rigából, akár Berlinből, akár Budapestről. Aztán pár pillanat múlva még hozzáteszi: „Méaféláh leóráh“ — „a sötétségből a világosságba...“

A soros főző cháluca tiszta hófehér ruhában feltáralja az izletes vegetáriánus vacsorát. Azután ő is asztalhoz ül, közém és a pásztor közé. „Sarah Avivith“ a neve. „Talán rokonok Avivival?“ — kérdem. „Anachnu zug“ — feleli boldogan — „mi pár vagyunk.“ Háaspár. És napsugaras tavaszi mosolyok számai szállanak szemtől szembe. Sarah Avivith aztán elmondja, hogy a déli Ukrajnából származik, a férje meg az északi Litvániából, egy svájci egyetemen kerültek össze mint filozopterek, aztán kijöttek Palesztinába és boldogok...

Vacsora után megindulnak a kölcsönös kérdezősködések. Ők is kíváncsiak a

magyar zsidók életviszonyaira. Az egyik fiatal cháluc közben megkérdi tőlem, mint-hogy éppen Ajéleth-Hasácharból jövök, „elhatározták-e már ott, hogy belépnek a *Gdud*-ba?” Én felhasználom az alkalmat, hogy a „legilletékesebb helyen” kapjak felvilágosítást a sok megvitatásban elhomályosított „*gdud avodah*” גִּדּוּד אֲוֹדָה (a munka légiója) programjáról és lényegéről. Az iskolázott fejű „chacrán” röviden összefogja a legfontosabbat:

— A legprimitívebb viszonyok között való építésben egyre erősebb lesz bennünk a folytonos egymásrautaltságnak tudata. Az egyéni kolóniákon, mint pl. *Mismár-Hajárdénban*, ahol minden telepes megkapta a maga néhány dunam földjét, hogy megművelje, — azért boldogultak oly nehezen, mert mindenki csak önmagára gondolt, a maga kis vagyonkájának gyarapítására és közben, termelési eszközök híján, az is elpusztult. *Ajéleth-Hasáchar* már kooperatív vagy kollektív kolónia, ahol a telepések teljes vagyon- és munkaközösségben élnek. *De csak a maguk területén belül*: önmaguk között. Ha ipari cikkekre, ruhára, cipőre, gépre, bútorra, vagy építésre van szükség, kénytelenek pénzt szerezni és kiadni és veszíteni a termés eladásán és a cikkek vásárlásán egyaránt. A *gdud avodah*, a munka légiója nincs helyhez kötve. Mi és tőzsomszédjaink *Kefár Gilad*iban mezőgazdasági termeléssel és állattenyésztéssel foglalkozunk, szintúgy chavérjaink Tel-Joszéfben vagy Daganjában, míg *Ain Charodban* a *gdud* ipari falut létesített, gépjavitó-, asztalos- és lakatos-műhelyeket, szabászatot, cipészetet rendezett be, no meg *természettudományi múzeumot* is! Kicseréljük velük a produktumainkat és nincs nyereség, nincs veszteség, mert minden közös. Metuláiban a *gdud* köműves-csoportja dolgozik most, mi szállítjuk közös konyhájuknak az élelmiszert. A *gdud* alulról építő, konstruktív szervezet, *távol áll mindentéle politikától*, ideális céljai vannak csupán: tülekedést, elnyomást és érdekhajhászást nem ismerő szabad testvéri egyesülésben, igazi erkölcsi tisztaságban akarja nevelni a tagjait. A munka szabad, de fegyelmezett legionáriusai nem ismerhetik az emberi lélek legveszedelmesebb betegségét, az *önzést*, mert minden érdekük közös a társaik (chavérim) érdekeivel... A föld és a munka szentségében felnövő új generáció közelebb jut majd Istenhez és önmagához és új szellemi erőket és értékeket is fog termelni...

Páthosz nélkül, nemes egyszerűséggel folyik a chacrán ajkáról az apostoli szó. És én elmélázva gondolok reá, hogy már kétezer évvel ezelőtt is hirdették itt ezeket az esszeus tanításokat galileai tudós halászok, kertészek és kovácsok... Hiába volt minden... Mikor gyűlöltek, gyilkolták és fojtogatták még egymást úgy az emberek, mint most?... Milyen keveset is haladt a pogány emberiség kétezer év óta!... Most újra ring a megváltó hitek és vallások ősi bölcsője... Talán most több szerencsével.

— A *gdud* alapításának eszméjét *Trumpeldor* kapitány pendítette meg — mondja az egyik telepes elkomorodva és mindjárt áradozni kezd a nagy hős dicsőségéről. — Micsoda ember volt az! Schatz professzor oroszlánal ábrázolta, Gordon szobrász sassal, de én azt mondom, *Trumpeldor* mindakettő volt és még ez is kevés! Én együtt voltam vele japán fogságban. Ő már félkezűen került hozzánk. Az egyik kezét otthagytá *Port-Arthur* várának védelmében. Mert ott is tökéletes hős volt,

mikor orosz hazáját kellett védenie. És hogyan szervezte át a fogolytábor három zsidó barakját ott is a munka légijárává! Tanított, előadott, könyveket írt és másolt éjjelnappal, társai számára ipari műhelyeket rendezett be, nagyszerű szintársulatot állított össze és bibliai darabokat tanított be, kiadott egy litografált ujságot בני ציון השבויים ביפן („Cion fogoly fiai Japánban”), segélyeket szerzett levelezéseivel mindenfelől a foglyok otthonmaradt családjainak és a japánok, akik alig hallottak még azelőtt Niponban zsidóról meg peszachról, annyira megszerették Trumpeldor kapitányt, hogy kívánságára külön husvéti kemencéket is rendeztek be, hogy pászkát süssenek a zsidó foglyok számára... És milyen boldog volt, mikor végre ideérkezett és az ő vágyai Cionjának szentelhette életét...

Késő estig húzódott a diskurzus. Mikor másnap korán reggel felvert egy őrcsapat erős trombitája, a gdud már régen künn dolgozott a mezőn, csak a „chacrán” maradt a majorban és két gyengélkedő „chavér” fönt az üdülő emeletjén. Felmegyek hozzájuk. Őket legalább nem zavarom a munkában. Amint belépek a kis terembe, hirtelen megdöbbenés állít meg. Szemközt a sarokban szinte elevennek tűnő fehér szobor mered reám. Hatalmas fehér szárnyaival két sápadt fehér leányt tart átölelve. A leányok egyik kezükben tört szorítanak, a másikban magasan tartják Dávid pajzsát a szimbolikus alak fehér arca felé. Mintha kölcsönösen egymást védenék. Alatta héberül הגליל ושומרוני „A Gálil és sómérnöi.” A tábori ágyon fekvő chavér bevárja felocsudásomat, aztán szelíden szól: — Mi is így vagyunk vele, valahányszor ebbe a terembe lépünk. Pedig mindennap látjuk. Két elesett sómér-leány szobra ez: Sarah Cizik és Debora Drachler volt a nevük. Együtt estek el Tél-Cháj védelmében Trumpeldorral és ez volt a boldogságuk... A sómérszervezet nem szívesen fogadott be nőket és ők meg akarták mutatni, hogy gyöngé leányok is lehetnek erősek, mint a tigrisek!... A szobor az amerikai Gordon műve, aki hónapokat töltött itt és nem bírt innen elszakadni. Tél-Chájnak ajándékozta emlékül. Élethű nagyon. Éjjel, ha itt tanulunk vagy olvasunk és a lámpafény megvilágítja a két sómrah arcát, mindnyájan azt hisszük, hogy élnek és figyelik a beszédünket... Reggel pedig, mielőtt kimegyünk a mezőre, feljövünk ide, hogy némán elköszönjünk tőlük...

A nyitott ablakon fehérhasú fecskék repülnek be és oda bujnak a terem négy sarkába rakott fészkeikbe, csipogó, pihés fiókáik mellé.

A „chacrán” lehív az udvarra. Körülvezet. Megmutatja a berendezést. Az óriási betónistállót, melyet Rothschild nemrég építtetett. A tejgazdaságot, mely a legmodernebbül van felszerelve. Átme gyünk a tulsó domboldalra, melyet fiatal kazuarinaerdő borít be. Nemrég csupa kőszikla volt ezen a helyen és mikor az arabok látták, hogy kezdjük tisztogatni és törni a talajt, nevettek rajtunk. Még a démonkirály sem szántotta fel ezt a dombot, — mondták. Most nem is ismernek reá. Bizony nem könnyű munka volt, — folytatja a chacrán, — de nekünk győznünk kell, mert ez a föld a mienk! Már Kfár-Giladiig ültettük el a fasort. Ugyis teljesen egyek vagyunk. Nagy öröme lesz Kfár-Giladiban! Még félóránnyira sincs innen és mégis, mégis ott más a hangulat, más a levegő... Ott folyton dalolnak... És milyen gyönyörű a csecsemő-otthonunk, az iskolánk, okvetlen tessék bemenni a gyerekek közé. A mieink is ott vannak.

Egy óra múlva már együtt énekeltük a gálili dalokat a Kfár-Giladi iskolásgyerekekkel. Az apák és az anyák künn a mezőn munkában, de sok gyermek apja már a halál örök mezején pihen. A gdud vállalta az elesett sómerek árváinak felnevelését. És szerettem volna idehívni Európa összes árvaházainak vezetőit. Tanulják meg, hogy így is lehet, hogy a gyermek zsenge lelkéhez a megalázás halvány árnyéka se férhessen közel. Gyermeknek szeretik a vendégeket, örültek, mikor feljűk közeledtem. Éppen játékkora volt. Hancurozva sütkéreztek künn a kertben. Körbe-körbe futkostak a szagos áloé- és mirtusbokrok között és a lármás, vidám apróságok angyali derűjű körében egy nevetőarcú, púpos, szakállas, sánta gnóm sűrög-forog, incselkedve, kacsagva, dalolva. Mintha valami ősi regevilág támadt volna fel szemeim előtt... „*Hamóre selanú, Fiskó*“, „A mi tanítónk, Fisko“ — mutatja be a kolónia vezetője, Givóni és halkán fülembé súgja: „nagy poéta és valóságos kincse a kolóniának...“ Fisko elpirul, mint egy gyermek. Sejtí, hogy dicsérik. A gyerekek szinte repülve hozzánk sietnek, ezer kérdés röpköd a levegőben, édesen zeng a héber nyelv a kicsinyek ajkán. Könyörögnek Givóninak, vacsorázzon ma is az ő asztaluknál „im haoréach“ — a vendéggel együtt. „*Chaviv hajladim*“ „a gyerekek kedvence“ — jegyzi meg Fisko, aki szintén itt a Gálil szabad levegőjében, a gyerekek csodálatos szeretetének sugaraiban gyógyítja a sorstól és az orosz gáluthban kapott minden sebet... „*Seáth avodah!*“ „*Munka-óra!*“ — hangzik a vezényszó. És a gyerekek egy pillanat alatt az udvaron teremnek, mindegyik előszedi szerszámát, fűrőt, fűrészt, kalapácsot, vésőt, gyalút, harapófogót. Új hosszú asztalt készítenek a „matbach“ számára. És amint az apróságok a törpe Fiskóval együtt fűrnak, faragnak és kalapálnak, önkéntelenül egy Niebelung-jelenetre gondolok. De itt héber ritmusra cseng a kalapács... Pihenés alatt megszólítok egy kisleányt. Kedves elfogultsággal mutatkozik be: „*Hadasszah Giladi*.“ És sietve hozzátesszi büszkén kis öcsikéjére mutatva: „*Veachi Nachman Giladi*“ — és a testvérem Nachman Giládi. Apjuk mint sómér hősi halált halt és az ő nevét viseli a sómerekből alakult Kfár-Giladi, mint „Tel-József“ a Trumpeldor Józsefét. Egy másik kis leány Jechezkeéliah *Niszanov*. Megindultan hallom a nevet. Sokat hallottam, olvastam a Kaukázusból idekerült rettenhetetlen hősről, aki mikor egy sómértársától elraboltak a beduinok egy bárányt, haragosan kiáltott reá: „a bárányodat elvették és te még élsz? Nem szégyelled magad?“ Mikor ő maga a túlerőnek áldozatul esett, anyja a büszke kaukázusi zsidónő könytelenül, némán állott meg a fia hazahozott holtteste előtt és csak ennyit kérdezett komoran: „Megbosszulta magát a támadóin?“ És mikor megmondották neki, hogy még lerogyva is a rablók közé lőtt, mintegy megkönnyebbülve sóhajtott fel: „Hála Istennek!“

És a kis Jechezkeéliah és a kis Bath-Ami és a kis Sochát és a kis Giora és a kis Noémi és valamennyinek a szemeiből kiolvastam, hogy ők is az utolsó csepp véréig fogják majd védeni a földet, a jószágot, a becsületet. Már most is bátran ülik meg a lovat és nem félnek se fegyvertől, se beduintól. S mily szépek, erősek, izmosak ezek a gyerekek! Egy furulyázó kis fiú tereli be a nyáját a legelőről, ahol egyedül őrizte egész napon át. Ennek már van furulyája, ez már az áldott föld szülöttje és úgy fújja

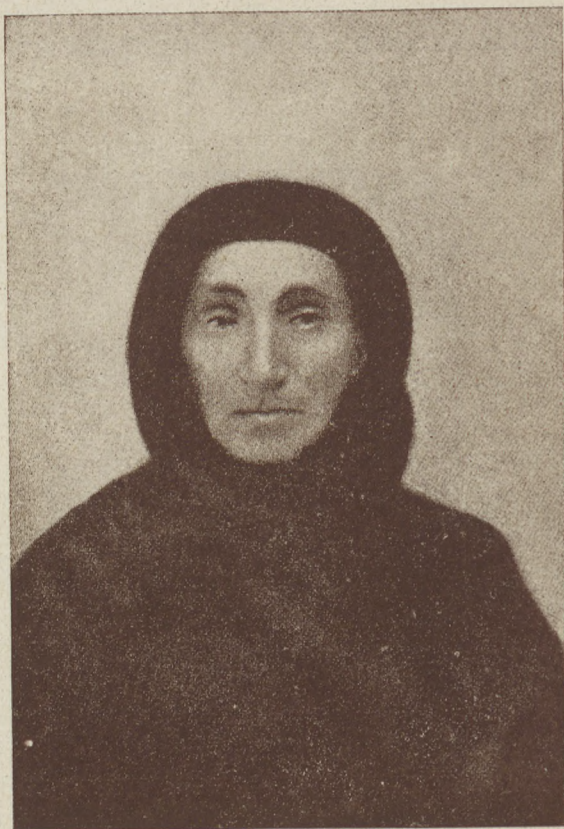
*Hagalil v'somróthav. (A Gálil és sómernői)
A galileai „Tel-Cháj” védelmében Trumpeldorral együtt
elesett két sómernő emlékére tervezte Jacob Gordon*

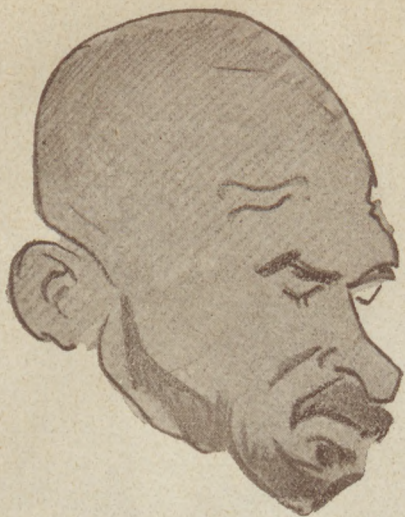
Trumpeldor. (Gordon newyorki szobrász műve.)

Jecheszkeél Niszanov, az elesett hős sóm

A Niszanovok anyja

Fisko, a Kfar-Giladi poétája.
S. Raskin (Newyork) rajza.

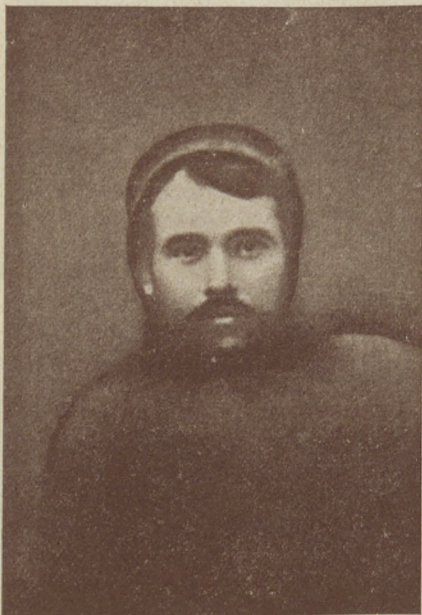
A hősi halált halt Brenner író arcképe.

Áron Osztrowszky, az elesett hős sómer.

Jecheszkeél Chenkin a sómerek közt.

Cvi Beker.

Jiszrael Giladi nevét viseli Kfar Giladi.

A szentföldi honfoglalás hősi áldozatai.

a pásztordalokat mint egy törzsökös beduinyerek: „Jah chalili, chalili... Jah chalili, chalili...”

Az iskola itt elsősorban gyakorlatra, életre, munkára nevel. A gyerekek lemásolják nekem a falon függő tanrendet: סדר העבודה והלמוד Reggel hatkor már künn dolgoznak a kertben, veteményes, fűszeres ágyakat ápolnak, ültetnek, öntöznek. Tanulnak mindenféle kézügyességet, faragást, rajzolást. Bibliát, héber irodalmat, történelmet úgy olvasnak héberül, mint nálunk az iskolában magyar könyveket. Fordítani nem is kell. Hiszen a héber az anyanyelvük! Felváltva be vannak osztva segítségre a főzéshez, terítéshez, takarításhoz, ruhamosáshoz, szekrényrendezéshez. Marad azért elég idő a játékra is. Néhány gyerek lihegve siet elő a kis eukalyptus-erdőből. A szél, amely itt a „*Bab il háúa*“-n, a „vihar kapuján“ elég sűrűn dönget és tombol, lehordta a zsenge fákról a madárfészkeket és a fiúk és leánykák felszedték a didergő, pihés pacsirtákat és földön heverő apró bulbulokat és szeretnék pótolni az elveszett anyjukat. Gyengéden simogatják a kezükben, vigyáznak, hogy a fűrészpör bele ne menjen a szemükbe és biztatgatják, hátha meg tudják tanítani a repülésre: „ufi! ufi! — repülj, repülj, kis madárka! Mirjam, a fekete yemeni leány, aki már hazajött a mezőről, átveszi a gyerekektől az elárvult kis madarakat, majd ő épít nekik új fészkeket. Hiszen őt is árván mentették ide ebbe a meleg fészekbe egy misszionárius kolostor fogságából...

Givóni is, Mirjam is a gyerekekkel vacsoráznak. És velük együtt énekelik Fisko humoros, kedves gyermekdalait. Ezekért a versekért is rajongnak úgy a gyerekek törpe tanítójukért. „Egy yemeni dalt, Mirjam!“ És a fiatal fekete leány mély alt hangján dalolja a délarábiai héber éneket, melyben benne bűg a sivatag epesztő fájdalma s az ősrakonság az Énekek Énekével: „Oh, ne nézzétek, hogy fekete vagyok, ime megperzselt a nap; anyám fiai incselkedtek vélem, megtettek kertek őrzőjének és a magam kertjét nem őriztem.“ „Játszunk postát!“ — indítványozza a kisebb gyerekekkel foglalkozó „mórah“ (tanítónő). És édes, csengő kacagással telik meg a terem, mikor a postakiosztásra kerül a sor és a tréfás üzeneteket felolvassák. A „vendég“ is kap néhány kis levelet, „Leóréach“, sőt „*Le-Jószer*“ ליוסף címzéssel: Marasztalnak, maradjak itt és ne utazzam el soha. Maradnék én, maradnék, drága jó gyermekeim, de a ti édes kis testvérkéitek hívnak vissza a Duna partjára, messze, messze innen; szép, szabad, napsütéses ország volt ott is egykor, mielőtt a Sátán elvarázsolta...

Menetelő karaván csilingelése hallatszik be a nagy udvarról. Kimegyünk. Díszes dromedárok és felszőnyegezett öszvéreken drúz sejkek és effendik érkeztek a Chermon havasaiból. Mintha fejedelmi menet volna, úgy állanak a gálili naplemente titokzatos piros fényében. Szikár természetükről méltóságteljesen leng alá a hosszú, színes abájé, mint biborpalást; szép, szakállas, szir fejükön úgy övezi a lecsüngő fehér kefiját az aranyszálakkal és csillogó ékkövekkel díszített agal, mint egy királyi korona. És a bölcs szemek fölött a kreol homlok körül tekeröző vörös leffe és tarbus hirdető jelei, hogy valamennyien elzarándokoltak már egyszer a szíriai sivatagon keresztül Allah prófétájának szent helyeire és alázatos megadással csókkolták a Kaaba

csodatévő fekete kövét... Most a hegyeik közül jönnek, Medzsd-el-Sems-ből, Nap Várából és a kihült tűzhányó kráterében csillogó Fiala-tónak vulkánikus, buja környékéről. Et-Taijibében meghalt a nagy beigh. Holnap telik le a hét gyásznapi és a hívők mennek részvétlátogatásra. Hosszú még az út és itt akarnak meghalni Kfar-Giládiban a „jahud” testvérek között, mert csak bennük bíznak. A sómer-telepesek barátsággal köszöntik a drúz testvéreket. Lesegetik a tevékről és az öszvérekről, gyorsan vizet hoznak, szállást készítenek és két bárányt vágatnak le a tiszteletükre vacsorára. Csak azt vártam még, hogy majd a bárányok szétarabolva részleteit kiterítik az udvaron és a „jahudok” és az arabok tömjénfüstben együtt keresztülmennek a darabok között, a szövetségnek jeléül, mint egykor Ábrahám és a filiszteusok királya, Beér Sebában...

A nagy „matbach”-ban ünnepi hangulatban folyt le a vacsora. Bölcs szavak és gondolatok fűszerezték az ételt. A drúzok a szunitákkal ellentétben *siiták*, akik csak Muhamedben hisznek és csupán a koránban, mint a karaiták a Bibliában. A későbbi „szunná”-kat és bővítéseket nem ismerik el. Viszont az eredeti Irás szövegét szentnek tisztelik és elmélkednek és bölcselkednek róla. Raskin amerikai festő lopva kapja le vázlatkönyvébe a pompás festői csoportot, mielőtt még a náluk is tilos képírás ellen tiltakozhatnának.

Vacsora után megtelik a „matbach” a Gálil dalaival:

„Mi-Dán ád Beer-Seba, mi-Gilead lejám...”

*Dantól Beér-Sebaig,
Giládtól Tengerig
Földünk minden tapodtát
Vércseppek szentelik . . .
Zsidóknak vérét itta
Mező, völgy, hegy, halom,
De tisztábbat soha,
Mint ott ömlött tova
Tél-Cháj domboldalon.*

„Tél-Cháj domboldalon” ismétli a refrén és a drúz sejkek és effendik már együtt dúdolják velük tovább a hősi éneket:

*Ajeleth s Metuláh közt
Van egy sir, glóriás,
Ott nyugszik hazánk őre,
Félkarú óriás.
Szívünket foglyul ejted,
Oh Tél-Cháj, éjszaka,
Mienk vagy koszorúddal
Chermon, mint egykoron . . .*

„Chermon, mint egykoron” — zengi a héber refrén és úgy érzem, mintha a drúzok a Chermonból is eljöttek volna megkoszorúzni a félkarú hős Trumpeldor

glóriás sírját... A mellettem ülő Fisko figyelmeztet, hogy a galileai népdallá lett héber vers szerzője *Jabotinszky* kapitány, annak a zsidó légiónak a szervezője, mely mindenütt az angol hadsereg élén járt Palesztina meghódításakor.

Most a heroizmus és a szerelmi búbánat sajátos vegyülékű, tüzes ritmusú galileai népdala kerül sorra: „*Jáldati azavátni bli tikvóth...*” „Elhagyott a babám reménytelenül... Elmegyek a sómerekhez, elmegyek a lovasokhoz, őrt állani éjjel, adjanak nekem lovat, nyerítő lovat és puskát a vállamra, puska golyókkal, küldjenek engem őrt állani éjjel, hogy ne epekedjem, csak ne epekedjem a babám után.” „*Seló ethgagéá, ách lo ethgagéá i' jáldati!*...”

Fisko-dalt! Fisko-dalt! — hangzik fel egyszerre. Ez aztán a nóta! A nevetőarcú gnóm poéta és muzsikus boldogan üti a taktust és különösen a leányok, kiknek kedvenc nótája ez, egyre hevesebben vetik bele magukat a dal hullámaiba.

במחי שאלה	Agyamban egy kérdés,
ומי יפתרנה	Ki lesz a megfejtője?
בלבי להבה	Szívemben lobogó láng,
ימי יכבנה	Ki lesz az eloltója?
הוי הוי	Hej, hej,
אתה הוא היודע	Te vagy a tudója,
הן הן הן	Igen, igen, igen!
אתה חיי קובע	Te vagy életem sorsa,
כן כן כן	Ugy, úgy, úgy!

De szavak dallam nélkül, — test lélek nélkül. Hallani kell ezt a dalt melódiájával együtt, a fiúk és leányok ajkáról, amint lelket adnak minden szónak és kórusban, zenekarszerűen zendítenek rá az egyszótagú refrénre: Hén, hén, hén! Kén, kén, kén. Igen, igen, igen... Megszorítom Fisko kezét és megkérem, írja be az eldalolt verseket a naplómbe, hadd tegyem el legszebb galileai emlékeim közé.

Másnap kora hajnalban már Kfár-Giladi tejes-kocsijának a tetején ültem, útban Metullah felé. Az első hegyi kanyarulatnál megállunk, sómer-kocsisom tölcsért csinál a tenyeréből és odakiált a zöldséges közepén dolgozó fehér ruhás leánynak: „Eszter, jes lach jerakóth bisvil hagdud?” Eszter, van-e zöldséged a gdud számára? A leány igent int és az én sómerem leszáll a kocsiról és ide cipel a vállán egy hatalmas zsákot tele burgonyával, ugorkával, hagymával, paradicsommal. A munka légijának kőművescsoportjához viszi Metullahba. „*Kadimah!*” kiált rá a lovára és tovább megyünk az erősen emelkedő elhanyagolt, sziklaköves úton. Tátongó hasadékok az egyik oldalon és szédítő hegyek a másikon. Lent a mélyben egy titokzatos csodaforrás csobog, a „*Ranchine*”. Fekete ruhájú, arab asszonyok térdeplik körül és áhítattal szűrcsölik a vizét, hogy — fiúgyermekeket szüljenek. Fönt a gerincen a napban csillogó fehér foltocskák mozognak és hullámzanak előre. Chalzabéli arabok azok ott fönt — magyarázza sómér kocsisom. — Mióta résztvettek a Tél-Cháj elleni támadásban, nem mernek a mi határunkhoz közel jönni és ha útjuk észak felé visz, felkúsznak az ő falujukból a hegyre és fönt a csúcsokon haladva egész napig tartó

kerülővel a Mardzs Ujjun völgyénél ereszkednek alá. Még mindig félnek a vérbosszútól, pedig megkapták a magukét a támadáskor és mi dolgozni akarunk békében...

— *Fekete márvány-hegy* ez itt véges végig — folytatja, — ilyen kemény márványkő nincs sehol a világon. Franciaországba és Angliába is visznek belőle. Valamikor aranybánya lesz, ha megjavul a közlekedés. „*Mize jahud*“-nak, zsidó kőnek mondják az arabok ezt a kemény anyagot, mely tízszer olyan szilárd, mint a rendes olasz márvány.

Virággal díszített, nyitott csengő omnibuszok közelednek velünk szemközt. Egy jeruzsálemi leányiskola növendékeinek kirándulása. Dalolva robognak végig a galileai hegyek között, melyeknek visszhangja tisztán ismétli a héber énekek utolsó akkordjait. Kicsit följebb a Gálil nagy vízesése világít felénk; zúgva-zengve hullanak alá a hullámai a kemence alakú mélységbe, a „*Tanur*“-ba. Nemsokára Metulláhban vagyunk, Palesztina északi határán. Rothschild szerezte ezt a kolóniát is 1896-ban a drúzoktól és a 12.800 dunam szántóföldön 300 zsidó telepes dolgozik. Legmagasabb pontjáról fenséges kilátás nyílik, melyen órákig ámulhat el az ember. Balra a cédrusos *Libanon*, jobbra a havas *Chermon*, az arabok *Dzsebel es Sejkh*-je, az „*Aggastyán-hegye*“, melynek fején tél nyugszik, vállain a tavasz játszadozik és lábai előtt a nyár terül el. Elöl a gyorsesésű határfolyó a „*Nahr-el-Kaszmija*“ a Nagy Tengerbe torkoló *Litanisz* varázslatos völgyével és vele párhuzamosan a Jordán legdúsabb forrása a „*Nahr-el-Hacbani*“. Oldalt fekszik a régi Izrael-országának határvárosa *Dan*, ma *Khádi* (ami szintén bírót jelent). Itt állította fel Jerobeám az egyik aranyborjúbálványt, hogy a nép ne zarándokoljon Jeruzsálembe. Itt ölekezett a régi zsidóság a bűnbeejtő pogánysággal. Itt a Chermon alján, a zúgó hegyi patakok között állott a régi *Baal-Gadnak*, a termékenyítés bálványának temploma, melynek forrásbarlangját a görögök az ő félelmes *Pánjuknak* szentelték. Itt *Paneas*nál, a Jordán bölcsőjénél védték a makkabeusok a határt Antiochus Epiphanes betörő seregei ellen és itt ünnepelte győzelmét a diadalittas Titus Jeruzsálem etpusztulása után...

Visszafelé már sietősebb volt az utam és autón száguldottam végig Felső-Galileán le a Ganezáreth taváig. A szépség forrásai mintha bedugultak volna most a repülő kocsni előtt. Csak amikor a fekete márvány-hegy előtt robogtunk el, gondoltam arra, hogy itt ebből a hegyből, ebből a tízszeresen szilárd fekete márványhegyből kellene kifaragni a Gálil fenséges szimbólumát, hogy álljon keményen, égbe nyúlón, Istent kutatón, amíg föl nem zúg innen a Szelek Kapuján a próféták álmodta új, tisztító, frissítő szél, hogy meggyógyítsa végre ezt a korhadtt beteg világot...

Tiberias és a Genezáreth tava. (Wolf Sándor felvétele.)

A kinerethi leányfarm

A Genezáreth (Kinereth) pārtján

DAGANJA ALEFBEN, A GENEZÁRETH PARTJÁN

A három Daganja. — Daganja Alef hősei. — Elesett sómerek sírjai a Jordán és a Genezáreth partján. — A Niszanovok anyja. — „Dalolva szállunk romok és holttestek fölött.” — Alkony a Galileai Tengeren. — A meggyászolt borjú. — Indulás hajnalban.

Hogyan jutottam el a pálmás paradicsomkertbe és az égbe nyúló ciprus-fasorok közé, melyek mint komor díszőrség állanak Daganja Alef bejárata előtt? A Genezáreth nevű vizitündérmesén át, ahol a kék habok mint regebeli bölcsők miriádjai ringatóznak a kék hegyek karjai között és felülről kápráztató kék sugarakat hullat rájuk a daloló mennyboltozat... „*Haló keszem l’Kinereth... Haló keszem l’cheresz... Et tifikah afapéha...*” „Varázsa van a Kinerethnek... És varázsa van a Napnak, ha reányítja pilláit...” Csodálatos ez a végtelen mélységű kék a kékben. És köröskörül a hullámos láncba fogódzó hegyek is mintha kék párát lehelnének. Ott, hol a Jordán kilép a Genezáreth tavából, hogy lejtős medrébe húzódva, délre a Holttenger felé siessen, mindkét parton egyszerre fogtak bele Erec Jisrael hazatért gyermekei, hogy a kétezer év óta beteg anyaföldet gyógyítsák. Bekötözték a sebeket, kisimították a ráncokat, eltávolították a mérgező anyagokat, megtisztították a levegőt és most két virágzó zsidó kolónia emelkedik a régi pusztaság helyén, a Jordánon innen: *Kinereth* és túl a folyón: *Daganja*. Két zsidó szem, amely figyelve, örködve néz a Genezáreth tavára: fölépülnek-e már a romokból köröskörül a régi zsidó városok, tanítanak-e már a régi mesterek Tiberiás tóparti oszlopcsarnoka alatt és fönt a másik szélen, szemközt északon, hol a Jordán belép a Genezárethbe, feltámadnak-e már a régi bölcsék eltemetett városai, Magdala, Kerazim, Kapernaum?

Átmegegyek az új hídon a Jordánon. Új a híd, még neve sincsen. Egyszerű, még mohátlan fapilléreihez nem tapadtak évezredek legendái, mint a Gyisr bint Jaakobhoz, Jákób leányának hídjához Mismár ha-Járdén mellett. Talán a táj hangulatát is rontja a hosszú, díztelen faalkotmány. De még nincs itt az ideje a díszítésnek, szépitésnek, hangulatok mélyítésének. Most még csak az alapok lerakásánál tartanak. És ez a híd máris szimbólum: Hogy a Jordán két partját hódító zsidó munka köti össze. Csak szétzúzott oszlopfejek és a vízben heverő, hatalmas kötömbök maradtak a római *Sennabris* várából, amely itt a parton örködött a genezárethi völgy országútja fölött; most annak a helyén a kinerethi zsidó farm pálmaszegélyes gazdasági épülete tükrözik a „Galileai tenger” csillogó habjaiban.

A régi *Beth-Jerach* (*Tarichaea*) hőseinek áldozatos ellenállását meg tudta törni Titus ereje, amikor a nagy és népes várost itt a víz felől megostromolta és barbár

módon elpusztította. De kétezer év után most újra zsidó kezek építenek ezen a helyen és a rómaiak várának romjaiból szedik a köveket...

A hidon túl alig pár lépésnyire bekanyarodik az út jobbra *Daganja Alef* majorjába. A kétemeletes fehér épületnek csak éles konturjai villognak elő a datolyapálmák és narancsfák sorai mögül. A kolónia mintha délutáni álomba merült volna, a nyári nap melege elől menekülve. Olyan csendes minden. A ciprusok is némán, mereven állanak, mintha ma egyetlen bólintással sem akarnának felelni senkinek. Beljebb megyek, komor hangulatok ereszkednek alá az oleanderek és szentjánosfák hallgatag árnyékai közé. Mintha valami elvarázsolt, elhagyott keleti kastély udvarába léptem volna. A nagy majorudvar túlsó végén egy zömök kis alak tűnik fel nagy gereblyével a vállán. Felém fordítja napégette arcát és meggyorsítja a lépteit. „Salóm! Salóm!” töri meg a csendet.

A „chacran”, azaz a soros „udvarmester”, vagy udvarnok. (חצר *chacér* = udvar).

— A „kvuca” még odakünn dolgozik — mondja szerényen, — addig meg kell elégednie az én társaságommal. Ma kicsit későn jönnek. Nagyon összegyűlt a munka. A cséplés is folyik már. Majd megmutatom addig a gazdaság, a *mesek* berendezését. A mi kolóniánk a Gdudhoz tartozik. Bizonyára tudja, mi a Gdud!

— Hogyne! — felelem, — tegnap ilyenkor ott álltam Kfár Giladi és Tel-Cháj között Trumpeldor sírján.

— Sírokban mi sem vagyunk szegények. Majd megmutatom később. De előbb nézzük meg az életet!

A chacran bekisér a matbachba, megkínál egy pohár üdítő, hideg tejjel, aztán körülvezet a majorban.

Megmutatja mindenekelőtt az impozáns, magas betonistállót, amely olyan tiszta, tágas és szellős, mintha valami szanatórium volna. Az istálló — ez minden kolónia büszkesége. Az állat a gyarmatosok kincse. Az egész kvuca még sátrakban lakhatik, de a jószágnak biztos fedél alatt kell lennie. Csak két kanca van most az istálló-„terem”-ben és két kis, szopós csikó viháncol körülöttük. A többi jószág künn dolgozik, vagy legel a határban. A chacran megsimogatja gyengéden az egyik kanca oldalát. Az anyaállat idegenkedik. „Chemdah! Chemdah!” becézi a nevén a chacrán. A kis csikóknak is megvan már a héber nevük. Egy szőkefürtű kis fiú rohan be. Egy bokor mögül észrevette, hogy az istálló ajtaja nyitva van. Odaszalad az egyik csikóhoz, kedvencéhez és cirógatja. „Abír, Abír, hé Abíri!” Kimegyünk a kertbe. Banán és narancsfák különös aromája csap felénk. Az egyik fán két ág egymásba-gabalyodott. A chacran lassan, óvatosan bontogatja szét, mintha orvosi operációt végezne egy közeli hozzátartozóján. Széles lucernatábla mellett haladunk el. Két chaluca kaszálja a szagos, dús termést. „Salóm! Salóm!” A chacran felvesz egy-két levelet, szétmorzsolja az ujjai között és tenyere mintha illatos olajjal telne meg. Tizenkétszer kaszáljuk itt a lucernát évente — mondja büszkén, — minden hónapban újra megnő, télen-nyáron egyaránt. A Genezáreth völgyében nincs is tél. Tizenöt fok meleg még decemberben is van. Most valahol harmincöt körül lehet a hőség. De a Galileai tenger felől fúvó szellő tűrhetővé teszi. Egy rikítóan pirosuló paradicsom-ág szélén zöld-

csikos, sárga kaftánu és fehér turbánú öreg szefárd szedeget reszkető kezekkel kis kosárcájába és ajkai állandóan mozognak, mintha zsoltárt mormolna. „Szegény tiberiási zsidó — mondja a chacran, — valamikor előkelő ember volt, a háború elvitte gyermekeit, mindenét. Most így él szegény aggastyán. A mi paradicsomunkat nem kell megfőzni, olyan édes nyersen, mint a cukor. Ha kifogy a kosárcájából szegény öregnek, újra kijön és szedeget, mi pedig szívesen engedjük.” Motorgép zakatolása hallatszik a közelből. A chacran bevezet egy félhomályos épületbe. Ez a motor szivattyuzza fel a vizet a Jordánból, hogy megöntözze a kerteket, a mezőt, a réteket. A motor mögül a homályos sarokból egy szúrósszemű, szikár fiatalember ugrik elő.

„Tájár” (turista), magyarázza a chacran. Ugyilátszik álmából ébresztették fel. Továbbmegyünk a parton zizegő eukaliptusok sűrűjében. Alattunk zúg a Jordán, melynek csak mély medrét látjuk.

A nádasok között egy függő acél dróthíd tűnik fel. „Ezt a német katonák hagyták itt nekünk ajándékkul — ezen aligha cipelhettek át ágyúkat. Igaz, hogy a mi fahidunk sem bírta el egy negyvenkettőt. De most már talán igazán vége lesz az ágyúzásnak.”

Néhány perc múlva kis olajfaligethez érünk. A chacran meglassítja a járását és érzem, valami megindultság vett rajta erőt. Az olajfák árnyékában fehér sírkövek sorakoznak halkán, némán egymás mellett. Egyforma mind, hisz' egyformán drágák, tiszták valamennyien, akik itt a fehér hantok alatt nyugsznak. Egyszerű szögletesíves kis sírkövek, egyszerű, túlzásoktól mentes, világos felírásokkal, mint amilyen egyszerű, őszinte, világos és nyitott itt az élet.

Megilletődve olvasom a feliratokat:

משה בן דוד בן י"ט שנה נרצח בדגניה כ"ב חשוון תרע"ח

Mose Barski (Herz fia) 19 éves, megöletett Daganjában 1918 chesván 22-én.

A chacran is nézi a sírfeliratokat. Mintha ma látná először. Pedig ő itt volt akkor is, amikor ez a tragédia lesújtott. Szívetősszeszorító emlékek rajzanak fel a lelkében.

— Micsoda egy fiú volt ez a Barski! Tizenhét éves korában került hozzánk valahonnan Kiew mellől. Tele álmokkal, hittel, rajongással, áldozatkészséggel! Hogy szerettük mindnyájan ezt a jó fiút. Arany volt a szíve, lágy, mint egy leányé és mégis kemény és bátor, mint egy orosz. És folyton ugrált, táncolt, mint egy gyerek, jókedvűen, szilajon. Minden nehéz munkára és őrésre ő ajánlkozott. Szinte mulattunk a gyereken, mikor egyszer egy éjjeli őrsege alkalmából két marcona arabot kísért be, reájuk szegzett fegyverével. Kalászkat loptak a mezőn és ő rajta csípte őket. Mi meg akartuk őket büntetni, már csak a példaadás kedvéért is. De mikor a két arab könyörgésre fogta a dolgot, hogy az éhség kergette őket a lopásra és csak egy pörkölésre való kalászt akartak elvinni, — maga Barski kezdett a szívünkre beszélni és rimánkodott mint egy gyerek, hagyjuk szegényeket szabadon. Jóságának lett az áldozata. Egy szombat este üzenet jött Milchamjából orvosságért egy beteg cháluc számára. Barski azonnal ajánlkozott, lóháton ott lesz vele egy fél órán belül. Felkapta a puskáját és indult. Visszafelé az úton hat beduín támadta meg az éj sötétjében. Egy golyó megsebesítette és Barski első gondja az volt, hogy legalább a lovat mentse

meg a rablóktól. Leugrott tehát róla, lovagló ostorával a hátára csapott, ő pedig utolsó lehelletéig védekezett a támadók ellen, kettőt leterített és még kettőt megsebesített. Mi vártunk, vártunk, hol késik Barski ily késő éjszaka. És milyen rettentő volt a megdöbbenésünk, amikor valami különös kopogásra kisiettünk és ott láttuk a kapu előtt kapargáló lovat a lovasa nélkül. Még az éjszaka elindultunk Barski keresésére, de csak rostává lőtt holttestét találtuk meg az úton, a Jordán partján. Az övé lett az első sír Daganjában. Mikor Oroszországban lakó apját értesítettük fia hősi haláláról, még ő vigasztalt bennünket és mindnyájan könnyekig voltunk meghatva, amikor olvastuk levelében: „én pedig elküldöm nektek helyette a másik fiamat.”

Tovább megyünk egy lépéssel és jegyzem a sírfeliratot:

זאב וקסר מדגניה ג' שם קץ לחייו בן ל' שנה תרפ"ב

„Zeév Wachsker Daganja Gimmelből, véget vetett életének 30 éves korában, 1922.”

— Szerelmi tragédia volt — mondja halkán a chacran. — Kár volt a derék fiúért... Sokszor jött át a harmadik Daganjából, nagyon szeretett itt lenni köztünk, végre ideköltözött örökre...

A szomszéd hant alatt Meir Kánfi nyugszik מת בדלקת המוח תרפ"א meghalt aggyulladásban 1921-ben. Mellette Chájim Seikh מגולי ירושלים „Jeruzsálem száműzöttjei közül.” מת בסמך ברכבת בצמח ורחק תרע"ה „Meghalt Szemachban a vonaton, szomszágban és szorongásban, Kislév 1918.” Mennyi történeti tragikum tömörül ebbe a két sorba! Mikor a török és német hadsereg kiürítette Jeruzsálemet és a zsidó lakosság ezreit belegyömöszölték a vagonokba mint az állatokat. Étlen-szomjan vitték őket Ludd—Tul-Karm—Beth-Sean vonalán, északra Damaskus felé. Ki törődött a száműzött bolygó zsidókkal, akiket angol-barátsággal vádoltak. Az öreg Chájim Sejkhet itt érte utól a sorsa, a szemachi állomáson, Daganja mellett. Mellette egy tizenhatéves fiatal fiú pihen, akit a Jordánból fogtak ki holtan és közvetlen utána a Genezárethnek hősi áldozata

יוסף בסל טבע בים כנרת ג' מנחם אב תרע"ט שנת האחת עשרה לעלותו לא"י

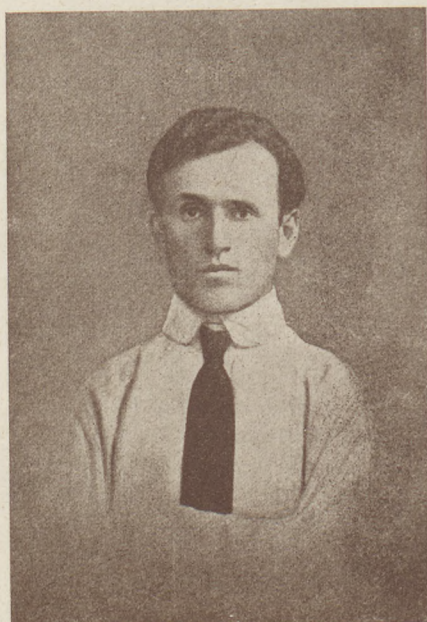
„Jóséf Buszel, belefult a Kineret-tengerbe, Ab vigasztalójának harmadikán, Izráel országába való feljövételének tizenegyedik esztendejében.”

Milyen egyszerű, milyen szívbemarkoló és mennyire igazán zsidó ez a felírás. Ab havában pusztult el a jeruzsálemi Szentély. Az első is, a második is. Ennek a szomorú hónapnak új, állandó kísérő-jelzőt adott a messiási reményekkel teli zsidó tradíció és lett belőle „Menachém-Ab”, Ab vigasztalója. És ez a megjelölés, amely annyi szentföldi síron olvasható: a „Feljövételének-ik esztendejében.” „Erec Jisrael magasabb minden országnál” — mondja a Talmud. — Ide tehát mindenünnen csak „alija” עליה „fölmenni” lehet, mint a Tóra elé... De ki volt ez a Jóséf Buszel, akit a munka forgatagából ragadtak ki áldozatul a Genezáreth hullámai? A chacran áradozva beszél róla:

— Ő nemcsak munkás volt, hanem született vezér. Egész nap a mezőn dolgozott és éjjel belebujt azokba a könyvekbe, melyeket Oroszországból hozott magával,

Deborah Cisik

József Buszel

A szentföldi honfoglalás hősi áldozatai

Daganjah Alef, gyermekotthon

Tevék a Genezáreth partján

A kis cháluc

(Wolf Sándor felv.)

Kolonista lóháton

amikor feljött. Először sómer volt Judeában, bátor és rettenhetetlen, aztán idejött velünk Galileába földet művelni. „Csak munkával lehet meghódítani a földet” hirdette és amikor a Balfour-deklaráció a palesztinai zsidó nemzeti otthonról mindnyájunkat mámorba ejtett, ő még nyomatékosabban hangoztatta: „*Erec Jisraelt nem lehet ajándékkul kapni! Csak kezünk munkájával teremthetjük meg!*” Mikor a háború alatt Tiberiás tele lett judeai menekültekkel, Buszel összeszedte az árvákat, úgyszólván az utcáról és vitte, elosztotta különböző kolóniákba, farmokba, hogy munkára neveljék és ne koldulásra. Az árvák százait mentette így meg az éhhaláltól. Saját egészségével pedig nem törődött. Maláriás lázbeteg volt, amikor egy fontos esti gyűlésre hívták át Tiberiásba az árvák érdekében. Mi kértük, hogy maradjon itthon, de nem hallgatott reánk. Késő éjjel csónakon jött visszafelé. Négyen ültek benne. A Genezárethen vihar kerekedett. Ön még nem látta ezt a mosolygó, sima, kék Galileai Tengert, amikor haragszik, felbőszül és el akarja nyelni maga körül a hegyeket. A csónak felfordult. József lázas volt, gyöngé és így nem volt annyi ereje, hogy kiússzon a partra mint utitársai, akik riadtan futottak hozzánk jelenteni a szerencsétlenséget. Hiába kerestük egész éjjel csónakokon. Csak másnap találtuk meg a víz alatt fejével és felső törzsével a tó fenekébe furódva, mintha utolsó erőfeszítésével is görcsösen belekapaszkodott volna a szent földbe. „József Buszel a Kinerethbe fult, most már gyűlölet támad bennem a Kinereth iránt” — írta Sarah Cizik kis hugának, Rebekának.

— Az a hős leány, aki Tel-Cháj védelmében esett el? — kérdem.

— Igen. Ő ott van eltemetve a kapitány, Trumpeldor mellett. A kis hugát Rebekát pedig itt a kinerethi farm mellett kérte áldozatul a föld... Szegény, rajongó kis leány!... Baleset ölte meg munkaközben.

Még egy sír domborul előttünk. Ez a legfrissebb és az egyetlen, amelynek felirata természetes halálról szól:

אֲהָרֹן דָּוִד גֹּרְדֹן
„Aharon Dávid Gordon,

meghalt hatvanhatéves korában Daganjában, 1923, feljövételének 18. esztendejében.”

— Gordon műveit bizonyára ismeri — fordul hozzám kísérem. — De mi nemcsak a műveiben ismertük meg a podoliai prófétát, hanem az eke szarvánál, a mező trágyázásánál, magvetésnél, aratásnál, cséplésnél is. Mint a munka vallásának apostola járt köztünk, tüzes szavakkal ostromozva mindenféle élősdiséget, kalmárkodást és spekulációt. „Át kell alakulnunk élő, dolgozó, alkotó néppé.” És tanításainak legszebb megtestesítője ő maga volt. Negyvennyolcéves korban jött fel Podoliából, otthagytott üzletet, talmudot és hozzáfogott mint egyszerű munkás a szántás-vetéshez. És ő, az öreg vigasztalt bennünket fiatalokat, ha olykor csüggedésbe hajtott a nehéz küzdelem. Minden gyülekezésünkön, beszélgetésünkön oktatott, tanított mint apa a gyermekeit. És folyton figyelmeztetett a mi munkánk főcéljára, hogy egy nemesebb embertípust kell kitermelnünk, kinevelnünk magunkból. Az a jó kolónia, amely *nemcsak anyagilag* gazdálkodik nyereséggel, hanem *emberileg is* — ismételte sokszor és sokszor feddett bennünket, mint egy igazi próféta és mi megcsókoltuk a kezét, a nevelő apa

és a munkástartestvér tiszta kezét . . . És tudtuk, éreztük, hogy ő hisz bennünk és jövőnkben. Az ő számára arab probléma nem létezett. „Semmiféle támadás, gyilkosság nem akadályozhatja az élet alkotó erejét. „Az élet erősebb az élet minden pusztításánál . . .“

Hallgatagon, hullámozó érzések és gondolatok árába merülve mentünk visszafelé a Jordán-part eukaliptusai között és fejekben felvibráltak Aharon Dávid Gordon filozófiai fejtegetései a világtörténelem eszmeáramlatairól. És kifakadásai a megátalkodott „világjavítók“ ellen, akik idegen népek lakodalmainak hivatlan vendégeiként jelennek meg, hogy felforgassák terített asztalaikat és meggyógyítsák a világ vétkei lelkét, saját szenvedő népük baját, betegségét pedig nem látják, vagy nem akarják látni. Szembeállítja a nemzeti eszme kozmikus erejét a szociális eszme mechanikuságával és legfelsőbb ideálul a judeai prófétákat állítja, akik páratlanul individualisták, páratlanul nemzetiek és páratlanul univerzálisak . . . És ez a rajongó mester boldog volt, hogy életének utolsó tizennyolc esztendejét a természet ölében tölthette, hogy ekeszarvára és pásztorbotjára támaszkodva taníthatott itt, mint hajdan a próféták . . . És ezek a sírok itt mind a „mesék“ közepében, mintha nem is zárnának le életeket. A fehér hantok alatt nyugovók élete tovább él és szövődik azokban, akik szent munkájukat folytatják . . .

Visszaértünk a gazdasági épületbe. Felmegyünk az emeletre, a balkonra. Szemünk előtt ragyog a Genezáreth tükre gyönyörű hegyi rámájában. Egyetlen csónak, vitorlás vagy lélekvesztő sem siklik csillogó felületén. Pedig valamikor de népes lehetett a „Galileai Tenger“, amikor partjain is köröskörül élet nyüzsgött és a gálili halászok kiürítették híres hálóiakat és virágzó városok piacaira vitték a zsákmányukat. Erről álmodtok ti is, verejtékkal dolgozó daganjai testvérek, mikor fog az álmotok beteljesedni? . . . Ezen a sarkon itt a Jordán mindkét partján már sudárba szökken a feltámadó élet. Szemközt függőkertszerűen emelkedik dús, tropikus szépségeivel a „Kinereth“ kolónia, talán ott, ahol Jósua idejében is Kinereth városa terült el. Valamivel beljebb, az alig tíz éves *Bethanja* ringó gabonatábláival és határában a Sahel el Alma síkságon *Porija* világító fehér-zöld mandulafáival. Feljebb *Beth-Gan* és *Sarona*, melynek földjét még csak öt évvel ezelőtt kezdték megművelni. Odébb, a Jordán holt ága mellett a 20 éves *Jabneél*. Ez a legnagyobb, 23.000 dunam vagy 500 kolonistával.

A chacran is gyönyörködik a tájképben. Elmerengve néz az efrájimi hegyek felé. Majd balra fordul, ahol Daganja Alef határa érintkezik Daganja Béth rétjeivel. Ott dolgoznak a társai felgyürt ingujjakkal a forró napon. Üdvözlét inthet feléjük szemével, — olyan közelnek látszik a tiszta horizontban. Bizony nem egyszer vészharangot kellett innen meglóbálni, hogy kiki cserélje fel kaszáját fegyverével, sarlóját Moser-puskával és siessen a birtok védelmére . . .

— Önt nagyon érdeklik a sírok, — szólal meg a chacran, — látja, ott szemközt Kinereth kertjében van eltemetve Jisrael *Giládi*, a nagy sómer vezér, a *Kfár-Giladi* sómer-kolónia alapítója. Már a kisenevi pogrom alatt rettenhetetlennek bizonyult a zsidó önvédelem vezetésében. Mikor tizenkilenc éves korában feljött, az elsők közt

hangoztatta, hogy a zsidó kolóniákat fegyveres zsidó öröknek kell őrizniök és nem könnyen árulókká váló araboknak. „Hogyan vállalkozhatnak zsidók ilyen *veszélyes* feladatra?” kérdezték akkor csodálkozva. Ma már nem kérdez ilyet senkisésem... Ötöle kaptuk a zászlót, a fehér-kéket, melyen vérvörös betűkkel van reáhímezve az ő jelszava:

בדם ואש יהודה נפלה „Vérben és tűzben esett el Juda,
בדם ואש יהודה תקום Vérben és tűzben fog Juda feltámadni!”

Mikor a törökök összefogdosták a sómereket, ő önként jelentkezett, hogy a felelősség átvállalásával könnyítsen társai sorsán. Bebörtönözték és ennek lett az áldozata. De még megérte a tibériási gyűlést, amikor a sómerek magasan lengetve zászlójukat vonultak fel a Genezáreth partján... És a közelben egy másik sírhant alatt a drága kis *Jicchak Turner*. Gazdag gyáros volt az apja Lodzban, a tizenhárom éves fiát a Herzlija-gimnáziumba adta Tel-Avivba. De a gyerek inkább a munkásokhoz vonzódott, nemsokára otthagyta az iskolát és elment Gan-Semenbe pásztornak. Később sómer lett és kitűnő céllövő. Ő lötte le a milchamjai támadáskor a sejket, amire a támadók vezérük halálát látva, ijedten szétfutottak. Mint munkás is nagyszerű volt, tele jókedvvel és hittel. A rajongó Cvi Bekerrel együtt felkeresték a Jordánon túli beduinokat, hogy a pásztorkodás mesterségét tőlük sajátítsák el. *Szabad zsidó pásztorszervezetet* akartak teremteni, amely beduinok módjára fogja legeltetni a nyájakat és közben az egész ország területén, sivatagaiban és hegyei közt szétszóródva fontos megfigyelő és hírvivő szerepet is fog betölteni. De közben a háború megfojtott minden szabadságot, az ábrándozó kis Izsák pedig a maláriának lett az áldozata. Néhány évre reá követte a hatalmas termetű Cvi Beker is. Egy éjjeli őrségen meghűlt és megölte a tüdőgyulladás.

Az ő sírja is ott domborul a három hős sómer vezérével együtt, feljebb a *jabneéli* határban.

— Ott van eltemetve Jechezkeél *Niszanov*, akiről már sokat olvashatott. Majd megmutatom lent az arcképét. És az anyját is. Ez a csodálatos kaukázusi zsidó asszony, mintha biblia előtti korokból támadt volna föl. Első fiának megöletése után minden éjjelt átvirrasztva várta reggelenként az őrsegből hazatérő másik sómer fiát, Cvi Niszanovot. „Egyszer egy hajnalon, — mesélte Cvi nekünk, — anyámat az ablaknál ülve találtam. Nagy szomorúság ült az arcán és amikor beléptem, nem várva be köszöntésemet, ezekkel a komor szavakkal fogadott: „Hajítsd le a cserkeszkendőt a fejedről... vesd le ezeket a ruhákat... a puskádat dobd el, hadd egye meg a rozsdá... add el a lovadat... nem vagy méltó, hogy reáülj... Három hónap mult el, amióta arab rablók meggyilkolták a testvéredet, fiamat és még nem álltál érte bosszut, mintha nem is a testvéred lett volna és nem a fiam... A vére kiált hozzád a földből és te nem hallod... bedugod a füleidet és hallgatsz... Lehajtod a fejedet, szégyelsz a szemembe nézni... Félsz... Testvéred szellemétől félsz...” Persze, nehéz volt a megsebzett szívű kaukázusi anyával megértetni, hogy a „sómer” távol áll a vérbosszútól, a cél a békés munka, és a harc csak önvédelem.

— *Jechezkeél Niszanov és Cvi Beker* együtt nevelkedtek a kaukázusi hegyek között, Temir-Chan-Suráhban. Az egyiket örménynek nézték, a másikat oroszoknak. Így lesték ki még Oroszországban a pogromok készülődéseit a huligánok közé keveredve. Mikor együtt feljöttek, itt is csakhamar híres lett a bátorságuk és rettegett a nevük. Most csendesen pihennek egymás mellett. Mellettük nyugszik *Jechezkeél Chenkin*, aki hős feleségével együtt szervezte meg a zsidók önvédelmét a homeli pogromok alatt, itt, Palesztinában a rablók réme lett, a békés arabokkal azonban benső barátságban élt és nagyszerű tapintatával folyton egyengette az arabok és zsidók kölcsönös megértésének útját. Valóságos természettudós volt, nagyon értékes zoológiai gyűjteményt adott a jeruzsálemi és berlini múzeumnak.

A negyedik sírban a félelmet nem ismerő *Menachem Portugali* pihen. Fegyverét tisztogatta, véletlenül elsült és megölte. „Hittétek volna, pajtások, — mondotta halála előtt, — hogy Portugali ilyen nevetségesen fog meghalni? ...”

Giladi, Chenkin, Beker, Portugali, Niszanov, Sochat ... Tegnap ilyenkor együtt játszottam ezeknek a hősöknek kicsiny és serdülő árváival Kfár-Giladiban. Vidáman dalolták a galileai énekeket, mint akiknek apja a Gálil és bástya minden sír, melyet beléje sáncoltak.

אני עולים ושרים על חרבות ופגרים

„Mi énekelve szállunk, Romok és holttestek fölött...” Hogy szeretik ezt a nótát Galileában. Csakúgy, mint az „El jivne hi-gálil”-t, „Isten fölépíti Galileát...” Átérti itt a kapcsolatot minden gyerek, aki megbarátkozik a lóval, a puskával, büszkén bebizonyítva, hogy a zsidó sem „*vlaa il maut*” (a halál gyermeke), ahogyan az arabok azelőtt féltékenysége miatt csúfolták. Ma már egyenrangúnak ismerik el a legbátrabb és legbüszkébb beduinok is...

A nap mintha búcsúzni készülne, de mielőtt elvonul a gileádi és básáni hegyek mögé, még bőkezűbben ontja a kápráztató sugarakat a Genezárethre, a Jordánra és a mi balkonunkra is.

— Jó volna megfürödni a Jordánban, — indítványozom a chacrannak.

— Nekem meg kell várnom a mezőről hazajövő kvucát. Egyedül fürödni a Jordánban meg nem ajánlom. Itt a kifolyásnál nagyon erős a sodra. Majd lekísérem a Genezáreth szélére, aztán eljövök érte.

Pár pillanat múlva benn úszom a „Galileai Tenger” hullámai között. A kék habok közléről sötétzölddé mélyülnek és a lila hegyek köröskörül mintha a végtelenbe magasodnának, ahol szírványos párák sejtelmes ködében enyésznek el. Milyen simák ezek a hullámok. Hogy visznek, visznek, mint kipárnázott nyergű, ragyogó bőrű, tajtékos paripák, hegyről völgybe, völgyből hegyre, lágyan hintázva, rítmusosan, dalosan galoppozva. A nap hirtelen lebukik a Libanon felé. És mintha átvarázslódott volna minden, izzó lángoló pirosság borítja el a Genezárethet, a hegyeket és az egész égboltozatot. Egymásba folyik, egymásba olvad minden, mint hullámozó vér- és lángtenger, amely meg akarja emészteni a mindenséget... És mintha dalok kelnének a mélyből és velük zengenének a csúcsok: „Tűzben és vérben esett el Juda, Tűzben és vérben fog Juda feltámadni...” Mennyi tűz lángolt itt, mennyi vér folyt itt...

Négyezer éve... Kétezer éve... Egyezer éve... És most, most... Ott az északi szélén a Genezáreth piros ajkaira forr az Ég lángoló ajaka... Bibor talárban jár a vizeken a Béke fejedelme... Mirjám kútjával jön, a rejtett csodaforrással, mely megvilágosít minden titkot és lecsillapít minden szomjúságot... Az alkonypir homályosodni kezd, hűvös szellő jön a Hermon felől. De messze távolodtam a parttól!... Jó lesz visszafordulni, mielőtt leszáll az éj... De meg kell fürödnöm most a Jordán vizében is. Szinte hívnak a habok ott a híd alatt. „Merülj alá és tisztulj meg”, szölt a próféta szava. Odaúszom a Jordán kifolyásához. Élesen látszik a folyó szürke sávja, amint átvág a tavon. A kanyarulatnál a víz elkap, magával ragad. Belekapaszkodom a híd pillérjébe, de a hullám sodra elszakít tőle és visz lefelé. Alámerülök és egy pillanatra úgy érzem, mintha a Holttenger mélyébe vinne az ár... A partról a chacran hangja kiált egyre hangosabban, egyre vészajtóslóbban. „Meumáh, meumáh!” „Semmi, semmi!” kiáltom vissza. Megfogódzom egy erős nádszálba és felmászok a partra, vissza a chacranhoz, aki sugárzó örömmel fogad.

— Ugy látszik, megtanulta itt Erec Jisraelben könnyen venni az életet — mondja tréfásan, — gyönyörű alkony volt, úgy-e? Azt hiszem sehol sem ilyen szép. Dóv Klay, akit itt a parton, Tiberiásból jövet öltek meg rabló arabok, azt szokta mondani szegény: „Nem érti, hogy aki egyszer egy genezárethi alkonyt látott, hogyan tud innen elszakadni!...” Onnan a dombról sírjából is látja a Genezárethet...

Gyorsan felöltözöm. A sötétség hamar jön itt az alkony után. Bemegyünk a ciprusfasoron át a nagy majorudvarba. Mi történt? Az istálló előtt csoportba verődve áll az egész kvuca, chálucok, gyerekek, fiúk, leányok. Halkan sugdosnak, szomorúan, mint akik nagy beteg ágyát állják körül. Bent a körben öten-hatan a földön térdelnek, kezükkel pedig leszorítva tartanak egy megkötözött, erős, tarka borjút, amely az izmos karok alatt mozdulni sem tud. A fejénél, felgyűrt ingujjakkal az az ismeretlen idegen térdel, aki ott rejtőzött délután a Jordán vizét felszivattyúzós motor mögött. Meztelen karját be-bedugja a borjú torkába és mindenki feszült figyelemmel lesi mozdulatainak eredményét. „Bálá szelek” „Répát nyelt”. — „Bálá szelek” — sűgják az újonnan jövők elé. Az idegen többször próbálkozik mentőművével, de hiába. Feloldozzák a borjút, de már nem tud a lábára állni. Látszik, elhagyja az ereje és belülről egyre jobban felfuvódik. Az idegen tapogatja a szenvedő nyakát. „Itt a répa, érzem — mondja, — meg kell próbálni az utolsó eszközt: felvágni és kívülről kivenni.” Közben egészen besötétedik. Lámpásokat, gyertyákat hoznak és valahogy olyan a hangulat, olyanok az arcok, mintha egy haldoklóért imádkoznának. Nekem meg úgy tűnik, mintha a rejtélyes idegen Hoffmann meséiből jött volna, hogy megölje ezt a szegény fiatal jószágot. Villan a kés és köröskörül megborzad mindenki a vér láttára. Néhányan kezeiket tördelik. A lágyszívű chacran nem tudja nézni az állat szenvedését, kétségbeesetten futkos fel és alá az udvarban, közben oda-odaszalad a csoporthoz érdeklődni. Az idegen egyre mélyebben vág. „Nem találom a répát sehol” — jelenti halálsápadtan, mialatt a szegény borjú kiszenvedett. A szemek meg-megtelnek könnyekkel. „Méth!” „Meghalt” száll a szomorú hír szájról-szájra. „Méth!” „Nórát!” Rettenetes! Egy kis fiú elkezd hangosan pityeregni. A kedvence volt, a játszós

pajtása. Mint akiket mély gyász sujtott, lehorgasztott fejjel járnak a chálucok és chálucák az udvaron.

— Hogy szerettük! — szól hozzám szomorkodva a chacran — és milyen szépen fejlődött, büszkék voltunk reá. Első kísérlet volt hollandi fajtájú borjú tenyésztésére és boldogok voltunk, hogy a kísérlet sikerült és a mi éghajlatunk alatt még gyorsabb tempóban fejlődik, mint odahaza. És hogy aggódtunk érte, amikor egyszer a sok lucernától felfúvódott. Ugy látszik, most is ez történt.

— És ki ez az idegen, aki répanyelésre operálta meg?

— Azt mondotta, hogy hollandiai állatorvos és mi hittünk neki.

Ezen az estén nem hangzott egyetlen dal sem Daganja Alefben. Némán, szótlanul ültünk a matbachban a hosszú fehér asztal körül. Még vita sem folyt semmiről. Mintha egy halott árnyéka lebegne a terítékek fölött, a csörömpölés is csendesebbre halkult. Egy fehérruhás chaluca körüljárja az asztalt és mindenkinek tányérja mellé két kis fehér tablettát tesz. Mikor hozzám érkezik, mint idegennek, magyarázattal szolgál. *Chinin* ez. A Jordán völgye még nem egészen maláriamentes. „A chinin a mindennapi menühöz tartozik” — mondja mosolyogva. Bemutatkozom. Az ő neve *Mirjam Singer*. A név hallatára felugrok és meglepődve kérdelem: *A meseköltő?*

— Az nem fontos — feleli szerényen. — Mesél itt az élet mindennap.

Mirjam Singer a „*Das verschlossene Buch*” gyönyörű meséinek szerzője otthagyta előkelő bécsi családját, hogy Daganja Alefben főzzön a kvucának és számon tartsa minden menünél a chinin-tablettákat...

— Nézze — szólt hozzám, — ott az asztal szélén az idegen állatorvos egészen elkülönödve ül, senkiséem beszél hozzá, mert mindenki le van sujtva, de ő azt hiheti, hogy őt okoljuk a szerencsétlenségért, tessék megengedni, hogy idehívjam és ideültessem.

Az idegen mellém telepedett és mindjárt fel is tárta szíve bánatát és most már inkább szántam, mint haragudtam reá.

— Lengyelországban maturáltam — kezdte, — apám állatorvos volt, én is az akartam lenni. De a lebergi állatorvosi főiskolán nem vettek fel, állítólag, mert „*nincsen elég hely*”. Máskülönben „*emancipálva*” vagyunk mi zsidók Lengyelországban is. Elmentem tehát Hollandiába, ott nagy nélkülözések közt végeztem és megkaptam a diplomámat, tessék megnézni, nagyon jó klasszifikációval. Most Lengyelországban azt mondták, nem kaphatok állást, mert külföldön végeztem. Hollandiában azt mondták, nem adhatnak állást, mert külföldi állampolgár vagyok. Gondoltam, eljövök Palesztinába, talán itt elhelyezkedhetem. A hosszú út összetört, az elmúlt éjszakát is a vonaton virrasztottam át, ma délben érkeztem meg a szemachi állomáson, gyalog jöttem ide, fáradtan, elcsigázva, azért aludtam el a motor mögött. Mikor felébredtem, történt az eset. Ez volt az én első állatorvosi ténykedésem a Szentföldön. Ennek szétmegy a hire és lehetetlenné vagyok téve itten is. Biztos, hogy mind engem okolnak.

— De hiszen még ők akarják önt vigasztalni! — nyugtatom meg a bolygó zsidót, — ők nem vádolnak és nem gyanakodnak, ők tele vannak hittel és hisznek minden-
kiben . . .

Ezen a vacsorán alig fogyott valami a tányérokról Daganja Alefben. Leverten ment mindenki fekvőhelyére. A világító „lux” is, mintha felmondta volna a szolgálatot és olvasásba sem lehetett merülni. A derék *Barhon*, aki felkisért az emeletre, kedveskedni próbált: „Ilyen vendégeket szeretünk mi, akik közénk járnak, velünk vannak, meghálnak nálunk és megismerik az életünket. Nem úgy mint azok az automobilos „turisták”, akik erre száguldanak, megállanak egy percre, aztán töff-töff, tovább repülnek és utólag megkérdik a soffőrtől: „*Hogy is hívják ezt a kolóniát?*...”

Főnt az emeleten, „vendégszobám” egyik sarkában tiszta, fehér ágyneműben egy beteg ifjú feküdt láztól égő arccal, kicserepezett ajkakkal. Erőlködve, videren fogadja köszöntésemet. „*Chóleh attah?*” — kérdem. — „Dehogysis vagyok beteg! — feleli — Régi zsidó közmondás, hogy *purim lo jom-tov, kadácháth lo cholááth* (purim nem ünnep és láz nem betegség). Egy kis malária és semmi! De azért csak tessék jól betakarózni éjjelre a szúnyoghálóval. Én itt maradhatok még, de Önnek bizonyára tovább kell utaznia”...

Az ágyamról fekve is látom a Genezárethet, amely az éj sötétjében feketén, rejtelmesen ringatózik a csillagos égbolt alatt. A hegyek konturjai feketén nyúlnak be a nyitott ablakon. És minél mélyebb lesz a csend, annál messzebb száll szememről az álom. Mintha csengetne, harangozna a sötét csend. Talán nem én vagyok az egyetlen, aki ezen az éjszakán nem tud aludni Daganja Alefben. De nekem idevilágitanak a sírok is, melyeket ma a napsütésben láttam. Azok a sírok köröskörül a domboldalakon és lent a kertben az olajfák között... Már éjjelre jár az idő. Sakálok sírása hallatszik be. Talán a túlsó parton gyülekeznek, hogy sírva lakmározzanak a szőlőbogókból. És fülemben csendül az ajeleth-hasachari ének „*Jilleláth tannim mugah techce dmi halájil.*” „Sakálok síró süvöltése szakítja meg az éjnek csendjét...” Egy puskalövés durran el. A soros „sómer” lehet, aki szétriasztotta őket...

Korán hajnalban már talpon voltam. Ezúttal először láttam a kivonulást a mezőre. Jókedvűen, derűsen mentek munkájukra. Dolgozni, építeni, hont foglalni. A nap reáragyogott a zsidó parasztok széles vállaira és amint vitték a kaszát, a gereblyét a galileai dombok felé, úgy tűnt előttem, mintha kétezzer esztendő suhanna el a fejük fölött...

SZOMBAT JERUZSÁLEMBEN

A zsidó légió és az angol katonák hősi temetője. — Kilátás a héber egyetem kertjéből. — Péntek este Rabbi Jochanan ben Zakkai templomában. — Elijáhu csodája. — „Pekidim ve-amarkalim.“ — Maftir a jeruzsálemi Szentély tere előtt. — Beszélgetés Rabbi Chajim Sonnenfelddel. — Lepillantás Cion hegyének terraszáról. — A talmud-enciklopédia szerzője és a chálucok.

Valahányszor egy-egy kirándulásomról visszatértem Jeruzsálembe és messziről elémtűnt Dávid várának karcsú tornya és a Szentély helyén álló Ómár-mecset széles kupolája, — olyan nyugalanság fogott el, hogy nem bírtam többé az autón vagy öszvéren maradni. Leszálltam és gyalog folytattam az utat, hogy minél tovább láthassam az egész város képét. És próféták és zsoltárosok versei rajzottak, zsongtak és zümmögtek körülöttem, mint aranyszárnyú méhek, melyek édes mézet és szűrés fulánkot rejtenek. „Ez-e az a város, amelyről mondták: szépségnek tökéletessége, az egész földnek gyönyörűsége?...” „Uram, pogányok törtek birtokodba, meggyalázták Szentséged csarnokát...” „Zarándokének: Midőn az Ur visszahozá Cion foglyait, olyanok voltunk, mintha álmodnánk...”

Mintha álmodnánk... Talán itt a sichemi úton tért vissza négyezer évvel ezelőtt Ábrahám, amikor csekély csapataival éjjeli harcban Danig és Damaskusig verte vissza a Holttenger völgyébe betörő Kedarlaómert és szövetséges fejedelmeit „és Malki-Cedek, Sáleem királya — talán éppen ezen a helyen — kenyeret és bort hozott eléje és megáldá...” Talán itt e hegyi lejtőn ütötte fel a patriarcha sátrát esti pihenőre és éjszakai látomásában hallotta az Ur szavát: „Ne félj Ábrahám, Én pajzsod vagyok. Nézz fel az égboltozatra és számláld meg a csillagokat, vajjon meg tudod-e számlálni? Ennyi lesz a te magzatod... És nektek adom örökbe ezt a földet Egyiptom patakjától az Eufráth nagy folyamáig...”

Négyezer esztendő óta járnak zsidó patriarchák és próféták, hősök és mártírok ezen az úton, ahol lépten-nyomon történelmi emlékek köszöntenek. Átkanyarodom a sichemi útról balra és felmegyek a „Látók hegyére” a Har Hacófimra, a Scopusra. Itt ütötte fel táborát Titus, amikor Jeruzsálemet megostromolta. Innen nézte, amikor seregei nekiigazították a hatalmas ostromgépeket a szent város falainak. Innen látta, amikor a zsidó csapatok napról-napra halálos elszántsággal rohannak ki, hogy az ostromló túlerőt visszaverjék. Innen nézte, amint megtelik a Kidron völgye temetetlen zsidó holttestekkel, úgy hogy maga is megdöbbenve a zsidó heroizmus és római kegyetlenség láttán, összezsapta kezeit és felkiáltott: „Nem ezt akartam!...” Bebarangolom a római tábor helyét és felmegyek a britt katonák temetőjéig. Ott fekszenek egymás mellett az elesett angol katonák és a zsidó légió hősei. Együtt

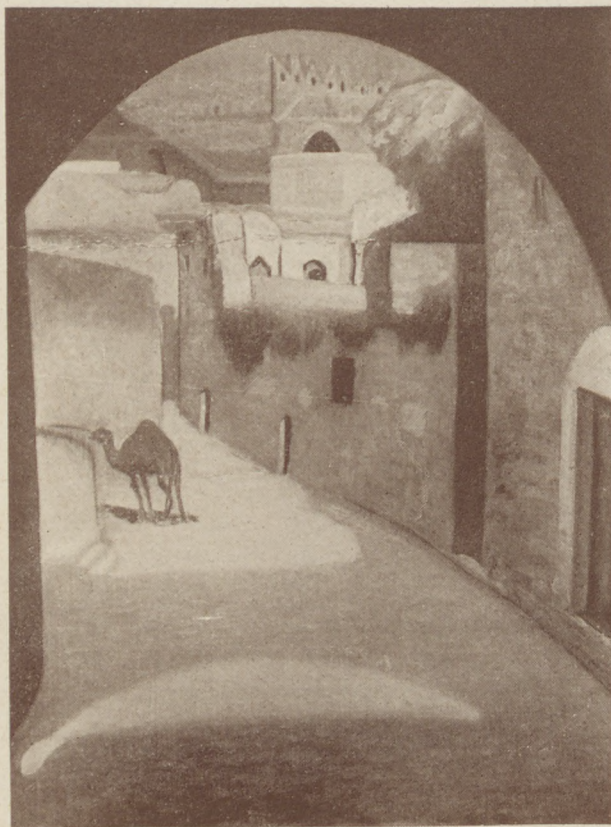
H. Struck: A Szentfalnál

H. Struck (Hadar Hakarmel): Jeruzsálem előtt

J. Tepper: Narancsvásár Jeruzsálemben

J. Tepper (Jeruzsálem): Óvárosi utcarészlet

J. Tepper: Cháluc a jeruzsálemi kőbányában

harcoltak Jeruzsálemért, együtt ontották vérüket a Szentföldrért. Kis keresztjek jelzik a sírhantokat az egyik oldalon, „Dávid pajzsai” a másik oldalon. Kereszt és Dávid pajzsa. Milyen közel vannak egymáshoz és éppen itt, ahol a források is oly közel csergedeznek! Amott az Olajfák-hegyén zsidó szent sírok, alig pár lépésnyire a keresztény hívők szent sírjai és nem messze a muzulmánok szentségei. Mily közel is vannak egymáshoz, itt a közös forrásnál — és mennyire eltávolították egymástól, mennyire szembeállították egymással, mennyire fegyverül használták egymás ellen az emberek! ... Körüljárom a hősök temetőjét. El-elnézem a sok kicsiny hantot ... Zsidó legionáriusok és angol katonák, testvérek, ugyanegy célért áldoztatók-e ifjú életeteket? Zsidó legionáriusok a föld négy széléről. Szancherib és Titus szétszórta hősök ivadékai, ti csak folytattátok azt a harcot, melyet őseitek évezrekekkel ezelőtt vívtak; ők a falakon belül, ti a falakon kívül estetek el Jeruzsálemért, hogy valóság maradjon az Igéret és örök igazság a szent frigy, mit Istenetek Ábrahámval kötött. De ti büszke Brittanian leventéi, azért hoztátok-e ide drága ifjúságokat, hogy beteljesedjék az Ige, a prófécia és jóvátegyétek a történelem kétezeréves bűnét a Biblia népével szemben, mint ahogy nagyapátok harcoltak Athén falai alatt a hellének utódainak felszabadulásáért? Vagy csak utat kellett itt egyengetnetek véretekkel sziget-hazátoknak a Vörös-tenger csatornájához és a legendás India aranyához? ... Rettenetes! ... „Miben bíztok? Van-e erősebb vár, mint az oceán? és a büszke brittek mégis kénytelenek voltak meghódolni a seregeim ostroma előtt” — ezt mondotta kétezer évvel ezelőtt a gögös Titus Jeruzsálem hős zsidó védőinek. És ti büszke brittek most visszaadtátok a várost azoknak, akiktől Titus elrabolta? Vagy ti is csak magatokra gondoltatok és a történelem elszakadt láncát csak újabb rabláncul forrasztottátok össze? ... Valamikor kereszties vitézek száguldtak erre vad paripákon és nyomukban tűz, láng, jaj és pusztulás. Rabló perzsák és bizánciak, törökök és tatárok, Huluga hordái és Timurlenk mongoljai jártak itt pusztítva és fosztogatva: a megváltó békét hoztátok-e ti az örökbéke-próféták városának? ... Behunyom a szememet ... A temető mellett az anathóti úton Jeremiás próféta jár földigérő fehér talárban. Szülőfalujából jön, a Prath-patak mellől, áldón terjeszti kezét a sírok fölé és lebegve suhan az Olajfák-hegye felé és mintha a mecsetes Móriához szólana a hangja: „*Ki könnyörül rajtad, Jeruzsálem? Ki szánakozik rajtad és ki jön békédet kérdeni? ...*” És mintha messziről vigasztaló szavát hozná a szél: „*Még fölépítlek és fölépülsz Izrael szüze, még fölékesíted dobjaidat és kivonulsz ujjongók táncaival ...*”

Átvágok az anathóti úton és néhány perc múlva héber ének üti meg a fületem. Zsidó munkások dala. Chálucok és chálucák építik a héber egyetem falait. Pedig sokan közülök még nemrég európai egyetemek falain belül edzették erejüket, nem fizikai, de szellemi munkára. Dallal az ajkukon faragják és emelik a nehéz köveket az izzó napon. Fiúk és leányok jókedvűen hordják a meszes és cementes puttonyokat, mintha édes szőlő volna és vidám szüret folyna a Scopus-hegyen. Az európai harctereken még dörögtek az ágyúk, még gyilkoltak a srápnellek és lángszórók, mikor 1918 nyarán Áb hó 15-én Weizmann, a szentváros elfoglalójának, Allenby generálisnak és vezérkarának, Amerika, Franciaország és Olaszország képviselőinek, Jeruzsálem, Cairo

és Alexandria nagy rabbijainak, püspököknek, bíborosoknak és a főmuftinak jelenlétében, nagy ünnepségek közepette letette a héber egyetem alapkövét, hogy „innen a Jeruzsálemet körülvevő hegyek legmagasabb pontján gyűjtőhelye legyen a zsidó öntudat feltámadásának és centruma a szétszórt zsidó szellemi erők egyesülésének.” Már befejezéséhez közeledik a nagy mű, amely páratlan lesz az egész világon, a kémiai és mikrobiológiai kutató intézet már működik is a magyar származású Fodor professzor vezetése alatt, a zsidó tudományok csarnoka pedig már ősszel megnyitja a kapuit.

Az egyik cháluc a kert közepén abbahagyja a munkát és felém siet: „Salóm! Nem ismer meg? *Kármí* (szőlősi) vagyok. Budapesten Weinberger volt a nevem. Magyarosítani akartam. Aztán jött a „*numerus clausus*”. Itt héberesítettem. Mi ujság otthon? Még mindig nem hiszik, hogy itt építünk?” Karmi felvezet az állványokon az Egyetem egyik épületszárnyának párkányos tetejére. „Tessék megmondani, van-e még a világon valahol ilyen gyönyörű panoráma!” Ámulva nézek körül. Oldalt elém tárul a Jordán kanyargó völgye, a hömpölygő folyam buja zöld szegélyével, lejjebb a lilás, izzó párával borított Holttenger csodakék medencéje, körülövezve magasbanyúló, meredek gránitsziklák lángvörös koszorújától. Légvonalban is vagy harminc kilométernyi távolságra van innen és több mint 1200 méterrel alacsonyabban, mint az a pont, ahol állok és mégis a csodálatosan átlátszó, kristálytisza levegőben olyan közelnek tetszik, hogy azt hiszed, félórai séta lehet az egész.

És az ó- és az újváros mintha csak lábunk alatt terülne el minden kibontakozó szépségével. Mint megvíthatatlan ókori vár emelkedik ki a hegyoldalból gránittömbjeivel a soktornyú fal. Ott benn a Templom-tér, a Szikla-dóm és az Aksa-mecset, Salamon trónja, Izrael tava és az ódon várfalban a Herodes-kapu, a Törzsek-kapuja, az Oroszlán-kapu és a befalazott „*Bab er-Rahme*”, a „*Saare Rachamim*” az „*Irgalom kapuja*”, amelyet még Ómár kalifa állítólag azért falaztatott be, mert az arabok hite szerint azon a kapun kell majd bevonulnia Izráel megváltójának, a Messiásnak. Ott a Cion kapuja mellett a falon belül a zsidónegyed, melynek hullámszó háztengeréből a hatalmas Churva-zsinagógának, „*Jákób házá*-nak kupolája magasabban emelkedik az Omár mecseténél is. És a falakon kívül, az egész újváros köröskörül tele van tüzdelve zsidó kolóniákkal. Északon, ott Jeremiás és Cidkijáhu barlangjai és mellettük új zsidó kolónia, a „*Bathé Nisan Back*”. Arrébb a sziklába vájt hatalmas „királysírok” és mellette az erdélyi zsidók kolóniája. Ott a Simeon ha-Cádik sírbarlangja, közelében a „*Nachlath Simeon*”, odább a „*Mea Searim*”, a „*Száz-kapu*” sok tanházával és templomával és előtte a „magyar zsidók háza”, jobbra a „*Saare Pinna*”, a „*Béth Jiszraél*” és a bucharai zsidók mozgalmas, színes negyede, nyugat felé a „*Saare Jerusolájim*”, a „*Kerem*” kertvárosa, lejjebb a „*Náchláth Cion*”, a „*Kenészeth Izráel*” és túl a muzlim-temetőn emelkedik monumentálisan a „*Becalél*” a csillogó hétágú menórával a fején.

A tenger felől hűvös szél közeledik, a nap lehül, az árnyékok megnyúlnak. A tarka nyüzsgés az utcákon mintha lecsendesedne. Jeruzsálem készül a Szombat-királynő fogadására. Az egyetemet építő chalucok is abbahagyták a munkát. Besietek

a városba. A Herodes-kapun át, a Via Dolorosán és a kabbalisták zegzugos utcáján keresztül még naplemente előtt eljutok *Rabbi Jochanán ben Zakkai* templomába. Jó volt sietni. Már rég elhangzott az ó-város utcáin a munkaszünetre felhívó kürt szava és benn a zsinagógában már zsonganak a szombatköszöntő énekek.

Misztikus félhomály leng a mélyen az utca szintje alatt megbúvó katakombaszerű nagy zsinagógában, melynek alacsony boltozatos menyezetét egyetlen vastag pillér tartja, a sok könnyet rejtő templomhajó közepén. Köröskörül a nyerskő-émléktáblákkal teleaggatott falak mentén széles masszív kőpadok húzódnak, ezeken ülnek keleti módon lábukat maguk alá kulcsolva, színes ünneplő selyemköpenyben, vörös tarbusban és fezen a szefárd zsidók. Valami arisztokratikus előkelőség nyugszik arcuk kifejezésén és egész testtartásukon. Tapsolva és ütemesen hajlongva dalolják együtt az Énekek Énekét, kórusban, monoton keleti népdal ritmusára:

„A te nyakad Dávid tornya,
fölépítve halmok fölé,
ráakasztva pajzsok ezre,
minden hősök pajzsai . . .“

Sokszor hallottam az Énekek Énekét péntek esti alkonyatkor a diaspora templomaiban, de ott úgy recitálták, mintha sirató gyászenek, vagy könnyörgő fohász volna. Itt, Salamon király „sír-ha-sírim“-jének születési helyén éreztem csak át a dal egyszerű értelmét. Így ülhettek körben háromezer év előtt is, amikor ünnepestéken az ima csak egy zsoltárének volt és öregek és fiatalok együtt daloltak Sulamithról és a pásztorról, En-Gédi szőlőiről és Salamon palotáiról . . .

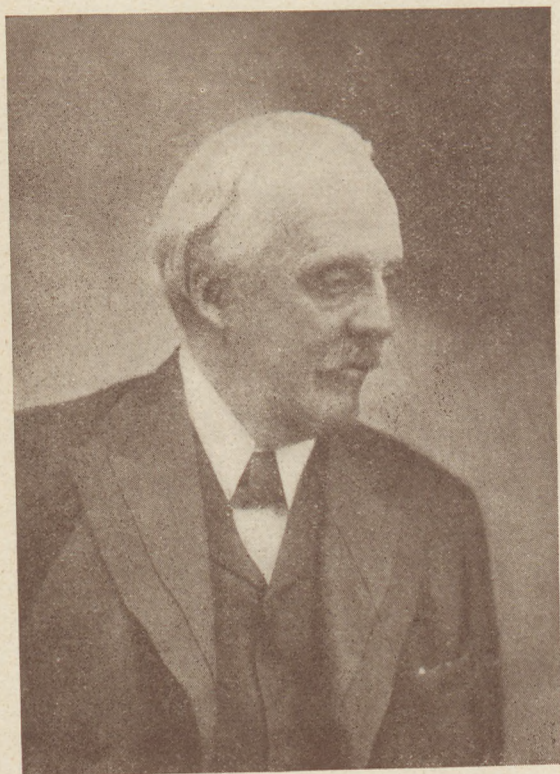
Az ódon zsinagóga rácsos almemorján felhangzott a sokkal ifjabb „Lecho-Dódi“ dallama és egyszerre csak úgy tűnt, mintha négyfelől rejtett kórus halk visszhangja felelne rá: „*Királyváros, dicső szentély, romjaidból emelkedjél.*“ A Rabbi Jochanan ben Zakkai zsinagóga tulajdonképpen négy egymás mellé épített külön-külön nevű templomból áll, melyeket egy keskeny kis fényudvar köt össze. A legfiatalabb és legdíszesebb a „Kehál Stambuli“, a legrégibb és a leghangulatosabb a „Kehál Cion“. Egyszerre imádkoznak mind a négyben és az imák és énekek hullámai átszüremlenek a nyitott ajtókon keresztül, csarnokból csarnokba, halkán és finoman, anélkül, hogy egymás áhítatát zavarnák. Csendes az ima és bensőséges. Nem sokan vannak egy-egy imacsarnokban. Hiszen Jeruzsálemben, amelyen teljesedett a prófécia, hogy „házam imának háza lesz mind a népeknek“, minden felekezetnek rengeteg temploma van és a zsinagógák száma a kétszázat is felülmúlja. Intimebb is minden egyes imaház istentisztelete. A Maariv után kinyitják a frigyszekrényt és egyenként felmennek és csókkal köszöntik a tórákat, aztán homlokukat megérintve és mindenkivel kezet szorítva „*sabat salom umvorach*“ „békés és áldott szombatot“ kívánnak egymásnak.

Kifelé menet, az egyik sarokban oldalt, egy barlangszerű mélyedés tűnt föl, amelyből tompa mécsestény világított ki. „Kiszé Elijáhu“ — Elijáhu próféta széke magyarázza a sammas. — Egyszer régen, mikor még nagyon kevés zsidó merészkedett az elpusztított Jeruzsálem falai közé, egy csecsemőt akartak Ábrahám frigyébe

felvenni, de hiányzott egy tizedik, hogy *minjan* legyen. Nagyon bántódott ezen a jámbor apa és a kicsiny község minden tagja. Már hozzá akartak fogni az ünnephez szomorúan minjan nélkül, amikor hirtelen, senki sem látta, hogyan, honnan, megjelent egy hosszú, fehérszakállas aggastyán és belekezdett az imába. Ez volt az első cse-csemőavatás Jeruzsálemben, ki tudja, hány száz év után. Az ima és szertartás befejeztével a rejtélyes aggastyán ismét eltűnt és akkor észrevették, hogy ebbe a barlangba ment be, ahol azóta mindig mécses ég a próféta tiszteletére, mert most már mindenki tudja, hogy Elijáhu volt... Az egyik chachám azonban ezzel szemben azt a felvilágosítást adta, hogy ez a régi „*geniza*“, ahová valamikor a használhatatlanná vált tóratekercseket rejtették el.

Szombaton át régi, kedves meghívásnak engedve, a Magyarországról elszármazott Horovitz főrabbinak, a német-hollandi Palesztina-szervezet vezetőjének voltam a vendége. A német-hollandi „*Pekidim ve-amarkalim*“ sokat járultak hozzá a mai szentföldi jisuv megerősítéséhez. Több mint száz év óta működnek a megbízottai Palesztinában, Németország, Hollandia, Anglia, Franciaország, Dánia, Svédország, Észak-Amerika zsidósága az ő szervezeteik útján juttatták el adományaikat a Szentföld szorultjainak. Jótékony intézményeket, kórházakat, népkonyhákat, aggok házát alapítottak, ingyenlakásokat építettek, Talmud-Tórákat, jesivákat, ipariskolákat létesítettek, kamatmentes kölcsönöket folyósítottak, gépeket és szerszámokat szereztek be, özvegyeket és árvákat támogattak, ingyenkezelő orvosokat és gyógyszerházakat szubvencionáltak, elemi- és középiskolákat és különböző továbbképző kurzusokat alapítottak városokban és kolóniákon. És különösen két érdemét kell leszögezni: 1. hogy legnagyobb ellenállás és küzdelem közepette a „*Tóra és munka*“ jelszavával gyakorlati irányba igyekezett terelni levegő-exisztenciához szokott támogatottjait, 2., hogy régen az ismeretes palesztinai nyelvharc előtt elvül kimondotta, hogy iskoláiban a *tanítási nyelv a héber* és ahol csak tehette, igyekezett a héber kultúrát előmozdítani. Sokat beszéltek nekem Jeruzsálemben arról, hogy Horovitz rabbi háza a legválságosabb időben is „nyitott ház“ volt mindenki előtt, aki segítségre szorult. Akkor is, amikor a szervezetében képviselt német zsidók papirbillióinak milliói sem adtak már egy egyiptomi fontot.

Horovitz rabbival, aki a jeruzsálemi orthodoxia vezető egyéniségei közé tartozik, mentünk korán reggel szombaton a chászidok szomszédos zsinagógájába, melynek az ugyancsak magyarországi származású híres *Rabbi Chájim Sonnenfeld* a papja. Örültem, hogy alkalmam lesz a legkonzervatívabb pártnak legtekintélyesebb és leghajthatatlanabb mesterével beszélgetni. Az emeleten épült pompás zsinagóga neve „*Tifereth Jerusolajim*“ — „Jeruzsálem dicsősége“ — és valóban a Szentföld és Jeruzsálem összes zsinagógái közül egyik sem rendített meg annyira, mint ez. Mikor belépünk, szemközt, megdöbbenő közelségben, szinte közvetlenül az ablakok mögött terül el az Olajfák-hegye prófétasírjaival és a Mória-hegy ciprusos tere, hol a Béthamikdas, a Szentek Szentélye állott. Kelet felé, Jeruzsálem felé fordulva, imádkoznak a diaspora szétszórtjai a világ minden részéről. Országokon, tengereken át szállnak a fohászok erre a szent helyre és én itt állok az „*Even sethijah*“, a sokévezredes

Lord Balfour v. angol külügyminiszter

Herzl.

*Einstein és Ussischkin
a jeruzsálemi héber egyetem kertjében*

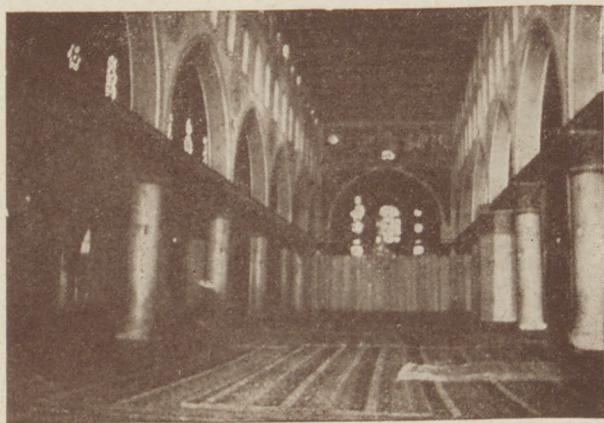
*Sir Herbert Sámuel,
Palesztina első zsidó kormányzója, (1920—1925)*

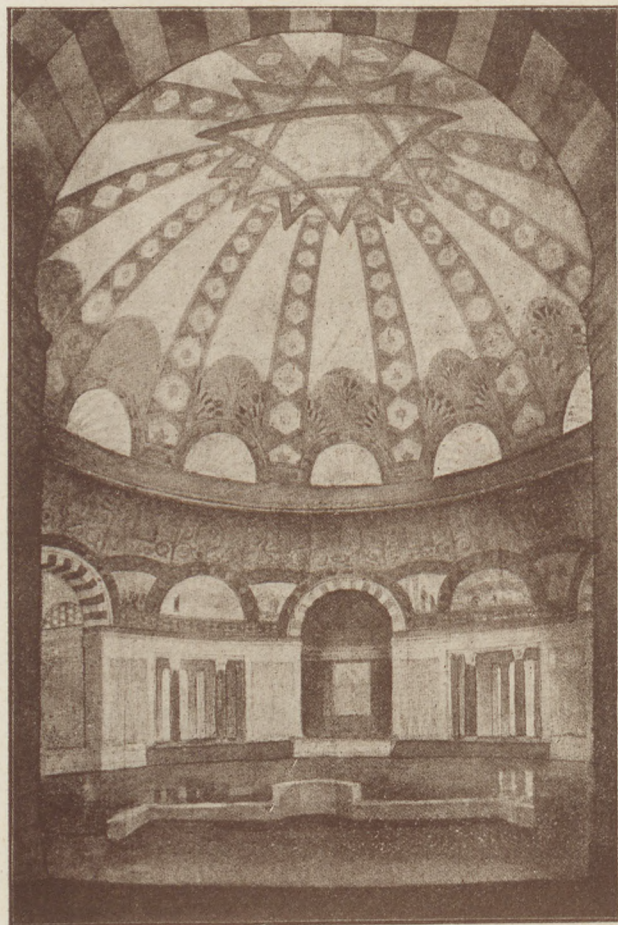
*Az „even sethija“ a Szentély ősi oltárköve
az Omar mecset közepén*

Jeruzsálem, Omar mecset a régi Szentély helyén

Az Omar mecset belseje. (Emődi felv.)

A héber egyetem aulája

sziklaoltár közelében és innen mondjuk gyülekezetben azokat a zsoltárokat, miket talán éppen itt ezen a helyen, a hajdani Cionvárában zengett hárfáján Dávid király. Az ablakok nyitva vannak és mintha onnan a Szentély fehérmárványos teréről a gránitoszlopos boltívek alól leviták karának éneke zengene be ezer harsona, cintányér, fuvola és csengetyű kíséretével, „*Mizmór sir lejöm hasabbat...*” és mi itt benn velük énekelünk és az ő dalaik szárnyán emelkedünk a magasba, a Szombat szent szférái közé, azoknak a lelkeknek miriádjaival, kik keletről és nyugatról, északról és délről a Mórijah sziklacsúcsán keresték a megváltást...

Ott, ott, talán éppen a ciprusok között, a mecsetnél térdepelt Salamon király a fölépített Szentély előtt és bíborosan és koronásan imára tárta karjait az Ég felé: „Ime az egek és az egek egei nem foghatnak át téged, hát még ez a ház, melyet építettem... Minden fohász, minden könyörgés, mely feltör bárki ember szívéből és Izráel népéből, kik ismerik egymás baját és fájdalmát és kitárják karjaikat e ház felé, oh, hallgasd meg az Égből, Trónusod helyéről... És az idegen is, aki nem Izráel népedből való, ha jön messze földről a te nagy nevedért és imádkozik e ház előtt, oh, hallgasd meg az Égből, Trónusod helyéről... És ha vétkezik a te néped és száműzik száműzői távoli és közeli országokba és megtérnek és imádkoznak szívükkel, lelkükkel e ház felé, oh, hallgasd meg az Égből, Trónusod helyéről...”

Milyen más értelmet kap itt az ima! Még az áldozati rend száraz doktrínái is megelevenednek itt, ahol pár lépésnyire főpapi áldozat füstje szállott föl az oltárról. És mennyire másképp hangzik itt az az ima, melyet a világ minden zsinagógájában elmondanak reggelenként: „Uj fényt ragyogtass Cionra és érzük meg mindnyájan a fényét...” vagy „Oh, lássák szemeink, midőn visszatérsz Cionba irgalommal...” És mikor kivették a frígyszekrényből a Tórát és olvasták Mózes könyveinek talán legegységesebb fejezeteit, („Bamidbar”), a népszámlálás rendjét a Sináj-sivatagban és a törzsek részletes beosztását a pusztai vándorláshoz, mennyire eleven életet kapott minden szó, amikor pár nappal ezelőtt bebarangoltam Izráel törzseinek hajdani honfoglaló helyeit.

A *maftirral* engem tiszteltek meg. Izgatottságtól remegve mondtam a haftora szövegét Hóséa prófétából, akinek pár nappal ezelőtt a sírján állottam a száfedi hegyen. „És lészen Izráel fiainak száma mint a tenger fövénye, mely föl nem mérhető, meg nem számlálható. És lészen, ahol mondták nékik: nem vagytok népem! így szólnak hozzájuk: az élő Isten gyermekei! És összegyűlnek Juda fiai és Izráel fiai és választanak fejet együtt és feljönnek az országba, mert nagy leszen Jizreel napja...” Lágy prófétai vigasz szóval kezdi, vízióval a nagy Jizreel-völgyről, ahol annyit vérzett Izráel és ahol tegnap hallottam csak zsidó kapa-kasza pengését, talán az elsőt kétezer év pusztulása után... De a próféta nemcsak vigasztal, dorgál is. És úgy éreztem, mintha távoli országok megbúvó, dörgölőző, asszimiláns zsidóságához szólna a szózat, a parázna asszony szimbólikus képében:

„Mert szólt: megyek a szeretőim után, kik adják kenyeremet és vizemet, gyapjumat és lenemet, olajamat és italaimat... Ezért elkerítem utadat tövisekkel... És futni fog szeretői után, de utól nem éri, keresni fogja őket és nem találja... És

szól: megyek, visszatérek első uramhoz, mert jobb volt nékem akkor, mint most... Vajjon nem tudja-e, hogy én adtam neki a gabonát, a mustot, olajat?... S ezüstöt sokasítottam néki és az aranyból Bálványt csináltak..." És befejezésül ismét gyengéd vigasztalás a megsajnált, meggyötört, megtért asszony felé: „És szövetséget kötök a mező vadjával, az ég madaraival és ijat és kardot és háborút eltüntetek a földről... És eljegyezek magamnak örökre és eljegyezek magamnak hűséggel és megismered az Örökkévalót!..."

Mikor a máftir áldásaihoz értem, már nem bírtam tovább megindultságomon uralkodni. És mikor ennél a versnél: „*rachém al Cijon, ki hi béth-Chajénu*“, „könyörülj Cionon, mert az életünk háza“, felpillantottam a szemközt a Szentély helyén emelkedő szikladómra, könnyekkel teltek meg a szemeim, hangom elcsuklott és sírtam, sírtam, mint egy hazatért gyermek előzvegyült édesanyja kebelén...

Muszáf után betértünk Rabbi Chájim Sonnenfeld szomszédos lakásába kidusra. Az aggastyán rabbi szikár alakjával, szinte végtelenbe lengő, ősz szakálával és hosszú, fehér szemöldökei alól kivillogó, szigorú szemeivel olyan benyomást tett reám, mintha a régi judeai próféták egyike előtt állanék.

— Mester — szóltam hozzá, — azt mondják mifelénk, hogy a Rabbi ellensége az új szentföldi jisuvnak...

— *Chász vecholila!* — szakított félbe, helyéről felpattanva. — *Hát én nem ismerem a talmudi mondást, hogy a jisuv Erec-Jiszoél fölé az összes parancsolatokkal? „Így szól az Ur: kedvesebb előttem egy kis csoport Erec-Jiszoélben, mint egy nagy szinhedrion a Szentföldön kívül...“ Hányszor üzentem ki chuc-laereci chászidoknak, hogy akinek módjában van kijönni és nem teszi, oszid litén din vechesbón, számot fog adni a legfelsőbb ítélőtrónus előtt... Én csak vallásosabb szellem uralmáért küzdök... Megmondottam Weizmannak: Irva van, „umipné cha-toénu golinu mé-arcénu“, „és vétkeink miatt száműzettünk az országunkból“, hogyan képzeled Palesztina felépítését, ha nem szigorú vallásosság fog benne uralkodni?*

— Ezért harcolnak az orthodox „mizrachisták" is — mondom, — ezt teszi Kuk főrabbi is a cionisták közt és úgy hallom, szót fogadnak neki.

— *A jaffai rabbi* (így nevezi Sonnenfeld rabbi a Jaffából idekerült Kuk jeruzsálemi főrabbit) lehet más nézetén, én azt hiszem, kívülről függetlenebbül lehet küzdeni. Épp ezért ismétlem, kíváncsós, hogy minél több vallásos zsidó jöjjön ki, hogy pártunk minél erősebb, szavunk minél súlyosabb legyen.

— Vannak, akik azt terjesztik — jegyzem meg, — és éppen a Rabbi nevében, hogy vallásos zsidó ki sem jöhet...

— *Chász vecholila!* — vág közbe Sonnenfeld rabbi. — Irva van: „*uvo lecijon goél ulsové pésa bejaákov*.“ Előbb áll Cion megváltása és utána Jákób bűnöseinek megtérése. És az én meggyőződésem, hogy minden chaluc, aki itt Erec-Jiszoél fölépítésében résztvesz és dolgozik, előbb-utóbb baal-tesuva és vallásos zsidó lesz. Hiszen azok, akik visszajöttek Babyloniából Ezra és Nechemia alatt, szintén nem voltak valami nagy cadikok. Amint a próféták könyveiben olvassuk, megszegették a szombatot és ünnepeket, pogány asszonyokkal éltek, gyermekeik már nem tudtak

héberül — és mégis baal-tesuvák lettek és ebből a nemzedékből származtak a második templom makkabeusai, a tanaiták, az amórák, a misna, a talmud és a gaonok nagyszerű generációi...

— Én végig jártam — mondom, — az egész Szentföldet, eltöltöttem szombatokat a tengerparti városokban és a galileai hegyek kolóniái között, Jeruzsálemben és a gyarmatokon és egész Palesztinában nem láttam sehol egyetlenegy nyitott zsidó üzletet, egyetlenegy nyitott zsidó műhelyt és egyetlenegy zsidó mezei munkást, aki dolgozna szombat napján. És a chálucok nem fél-asdódi nyelven beszélnek, mint a babyloni visszatérők, hanem tiszta héberül. Nem lélekemelő ez?

— Igen, igen, hiszen javul a helyzet, hála Istennek. De még nagyon sok a javítani való. Ez a mi célunk. Az új jisuv elé azonban senkisé is akar közülnünk akadályokat gördíteni.

— Hogy miért mentem küldöttséggel Huszein királyhoz Rabbat-Ammonba? Nem azért, hogy a cionisták ellen hangoljam, ahogy a rágalmazó cikkek írták. A kormányzó, Sir Herbert Sámuel is ment, a cionisták vezetőférfiai is mentek. Elvégre senkisé is tudhatja, milyen viszonyba kerülhet még Palesztina Hedzsasz királyával és mi megjelentünk, hogy tudja, vannak a Szentföldön zsidók is, akiknek minden körülmények között, minden politikánál és minden jognál drágább a vallás...

Rabbi Chajim Sonnenfeld gondolatokba merülve jár fel és alá a szobában, odamegy az ablakhoz, kinéz, aztán hirtelen megfordul:

— Talán áruló volt Rabbi Jochanan ben Zakkai, amikor halotti koporsóban vitette ki magát tanítványaival túl a várfalon — talán éppen itt ez alatt az ablak alatt, — hogy a Jeruzsálemet ostromló Vespasianus császár elé mehessen? Sőt akkor maga Abba-Szikara, a jeruzsálemi várvédők vezére adta neki ezt a tanácsot, őszintén bevallva, hogy ő nem mer békéről beszélni, mert fél, hogy elszánt szikárius-bajtársai akkor őt is megölik. És mikor a kapunál a várőrök bele akartak szúrni Rabbi Jochanan ben Zakkai koporsójába, próbául, hogy nem szökevény élő van-e benne, Abba Szikara reájuk szólt: „*Jómru, rabban dakru*“, „*azt fogják mondani, a rabbiba szúrtak bele!*“ A rabbiba beleszúrni szabad — teszi hozzá tréfásan Sonnenfeld rabbi — csak az a baj, hogy „*jómru*“, beszélni fognak róla!... És mit kért Rabbi Jochanan ben Zakkai Vespasianustól? Elsősorban: „*Tén li Jabnéh*“, „*add nekem Jabnéh és bölcseit*“, mert Jeruzsálemnél is fontosabbnak tartotta a Tóra megmentését. Aztán *kegyelmet Rabban Gamliel a „Nászi“ családjának*, hogy ne irtsa ki az ősi fejedelmi dinasztiát, Dávid király ivadékait. És milyen érdekes a harmadik kérdés: *orvost Rabbi Cadok gyógyítására!* Milyen mély értelem van ebben! Rabbi Cadok negyven évig böjtölt, hogy a Beth-Hamikdas el ne pusztúljon, csak esténként szívtá ki egy-egy füge nedvét és a sok böjttől olyan átlátszó lett a teste, hogy még ez a kis fügeméz is átlátszott rajta kívülről. Mi lett volna a legjobb orvosság Rabbi Cadoknak? Természetesen az, hogy ne pusztítsák el a Szentélyt. Ha ezt nem akarta Vespasianus megérteni, többet nem illett, hogy kérjen Rabbi Jochanan ben Zakkai a győzelmes hadvezértől ellenségei számára és akkor meg kellett elégednie, ha egyszerűen úgy értelmezi, hogy elsőrangú római orvost küld a nagy beteg rabbihoz...

„Sabbat salóm umevorach” köszöntéssel vettünk búcsút Rabbi Chajim Sonnenfeldtől, aztán felmentünk a lépcsőkön Horovitz rabbi lakásának terraszára. A kora reggeli sietségben nem is néztem körül, milyen gyönyörű kilátás nyílik innen a Cion-hegy déli lejtőjéről a zöld kertekkel ágyazott Kidron-völgybe, a „lassan folydogáló Siloah kék vizeire”, a Joáb kútjából öntözött rétekre, a Holttenger égő katlanára, egészen a lila ködbe burkolt moabita-hegységekig.

— Érdemes itt tüzetesebben körülnézni — mondja Horovitz rabbi, — nagyon érdekes történelmi színhelyen állunk, a Har Cíonon és nemcsak a panoráma fenséges. De vegye fel a homályos szemüveget, mert nagyon kápráztat a keleti nap és aki nem szokta meg, annak vigyáznia kell. Látja, közvetlen mellettünk emelkedett „Cion vára” és erről a lábunk alatt ereszkedő hegyi lejtőről ostromolták meg Dávid és vitézei, hogy kiragadják a pogány jebusziták kezéből az erődítményt és felépítsék köréje „Dávid városát.” Ott lenn — mutatta ujjával dél felé, — túl a Hinnon völgyén és a Tófethen, a mostani vasútállomás mögött terül el az „Emek refaim”, az „óriások völgye”, ahol Dávid megverte a filiszteusokat. Jeruzsálem várfala akkor kiterjedt egészen odáig a Siloah medencéjéig, a Király taváig, ahol a régi vízvezeték halad. Ott volt a Forráskapu. És elül lenyúlt amott kelet felé a Gichon forrásáig, melyet Chizkijáhu király később betömetett és vizét a sziklákba vájt, ötszáz méteres, földalatti csatornán keresztül bevezette a városba a Siloához, hogy a gögös istenkáromlással Jeruzsálem ellen jövő Szancheribnek, Assur elbizakodott királyának seregei szomjan pusztuljanak a Kidron tikkasztó katlanában... Itt játszódtott le a híres „királypuccs” Dávid két fia között. Látja, ott lenn, ahol a Kidron kiszélesedik a Holttenger irányában, van a 25 méter mély, télen patakká kicsorduló „Ejn-Rógél”, „Joáb forrása”, ahol éppen nagy tömeg gyülekezik a kút köré. Oda gyűjtötte össze Adonija királyfi a híveit, Joáb fővezérrel és előre ittak a medve bőrére; rengeteg borjút, bárányt vágtak le és a nagy lakomán kikiáltották királynak Adoniját, Chagith fiát. Ezalatt azonban az agg Dávid, másik hitvesének, a kedvenc Báth-Sevának sürgetésre parancsot adott, hogy ültessék reá az ő fiát, Salamont a király öszvéreire, vezessék le nagy kísérettel, ide a várfal alatti Gichon-forráshoz és Cádok főpap és Náthán próféta kenjék fel a szent olajjal és fujják meg a harsonákat és kiálták: *éljen Salamon király!* A nép ujjongott, énekelt, harsonázott „és meghasadt a föld a hangjuktól.” Amott az „Ejn Rógél”-forrásnál pedig a lakomázó összeesküvők a hír hallatára szétszaladtak és Adonijah az oltár szarvaihoz menekült...

De mi az ott? ... A tömeg egyre nő a kút körül ... Egyre jönnek, jönnek. Lengő ruháju, bekötött fejű beduinok és fekete fellachok gyors sietséggel ereszkednek alá a Rontás hegyének kopár lejtőjéről. Arab gyerekek szaladnak le a „Kfar Silvan”, a síralmas Siloah falu ablaktalan, fehér kőházai közül. A „Dzsebel Abu Tor” tátongó sírbarlangjaiból és a „Kubr bint Faraún”, Faraó leányának sziklasírja mélyéből kísértetiesen bujnak elő rongyos cigányasszonyok. A „Mosó-mező ösvénye” patakjánál tetovált arab nők abbahagyják a sujkolást és mind a Bír Ajubhoz rohannak. Mi történik ottan? ...

Horovitz rabbi aggódva néz le az izzó völgybe. Ott közel a *yemeni zsidók*

Narancsszedés a régi mocsár helyén

Régi malmok Haifa—Akko között

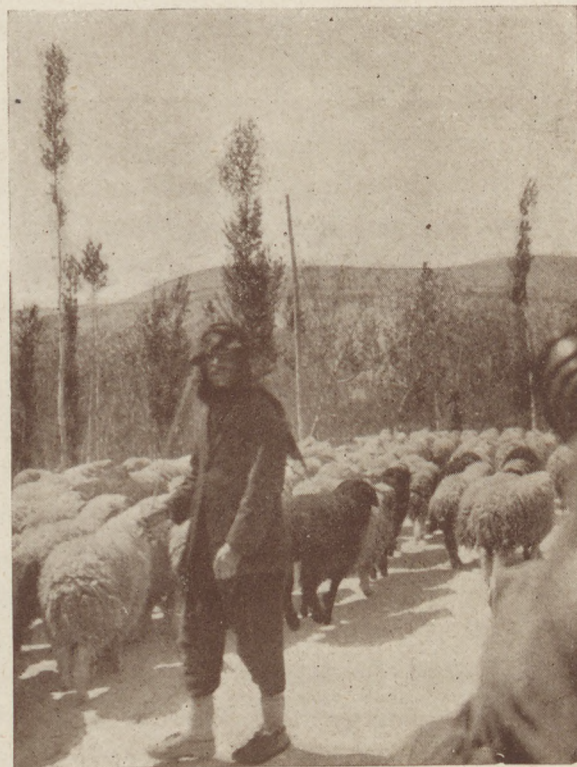
S. Jedidja Seelenfreud jeruzsálemi iparművész

Schlesinger (Tel-Aviv): Sómér

Abel Pann: Bokharai zsidó nő Jeruzsálemben

Zsidó pásztor. (Wolf Sándor felvétele.)

kolóniája... Milyen szándékkal gyülekezik a csöcselék szombat az „Éjn Rógél” kútjánál?...

Nemsokára azonban hírül hozták, hogy lent *vérbosszú* történt. Egy arab ifjú megleste rokonának gyilkosát és ott a kútnál megölte. Erre szaladt össze a kíváncsi népség, a Joáb-forrásnál fekvő holttesthez tolongva, azután odaérkezett egy lovas rendőrtiszt és a tömeget szétugrasztotta.

Az én tekintetem még tovább merengett hegy és völgy között. Amott a Rontás hegyére, szinte a Szentéllyel szemközt építette Salamon öreg korában a bálványoltárokat, amikor Faraó leánya és több pogány moabi, amoni, edomi, cidoni és chetita „feleségei elferdítették a szívét.” Tragikus engedékenységgé vált, talán csak túlzott liberalizmus vagy apáthia asszonyai és szomszédjai vallásával szemben. De amott a *Gé-ben-Hinnom sarkában*, az ide lihegő tüzes *Tófeth* völgykatlanban, amelytől a *gyehenna*, a *pokol* kapta a nevét, máglyák lobogtak a magasba és királyok és nemesek kisdéd gyermekeiket áldozták a Molochnak! Micsoda fertelmes örület lehetett úr a lelkeken, hogy hasztalan volt minden prófáték intése, hogy újra meg újra ebbe az eszelős bűnbe estek, amikor ott a Mória csúcsán már évszázadok óta tündöklött az Egyetlenegy Isten temploma?!

— Hiszen ismeri a talmudi legendát — juttatja eszembe Horovitz rabbi, — a tanaitáról, aki szidta a bálványimádó Manassét és erre a judai király megjelent neki álmában és szólt: „Hallgass! Ha akkor éltél volna, belekapaszkodtál volna a köpenyembe és úgy futottál volna utánunk a bálvány elé...”

A szombati ebéd alatt, a „zemirosz” közben megtelt a szoba vendégekkel. A „száz kapuból”, a magyar Kólelből és a Német-térről jöttek és egy kis pohárka „Rison l'Cijon” illatos borából elegendő arra, hogy a szombat népét szombati énekekre hangolja. Hejh, Ajéleth Hasáchárban, a Hajnal Csillagának ifjú munkásai közt is énekeltünk ma egy hete szombaton. Ott a feltámadt Gálil szabad dalaival telt meg a szánk, itt a gáluth halachikus énekeit daloljuk, egy négy fal közé zárt népnek tudós poémait, szombati törvényekről, melyek a szombati lakomát, szombati derűt, szombati vigasságot is parancsba foglalják. A gáluth dalait énekeli Jeruzsálemben. De felhangzik ama Izráel Nadzsara dala is, aki a „Lecho Dódi” poétájával együtt dalolt Száfed hegyei közt és a kabbalista Lurja látta, hogy az angyalok is áhitattal figyeltek a dalára:

*Adj fényt Szentek Szentélyének,
Hadd vigadjon test és lélek,
Csengjen, zengjen hálaének
S Jeruzsálem rengjen rája...*

Zemirosz közben parázs kis vita támadt a vendégek között. A vallásról folyt a diskurzus és a vallási alapítványokról, szentségekről, a „hekdeoth”-ról, melyeknek szabályozása épp akkor volt napirenden és nagy izgalomban tartotta a kedélyeket. Miután az egyházat az államhatalomtól különválasztották, minden egyház megkapta saját kezelésébe a maga szentség-státusát (templomok, temetők, vallási alapítványok,

stb.). Természetes volt tehát, ha a görögkeletiekén a patriarcha, a muzlímekén a mufti, a katolikusokén a püspök gyakorolja a felügyeletet, — a zsidó „hekdésóth“ felügyelete a rabbinátust illeti meg. Így intézkedett Sir Herbert Sámuel a főkormányzó. Ez ellen a szabályzat ellen azonban heves agitációt indítottak egyes fanatikus „agudisták“, akiknek állítólag a jeruzsálemi rabbinátus sem elég szent és ezért azt követelték, hogy a zsidó „hekdésóth“ inkább az arab khádihoz tartozzanak. Sőt küldöttséget is szerveztek, mely Londonba megy, hogy ott az angol kormány színe előtt tiltakozzék a kormányzó javaslata ellen.

— Mégis nagyon csúnya dolog — mondja az egyik chászid, — hogy mintegy árulkodni megyünk a kormányzó ellen, aki olyan jó hozzánk!

— De amikor a vallást kell féltetni — replikál egy másik chászid — nem lehetünk tekintettel semmiféle nagyságra!

— Nem értem — jegyzem meg csodálkozva, — tegnap láttam a kormányzónak Horovitz rabbi úrhoz intézett, sajátkezű héber levelét. Repesett a szívem, amikor először pillantottam meg a Szentföld zsidó főkormányzójának hivatalos-címeres, héber levélpapír-felírását: משרד הנציב העליון בירושלים. A címerben ez a jelszó: „Isten az én zászlóm.“ A levélben pedig kifejti, mennyire reméli, hogy az orthodox zsidóság elül fog járni Erec-Jisrael felépítésében. „A munka, amelyet végzünk — írja, — olyan történelmi fontosságú a zsidóság jelene és jövője szempontjából, hogy részt kell vennie benne a zsidó nép minden árnyalatának az egész világon.“ A kormányzó háztartása, hallom, a legszigorúbb rituális alapon áll, szombaton és ünnepkor melegben és hidegben gyalog jön be a palotájából, a Cófim hegyéről a templomba. Mért nem bíznak hát benne, hogy nem tesz olyan intézkedést, ami a vallásnak árthatna?

Az asztal egyik sarkánál szelíden és szótlánul húzódott meg a jelenkor egyik legnagyobb talmudkapacitása, Rabbi Jósua Kassovszky, a misna, a talmud és a targum nagy enciklopédiáinak szerzője, aki dr. Blau rektor szerint 400 tudósnak a munkáját végezte el egymaga. Ennek a műnek a segítségével bárki, aki csak héberül olvasni tud, egy perc alatt pontosan megállapíthatja minden egyes szóról, hogy hol és hányszor és milyen értelemben fordul elő „a Talmud nagy tengerében.“ És mert a héber enciklopédia szedése nyomdatechnikailag is nagyon komplikált, maga Kassovszky végzi és vezeti az egész szedés munkáját, egy erre a célra berendezett külön nyomdában, hogy az évezredekre szóló mű hibátlanul kerüljön ki a sajtó alól. Milliókra rúg minden egyes példány előállításának önköltsége és megjelenését Horovitz rabbi támogatása és a német-hollandi kólél kultúrérzéke tette lehetővé. A világhírű gaon is ott lakik a „baté máchsze“-ben, az Oltalom házaiban, Horovitz rabbi emelete alatt. Korán reggel már láttam az udvarban, amint dajkálta, tisztába tette és ringatta csecsemő-gyermekét, miközben hosszú szakállán táncoltak a nap-sugarak, szombati kaftánjába pedig még három-négy kis apróság kapaszkodott bele hancurozva és kiabálva, mert hát „a tudósok mind szegények“, a gyerekáldás nagy, az asszony gyengélkedik és a cseléd amúgy is múzeumi ritkaság Jeruzsálemben. Rabbi Jósua Kassovsky szótlánul ült a helyén az asztalnál, de arcának nyugtalan rándulásai, szemeinek éles villogása elárulta, mennyire idegesíti ez az egész diskurzus, egy

darabig küzdött magával, aztán mint aki nem bírja tovább, kirobbant s a társaság ámulva hallgatta a nagy tudós heves kifakadását.

— Hát az arab khádiban bíznak? Nem gyalázatos „chillul hasém”-e még csak beszélni is arról, hogy amikor minden felekezet maga veszi át belső ügyei, szentségei kezelését, a zsidók még tovább is önkéntes szolgálásra ajánlkoznak a khádinak? Nem bíznak a rabbinátusban? A szentéletű Kuk főrabbiban, a caddik Jakob Meir chachamban nem bíznak, csak az Istenkáromló posea Jisraelben, az áruló De-Haanban bíznak! Ő vezeti a küldöttséget Londonba, hogy a szégyenletes árulás teljes legyen. Hogy ott is lássák, hogy Jeruzsálemben vannak gerinctelen gólusz-zsidók, akik még Erec-Jiszroélben is hizelegni akarnak a gójnak, a khádinak, hogy az ő igazságában több a bizalmuk. Hogy mi az igazi ok? Én megmondom! Vannak egyesek, akik attól félnek, hogy kiesik kezükből a chaluka-osztás monopóliuma; azért rettegnek a Palesztina-felépítés új rendszerétől, mely a munkát teszi az alamizsna helyébe. Azért békétlenkednek, gáncsokodnak, árulkodnak az új jisuv ellen. És ők csavarták el a fejét a jóhiszemű, öreg Rabbi Chájim Sonnenfeldnek is...

— Talán nem footballoznak máma is Jeruzsálemben? — kérdi az egyik chászid, meglepetéséből felocsudva.

— Mit akarnak attól a footballtól? — feleli Rabbi Jósua Kassovitz ingerülten.

— A Talmud idejében is footballoztak, vagy labdázta a fiatalok szombaton és még külön halachikus törvények szabályozták...

— És a chálucok talán betartják az egész Tórát? — kérdi egy másik chászid.

— Hagyjátok a chálucokat — vág vissza Rabbi Jósua élesen, — ők az életüket áldozzák Erec-Jiszroélért, mindnyájunkért! Vannak ők olyan cadikok mint mi. Arcuk verejtékével dolgoznak és nélkülöznek, „chibath haarec”, a Szentföld szeretete lángol bennük. Ez is szentség. A Talmud külön vallási könnyítéseket ír elő a munkásoknak. Hagyjátok a munkásokat és chálucokat. Vizsgálja meg magát mindenki szíve mélyéig és aki magát képesnek tartja nagyobb áldozatra Erec-Jiszroélért és a Klál-Jiszroél mint ők, az mondjon róluk ítéletet!

Horovitz rabbi, aki az egész vitát nem szívesen hallgatta, mint bölcs házigazda, egyiknek sem adhatott igazat, hanem azzal szakította félbe a nekihevesedő disputát, hogy reárendített a befejező zarándokénekre, a *sír-hamaalóthra*... „Midőn az Úr visszahozá Cijon foglyait, olyanok voltunk mintha álmodnánk... Akkor megtelt a szánk ujjongással és a nyelvünk dalokkal... Sírva járt a magvető, ujjongva jön behordva a kévéit...” Mintha álmodnánk... Ma egy hete ott szombatoltam Galilea daloló magvetői és ifjú kévehordói között, most itt a „Tifereth Jerusolájim” jámbor chászidjai között. És nekem szentek ezek is, azok is. A régi jisuv és az új jisuv. Még vannak gyógyítandó sebek, elsimítandó ellentétek, kitöltendő szakadékok. De a két generáció kétségtelenül közeledik egymáshoz. Még nem jött el az az „Elijáhu, aki visszatéríti az apák szívét a fiukhoz és a fiuk szívét az apáikhoz...” De már hallani léptei dübörgését az Olajfák-hegyén, már zúgnak az új harsonák hangjai a megértő fülekbe... És én legalább egyformán éreztem a „kedusath sabath” áhítatát, a Szombat szentségének leheletét, akár Galileában, akár Jeruzsálemben...

JERUZSÁLEMTŐL LUDDIG VONATON

Beszélgetés Sprinzákkal a munkáskérdésről. — Bethár előtt. — A Bar-Kochba felkelés emlékei. — Sámson és Delila völgyében. — Broze, aki Herzlt vitte szekérére. — Tokaji bortermelés Jeruzsálem mellett. — A makkabeusok otthona előtt.

Együtt utaztunk a Jeruzsálem—luddi vonalon. A vasuti kocsi tele volt turistákkal és „delegátusokkal”, akik az Ain-Charodi munkás-kongresszusra utaztak. Sprinzákat rég ismertem, hallottam szónokolni bécsi és bázeli kongresszusokon. A munkásvezér göggyével lépett mindig a pódiumra, alacsony, sovány alakja büszkén a magasba nyúlt s ha olykor a pátosz hevében a kis öklével a szószékre csapott, bár nem volt titán, érezni lehetett, hogy sok ezer ököl erejét szorítja a markában. Pedig akkor még nem sok munkástársa volt Palesztinában, a kivándorlás szinte lehetetlennek látszott és akik kikerültek, a legkeményebb viszonyokkal küzdöttek odakünn. Most mindenesetre nagyobb tömeg áll Sprinzák háta mögött, de ő maga mintha lecsendesedett volna, harciassága valahogy mosolygó bölcsességgé szelidült. A sűrű hajfürtök mintha kissé gyérebben göndörödnének, a sima homlokra néhány redő ült, csak a tekintetének tisztasága és energiája maradt a régi.

A vonat az „Émek Refaim”-ból, az Óriások völgyéből kigyózik a „Wádi-l-Ward”, a Rózsák völgye felé. Folyton változik a táj és a széles ablakok egyre újabb meg újabb panorámát mutatnak. Sprinzák az Ain-Charodi gyűlés programjáról beszél:

— Ön csodálkozik, hogy itt a föltámadó Szentföldön is lehetnek osztályellentétek, vagy osztályharc lehetőségek. De az egész építés munkája nem volna reális, ha hiányoznék belőle ez a valóság. A próféták idejében is voltak ellentétes osztályérdekek s a zsidó renaissance részesei sem angyalok. Bármilyen ideális szándékkal jön ki az, aki egy kis tőkét hoz, vállalatot létesít, szeretné befektetését minél jobban gyümölcsöztetni, a munkás pedig, aki szintén telítve van az építés ideáljaival, szeretné mégis kissé az életét megkönnyíteni. Itt az érdekellentét! Biztos, hogy ilyen ideális munkásság nincs sehol, mint Palesztinában. Másutt mindenütt a munkát szükséges rossznak tekintik, amit a lehetőség határáig csökkenteni kell, itt meg, amint eleget hallhatta, a „munka szentségéről” beszélnek állandóan. Az ide kikerült cháluc nem érzi magát munkásnak, hanem országépítőnek és nem nagyon gondol osztályérdekeivel. De viszont a munkás ideáлизmusát nem lehet kiszolgáltatni a munkaadó reális érdekeinek és a cháluc lelkesedése nem válhat malterré, mellyel olcsóbban építi fel a vállalkozó házát, gyárát. Szükség van tehát a legfegyelmeltebb szervezkedésre, amely nivellálja a munkabéreket és morális erejével kényszeríti a munkaadót a

munkás helyzetének fokozatos javítására. Hogy milyen a palesztinai munkások ideálmusa, arra a legszebb példát adták akkor, amikor néhány évvel ezelőtt a kormány a munkanélküliségre való hivatkozással vissza akarta vonni több ezer új bevándorló beutazási engedélyét, nehogy leszorítsák a munkabéreket és ekkor a palesztinai munkások egyhangúlag követelték az új chálucok bebocsátását és tiltakoztak az ilyen áron való védelem ellen. És tudja mit csináltak a mi munkásaink? Amikor amugyis csak félheti munkája volt mindenkinek, a három napot is kettőre redukálták, hogy megoszthassák a munkaalkalmat ujonnan érkezett testvéreikkel. Gondoljon csak vissza ezzel szemben arra a történelmi tényre, hogy voltak a diaszporában zsidó hitközségek, amelyek kérvényekkel ostromolták a hatóságokat, hogy ne engedjék be városukba a másunnan kiüldözött zsidókat, mert megnehezítik a megélhetésüket, vagyis konkurenciát csinálnának nekik. Ennyire alacsonyította le a zsidóság lelkét a gettó és így tisztítja meg és emeli föl Erec Jiszraél levegője.

Az ellenőr jön be. Nekem szemembe ötlük héber felírású szalagja מפקח הרכבת „*Meřakéach harakeveth*“ (Vonatfelügyelő.) Csak most veszem észre, amikor a jegyemet átadom, hogy azon is héberül olvasható „Jeruzsálem“, (persze arabul és angolul is).

— Csak ennek a csodálkozásnak volna már vége — mondja Sprinzák mosolyogva. — Bár csak ott tartanánk már végre, hogy ne essenek ámulatba, amikor héber felírásokat pillantanak meg. Ahogy senkinek se jut eszébe csodálkozni, ha Hollandiába jön és mindenütt holland felírásokkal találkozik.

— No de ez talán mégsem olyan természetes még itt — jegyeztem meg most én mosolyogva.

— Természetesnek kell lennie! — feleli Sprinzák határozottan. — Aminthogy meg kell szünnie annak a bántó csodálkozásnak is, amivel a turisták elhalmozzák a mi dolgozó kvucáinkat. Mi van azon bámulni való, hogy zsidó fiúk és lányok dolgoznak, szántanak, vetnek, aratnak? Hogy egyik-másiknak maturája, pár egyetemi semesztete vagy diplomája van? Talán külön dolog az aktacsinálás mint a malterkeverés? Nemesebb, egészségesebb, vagy boldogítóbb foglalkozás kontókat másolni a bankban, mint szőlőt ültetni a Karmel hegyén? Annak, aki dolgozik, nem jár külön hódolat, viszont kizsákmányolni, kihasználni nem engedjük se Londonban, se Jeruzsálemben. De ön adatokat szeretne tudni. Hát kérem.

— Az összes munkásokat — folytatja — egyesíti a „*Hisztadruth haklalith seř haovdim haivrim baerec Jiszrael*“. Amint a címből világosan kitűnik „a palesztinai zsidó munkások általános szervezete“ ez. Tehát ide tartoznak az összes frakciók, a legkülönbözőbb árnyalatok. Mindegyik követheti a maga termelési rendszerét, politikai meggyőződését és senki sem akarja a maga hitvallását másokra ráoktrojálni. „Jobboldali“ és „baloldali“ szociálisták szépen megférnek itt, ahol a tigris és a gödölye barátságát jövendőlték. És mit képes teremteni egy szervezet pár esztendő alatt? Első alkotása volt a „*Miszrád l'avodoth ciburijoth ubinjan*“, „Közmunkák és építések hivatala“. Ujabbán a „*Szólél-Bóné*“ (Uttörő-Építő) nevet vette fel. 1921-ben indult meg a nagyobbarányú munkásbevándorlás. A mezőgazdaság nem tudta felszívni a

tömegeket és más munkák nem voltak. És ekkor a munkások újkeletű hivatala merész elszántsággal ajánlatot tett a kormánynak, hogy elvállalja akkordban a kormány és a katonaság által tervezett új országutak és néhány vasutvonal építését. Ön már járt Nazareth és Afula, Haifa és Dzsida, Tiberiás és Cemach között. Ezeket a nagyszerű széles országutakat mind a mi chalucaink építették akkor. Olyanok, akik soha ilyen munkát nem végeztek. Képzelteri, mennyire meg voltak lepve az arabok, sőt a zsidók is, amikor egyszerre ifjú zsidó munkások lepték el mindenfelé az országutakat és héber dalok mellett törték a köveket. Akkor még a csodálkozások virágkorszakát éltük! — jegyzi meg közben tréfásan. — Csakugyan nehéz, súlyos munka ez, különösen annak, aki a klímát sem szokta meg. De a chalucok legyőztek minden nehézséget. És úgy érezték, hogy nem is bér munkát végeznek, hanem maguknak törik az utakat. Ez az a palesztinai munkás-ideáлизmus. Egyszerre csak vége szakadt az útépitésnek és akkor az egész dolgozó hadsereget új munkára kellett kivezényelni. Kezdődött a házépítkezés fellendülése, a mi embereink máról holnapra új kolóniákat, falvakat, városrészeket emeltek. Aztán jöttek a mocsárszárítási munkálatok az Emekben, az utcák betonozása Tel-Avivban, hidépítés a Jordánon stb., stb. Mindenbe bele kellett fogni: egyik munkaágról a másikra kellett dobálni az erőket. S embereink nagyszerűen alkalmazkodtak, akklimálódtak itt is, ott is. És így sikerült az egész vonalon fölöslegessé tenni a drágító közvetítést. A „Bank Hapoalim“ (Munkások bankja), melynek a Cionista Szervezet a főrezvényese, financirozza a vállalkozásokat, a „Hamásbir“ (Élelmező, Ellátó) gondoskodik a munkások minden szükségletének beszerzéséről, sőt legtöbbszörre a „Miszrád“ úgynevezett Hamásbir-pénzzel vagy utalvánnyal fizeti a munkásokat. Kitűnő valuta ez itt, mert mindent és mindenütt lehet rajta vásárolni. Szóval papírcédulákból valóságos várak épültek. A megtakarított pénzekből és elért nyereségekből tartják aztán fenn a „Kupáth Chólim“ (Betegek pénztára) betegsegélyző intézményeit és fedezik a kulturális szükségleteket, a „Vaadath hatarbuth“ a „kultur-szakosztály“ költségvetését, a munkáskönyvtárakat (Szifrijah) stb.

— És nem élesedik-e ki erősen az ellentét arab és zsidó munkások között?

— Ellenkezőleg! Fokozatosan közelednek egymáshoz. Az effendik végletekig kihasználják az arab munkást. Lehetetlen béreket adtak neki és kettő-háromnak a munkáját végeztették eggyel. Ha a zsidók által teremtett munkaalkalmakat természetesen zsidó munkások számára foglaljuk is le, ugyanakkor önkéntelenül javítjuk az arab munkás helyzetét az ő arab munkaadóinál, a mi példánkon okulva, nem engedi magát többé effendijeitől kizsákmányolni, munkaalkalmait is önkéntelenül szaporodnak és előbb-utóbb be fog következni az idő, hogy az arab munkás életnivója emelkedésével nem lesz többé a zsidó munkásnak konkurenciája, bérleszorítója, hanem közösen fogják védeni érdekeiket, amint már most is számos esetben történik.

— *Béttér!* — hallik kívülről a kalauz harsány hangja. És rajtam reflexszerűen valami hideg borzadás fut át. Ez az a *Béttér*, amely már gyermekkorunkban mint a legfantasztikusabb szörnyűségek színhelye élt képzeletünkben. Ab hó kilencedikén. Jeruzsálem elpusztulásának bőjtnapján, amikor a gyász-síralmak elsírt délelőtti

után sem szabad játszani, de még tanulni sem, mert az is öröm lehet, — a mi mesterünk felborította a chéderben a padokat és mi tanítványai valamennyien a padok deszkájának élére guggolva, ebben a fájdalmasan kényelmetlen helyzetben hallgattuk, amint a földön ülő öreg Raab bácsi síró hangon olvassa a Talmud Gittin traktátusából a pusztulás, a „Churbán“ történetét, közben fel-felzokogott és mi gyerekek mind együtt zokogtunk vele. „Kamca és Bar Kamca miatt pusztult el Jeruzsálem, egy kakas és egy tyuk miatt pusztult el Tur-Malka, egy sétakocsi rudja miatt pusztult el Bettár...”

És a „harugé Bettar“, Bettar megöltjeinek a sorsa volt a legfélelmetesebb... „Mert szokás volt Bettárban, hogy ha fiú született, cédrust ültettek, ha leány, fenyőfát és amikor megházasodtak, kivágták és abból készítették a mennyezetet. Egy napon arra vonult a Caesar lánya, eltörött a kocsija rúdja, kivágtak egy cédrust, odavitték neki. A bettarbeliek reájuk támadtak. Jelentették a Caesarnak: „Fellázdak ellened a zsidók!” S ellenük indult... Széthasította lobogó haragjában Izrael minden szaruját... Mondá Rabbi Zéra, ez a nyolcvanezer kürtös, aki bevonult Bettár városába, amikor elfoglalták és meggyilkoltak benne férfiakat, asszonyokat és csecsemőket, míg vérük megindult és beléfolyt a Nagy Tengerbe...”

És mi gyerekek láttuk ezeket a vérfolyamokat... „És a Misnában tanultuk: Hét esztendeig termékenyítették a népek szőlőkertjeiket Izrael vérével és nem kellett trágyázniok. S a Gemórában borzalommal olvastuk a vitákat. Vespasianus császár négyszázszor tízezret ölt meg Bettar városában, némelyek azt mondják, négyezerszer tízezret... Hogy élt a fantáziánkban az a háromszáznegyven véka tefilin, amit Bettar megöltjeinek fejéről összeszedtek és a kilenc köből agyvelő, amit egyetlen egy sziklán találtak. Erről szól az Irás: „Bábel lánya, te meggyalázott, üdv annak, aki visszafizeti néked, mit velünk cselekedtél, üdv annak, aki megragadja és odacsapja csecsemőidet a sziklához...” Micsoda óriási méreteken láttuk ezt a sujtott várost. „Négyszáz zsinagóga volt Bettar városában és mindegyikben négyszáz iskolamester, mindegyik négyszáz tanítvánnyal. Mikor az ellenség bevonult, a gyermekek is harcra szálltak ellenük hegyes pálcáikkal és mikor az ellenség győzött, begöngyölték őket könyvtekercseikbe és reájuk gyujtották...”

Kis arab falu fészkel itt fenn a hegy meredek lejtőjén. *Bëttër*. Fölötte és körülötte mély barlangok és sziklabércek között régi omladékok, „*Chirbet el Jahud*“, a „*Zsidók Romjai*“, hol a turisták ma is Bar-Kochba-érmeket szoktak találni. Itt állta *Bar-Kochba* és serege három és fél esztendeig a római légiók kegyetlen ostromát, akik csak a szamaritánusok árulásával foglalhatták el a várat. A *Bëttër* forrásánál talált római felirat csak arról beszél, hogy itt táboroztak a légiók, de hallgat a Bar-Kochba-felkelés letörése után véghezvitt szörnyű zsidómészárlásokról és arról is, hogy a lovagias ellenség évekig hagyta temetetlenül heverni Bettar hős védőinek holttesteit. Csak a zsidó legenda szötte a martírok fekete halotti takaróját a hősök emléke köré...

A vonat elindul az állomásról és kanyarogva folytatja útját a judeai hegyek hasadécai között. Sprinzák kissé ironikusan fordul hozzám:

— Ha turistákkal utazom, sohasem szoktam őket elmerengésükben megzavarni.

— De kérem, még nem mondott el mindent a palesztinai munkások szervezeteiről.

— Mindent? Azt hiszem, még semmit sem mondtam el! A munkásság lelke talán sehol sem olyan komplikált és differenciált, mint Palesztinában. És ez érthető is. A világ minden tájáról jönnek ide és magukkal hozzák a különböző országok legkülönbözőbb munkáscsoportjainak felfogásait, teóriáit, tapasztalatait. És nem úgy jönnek, mint Amerikába, ahol az egyetlen közös anyagi érdek olvasztókemencéjében leoldódik minden különbség. Ide eszményekkel jönnek. És mert itt kezdésben, vajadásban van még minden, nagy tere nyílik a kísérletezéseknek, új gazdasági formák és rendszerek kipróbálásának, új elméletek kiépítésének. És mi sem áll távolabb a vezetőktől, mint a munkásság mechanizálása. Hadd élje ki magát mindegyik abban az életformában, amely az ő egyéniségének legjobban felel meg. Akarsz élni és dolgozni magadnak? Itt a „*Mósáv óvdim*“. Akarsz élni és dolgozni kis közösségben? Itt a „*kvuca!*“ Le akarsz mondani teljesen a magántulajdonról? Itt a „*gdud*“. Akartok tizen-huszan összeállni és akkordban munkát vállalni, hogy senki se legyen fölöttetek? Tessék. Akartok kis kooperatív iparműhelyt létesíteni a szociális termelés alapján? Lehet. Természetes, hogy ezek a keresések és kísérletezések még igen sok lemondásba, áldozatba, verejtékbe kerülnek. De miért kellene valami merev uniformisos dolognak kialakulnia itt, ahol ezer évekkel ezelőtt ismerték a differenciáltságot, a küzdést, a keresést, a magakutatás szépségét? A mai munkásszervezetek is különböző utakon járhatnak. A „*Hisztadruth hapoalim hachaklaim*“ (Földmunkások szervezete) pl. a földművelésben látja a természettől elszakadt zsidóság megújítását, a normális népelet fundamentumát és ennek az ideálnak vetne alá mindent. De ennek kebelén belül is vannak különféle árnyalatok, az egyéni földművesek hivei és a közös kvucagazdálkodás fanatikusai. És világnézeti és műveltségi különbségek. Más a Berlinből és Prágából, Buber és Blau-Weisz ideológiájával jött chaluc és más a lengyel- és oroszországi „*poale Cijon*“ és a „*Bund*“ pionérja. Hadd élje ki magát az is, akinél a föld után való sóvárgás csak poézis és filozófia és az is, aki olyan szerelmese a földnek, hogy többre becsülné, ha Bialik vagy Csernichovsky néhány hétig szántana-vetne, mint a két nagy poéta egész életének halhatatlan költészetét... Ön volt Kfár Giladiban, ugye, ott maguk között akartak lenni a hősök, hagibórim...

— Tessék csak kinézni — szól a baloldali szomszédom kedvesen és kéréstelenül — éppen szemben látszik most „*Sámson barlangja*“.

— Hol vagyunk? — kérdem.

— A Náchál Szórékban.

Lenézek a kiszáradt patak medrébe. Itt járt Sámson Delilával. És talán valóban ott abban a barlangban altatta el térdein Delila, hogy elárulja a filiszteusoknak. Bar-Kochba, Simson hagibor, filiszteusok, rómaiak. Új és régi hősök. Minden állomás egy darab történelem. „*Artuf*“. *Beth-Semes*. Ide hozták vissza a sujtott filiszteusok az elhurcolt frigyládát. Asdódba, Dágon templomába vitték előbb, de reggelre ott találták a haltestű bálványt szétzúzódva a földre hullva az Ur frigyládája előtt. Az egész világon porba hullottak a bálványok, ahol a Judeából hozott frigyláda megjelent.

Haifa—Aco út a Haifa Bay Development Co. terve szerint

A curdani malom mocsara

Legeltetés és fűkaszás Ajn Charod mellett

Zsidó pásztorleány

Jemeni leány

Czorea és Estaol, hol „az Ur szelleme kezdé nyugtalanítani Sámson”, hogy harcra induljon a filiszteusok ellen, ma két kis arab falu itt, *Czara és Eswa*. De egy negyed-óránnyira az állomástól, *Artuf* magaslatán, újra zsidó szántóvetők vetették meg a lábukat, kik olykor bemennek Jeruzsálembe és a Theatron Cijonban hallgatják „*Sámson és Delila*” operáját héberül és régi idők romantikájában látják azt a darab földet, melyen most verejtékkal dolgoznak.

— Érdekes története van ennek az Artuf kolóniának — szövi tovább a diskurzust baloldali szomszédom, egy kolónista formájú öreg úr, mialatt érdes kezével egy boros kulacsot bont föl. — Misszionáriusok alapították és idecsalogatták az Oroszországból és Romániából érkező bevándorlókat, akik persze mit sem sejtettek. A gyerekeikre pályáztak a misszionáriusok, akik ingyen iskolákat is állítottak föl. Ahogy a kolonisták tisztába jöttek a helyzettel, azonnal otthagytak mindent és kimenekültek a csapdából. Tíz-tizenkét év múlva aztán bolgár zsidók szerezték meg a földet. De tessék megkóstolni a boromat — kínál meg egyszerű paraszti közvetlenséggel.

— Előbb ismerjük egymást legalább.

— Én *Broze* vagyok, akiről Herzl megemlékezik naplójában. Második kötet, 227-ik oldal — teszi hozzá büszkén.

— Megszorítom az öreg kolonista kezét. „*Der wackere junge Mensch*” — írja róla Herzl, de ennek már huszónhét éve, — négy-öt évvel ezelőtt kezdte a végtelenül sivár és terméketlen Mocah megművelését és már látja kemény munkájának gyümölcsét, már kezd aratni. Éjjeleken át örködni kellett, hogy a sakálok meg ne dézsmálják szőlőgerezdeket, pedig akkor még sok volt a hiéna ezen a vidéken és ha egyszer véletlenül elalszik, az életével játszik. „*Wann ward ein Boden heldenmütiger erobert?*”

— Gyönyörű volt, meséli, amikor Jeruzsálemből magammal hoztam kocsimon Herzlt, Wolfsohnt és Bodenheimert. Már ekkor egész Jeruzsálem tudta, hogy délelőtt sátrában fogadta Herzlt a német császár. És messiási időkről susogtak mindenfelé. És én is úgy éreztem, mintha a messiást vinném szekeremen. Az egész uton Jeruzsálemtől Mocáig nem beszélt Herzl semmit, elmélyedve ült és gyönyörködött a tájban. Egyszer mégis megszólalt Wolfsohnhoz fordulva: „Micsoda drágakövet lehetne ebből a Jeruzsálemből faragni! Szebbet mint Róma!” És mikor kiérkeztünk szerény kis tanyámra, töviről-hegyire megnézett mindent. Minden apróság érdekelte. Estefelé kimentünk a dombra, az én telkemhez tartozott, Herzl egy fiatal ciprust ültetett, Wolfsohn meg egy kis datolyapálmát. Még most is fáj a szívem, hogy a háborúban elpusztították mind a kettőt. Milyen szépen nőtt és fejlődött Herzl ciprusza! ... Miért telik öröme az emberi állatnak abban, hogy kitépje, amit más ültetett?

Megkóstolom *Broze* borát. De csakhamar előkerül a kolonista tarsolyából egy másik üveg is.

— Ezt kóstolja meg! De nézze meg előbb a jelzését. Látja? טיף טוקאי Tudja mit jelent ez? „*Tip Tokaj*”. Valódi tokaji típus ez Palesztinába átültetve. Itt is fényesen beválik.

Sorban megkínálja a velünk utazó chálucokat is.

— De aztán dalolni! — teszi hozzá fiatalos jókedvvel.

Dalra nem kell itt soká nógatni az ifjúságot. Mindjárt rá is zendítenek arra a tréfás, évődő, párbeszédes héber népdalra, amely ezer értekezésnél jobban világít bele a „balbatis” kolonista és a nincstelen cháluc közötti viszonyba. A kvissen követ törő szegénylegény megállítja a tejeskannával arra haladó kolónista leányt:

- *Adj innom a tejedből,
Szomjas vagyok lelke!”*
— *„Dehogyan adok tejedből,
Nem chálucnak fejtem!”*
— *„Tel-Avivban lakom én,
Van kis házam, kertem!”*
— *„Adok, drágám, adok én,
Hiszen neked fejtem!”*

Sprinzákat valami bizalmas tanácskozássra hívják a másik kocsiba. Megüresedett helyét egy fiatalember foglalja el. Bemutatkozik. Egy jeruzsálemi leányiskola tanítója. És mindjárt kérdéssel fordul hozzám: Mi a véleményem Avigdor Hameiri-Feuerstein költészetéről? És szeretné tudni, mennyire gyökerezik az ő héber poézise a korabeli magyar költészetben? De az esztétikai fejtegetéseket félbeszakítja az öreg Broze.

— Az ott „Kfar Urija”, ott meg „Chulda” — mutatja. — Nem nagy kolóniák, de mégis pontok, ahol zsidók vernek gyökeret. Arra balra van „Nész Cijona”, nem messze „Rechobot” és „Ekron”. Pontok, pontok. De mennyit kell még dolgozni, hogy zsidó földeken át menjen a vasút Jeruzsálemtől Jaffáig és Jaffától Hajfáig! Látja amott a kopár mezőn azokat a sárból összetákoltsátrakat? Egy arab falu ez. És mellette milyen szépen virul Ekron olajfáligete. Pedig nem valami ősi gazdászok gazdálkodnak ott. Ismerek egy ekroni kolonistát, Deutsch Dávid a neve, rabbi volt évtizedekig valahol Magyarországon és a legrövidebb idő alatt a legjobb gazdák egyike lett. Csak akarni kell.

Erős berregés zúg be az ablakon. Fölnézünk. A levegőben repülőgépek raja kering. „Avirón! Avirón!” ujjong az ablakon mélyen kihajló kis fiucska, akit az apja kemény kézzel visszaránt.

— *Er Ramele!* — kiáltja a kalauz.

— Látja, itt még alig lakik zsidó. Pedig szép és gazdag város. És ott jobbra azon a magaslaton vannak a chasmonaeusok sírjai. Hatalmas oszlopaik valamikor ellát-szottak messze a tengerre... Ott van Modaith, a makkabeusok szülőhelye, erre jártak Matitjáhu és fiai és gyűjtötték a sereget Judea felszabadítására.

— Mindjárt Luddban leszünk — mondja a tanító. — És ott is alig lakik zsidó. Pedig szerepel a Bibliában, a Talmudban. „Chachmé Ludd” (Ludd bölcsei) és „Tagré Ludd” (Ludd kereskedői) nagy hirnevet szereztek a városnak már évezredek előtt. És mártirjai is, Popus, Lulianus, akik nem akartak a bálvány előtt meghajolni, még a római vezér palotájának rejtékében sem... Bizony sok itt még a felszabadítani való Erec Jisraelben!

DÁVID TIDHÁR JERUZSÁLEMI RENDŐRKAPITÁNY

Tidhár kapitány héber riportja. — „Bűnözők és bűnök Izrael földjén.“ — Az öreg bűnbánó. — A yemeni védekezése. — Arab kihallgatás. — Jeruzsálem lakossága. — A megfordított hozomány. — A jomkipuri tolvaj és a rabbi. — A „Mopsz“ és a fellachok.

Sokan beszéltek, rajongtak nekem róla Jeruzsálemben. Ő az új város rendjének, biztonságának őre. „*Möfakéach hamistara sel hair hachadasa bi'Jerusolajim.*“ A bokharai negyedben elloptak egy kecskét. Tud-e már róla Tidhár? Egy yemenitának elvitték a párnáját. Majd kikutatja Tidhár. Amíg Tidhár a helyén van, mindenki nyugodtan aludhat, még ha véletlenül nyitva hagyták is az ajtót. És mert Tidhár Palesztinában született és arab gyerekek voltak első játszópajtásai, megérteti magát az arabokkal is, akik szeretik és félnek tőle. Tidhár szörmentén, nyereg nélkül üli meg a lovat, akárcsak a büszke beduin és úgy vágat vele hegyen-völgyön, sivatagon keresztül, hogy utóléri még a széllal versenyző lovas tolvajt is. Csodás merészséggel követi a nyomokat a legvadabb arab falvakba egyedül. Sokszor valóságos Sherlock Holmesi feladatot kell megoldania. Sokszor meg veszedelmes guerilla-harcok közepette kell végeznie azt a tisztító munkát, mellyel Tidhár a zsidó odaadás és önfeláldozás szimbolikus hőse lett. Semmi sem imponál jobban az arabnak, mint a személyes bátorság és ezért Tidhár a legimponálóbb jelenségek egyike a palesztinai arabok szemében. És Tidhár mindent lát, mindent észrevesz. Megérzi a legkisebb megmozdulást és leszereli, mielőtt még az akarat tette lett. Egyszer láttam őt a jaffai úton át száguldani. Ez Tidhár — mutatta Haméiri — Tidhár az ő híres lován, az „Abir“-en. „Abir“ a telivér neve „*Hatalmas*“. Kismó kén hu. Amilyen a neve, olyan is. Most arra tart a „Száz Kapu“ felé és egy perc múlva künn terem a „Talpijoth“ magaslatain az új negyedet inspiciálva. Egyszer, mikor Tidhár az utcán valahol a „Beth Am“ előtt lóháton hallgatta az egyik rendőr héber riportját, véletlenül arra haladtam Klausnerrel. A chasmonaeusok történetírója megdöbbenve állt meg és mikor Tidhár héberül adta a további utasításokat, Klausner szemei megteltek könnyekkel: „A makkabeusok korának föltámadását látom — mondotta meghatottan. — Boldog vagyok, hogy ezt megéltem.“

Tidhárnak Jeruzsálem a székhelye, de „kutatásai“ elviszik őt mindenfelé keresztül-kasul egész Palesztinán át. Én a Kármelen beszéltem vele először. Főnt ültem a magas terrászon, amely megnyitja a szomjuzó szemnek a Földközi-tenger végtelenségét. Magányosan elmerengve néztem lent a mélységekben a pálmák sorain átcsillogó csodálatos kékséget és még órákig szerettem volna így magányosan ülni,

nézni és csodálni, — amikor hirtelen elém lépett egy fiatalember könyvvel a kezében és szerényen bocsánatot kérve, bemutatkozott: — Szlicha, Adoni, s'mi Tidhár.

— Tidhár, a rendőrkapitány? — kértem meglepődve. Így civilben, szürkén, az „Abir” nélkül nem ismertem volna reá a daliás alakra, akit Jeruzsálemben nem egyszer láttam végigvágatni az utcák kemény kövezetén.

— Nem mint hatóság mutatkozom be ezuttal — feleli Tidhár mosolyogva — hanem mint szerző. Át akarom adni egy dedikált tiszteletpéldányát épp most megjelent könyvemnek. Azt hiszem, érdekelni fogja.

Átveszem, megköszönöm és megnézem a címlapját: „*Chótim vachataim b'Erec Jisrael*.” (Bűnözők és bűnök Izrael országában). És alatta Mózes ötödik könyvéből vett motto: „És irtsd ki a gonoszt kebeledből.” Első pillanatra kellemetlenül megdöbbsent a hangos cím. Azt hiszem, holmi leleplező irat, pamflet, amely itt is már burjánozni kezd, mint a termőföldön a pipacs, gabona között a konkoly. És Tidhár nem volna civilben is rendőr, ha ki nem nyomozta volna azonnal arcomon az idegenkedést. Siet tehát megnyugtatni:

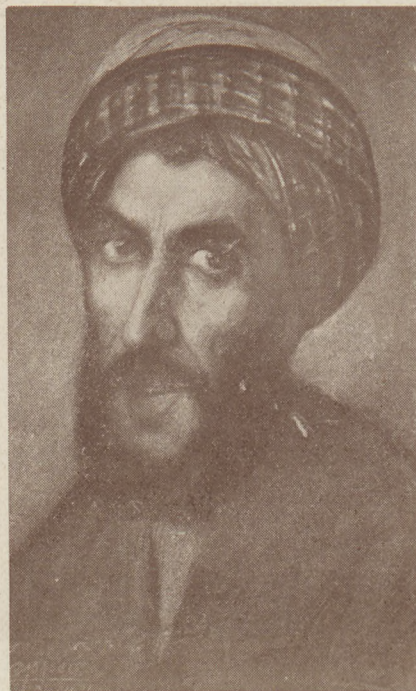
— Nem valami szenzációk. Csendes kis esetek az én praxisomból. Naplójegyzetek.

— És zsidó bűnözőkről van szó?

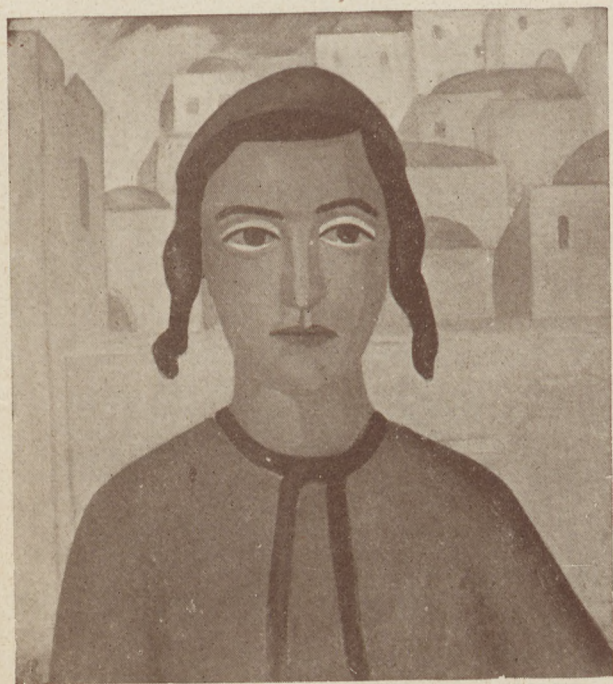
— Nem. Vegyesekről. Persze zsidókról is. Nincs ezen semmi restelni való. A zsidó is ember és már a Biblia mondja: „nincs ember a földön, aki csak jót cselekszik és sohasem vétkezik.” Egészen véve meg lehetünk elégedve a palesztinai zsidók kriminalitásával. A börtönlakóknak nagyon elenyésző kis percentje zsidó. Zsidó tolvaj „professzionista” egyáltalában nem akadt még. Itt-ott előfordul, egy éhező szegény eltulajdonít egy kis élelmiszert, egy szomszéd cháluc elsajátít egy könyvet — ez az egész. Vannak aztán oly kedvesen tipikus esetek, amilyenek csakis zsidóval történhetnek meg. Ilyen mindjárt az első feljegyzés könyvemben. Egy öreg pogácsaárus zsidó kis viskóban lakott évi két fontért. Elérkezett a mucharam, mikor egész évre ki kell fizetni a házbért, de bizony nem volt egy fél piasztere sem. Ugyanabban az udvarban lakott egy öreg asszony, aki mindig vásárolni szokott nála pogácsákat és az öreg nem egyszer látta, amint kivette szekrényéből vörös kendőbe csavart pénzt. A háziúr utolsó üzenetet küld, ha az öreg ma estig nem fizeti meg a két fontot, kiteszi a holmiját az utcára. Az öreg asszony el szokott menni minden délután a szent falhoz minchát imádkozni. Most is elindult és ekkor az öreg behatolt a szobájába, kinyitotta a szekrényét, megtalálta a kincses kendőt. Megolvassa a pénzt, 300 piaszter, neki csak 200 piaszter kell házbérre, visszaolvas százat a kendőbe. De nem tud elszakadni bűne színhelyétől, megáll a nyitott szekrény előtt és zokogni kezd, mellét verdesve „osamnu, bogadnu...” Így találta az öregasszony, amikor visszatért a Nyugati Faltól. Meglepetés, sikoltozás, az udvar összefut. Rendőr jön, bekiséri az öregot, aki az egész uton csak ismételteti a bibliai idézetet: „Ha pedig találva megtaláltatik kezében a lopás...” Így hozták elém. Megtörve, sírva tárta föl szomorú helyzetét. Tanuk jöttek hitet tenni az öreg becsületessége mellett. Mégis bíróság elé kellett állítani, ahol két havi fogházra ítélték. Legalább addig volt lakása és ellátása.

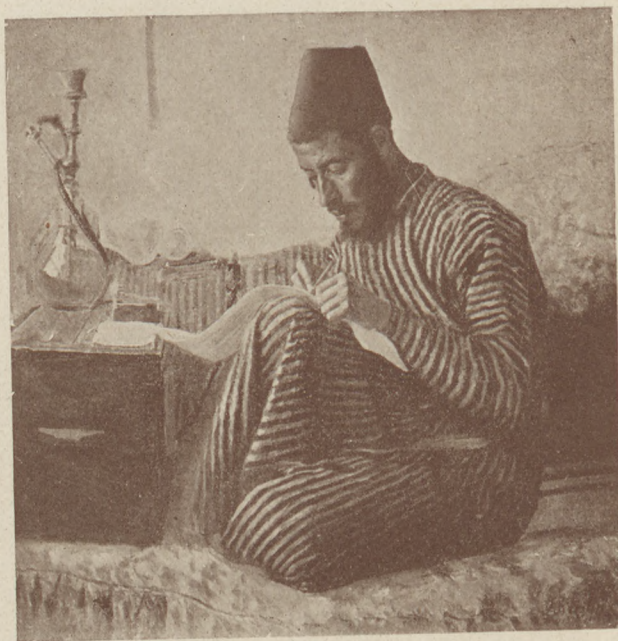
Tepper: Arab ifjú

Tepper: Perzsa zsidó

Schlesinger: Jemenita fiú

Jemeni tóráiró

Jeruzsálemi típusok

A Karmel alatt

Haifa látképe

— Ha ilyenek a zsidó bűnök a Szentföldön...

— No, nem mind ilyenek. Különbséget kell tenni származás és foglalkozás szerint. Az *askenázok*, akik részben Németországból (*Askenáz*) és egyéb német nyelvet vagy német zsargont beszélő területekről vándoroltak be, ha kereskedők vagy iparosok, leginkább magánjogi természetű esetek miatt kerülnek a „zsidó békebíróság”, vagy a rabbiság ítélőszéke elé. Az askenáz származású *földmives*, aki minden küzdésre, lemondásra elszántan, az ősi föld felvirágoztatásának ideáljával jön ide, nem tud az analfabéta fellach életnívójára süllyedni, a zsidó paraszt iskoláztatja gyermekét, hogy művelt paraszt legyen belőle és ha a legszűkebbre szorítja is igényeit, az évezredek óta elhanyagolt föld sokszor ezt a legszűkebbet sem adja ki. Az „ikar” tehát sokszor eladósodik. Ha az ikar a rendőrségre kerül, adósság miatt történik, magánadósság vagy az „oser”, a „tized” be nem szolgáltatása miatt. A *jesivák* tanulói, ifjak és öregek, kik egész életüket a Talmudnak szentelik, el vannak merülve az ő külön világukba, ha baj van valamelyikükkel, legtöbbször házbérhátralékok, vagy házassági ügyek azok, miket a rabbi vagy választott bíróság intéz el. Az askenáz *munkás*, *tanító*, *tisztviselő*, akiknek lelkét a nagy nemzeti eszme fűti, különböző szociálista tanok hívei, de valamenyen a nemzeti becsület kérdésének tekintik, hogy maguk is örködjének a rend fenntartásán. Persze előfordul aztán, hogy kijönnek egyes kalandorok is, akik csalással, lopással adnak dolgot a rendőrségnek. A *szezárdok*, kikhez nemcsak a Szezáradból, Spanyolországból bevándoroltakat, hanem mindazokat sorozzuk, akiknek az anyanyelve nem volt német vagy jidis, különböző típusuk: *Bennszülöttek*, munkások, akiknek lelkében még él a régi spanyol büszkeség, az ősi grandezza elveszett, de ma is gögősek, kissé túlfűtött temperamentumuk, fiataljaik könnyen hajlanak verekezésre, erőszakoskodásra. *Aleppoiak*, *sziriaiak*, *káldeusok*, akik ötven évvel ezelőtt kezdtek bevándorolni Jeruzsálembe, ahol külön negyedben laknak, elparasztosodott fanatikusok, ők az egyetlenek, akik között alkoholisták is találhatók és ennek megfelelően még szurkálások is előfordulnak náluk. *Perzsiak* nyugodt természetűek, köztük bűnözés alig fordul elő. Szintúgy az *afrikaiak* közt sem, akik már háromszáz évvel ezelőtt kezdték a bevándorlást, hatalmas fizikumu munkások, babonások és csendesek. *Babyloniak* és *kurdok*, akik három-négy évtized óta szivárognak be Palesztinába, az egyetlenek, akik között analfabéták akadnak és ennek folytán kisebb kihágások is. *Spanyolok*, az igazi hispániai szezárdok, akik még most is spanyolul beszélnek, a zsidóság nemeseinek érzik magukat, előkelő magatartásuk, szép, derék szál emberek, köztük sok tudós, rabbi, chacham. Igazi spanyolok alig fordulnak elő a bűnözők lajstromán. Épp úgy a *bokhariai* sem, kik harminc év előtt kezdtek bevándorolni és a legszebb negyedet alapították Jeruzsálemben, ahol a leggazdagabb osztálynak tartják ma is, pedig a háború alaposan tönkretette őket is. A Délarábiából jött *yemeniták* legtöbbször ötvösök, üstfoltozók, az üldözések nagyon meggyengítették testi erejüket, mégis a legnehezebb ipari és földmunkákra vállalkoznak, köztük is ritka a bűnöző, mégis előfordul itt-ott kisebb lopás és ilyenkor minden írástudásukkal próbálkoznak védekezni. Egyszer egy yemenitát rajtacsípett egy szőlőkert gazdája, amint kosarát telerakta frissen szakított szőlőfürtökkel. Elém hozta. Megszólítom:

— Mondd csak yemenita barátom, hogyan szabad megszegni a Tóra nyílt tilalmát: „*Ne lopj!*?”

— De írva van — feleli rögtönözve a yemenita — „*Ha bemégy felebarátod szőlőjébe, ehetsz*”...

— De folytatása — vágom vissza — hogy „*edényedbe azonban ne tégy*.”

— Írva van: „edényedbe” — replikáz a yemenita — ez a kosár pedig nem az enyém, egyáltalában nem az enyém.

Persze, sem ez az okoskodás, sem a szőlőkert gazdájának utólagos megbocsátása nem mentette meg a yemenitát a két heti fogháztól. Egy arab védekezése már nem árul el annyi tudományt. Egyszer Achva és Rechovoth között inspicáltam, amikor belém ütközött egy arab cigány, kezében főző primus, lábán női selyem harisnya. „Mi ez?” — kértem tőle. „Ajándék a feleségemnek — feleli. — A városban vettem.” Rögtön tisztában voltam a helyzettel. Beinvitáltam egy kis körsétára. Néhány perc múlva jött egy asszony, aki az ellopott primust és harisnyát kereste. Az arab így védekezett a bíróságnál: Szegény ember vagyok, az Omár mecsetben háltam, reggel hazaindultam falumba, hideg volt, föl akartam melegedni egy cigaretta füstjénél, de nem volt gyufám, hogy rágyujthassak, egyszerre csak látom, hogy zsidó konyha előtt állok, gondoltam, a zsidó konyhában biztosan lesz gyufa, félretoltam a zárat és benyitottam, csakugyan volt ott gyufa, ekkor megláttam a főző primust, gondoltam, ez is melegít, hát magamhoz vettem, aztán láttam ott egy pár harisnyát, gondoltam az is melegítheti a lábamat, hát felvettem; gondolja meg bíró uram, milyen hideg volt akkor reggel! Az volt a szándékom, hogy majd kissé megmelegszen, aztán mindent visszaadok és ekkor jött az effendi — ujjával reám mutatott — és elfogott. Persze ez az effendi nem tudhatta, mi van az én szívem rejtekében...

Ilyen vádlottal aztán nehéz boldogulni. A falusi arabok 90 százaléka teljesen analfabéta, se írni, se olvasni, sem számolni nem tud. Az arab fellachok kihallgatása általában a legkomikusabb jelenetekkel tarkállik. Chaszán Ibn Kozem megjelenik irodámban dagadt fejjel, véres homlokkal. Kalil Ahmed és felesége Fatmah és két fia, Ahmed és Muhamed véresre verték minden ok nélkül. „Mi a neved és hány éves vagy?” — kértem. — „Nevem Chaszán Ibn Kozem, uram, Allah tegye hosszúvá éveidet és az én éveimet, ird uram, ahogy tetszik: harminc, negyven, ötven, mit tudom én?” — „És mi a panaszod?” — „Uram, bíró uram, én a szegény fellach eladtam szomszédomnak, Kalil Ahmednek egy bárányt, távol legyen tőled, két medzsidiáért, lefizetett nekem ez a szomszédom készpénzben egy és fél medzsidiát és ma kellett volna fizetnie még egy fél medzsidiát. Mikor elmentem a fél medzsidiáért, rámtámadt ő és felesége és két fia és szandálokkal — távol legyen tőled — vertek-ütöttek. A te szolgád szegény ember és ki pörölheti a pörömet, hacsak nem Allah és te. Könyörögtem a gonoszoknak, elengedem az adósságot, csak hagyjanak, de ők tovább vertek-ütöttek irgalom nélkül.” Megkértem a megjelent vádlott nevét és korát. „Nevem Kalil Ahmed — feleli — érted uram? Mikor még kicsiny voltam, apám nem mondotta meg nekem, hány éves vagyok, amióta ismerem magam, így vagyok, az emberek azt mondják, hogy negyvenöt vagy ötven éves vagyok, én nem tudom, így ismerem magam

már husz év óta." — „Miért verted meg Chaszán Ibn Kozemet?" — „Hazugság, uram. A hazugságot és a tagadást nem teremtette más, mint ő és a Sátán." — Előveszem az asszonyt. „En, uram? a nevem Fatma, Muhmed lánya. Hány éves vagyok? Talán huszonöt, több nem." — „Mi történt urad s Chaszán között?" — Nem láttam, nem néztem, trágját raktam a tűzre és lepényt sütöttem, nem láttam, nem tudok semmit." — Ki az öregebb két fiad közül, Ahmed vagy Muhmed?" — „Ahmed az öregebb, huszonhét éves az ősz." Előszólítom. — „Nevem Ahmed ibn Chalil Ahmed, hány éves vagyok? ird: harminc, így mondotta anyám." — „Miért vertétek meg Chaszánt?" — „En, fenséges bíró uram, én legeltettem a juhnyáját, nem ütöttem, nem láttam." En Muhmedhez: — „És ha bebizonyítom, hogy te is ütötted?" — „En? Akkor változzak át azonnal kutyává és érdemeljek negyven szandálütést, hogyha hazugságot beszélek. Nem volna szégyen az én bajuszomra, uram?" A végén kibékültek és a legjobb barátságban mentek haza együtt.

Vannak aztán kevésbé kedélyes esetek is. Rablás, gyilkosság, gyujtogatás, vérbosszú. Sokszor bibliai jelenetek játszódnak le a rendőrség előtt. Két feleség harca, amikor a meddő megmérgezi a másiknak gyermekét, nehogy azt jobban szeresse a férje. Vagy a virtusszámba menő leányrablás, bosszú és kibékülés egészen úgy, ahogy az a Bírák könyvében olvasható. És esetek, milyenek Európában egyáltalában nem fordulhatnak elő. Az araboknál, de még a yemeni, aleppoi és kaldeai zsidóknál is, ép úgy mint a Biblia korában, ma is *a leány apja nem ad, hanem kap hozományt a vőlegénytől*. A gazdag apa ékszereket vesz érte menyasszonyleányának, a szegény apa pedig egyszerűen magának tartja meg a pénzt. A férfi nem látja a menyasszonyát, csak a lakodalom előtt, ahogy Ábrahám sem látta előbb Sárát. Valamelyik női rokon ítélete alapján történik a döntés a megkérésről és a hozomány nagyságáról egyaránt. Egy furfangos arabnak híres szép leánya volt, akire négy kérőtől vett föl dús hozományt, aztán meg akart szökni, de lefűleltük és hat hónapot kapott.

— A zsidók kriminalitásáról szeretnék még valamit hallani — szakítom félbe.

— Súlyos eset itt is előfordul, ha esztendő alatt csak egyszer is. 1921-ben egy yemenita kiment Amerikába; mikor visszajött Jeruzsálembe, megtudta, hogy felesége hűtlen lett hozzá. A rabbiság kimondotta a válást, de az asszony csak nagy összeg ellenében akarta a válólevelet elfogadni. A yemenita feldühödött, hazarohant, felgyujtott mindent, aztán a felesége rokonaihoz futott, ott leöntötte magát naftával, magára gyujtotta és elégett, mint egy ősi tüzáldozat.

— De hogy derüesebb esetet is elmondjak, egyszer Kol-Nidre estéjén egy fellach jomkipuri fehér ruhát és talliszt öltött, hogy a zsidó negyedben szabadon járhasson és lophasson. Ki a leggazdagabb? — gondolta — ha náluk a sejk, a zsidóknál a rabbi. Belopózott a lakásába, kinyitotta a szekrényt, az egyik fiókban írott talmudmagyarázatok voltak, a másikon néhány font, a rabbi talmudmagyarázataihoz nem nyult hozzá, de a fontokat elvitte. Egy asszony meglátta, tolvajt kiáltott, de a tolvaj elmenekült. Jom-kipur este felkeresett hivatalomban a rabbi és kért, ne indítsak kutatást az ügyben. „Jom-kipur volt ma, a bűnbocsátnak napja, mikor kegyelmet kértünk égi Atyánktól, én megbocsátottam a tolvajnak, hagyd nála, kérlek, amit elvitt . . ."

A fellach azonban belejött a lopásgyakorlatba és más esetből mégis csak hurokra került. De Ön zsidó kriminalitásról akar hallani és nem fellachéről. — Egy téli este, mikor a Talmud-Tóra-gyerekek nagy zshivajjal hagyják el az iskolát, hogy az utcán minél előbb rágyujtsanak a tiltott cigarettára, Jenkele észreveszi, hogy ellopták a cigarettáját. Szomszédját, a kis Iciklt gyanúsítja, összevesznek, hajbakapnak és pár pillanat múlva mind a ketten a sárban hevernek és mellettük a bepiszkított Talmud-foliánsok. De a gyerekek is tudják, hogy Mea Shearimban van rendőrség, odasietnek tehát, mögöttük egy egész gyereksereggel, két pártra oszolva. Nekem kellett meghozni az ítéletet:

— Mindenekelőtt tisztítsátok meg gyerekek a szent Talmudokat a sártól, amit reájuk freccsentettetek, aztán nem fogtok elmenni innen addig — amíg meg nem mossátok egymást...

De hogy nagyobb gyerekekről és kissé komolyabb esetekről beszéljek, itt vannak, illetve itt voltak a *Mopszok*. Tudja ön, mit jelent a *Mopsz*? מופס „Miflegeth Poalim Szocialisztim”, Szocialista munkások pártja. De nem szocialisták voltak, hanem kommunisták, az orosz szovjet küldte ide, mint mindenfelé Európába is, kísérletezni és ismert minta szerint a munkások szervezetét megbontani. Először Mopsze מופסע volt a neve és az utolsó betű מ-*et* jelentett, zsidót, de aztán elhatározták, hogy eltörlik a zsidó kezdőbetűt, mert ők nem ismernek különbséget zsidó és nem zsidó között. Nekik a fellach épp úgy testvérük, mint a zsidó. 1921-ben tűntek fel először, de észrevettük őket és szabadjegyet kaptak haza Oroszországba, hogy többé vissza ne jöjjenek. De egy év múlva szakállt növesztve és új neveket felvéve ismét megjelentek a láthatáron. Egyszer éjjel jelentették nekem, hogy egy fiatalember vörös plakátokat ragasztott ki Mea Shearim falaira, gyalázkodik a kormány ellen, szidják a munkásszervezetet és a fellach elvtársakkal való közös harcra tüzelnek a kapitalizmus ellen. A ragasztó folyadék földrehullott cseppjei után haladva kinyomoztam a „Mopsz” lakását, elfogtam és bezártam az ideiglenes fogdába, az ott levő tizenöt fellach fogoly közé. Mikor néhány nap múlva inspiciáltam, az ifjú kommunista sírva könyörgött, ne hagyjam ott, nem bírja ki a fellachok beszédjét és bűzét.

— De hiszen a proklamációd szerint, ezek a te testvéreid és elvtársaid, hiszen velük akarsz harcra szövetkezni!

Még két hónapig ott hagytuk a Mopszot „elvtársai” között, aztán garanciák ellenében, hogy soha többé Palesztinába vissza nem tér, áttettük a tengeren túlra.

— De tessék átlapozgatni a könyvemet, talál benne még sok érdekeset...

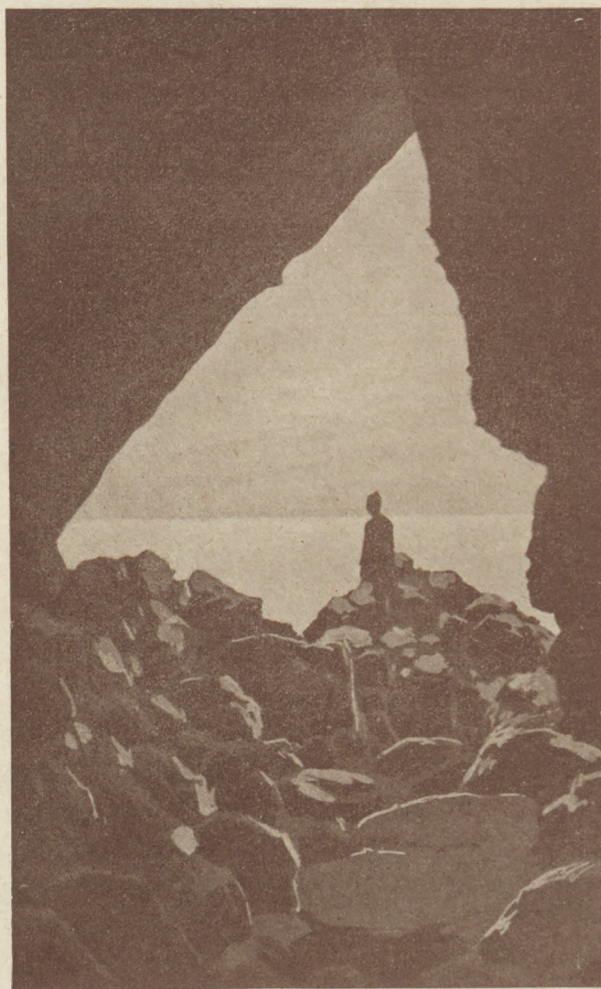
Egy rendőr közeledik fegyelmezett hivatalos léptekkel. Bizonyára valami jelenteni valója van. Tidhár meleg kézszorítással búcsút vesz tőlem. Aztán szalutálva fogadja az érkező rendőr köszöntését. „Salóm! Salóm!” És héberül folyik a jelentés és az utasítás. És én szinte úgy járok, mint Klausner, akinek könnyel teltek meg a szemei... Milyen csodálatosan is hangzik, mikor Élijáhu hegyén, itt a Karmelen, két rendőr így köszönti egymást: Salóm! Salóm! Béke! Béke!...

Caesarea romjai. Ben-Dov (Jeruzsálem) felvételei

Az Arnonpatak beömlése a Holttengerbe

Szodomai sóbarlang a Holttenger partján

אופרה ארץ-ישראלית

"ריגולטו"

(שלוש מערכות וארבע תמונות)
בהנחת המנצח מ. מ. גולניקין
המוסיקה מאת ז. ורדי
המסמס מאת פ. מ. סיאנע
הדרום, עברי כאמ' נ. פרידמן.

השחקנים:

הרוכס די מנסואה — האי ג. וידוני (שילור)
דיגוליוס, דין חצר הרוכס — האי חר' בלה (בריסון)
גילדה, בתו של דיגוליוס — הנב' פ. ססט (סופרנו)
ספרפצ'ילה, שורר — האי קנר (בס-בריסון)
מרלנה, אחותו — הנב' מאהרב (סופרנו)
גרף די צ'פרנו }
מרולו } האי י. כץ (בריסון)
בורסה } האי אינשטיין (בריסון)
אשת הגרף די צ'פרנו — הנב' X (סופרנו)
מינסורה — האי קנר (בס-בריסון)
נייאכנה, אישתו של גילדה הנב' וידוני (סופרנו)
אירחים, משרתים, מסמס החצר.
הזמן — האמת הסב עשרה המקום — העיר מנסואה.
הרקיעות והתלכישות לפי התכונות והציורים
של הסהנרס פ. קירנברג.
הרקיעות נעשו בבית ספר "בצלאל"
התלכישות נעשו ע"י הנב' לייברסקי.
קונצרטמיסטר די התזמרת — האי רבינוביץ
קונצרטמיסטר די הפסנתר — הנב' גרשקוביץ
מסדר הבימה — האי ד. שינדר
הלחשן — האי וסטרכן

ז. ורדי

A palesztinai héber opera „Opera Erec-Jisraelith“
Rigoletto-szinlapja a héber szereposztással,
lent Verdi arcképe

Avigdor Hameiri,
Az Ember Tragédiájának héber fordítója

Sydney Sil (keresztény angol)
a „Jeruzsálem“ zeneiskola igazgatója,
kitűnően beszél és ír héberül

SOVUOTH JERUZSÁLEMBEN

Ünnepköszöntés a Kothél-Maaravi előtt. — Ussiskin a Szent Falnál. — A Churva templomában. — Bukharai és yemeni virrasztók között. — Cion árváinak házában. — Chálucok énekei. — Tea Ussiskinnél. — Sir Herbert Sámuelné és a péntekesti gyertyagyújtás. — „Okos és értelmes nép“-e a zsidó? — A gáluth második ünnepnapja. — Az egyesítő Jeruzsálem. — Keren Hajeszod film a „Teatron-Cion“-ban.

1926. május.

Lombbal díszített gyümölcsök elsőit nem hoztam Ünnepedre, Jeruzsálem. Mezőmről lánglisztet, legelőmről bárányt nem áldozhatok oltárodon, Jeruzsálem. Zsengék zsolozsmáit zengő zarándokok táborával nem jöhettek szentelt kapuidba, Jeruzsálem. Számlálva számláltuk estelente az Omer napjait, heteit, de a mi kalászaink nem teltek áldott magok terhével és nem lengethettük kévéinket ujjongó dalokkal. Akik könnyel vetettek, csak könnyet aratnak. Könnytermés korsóit hozzák a föld minden tájékáról, hogy megöntözzék templomod romfalát, Jeruzsálem. Kétezer esztendeje hull-hull a könny köveidre és szét nem mállanak. Komoran, némán mered Szentélyed sziklatömbje az ég felé, mint egy elesett nemzet gigászi sírköve. Keletről, nyugatról, északról, délről jönnek szétszórt gyermekeid, hogy sírva sírjanak anyjuk sírján. Forró homlokukat reátapasztják hűs gránitjaidra és ajkuk csókokkal nedvesíti repedéseid moháját. Ki ne sírna itt egy eltemetett világ emléke fölött? Mi maradt a régi fényből, erőből? Egy szóval szemtanú, egy félelmetes árva fal. Óriások nemzetsége vájta és emelte a sziklakőóriásokat. Hová lettek? hová tűntek? Keresem az izmos, csontos ivadékot a „Kothél-Maaravi“ imádkozói között. Fehér, zöld, sárga és minden színű csíkos köpenyekbe burkolva állanak a néma „Nyugati Fal“ előtt. Hal-kan, tompultan hallatszik az imádságuk, mint halottas házból gyászolóké. Ha a szív fájdalma kicsordul is, a hangot visszafojtja, hogy ki ne törjön és föl ne zaklassa a halott nyugalomát. S ki tudja, talán tetszhalott csupán, ki ébresztésre vár és fájna neki, ha már hangosan halottul siratnák . . . Itt valóban füle van a Falnak és szeme és lelke és oly fenséges szomorúan néz le reánk sokezeréves bánatával, mintha a Sechina sóhajzana kövei közül: vigasztalnálak, gyermekeim, de én is oly vigasztalan vagyok . . .

„Ime, Ő ott áll a mi Falunk mögött“ — zeng az Énekek Éneke. — „Mert egy pillanatra sem mozdult még el a Sechina a Nyugati Faltól.“ A nap vérvörösen ereszkedik alá a jeruzsálemi hegyek mögött. Lángban izzanak a Szent Fal felső kövei. És mintha lángtenger gyulladt volna ki a fejünk fölött, és egy percig régi prófécia teljesülését érzed, mintha láthatatlan kéz magasba emelné a könnyek ódon kapuját és a glóriás mennyekből új Szentély ereszkedik alá, tiszta tűzből, tiszta lángból . . .

Sovuoth eget nyitó víziós-estje közeledik. Ünnepi díszben jönnek a Szent Fal-

hoz Jeruzsálem vénei. De mintha jobban illenék ide a hétköznapiak szomorú tépettsége, amikor megszaggatott ruhában, halotti áldással jönnek a zarándokok és minden sarokból végzetüket átkozó vak koldusok kiaszott kérő kezei nyúlnak feléjük; az alamizsnáért könyörgők síró hangja egybekeveredik az imádkozók zokogó sirámaival és az egész úgy zuhog reád, mint egy nép kifosztottságának, koldusságának és vakravertségének végtelenül szomorú szimfóniája, amely akarva, nem akarva kisajtolja a könnyedet, összeszorítja a szívedet és odalépsz remegve a Falhoz, amely úgy áll előtted, mint a megmerevedett égbetörő fájdalom és te is zokogod a többivel: „Cion pusztaság lőn és Jeruzsálem sivatag . . . Gyalázattá tevél minket a népek között, gúnnyá és csúffá környöskörül . . . Megszakadt-e örökre az Ő kegyelme és elvégeztetett nemzedékről nemzedékre . . .?”

Azok, akik Cion pusztaságát gyógyítják és az Új Jeruzsálemet építik köröskörül a hegyeken, kevesen jönnek a Szent Falhoz. Akik dolgozni és új világot építeni jöttek, nem hívei a régi romok rajongóinak, akik imádkozni és meghalni jöttek a Szentföldre. De ők is tudják, hogy ezek a rajongók népesítették be először a romokat és így tulajdonképpen ez a „régisúv” vetette meg az „új telepítés” alapjait. És tudják a fiatalok, hogy az öregek Cionszeretete plántálta a lelkekbe Cion feltámadásának eszméjét nemzedékről nemzedékre. A két generáció keresi a közeledést és a kapcsolatot. A Sovuothot köszöntő imádkozók között áll áhitattal a Szent fal előtt *Ussishin*, a „Keren Kajemeth” kormányzója. Széles vállával, hatalmas koponyájával kiemelkedik a tömegből. Sohasem mulaszt el, mondják, egy péntek estét vagy ünnep estét, hogy el ne jöjjön imádkozni a „Kothél-Maaravi” elé. Mégis olyan megindultság vesz rajta erőt, mintha ma állana itt először és először hangzana el ajkáról az ima: oh, szálljon, érjen, emelkedjék eléd emlékezte Jeruzsálemnek, a te szentséged városának . . .

Új tarka tömegek tódulnak a zegzúgos utcákon át a Fal felé. Szinte csodálkozva kérded: hogyan fogja befogadni ezt a sok népet az a szűk kis tér, amely a „*Babel Muhraribe*” és a muzlim „*Mahkame*” között egy jókora falusi templomnál alig látszik tágasabbnak? Vagy ismétlődik a régi csoda Jeruzsálem templomterének kiterjeszkedéséről, hogy „szorongva állanak és bőségben borulnak le?” Akik befejezték imájukat, csendesen, szinte lábujjhegyen távoznak. Senki sem szól senkihez, még útközben sem. A Szent Fal parancsolja-e tovább ezt az abszolút csendet az ő sokezeréves tekintélyével, vagy torkába fojtja még mindenkinek a szót a tudat, hogy 18 méter magas fal választ el Salamon templomának gyönyörű, nagy, márványos teréről, melynek sok pompás kapuján át nem léphetnek be azok, akiknek nagyapái ezekből az öt-tíz méter hosszú kövekből emelték itt a falakat? És még örülni is kell tán, hogy legalább a falmaradékhoz szabad az út és nem torlaszolják el gánéjjal és szeméttel, mint ahogy a keresztes hadjáratok után parancsolták az egyházfők a zsidók bosszantására. Vagy a misztikus mélységek intenek csendre, amelyeken jársz? A mélységek, amelyek eltemettek évezredek omladékai, a Dávid király várát és Mória szent hegyét összekötő diadalmas ívekkel, tornyokkal és oszlopsorokkal együtt?

Keskeny kis utcák lépcsős labirintusán át jutunk vissza föl a *Midán*-negyedbe,

a zsidó utcába. Betérünk büszkeségébe, a „Churváth Rabbi Jehuda Hachaszid” templomába. Három és háromnegyed méterrel emelkedik magasabbra a zsinagóga kupolája, mint az Omár-mecseté. Messze távolból látszik, ha közeledünk Jeruzsálem felé. Legalább „Mikdás meát”, miniatűr Szentély és az újjáépülés szimbóluma. A „Ramban” szép zsinagógáját négyszáz évvel ezelőtt a mufti mecsetté változtatta át (ma is áll) és magas minarettet építtetett melléje, hogy Allah győzzön Elohim fölött és Mohamed Mózesen. Az orosz és ukrajnai pogromok menekültjei R. Jehuda Hachaszid vezetése alatt új zsinagógát építettek mellette egy rom-udvar (churva) sarkán, ezt meg felgyújtották egy szombati napon a hitelező effendik, állítólag, mert a zsidók nem fizették ki nekik pontosan a kívánt uzsorakamatokat. Csak száz év múlva épülhetett fel megint „Cion vigasztalója”. És csak a múlt század második felében avathatták „Jákob házá”t, melynek Montefiore és Rothschild rakták le az alapköveit. Mennyi viszontagságon ment keresztül ez a „Churva”, ez a „Rom” is, amíg most ily nyugodtan imádkozhatnak benne. Az ajtó fölött nagy fali festmény illusztrálja a 137. zsoltárt, „Babylon vizein ültünk és sirtunk, midőn Cionról emlékezénk . . .” Már a megváltás kezdetének érezték ennek a Romnak felépítését is és mint elmúlt fogságbeli emléket idézték, midőn „füzekre aggattuk ott hárfáinkat . . .”

Halkan imádkoznak Jeruzsálem templomaiban. A szefárdokéban csakúgy, mint az askenázokéban, a chászidok épúgy, mint a chabad-kabbalisták. Azt az ideges, magátemésztő, vulkánikus kifakadású, hangosan égbetörő imádkozást, mely a Gáluth chászidjainál megtestesítése a zsoltárnak, hogy „minden csontom dicséri az Urat”, — Jeruzsálemben ismeretlen. Talán, mert otthon érzi magát a lélek és az üdvösségnek biztosabb birtokában nem ostromolja oly türelmetlenül az Eget. A jámbor zsidó általában türelmesebb Palesztinában. Különben nem olvadhatna össze békében a százféle országból származó százféle szokású zsidó típus. Sovuoth estje a kinyilatkoztatás, a Tóraadás ünnepének előkészítője, itt is Tórába mélyedő virrasztások éje. Avi Shaul, a palesztinai lapok magyar származású munkatársa, aki héber írásaival már kitűnő nevet szerzett magának a Szentföldön, elvezet a különböző zsinagógák virrasztóihoz. Az egész diaspora tükörképe vonul el előttünk néhány óra alatt. Az egész világ zsidóságát látjuk mintegy kinematográf vásznon gyors pergésben. Galícia, Oroszország, a Felvidék fekete kaftános chászidjai, amint hajlongva görnyednek a foliánsok fölött. És a perzsa szőnyegeiken, fantasztikus színfoltú ruhákban, keleti fejedelmek grandezzaival ülő bukhari zsidók, akik fonott pálmalegyezővel hűsítik arcuk előtt a levegőt, mialatt kényelmesen oldalt dőlve, majdnem fekvő helyzetben mondják hal-kan, méltóságteljesen a többnyire kabbalisztikus tartalmú szövegeket. Szébbnél szebb, tíz színben ragyogó abájé, ahogy Abel Pann képein látni, leng a karcsú férfiú vállán, aki ezüst tálcán elegáns figurás csészékben és elegáns mozdulattal forró feketekávé-t kínál a köröskörül ülőknek és a vendégeknek. Azt vélnéd, a házigazda, pedig csak a bukhari zsinagóga samesze, szolgája. És a félig mezitláb, egy szál ingben járó szegény yemeni zsidók, akiknek templomain leginkább látszik az eredet, a „zsinagóga”, a gyülekezés háza. A nők természetesen a földre terített gyékényeken, pokrócokon alszanak asszonyok, leányok, gyermekek sűrűn összepréselve, míg a férfiak a padtalan

templomban ugyancsak a földön ülve recitálják a profétákat, zsoltárokat és az ő külön yemeni költőjük, Salim el Sibzi misztikus verseit.

„Hallga, te édes

Myrrha-virágom.

Hallga, kívánlak

Nárdusos ágyon.“

És tudják, hogy ez a test és a léleknek egymáshoz való vágyódását jelenti. Egy Dél-arábia ege alatt feketére sült kis kecskeszakállas öreg yemenita körüljárja a zsinagógát és egy nagy hasas üvegből pirosan folyó illatosítót freccsent mindenkinek a fejére, kezére, ruhájára. Aztán tovább folyik a tanuló virrasztás a nehéz keleti illatárban. Egy gazdag bukhari zsidó palotájában van a „*Béth jeszomé Cion*“, Cion árváinak háza, amelyet alapítója, a magyarországi Blumenthal rabbi vezet igazi humanitással. Ennek zsinagógájában is virrasztanak. Az intézet árvái, neveltjei egymásután lépnek a szószékre és formás kis előadásokat tartanak bibliai, talmudi, sőt zsidó filozófiai témákról, természetesen tiszta héberül. Gyönyörűséggel hallgatják a meghívott vendégek az apró bölcsek tanításait. De Avi Shaul nőgat. Sietni kell. Még vagy kétszáz zsinagóga van Jeruzsálemben és ha reggelig nem láthatjuk valamennyit, legalább a főbb típusokat ismerjük meg. És miért ne lássuk azokat az újfajta ifjú virrasztókat is, akik messze kolóniákról jöttek, hogy a régi bibliai parancs szerint megmutatkozzanak az Ur színe előtt Jeruzsálemben, Sovuoth ünnepén, amely nekik nemcsak a Tóraadás napja, hanem a Bikkurim, a zsengek ünnepe, mint hajdanán, amikor a Móriah-hegyen a mostani Omár-mecset helyén még Izrael Szentélye állott és Cion parasztjai jöttek „*ólé-regel*“ zarándokolva gyümölcsös kosaraikkal, termésük zsengejével. Amikor még nem volt sem Talmud, sem Zóhár, sem napot és éjet kitöltő sevuoszi liturgia, csak vigadoztak és örvendeztek, akár a mai chálucok, akik hajnalig táncolják a órát Juda és Galilea héber dalaival . . .

Hallelujah! Hallelujah! Hallelujah! Hallelujah! zengik ismételve, lebegő lejtéssel, a kimerülésig. És van valami közeli rokonság ebben az extátikus énekben és táncban a chászidoknak minden csontot és porcikát megmozgató áhitatos lobogásával. Mintha valami ősi istentisztelet volna, úgy hangzik az egybeolvadó, ritmusos körtáncban a „*Hává, nagila, hává, nagila, hává nagila*“, jertek, ujjongjunk, jertek, ujjongjunk. „*Űru achim belév szaméach*“, föl, testvérek vidám szívvel. Bibliai parancsot teljesítenek ők is: „*Veszamachta bechagecha*“. „És örvendezz ünnepeden.“ És vigadnak akkor is, ha a profánabb dalok során a hétköznapiok keserves küzdelmei kerülnek felszínre. Mint a zsoltárt, olyan hévvel éneklük a kvúca-kosztot kigúnyoló dalt:

Adnak nekünk ciberét,

Ciberét, meg céklalét,

Űgy hívják, hogy „chamicá,”

Lam-ci-ci-rám, jam-ci-cá!

Vagy a leányokkal évődő nótát, mely folyton ismétlődő strófából és ellenstrófából áll: „*Lo carich cöiróth — Im cöiróth caróth — Kén, carich cöiróth — B'li cöiróth caróth*”.

— *Nem kellene lányok,
Leányokkal baj van,
Nem kellene lányok!*

— *De kellene lányok,
Lányok nélkül baj van,
Lányok nélkül baj van!*

De az egész kérdést és vitát elintézi egy másik tréfás nóta, a palesztinai nőhiány szomorú nótája:

*Jeruzsálemtől Methuláig
Nem találtam egy leányt itt . . .*

És ha a körtánc már a végkimerüléshez közeledik, felváltja a solo-ének. A chálucok köréje állanak és hallgatják a szegény-legény nótát, amelyet pajkos refrénnel toldanak meg. Hiszen valamennyien egyformán „hering”-nek (Dag maluách) csúfolják a lógó nyakkendőt, mint az uriság szimbólumát és valamennyien sorsosai a honfoglalás és országépítés fájó boldog mámorának.

*Cháluc, cháluc vagyok én,
Cháluc, balga, boldog,
Nincsen ruhám, nincs cipőm,
„Hering”-et se' hordok.*

*Családom' rég feledém, —
Mósét, Hannát, Dvórá, —
Testvéreim mind, akik —
Táncolják a Hórát!*

*Honnan jöttem? Tudom én?
Nagyot nem kerestem.
Van munka, vagy munka nincs, —
Kétségbe nem estem.*

*Nappal — kop, és éjjel — hop!
Lakzis ház az Élet. —
Egy-kettő! Hej! Táncra fel!
Fiu! Lány! Testvérek!*

Künn az utcán hajnali imáról hazatérő virrasztók suhannak el mellettünk a „Száz kapu” előtt. Fekete szakállas, hosszú pajeszes, selyemkaftános és tizenháromágú szörmesapkás természetes chászid lebeg el nagy fóliánssal a hóna alatt, leeresztett, lengő, széles talisszal a vállain.

— Salom, dr. Fischer — köszönti Avi Shaul átmenőben.

— Dr. Fischer? — kérdem csodálkozva.

— Igen, ez dr. Fischer volt. Magyarországból jött, ahol több „doktor” fivére él ma is. Akadémikus diplomával és borotvált képpel jött ki ide és ez lett belőle. Én már leszoktam itt a csodálkozásról. Jeruzsálemnek joga van a rajongók minden fajtájához. Egy új szín ez is. A kvúciókban szandálkészítőt, szántóvetőt és kötőző chálucot látni európai egyetemek „doktori” okleveleivel, miért ne illenék ide bele a Szentföld életébe egy „doktor” titulusú chászid is?

Sovuoth délutánján, Ussiskin teáján, fönny a Scopus héber egyetemére és az

Olajfák-hegyére néző magas terraszon, chálucokról és chászidokról folyt a diskurzus. Sir Herbert Sámuelné, a volt kormányzó felesége, egyformán rajong mindkettőjükért:

— Nekem minden szent, ami a Szentföldön van, — mondja szép csengő héber-séggel, amit Palesztina iránt való nagy szeretetében mindjárt az első hónapokban tökéletesen elsajátított. Sir Herbert Sámuel Anglia legégetőbb problémájának, a széntermelés kérdésének megoldásán dolgozik most Londonban, Lady Samuel azonban szívesebben él Jeruzsálemben, a fiánál, Edvinnél, aki beleszeretett egy tel-avivi tanító leányába és mint boldog, szerelmes férj, családapa és „cháluc”, sok érdekes anyagot ad a palesztinai héber népdaloknak.

— Egy forrásból fakadó kétféle erő, — magyarázza Ussiskin, — amelyet kitűnően fel lehet használni a Szentföld megtermékenyítésére. Nekünk mindegy. A fő, hogy zsidók dolgozzanak a földön. Mi a legjobb tapasztalatokat tettük a mi chászid-jainkkal a Keren Kajemeth kolónián. Épp olyan önfeláldozással csapolták a mocsarakat szakállukig érő pocsolyákban, mint az Émek ifjú chálucái. Nagyszerű elem! Ők is vallásos hittel hiszik, hogy váltónk van az Ur-Istentől „tejjel-mézzel folyó országra” — *erec zavath chalav udvas* — így szól a váltó, csak eszkomptálni kell verejtékes munkával!

— Hogy vannak bajok náluk is? Természetes! Legtöbben a vágytól égve, hogy minél előbb Palesztinába érjenek és áttérhessenek a természetes foglalkozásra, a földművelésre, gyorsan likvidáltak otthon üzletet, vagyont és függőben hagytak mindenféle követeléseket — Lengyelországban, közben rettentőt zuhant a zloty és szegényeknek mindenük odaveszett. A Keren Kajemeth sajnos nem pótolhatja nekik a kárt, mert mi is a valutabajoktól szenvedünk. És nem is egytől. Más népnek csak egy valuta egészségéért kell imádkoznia, a zsidó népnek huszonnégy különböző valutáért kell állandóan aggódnia. Esik a zloty, kevesbedik a Keren Kajemeth jövedelme Lengyelországból. Esik a lei, megakad a munka Romániában. Zuhan a frank, — no de ezt legalább a mi nagy Rothschildunk ki bírja pótolni.

— Amikor minden olyan könnyen ment volna, — folytatja Ussiskin kissé kifakadva, — amikor kiabáltam a zsidóság fülébe, hogy vegyetek földet és váltsátok meg Palesztinát, nem hallgattak reám. Én az egész Tórát hiszem, de azt az egy bibliai mondatot nem tudom hinni, hogy „*valóban okos és értelmes nép ez*”. Ha a zsidó nép okos és értelmes lett volna, mindjárt a Balfour-deklaráció után, potom áron összevásárolhatta volna Palesztina minden földjét. *Negyven millió fontot lehetett volna nyerni* ezen a deklaráció óta. Az angol kormány kijelentette, a Népszövetség megerősítette, hogy Palesztina zsidó nemzeti otthon lesz és a zsidók hagyták a földet drágulni napról napra, hogy az arab effendiké legyen a rengeteg haszon! Hát „*okos és értelmes nép*” ez?

— És még most is ezt kiáltom: minél több földet venni! Hogy ma már drága? Kérde-e az apa, ha gyermekének gyógyszer kell vennie, hogy drága-e vagy nem? És a zsidóság jövőjének gyógyítására sajnálnók a pénzt?

— Azt mondták, nem hiszik, hogy a diaspora különböző országainak zsidó-

sága egységgé tud olvadni Palesztinában. Pedig tanulhattak volna Jeruzsálemtől. Voltam a télen Temesváron, egy és ugyanazon milióból kinőtt zsidóság egy és ugyanabban a városban négy hitközséggé szakadt és nem tudott együtt maradni; itt Jeruzsálemben pedig évtizedek óta élnek együtt békében tizennyolc országból jött, tizennyolc nyelven beszélő, tizennyolc-féle tradícióban felnőtt zsidók! Nem a Szentföld átalakító ereje, csodája, varázsa ez?

Magyarországra terelődik a beszéd. Lady Samuel elragadtatással beszél Budapestről, hol két napot töltött tavaly átutazóban. „Ha Jeruzsálemnek volna ilyen Dunája!” Aztán siet kijavítani magát: „De Jeruzsálemnek megvannak a maga sajátos szépségei. Nézze ezt az alkonyt, az Olajfák-hegyn!...” Hirtelen eszébe jut valami és Ussiskinnéhez fordul:

— Mikor van e héten a péntekesti gyertyagyújtás pontos ideje?

Oly természetesnek hangzik ez a kérdés itt e házban és héberül az angol miniszter és High Comissionar feleségének ajkáról. Hát még annak, aki tudja, hogy Sir Herbert Samuelné, aki szigorúan rituális háztartást vezet, olyan féltve vigyáz a péntekesti gyertyagyújtásra, hogy egyszer az angol királyné teadélutánjáról is hazakéredzkedett, hogy idejében gyertyát gyújthasson, a királyné azonban, hogy Lady Samuel korábbi távozása ne keltsen feltűnést, „fölbontotta az asztalt”, hogy az előkelő hölgytársaság „felekezeti különbség nélkül” még naplemente előtt oszlhasson szét.

Ussiskin előkeresi a *luacht* és megnézi a gyertyagyújtás pontos idejét. Mert Lady Samuel péntekre kirándulást tervez Tel-Avivba, nászához, a tanító úrékhoz és úgy kell intézkednie, hogy okvetlenül egy órával a gyertyagyújtás előtt már vissza legyenek Jeruzsálemben.

Az óvárosban a *karaita*-templom előtt visz az utunk. Csak három család maradt fenn itt a talmud és a rabbinizmus ellenzőiből. Minek is kinyitniok az elárvult templomot? Nincs kinek olvasni az öreg Tórából, amely náluk nem tekercs, hanem könyvalakú, megfelelően a betűnek, amely *széfer* Tóráról szól és nem *megillát* Tóráról. Egy karaita fiatalasszony áll a kapu előtt kis gyermekkel a karján. A „lesz ma ima?” kérdésre mindjárt kardosan felel:

— Lanu én Sovuoth hajóm! Nekünk nincs ma Sovuothunk. Mindig csak *vasárnap*, ahogy írva van a Tórában: „mimocharath hasabbath”. Szombat másodnapján.

— De a szombatot tartjátok?

— Micsoda kérdés? — feleli sértődötten. — Persze, hogy tartjuk, teljes munkaszünettel.

— És gyertyagyújtás péntek este?

— Az nincs benne a Tórában!

— És elválasztjátok a tejest a husostól?

— Ze lo davar!! — biggyeszi az ajkait. — Divré chachamim! Ez semmi! Rab-bik kitalálása. A Tórában csak az áll: Ne főzd a gödölyét az anyja tejében. És ezt nem is tesszük.

— Házassági rituálé, „kidusim”, van?

— Micsoda kérdés megint? Hogyne volna!

— És válási rituálé, „get“?

— Aki nálunk elvesz egy nőt, meg is tartja, — feleli büszkén és azzal a vitázó hévvel, amely az elszakadt karaitákat évszázadokig oly makacsul távoltartotta a rabbinikus zsidóktól, hogy a visszatérés helyett inkább a lassú elsorvadást, pusztulást választották.

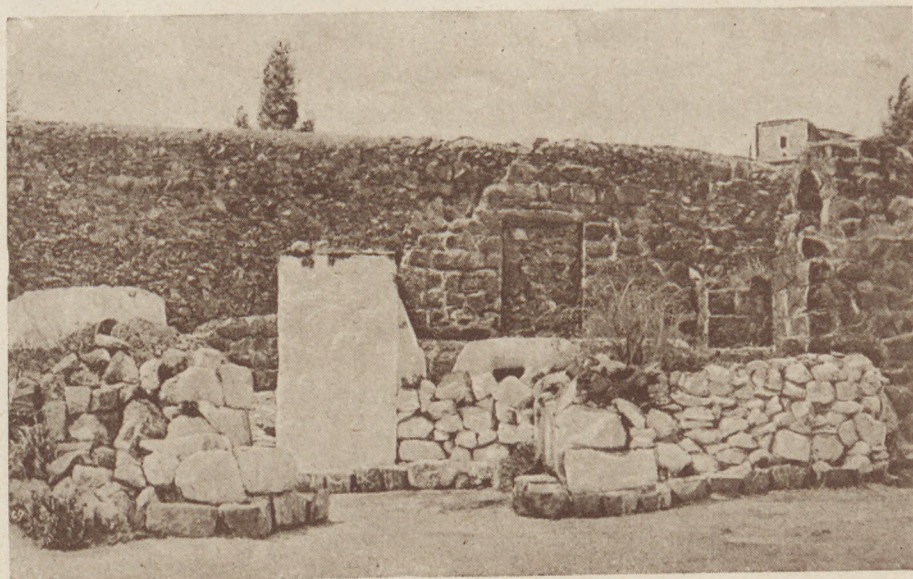
Sovuoth második napján nagy meglepetésre ébredtünk a szent városban. A Meah Shearimban, az összes zsidó negyedekben az ó- és újvárosban nyitott üzletek, amelyekben jámbor, szakállas zsidók állanak a pultok mögött és a zegzugos utcákon kiterített kicsiny árus-gyékenyek előtt. És ki-kivirítanak a figyelmeztető humoros hirdetések, hogy: „*Hajóm bekeszef, machar behalvaah!*“ Vagyis: „Ma pénzért, holnap hitelbe“. Amit ma épúgy nem vesznek komolyan, mint minden más hétköznapon.

Hangos, zajos csilingelés mindenütt, ahol tegnap olyan ünnepélyes csend zárta körül a lelkek áhítatát. Elméletből tudvalévő ugyan, hogy Palesztinában az Ujév kivételével minden ünnep csak egy napig tart. A valóság mégis oly meglepően hat. Mikor Jeruzsálemben nem naptárból, hanem tanuk vallomása alapján hirdették ki az Ujholdat, a hegyeken kigyújtott máglyatüzekkel adták tudtára a távoliaknak a megállapított Ujhold napját. Mikor a samaritánusok ezt félrevezető tűzjelekkel megzavarták, küldöttek vitték szét az Ujhold dátumát, amelyhez az abba a hónapba eső ünnepek igazodtak. Palesztinán kívül eső helyekre nem érkezhettek el idejében a kiküldött, az Ujhold napja tehát kétes volt és két nap között ingadozott, ezért minden ünnepet is két napig kell tartani. Ez a „*galuth második ünnepnapja*“, amelyet nem szüntettek meg akkor sem, amikor már rég évszázadokkal előre tudták megállapítani az Ujhold pontos idejét. Talán nem akarták a galuth terhét később megkönnyíteni semmivel sem. Most a naptárunk teljesen egy a szentföldiekével, mégis nekik egy széder-estjük, egy sovuoth-napjuk van és nekünk mindenből kettő. Ha külföldi zsidó Palesztinába megy, ha vissza szándékozik térni, akkor ott is két napot kell tartania, ha pedig letelepedni szándékozik, akkor mindjárt csak egy nap kötelező. De a második napon még önként sem tarthat ünnepet, mert ekkor már köteles tefilinben imádkozni, mint hétköznapon. Mindenféle halachikus komplikáció és agyafurt kérdés származik aztán ebből. Például: ha egy üzlet Jeruzsálemben két társé és az egyik külföldön lakik, nyitva tarthatja-e a palesztinai társ az üzletet a második ünnepnapon, miután ebből Palesztinán kívül élő társának is haszna van és ennek ez az ünnep megszegését jelenti? Vagy ha tíz külföldi, aki vissza akar térni, az ünnep második napját ünnepi rítus szerint tartja, funkcionálhat-e náluk a palesztinai kohén, akinek ez a nap már nem ünnep? Ilyen fejtöréseik voltak meggyötört őseinknek.

De valóban groteszknak látszott, amikor Horovitz rabbi megérkezett kocsin Sovuoth második délelőttjén a hotelünkbe, a „*Malon charédimbe*“, mely mint a neve is mutatja: *orthodox* és nekem nem volt szabad öt kocsin visszakisérni. Gyalog sétáltunk a „*Száz kapu*“ között, mellettünk elrobog hintón Jeruzsálem legjámborabb rab-bija, Rabbi Chájim Sonnenfeld agudás kíséretével. Neki szabad! Egy öreg koldus jön szemközt, alamizsnát kér, „*chag lanu*“ — „még ünnepünk van“, kell felelnem, de

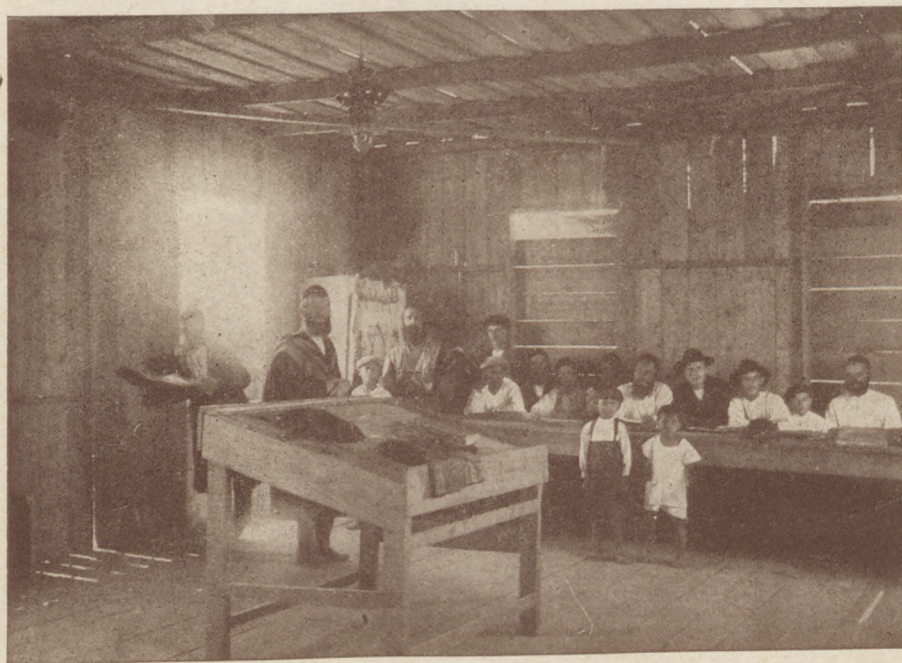
*Rabbi Jozsef Karo,
a Sulchan Aruch szerzőjének sírja Száfedben*

A Rambam, Rabbi Mose ben Majmun („Majmonides“) sírja Tiberiásban

A kozinici rebbe és chaszidjai, akik az „Avodath Jisrael” kolóniát építik

*Zsinagógabarak a „Nachlath Jakov” kolónián,
melyen „Jablonai” chászidok telepedtek le*

Horovitz rabbi mosolyogva jelentkezik a megváltásra: „Majd én leszek az ön „sabosz-gój“-a”.

A „Museum Chaklái“-ba megyünk. A Cionista Szervezet Mezőgazdasági Múzeumába, amely két év óta ismét tetemesen bővült. A különböző szentföldi fa-törzsekkel és virágokkal díszített előcsarnokban nyitva az Album, amelybe a látogatók a neveiket jegyzik be. Nekünk nem szabad. De ott áll az emlékkönyvnél az öreg Rabbi Mordechaj May, aki velünk együtt jött Budapestről Palesztinába földet művelő gyermekeihez és a hajón és az egész úton az önkéntes vallási főfelügyelő szerepét vitte, semmisem volt elég rituális neki, semmisem elég szabályszerű. És most ott áll és valami különös gyönyörűséggel írja be a nevét az Albumba! Neki szabad. Mert „nem szándékozik visszatérni”. És fogja a tollat, mélyen belemártja a tintába. Micsoda isteni élvezet, amelyben valóban nem lehet része csak jámbor zsidónak, aki hatvan évig várt, hogy Sovuoth második napján írhasson. Az első betűknél talán még kissé remeg a keze az izgalomtól, de aztán nekibátorodik és büszkén kiáltja felénk:

— Tessék idejönni és diktálni a neveket, majd én beírom!

És diadalmasan várja a sorakozókat. És a szakállas, pajeszes Rabbi Mordechaj May szinte áhitatos szenvedéllyel rójja egymásután a borotvált képűek neveit a Museum Chaklái könyvébe, Sovuoth második napján, Jeruzsálemben.

— Kit írjak még be?

És szomjasan, mámorosan írná a neveket egész nap, hogy fenéig ürtse ennek a zsidó örömnök különös-édes kelyhét, az először megengedett ünnepszégés szűzi gyönyörűségét.

Künn a jaffai úton Walter Löwenthal briegi papírgyáros és dr. Danzinger briegi orvos jönnek velünk szemközt. Konstantinápolyban szálltak át a mi hajónkra, Alexandriába és Kairóba készültek és „együttal” bekukkantani Jeruzsálembe is, amely nekik mint a cionizmus ellen küzdő „Zentral-Verein Deutscher Bürger Israelitischen Glaubens” briegi elnökeinek nem lehet több, mint Konstantinápoly vagy Athén: érdekes történelmi emlék. És talán az is volt a szándékuk, hogy az általuk kárhazatosnak hirdetett Palesztina-munkát kissé „leleplezzék”. A hajón azonban, — amint lelkes búcsúlevelükben írták nekem — chálucok énekei, holdas esték vitái közben „megnyíltak zsidó szívkamráink és Palesztinában már csak a szemünket és a fülünket kellett kinyitnunk és mondanunk sem kell, hogy a cionizmusról vallott felfogásunk gyökeresen megváltozott. A *Zentral-Verein* harcát a cionizmus ellen hamisnak ismer-tük fel és ennek a konzekvenciáit otthon is le fogjuk vonni.”

— Fényes epizód volt az imént — lelkendezik Löwenthal gyáros; — be-mentem egy nyitott papírkereskedésbe, informálódni akartam a palesztinai papír-piacról, hát meglepetésemre azt a feleletet kapom a kereskedőtől: „Ön külföldi, önnek még ünnepe van ma, tehát nem beszélhetek önnek üzleti dolgokról.” Nem nagy-szerű ez?

Maguk a jeruzsálemiek is némileg megkülönböztetik ezt a második napot a hétköznapiaktól, „*mipné kvód hágóláh*” a diasporabeli testvérek tiszteletére. Afféle „iszru chag” ez náluk, „az ünnep fogvatartása”. — Igyekeznek kirándulni, sírokhoz

zarándokolni. Nagy tömegekben vonulnak föl Cijon kapujához, Dávid király hagyományos sírjához, aztán le a „*Vaadi'l Dsóz*” a „Dió-völgy” árnyékos fái közé, *Simeon az Igazságos*, a Nagy Sándor korabeli legendás főpap és színhedrinfő sziklasírja elé, ahol imádkoznak, énekelnek, táncolnak. Holmi félünnep hangulata fejlődik ki a délután folyamán, amely „félig a tiétek, félig az Istené”.

A „*Teatron Cijon*” nagy termében pedig ezalatt meghívott, válogatott közönség előtt, Jeruzsálem új zsidóságának elitje előtt bemutatják a *Keren Hajeszod* új filmjét. A jövőző „*Erec Jisrael*” vonul fel sarjadzó embercsemetéivel és bimbózó virágaival. Jeruzsálem és az Émek, a városok és a kolóniák apró gyermekei, csecsemői otthonaikban, kertjeikben, üdülőtelepeiken és meztelenül, a zuhany alatt a szivárványt szikrázó napsugárban. S az iskolák ifjúsága az elemitől az egyetemig. Kirándulások Galilea hegyei között természettudományos kutatásokkal. Oktató óra Tel-Avivban, a tengerparton, ahol a kis elemisták kagylóból és homokból gyúrnak Palesztina plasztikus térképét, mialatt lábaik körül a tenger hullámai táncolnak és a háttérben Jaffa ó-városának szilhouettje mereng. A jeruzsálemi Tachkemoni-gimnázium izmos növendékei, akik saját lapjukat, a „*Chaverenu*”-t „*Barátunk*”-at szerkesztik; a „*Becalél*” iparművészei munkaközben, a haifai reáliskola mindenféle gyakorló műhelyével; az egyetem és a kémia-intézet a Cofim-hegyén és a gyönyörű technikum a tengerbe nyúló Karmel derekán. Rison l'Cijon, Mikve-Jisrael, Nahalal fiú- és leányfarmok növendékei a zöltség- és szőlőkapálásnál, mandulafák és narancsosok ápolásánál, Beth-Alfa serdülő ifjai az ekéknél és a traktoroknál. Aztán megelevenednek az ünnepnapok szédületesen szép színeikkel és mozgásaikkal. A fák Ujéve, Sevat 15-ike, a tanulók ezrei vonulnak Jeruzsálem héber iskoláiból, zöld lombbal és virágokkal földíszítve az új kertvárosba, a Béth-Hakerembe, ahol mindegyikük egy-egy kis facsemetét ültet el. És a fehérruhás leányok százainak ritmikus felvonulása a Sporttérre. És a Purim-ünnep Tel-Avivban, a gyermekek álarcosbálja, a hirtelen felszökkenő nagyváros mozgalmas, ötletes, kacagtató karneválja. És végül az új „makkabeusok” gyönyörű sportmutatványai és versenye, mely után Lord Plumer, a kormányzó és dr. Weizmann feltűzik a diadaljelvényeket a győztesek mellé.

És amint pereg a film és felvonulnak a hegyek, völgyek, falvak, városok, csodálattal nézem, mennyi újat építettek, ültettek, alapítottak itt rövid két év alatt, amióta mindezek a helyeken jártam. Egyes képekre alig ismerek reá, annyit nőtt, fejlődött, színesedett minden. Tempó! Tempó! — kínálkozik odakiáltani a film-mestereknek. Túlgyors a pergés, vigyázni kell, hogy túl ne feszüljön, túl ne hevüljön, szét ne szakadjon . . . A történelem kereke lassan forog, de eléri a célját . . .

Mikor a mellettem ülő kis Zahara Schatzot, Boris Schatz professzor tizéves leánykáját megkérdezem: hogyan tetszett a film? — fejét rázva felelte, mint akinek ez az egész dolog már nem csuda:

— *Raiti cháj!* Láttam mindezt élve!

Igen. Mindez él. És övé a jövőző.

MÁSODSZOR A FELTÁMADÓ ÉMEKBEN

Építés a krízisben. — Ut az Émekbe. — Gilboa hegyei alatt. — Honfoglalás az Émek Jezreelben. — Affuleh és Balfouria. — Gideonfalva, az erdélyi kolonia. — Az Aguda telepe és a kvucák. — Szinek és szélsőségek. — A gyermekfalu. — Ajn Charod forrásánál. — Gyermek és rabbi. — Vita a vallásosságról Tel-Jószéfben. — Az orthodox kolonista védőbeszédje. — A nahallali leányfarm. — Földmivelő csodarabbik és chászidok kolonái. — A megnyitott Émek. — Haifai kikötő előkészítése. — Chálucotthonban. — Istentisztelet a Technikumon.

— Van-e valami különös oka annak, hogy két év után most újra meglátogattam a Szentföldet? — kérdezte tőlem interjújában a tel-avivi „Haarec” nagy héber napilap munkatársa.

— Semmi „különös ok”, semmi „sziba mejuchedeth”, csak egyszerűen nem bírtam ki tovább, hogy ne lássam, mennyire haladt Palesztina felépítésének heroikus munkája ez alatt a két év alatt.

Súlyos gazdasági válságokkal nehezedett a legutóbbi két esztendő egész Európára, sőt a tengerentúli világrészekre is. Természetes, hogy ez nem maradhatott hatás nélkül Palesztinára, amely épülésében, fejlődésében egyelőre még a diaspora országaitól függ. Különösen érezhetően kell mutatkoznia a depresszióknak a városokban, melyeknek magánépítkezései és vállalkozásai bankhitel segítségével lendültek fel, ennek a „tenger”-nek apályát és dagályát pedig nem az ábrándoztató holdvilág vonzóereje, hanem az a reális világtényező idézi elő, amelyet úgy hívnak, hogy „nemzetközi pénzpiac”. Ha az egész világon pénzsűke miatt zúg a panasz, nem várható, hogy Tel-Aviv, Haifa és Jeruzsálem tárt karokkal és túláradó munkabősséggel várja a fél világnak munkahiány miatt kivándorló dolgozóit és építőit. Ezt a magától érthető tényt felhasználták az új Palesztina-munka tudatos és tudatlan megnemértői, hogy ujjongva az építés teljes csődjét kürtöljék világgá. Mintha egész Európa ma „tejjel-mézzel folyó föld” volna és mindenütt manna és sült fürj hullana le az égről, csak éppen Kánaánban tört ki az éhség, mely elől Jákob fiainak újból Micrájimba kell menekülniök egy kis eleségért, betevő falatért . . . És mintha bárkinek is, zsidónak vagy nem zsidónak, cionistának vagy nem cionistának valóban oka lehetne, hogy a Szentföld feltámadásának, az annyi idealizmussal és önfeláldozással megindított újjáépítésnek megfeneklésén örömmünnepet üljön . . .

Türelmetlenül vártam, hogy saját szemeimmel győződjem meg a valóságról. A „Dácia” fedélzetén épúgy daloltak a chálucok, mint két évvel ezelőtt. Még a „Theuerer Nociv” nótája sem került le a napirendről. Pedig a régi „naciv” helyén új kormányzó ül a Scopus hegyén. Kevesebben vannak a chálucok és kissé csendesebbek. Nem a lendület lanyhult, hanem az idők oly komolyak. Nem kutatja most az ifjúság, hogy a hajón „Grabsky menekültjei” mennek-e, akiket talán vagyonuk mentése

és nem a lelkesedés visz Palesztinába. Grabsky lengyel pénzügyminiszter rég befejezte programját, amelyből a lezüllött zlotyval együtt koldusan került ki az egész lengyel zsidóság. Nincsenek gazdag lengyel zsidó turisták, mint akkor, csak fészket kereső, viharvert galambok, akik szárnyaszegetten sütkéreznek a chálucok ifjú erejéből és bizalmából sugárzó melegben. Ha étkezésre hív a gong, az egész „első és második osztály” mintegy tüntetően levonul a harmadik osztály fedélközébe, ahol a rituális menüt jókedvű énekek és testvéri tréfák fűszerezik és a „Hatikva” dallamára áttett „sir-hamaaloth” mellett chászid-melódiákon éneklik az újjászületés dalait: „Amcha, Jiszraél, jibane” — Néped, Izrael felépül, „Am Jiszraél cháj” — Izrael népe él. Kevesebben vannak a chálucok, nehezebb lett az utiköltség megszerzése, mégis vannak vagy kétszázan csupán csak ezen az egy hajón. És hány hajó indul még Odesszából és Constancából, Triesztből és Genovából és a világ sok más kikötőjéből Palesztina felé! Nem olyan zsufolt most a „Dácia”, de több a „minjan”. És ami a legfeltűnőbb, a legszembeötlőbb: több a „minjan” a chálucok között. Többen imádkoznak reggel és este a hajó fedélzetén, a szabad ég alatt. Vallásosabb lett-e az ifjúság vagy csak az idő komolyabb, komorabb és megtört imádkozásra hajtóbb? A chálucok mennek, mennek építeni tovább . . .

A Karmel előtt áll meg a hajónk. Még nem épült föl a várva várt haifai kikötő, ahová egyenesen befuthatna. De ha látcsövünket a Karmel oldalára szegezzük, meglepődve látjuk, mennyi új életforrás fakadt a sziklák között, mennyi új kert, villa, ház díszíti a Hadar Hakarmelt! A monumentális technikum körül új nagy zsidó város támadt, a héber reáliskola mellett a bennlakók conviktusának új épülete emelkedett, a „Bath Galim”, „Hullám leánya”, a hegy lejtőjén, fejlett kolóniává serdült, a Rutenberg villanytelep szép tervből még szebb valósággá lett. A Neser cementgyár már készen áll és ontja az új építkezések számára a Kelet legfinomabb cementjét. A Karmel tetejére nem kell már a karmelita rend kolostorának területén keresztül „átkelési engedélyt” kérni. Új nagy utat vájtak a sziklákba a hegy másik oldalán, csupa zsidó birtokon át. És az új szerpentin út két oldalán épül az új Haifa, a zsidó Haifa.

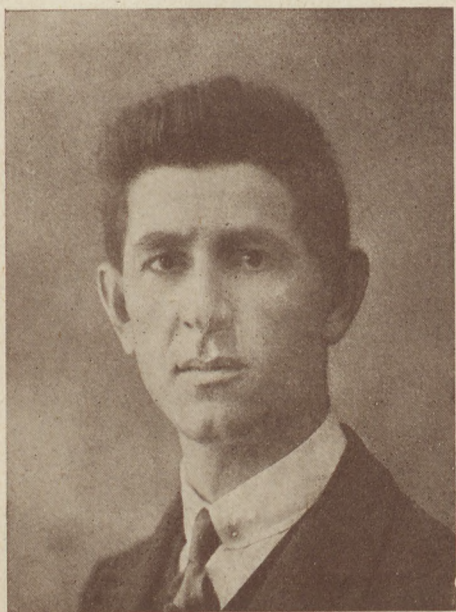
Palesztinának másik kikötőt váró kikötővárosa, a zsidó bevándorlás másik kapuja, Tel-Aviv is hatalmasat fejlődött két év alatt. Új nagy „sechunák” csatlakoztak hozzá, kiépült a Nordau-negyed, a „merkaz-miszchari”, kereskedelmi központ, gyárak, ipari telepek, új városháza, új zsinagóga, új iskolák, egész új utcák. Tel-Aviv az utóbbi két esztendőben megkétszerezte lakóinak számát 21.610-ről 45.000-re és megötszörözte területének nagyságát (1361 Dunamról 6800-ra). Ez a rohamos, ugrásszerű növekedés persze túltelítettséget idézett elő. De az építkezés azért nem állott meg. A város vezetősége elhatározta, hogy munkanélküli segínyt csakis munka alakjában ad és végezteti a közmunkákat, betonoztatja az utcákat ott, ahol még házak sincsenek. Hogy majd lesznek, abban senki sem kételkedik. Ott sétáltunk Avigdor Hameirivel és Tepper festővel a tel-avivi tengerparton, a kaszinó mellett, amely a „Galé-Aviv” (Tavaszhullámai) nevet viseli. Két évvel ezelőtt benn ültünk ebben a kaszinóban Bialikkal és körével és az én emlékezetemben úgy élt a „Galé-Aviv”, mint egy impozáns, nagystílusú épület, melynek hatalmas oszlopait a tenger hullámai nyál-

Prof. Klein Sámuel,
a jeruzsálemi egyetem bibliai földrajztanára

Prof. J. Klausner, a héber irodalom-
történet tanára a jeruzsálemi egyetemen

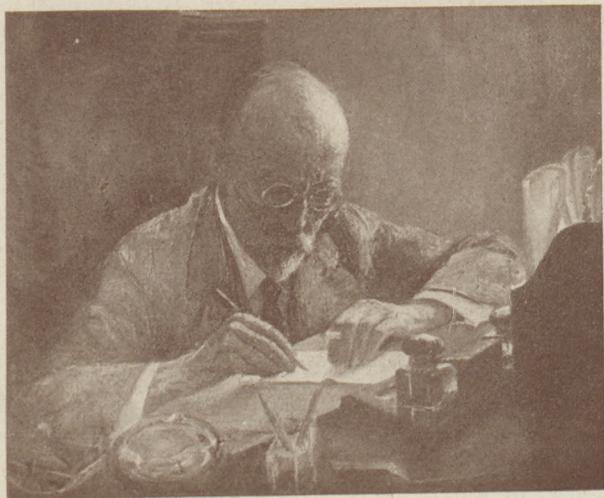
ד"ר מיבאשן
המשרד היחידני העברי
למחקר ב"ה" ירושלים

ד"ר מיבאשן
ירושלים

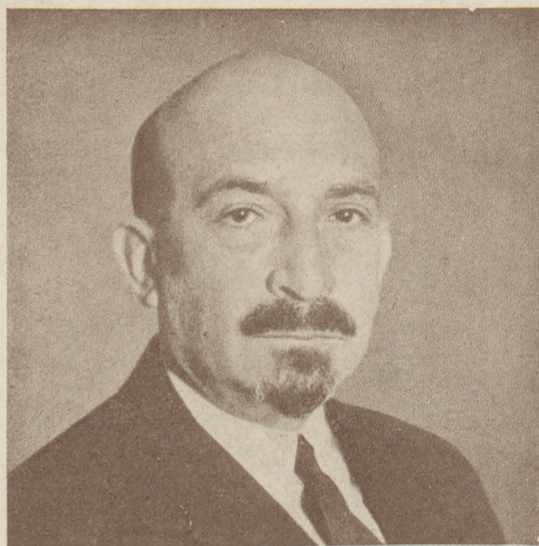
Dr. Mibashan,
a „Muzeum chaklai“ (mezőgazdasági muzeum) igazgatója

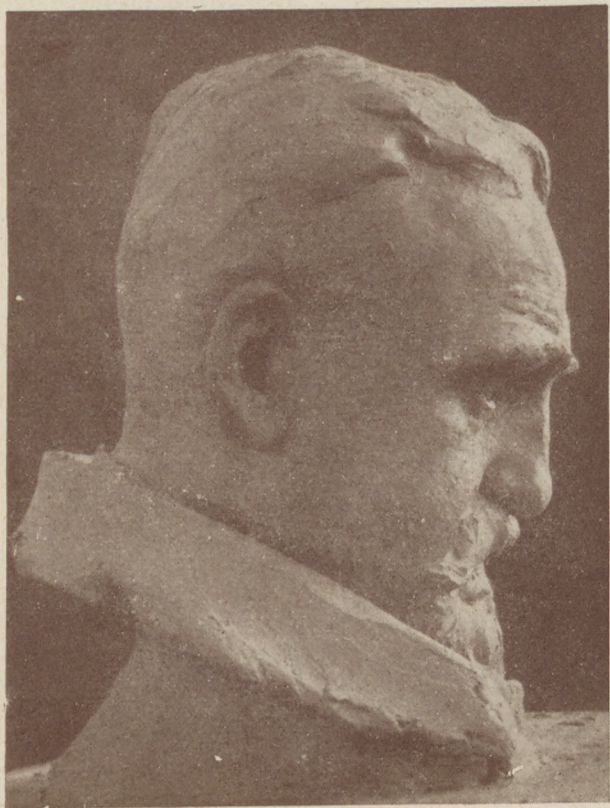
Prof. Fodor, a jeruzsálemi egyetem
mikrobiológiai intézetének vezetője

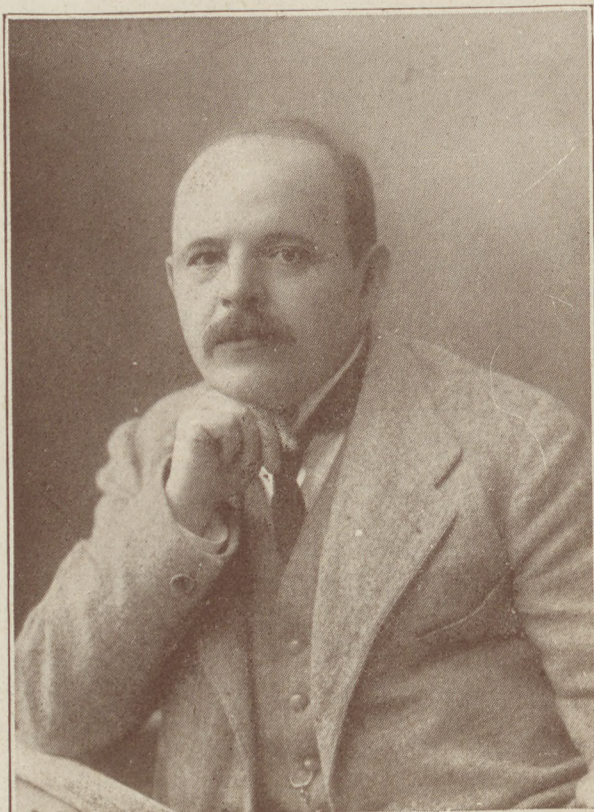
Achad Haam, Jozséf Tepper olajfestménye

Prof. Chaim Weizmann

E. Strich (Haifa): Hermann Struck mellszobra

Bialik

dossák. Most mintha összezsugorodott, letörpült volna az egész! Mi történt? *Perspektíva-kérdés* az egész, — magyarázza Tepper. — Két évvel ezelőtt az egész tengerpart üres volt és a kaszinó volt itt a legszebb, legnagyobb épület. Ma szebbnél szebb paloták, nagy balkonos bérházak emelkednek a parton végig és ebben a perspektívában a kaszinó bizony kicsinynek látszik. De majd építenek helyette nemsokára nagyobb, az új méreteknak megfelelőt.

És Jeruzsálemben? Mikor Storrs kormányzó helyettesével átkocsiztunk az újvárosra és láttuk mindenfelé a kapaszkodó, kuszó építőállványokat, így szólt hozzám Galilea volt kormányzója, a körülrajongott, kitűnő Geronimo Krishevsky:

— Ön most Európából jön, látott-e valahol többet építeni, mint nálunk? Nem megy-e a dolog a maga útján?

— Aminek Anglia melléje áll, annak mennie kell — feleltem. — De véletlenül néhány hete, hogy Bécsben, Berlinben és Frankfurtban jártam és azt hiszem, nem láttam ott annyit építeni, mint Haifában, Tel-Avivban és Jeruzsálemben.

— Itt már magától megy minden a fejlődés természetes útján. Ezt a szekeret most már nem lehetne visszafordítani akkor sem, ha Anglia akarná. De nem akarja. Sőt . . .

De ha a *városokban* még némileg érezhető az ipar és kereskedelem pangása, a falvakban, a kolóniákon, a mezőgazdasági telepeken normális élet folyik. Keresztülkaszul jártam az Émeket, a zsidó nép feltámadt nagy történelmi színterét és mindenfelől új kivirágzó pontok köszöntöttek. Magyar kolóniák, chászid kolóniák, gyermekgyarmatok, leányfarmok. Hogyan született mindez rövid két év alatt?! *Affuleh*, az Émek centrumában vasuti állomás volt két évvel ezelőtt is, de kis arab falu, összetákolt, ablaktalan maláriás sárkunyhókkal. Ma egy alakuló, modern rendszer szerint körben épülő új zsidó város képe kezd kibontakozni a helyén. És ez az átalakulás még alig egy esztendő! Rendel Áron, a szomszédos „Kfár Gideon” nevű erdélyi zsidó falu bírása elmondja az 1925-iki legfrissebb „honfoglalás” történetét:

— A Keren Kajemeth megvette ugyan a földet a birtokos effendiktől és a földdel együtt a piszkos kis falut, a hivatalos „átírás” is szabályszerűen megtörtént, mégis, mikor egy péntek reggel lovainkkal, öszvéreinkkel, ekéinkkel kivonultunk a mezőre, hogy az ugart felszántsuk, köröskörül vártak bennünket az arab fellachok, fiatalok és öregek, kövekkel, parittyákkal. Hiába jelöltek ki nekik kárpótlásul sokkal jobb és miveltebb földet Beth-Sean mellett. Ők bosszút akartak. És összejöttek a környékről is több mint kétezren. „*Jehudi, ruch minhon!*”, „zsidók, el innen!” hangzott az ordításuk és potyogtak a kövek, amelyek többeket közülünk súlyosan megsebesítettek. A parittyák ma is kitűnő fegyver a keleti ember kezében, akárcsak a Dávid és Góliáth idejében és ha már ellenállásunkkal meghátráltattuk az arabokat, messzibbről parittyakövekkel vettek bennünket célba, sokunkat eltaláltak és a munka megkezdéséről szó sem lehetett. Ekkor, mi sem tudjuk honnan, három puskalövés dördült el, az egyik arab támadónk elesett, kettő megsebesült. A fellachok ijedten szétfutottak, majd újra sorakoztak, mintegy közelharcra készen és mindenre elszántan. Ekkor megérkezett az angol csendőrség, körülvették az egész tábor, megmotoztak mindenkit.

de fegyvert senkinél sem találtak. „Az egész csapat föl Nazarethbe!” hangzott a parancs. A lovak, az öszvérek, az ekék a barázdák között voltak, nem hagyhattuk ott. Mint hosszú háborús trén, úgy vonultunk a názárethi úton föl a csendőrkaszárnyába, ahol megkezdődtek a kihallgatások. Étlen, szomjan vártuk a végét, de legjobban attól féltünk, hogy az egész nap húzódó tárgyalások belenyúlnak a szombatba. Közben az egész Émek visszhangzott az arab támadás híréből. Gyors chálucok siettek mindenfelől segítségünkre, de nem volt reá szükség. A legteljesebb elégtételt kaptuk. Az arabokkal barátságot tartó Chankin hívására, maguk a „muchtárok”, a községek jegyzői jöttek felelősséget vállalni értünk, hogy még péntekestére hazatérhessünk. A chálucok csapataitól kísérve vonult a „trén” vissza Affuleh felé. A szombat nyugodtan telt el. Szombat este azonban elhivattuk a fellachok vezéreit és megegyeztünk velük, hogy a békés elvonulás fejében mindegyikük 20—25 font „hadisarcot” kap, úgyhogy ez az újabb „megváltása” a földnek majdnem ugyanannyiba került, mint a föld vételára. Hátra volt még azonban a falu sárviskóinak, a ragályok, infekciók fészkeinek eltávolítása. Ez újabb makacs harcot idézett elő. Ekkor a szanalást vezető mérnöknek kitünő mentőötlete támadt; kihirdette a faluban, hogy minden arab, aki egy hét lefolyása alatt lebontja a saját kunyhóját, egy font „munkabért” kap! Erre megindult az arabok lázas romboló tevékenysége, sőt csakhamar felütötte fejét a konkurencia és egyesek licitálni kezdtek lefelé és félfontért, sőt 25 piaszterért is jelentkeztek a házlebontás műveletének végrehajtására, magukénak mondván olyan viskókat is, melyeknek gazdái rég elhagyták a területet. Pár nap alatt a régi Affuleh nyomtalanul eltűnt a föld színéről és mi megkezdhattuk a munkánkat!

Igy mondta el Rendel Áron „Gideonfalva” rós-haváadja, aki átjött hozzánk, Balfouriába, a Balfour nevét viselő új kolóniába, hogy községe nevében vendégül hívja estére az érkezett zarándok honfitársakat. Az Émekre leszállt az alkony. Hűvös esti szél fú a Karmel felől. A nap kihűlt korongja még ott áll Megido dombja mögött. Mintha őrt állana a nyugodni térő Jezreel-völgye fölött. A Tábor-hegye felől fekete gulya közeleg kolompolva és amint sűrűsödik köröskörül az esthomály, úgy tűnik, mintha sötét árnyékok húzódnának a major felé. Ott a Gilboa-hegye, Sunem, En-Dór . . . Saul király komor köpenyébe burkolva jár a hegyeken. Fönn mérgezett nyilaikkal leselkednek a filiszteusok. És nincs se’ Urim, se’ Tumim, se’ profécia, se’ álomlátás . . . En-Dór jövendőmondó asszonyának barlangjából víziók szállanak föl. „Isteneket látok, hogy jönnek föl a földből . . .” Valahol a major másik szélén gramofon énekel sírva, szívettépőn: „Rachel mevakka al boneha . . .” „Ráchel siratja gyermekeit . . .” „Rachel mevakka al boneha”, sír, egyre hangosabban, egyre fájdalmasabban, egyre szívettépőbben. Mintha az egész Émek sírna vele az epekedő, csendes, néma alkonyatban. Még csak ma hajnalban haladtunk el Jeruzsálemből jövet „Saul dombja” és „Sámuel sirja” mellett és láttuk a hegyek közt Rámát, hol Nevuzaradan összegyűjté Izráel gyermekeit, hogy fogságba vigye Babylonba. „Kól b’Rama nisma, Ráchel mevakka al boneha . . .” „Hang hallatszik Rámában: Ráchel siratja gyermekeit . . . De így szól az örökkévaló: tartsd vissza hangod a sírástól, szemed a könnytől; a gyermekek visszatérnek határukba . . .” A mezőkről jönnek az aratók, kaszák-

kal, gereblyékkel a vállukon. És a gramofon melancholikus éneke mintha a hazatérők lépteinek ritmusára vidámabbra fordulna: *vösövu banim ligvulam*“, „a gyermekek visszatérnek határukba . . .“

Sűrű sötétben mentünk át Balfouriából Kfár-Gideonba. Jólesett egy kis gyaloglás a széles országúton. Száguldó autók reflektorai reávilágítottak egy-egy telerakott szalmás szekérre, súlyos terhével ringatózva baktató tevére, öszvérré.

— Ezek már a mieink — büszkélkedik Rendel Áron. — De talán valamivel gyorsítsuk a tempót. Mert a gyerekek már türelmetlenek lesznek. Egész nap vártak ünnepi ruhában, virágcsokrokkal, kalászokkal, versekkel, énekekkel. Biztosra vettük, hogy a mi kolóniánkban fognak megszállni és nem az amerikaiakén. És most ott ülnek a kicsinyek az iskola padjaiban és megfogadták, hogy még ha hajnalig kell várniok, akkor se mennek haza, mielőtt a vendégeket fel nem köszönthetik.

„Hédád! Hédád! Hédád!“ ujjongnak az apróságok, mikor belépünk. És felugrálnak a helyükről és tapsolnak és dobognak és a kis tenyerek összeverődése és a kis lábacsok dobogása úgy cseng, mint az Émek legszebb muzsikája . . . Az iskola-barak csupasz deszkaoldalai ragyognak, mint nagy zeneterem márványfalai és a halvány petroleumlámpa helyén mintha csillogó csillár ontana fényt puha bársonyos sorokra. Köröskörül szorongnak „Gideon-falva“ harcosai, a munka hódító hősei és a kiszorultakkal együtt lábujjhegyre kapaszkodnak, hogy elkapjanak egy-egy fényhullámot, egy-egy szótöredéket, melódiafoszlányt. Daloljatok, daloljatok, drága hazatért gyermekek. A Tábor és a Gilboa, az Émek és a Karmel dalait zengitek és Dávid király hárfája kíséri éneketeket. Jósua és Jesajás újjászületett nyelvén becéz a köszöntések és kedvesebbek a kalászok, miket Gideon feltámadt mezőin magatok szedtetek nekem, mint káprázó téli esték minden melegházi virágcsokra, babérkoszorúja . . . Ne szóljatok tovább, gyermekek, régi próféciaik teljesítői. A tiszta lélek izgalmát, mely remegővé teszi ajkatokon a szót, hadd oldjam föl testvéri csókkal Jezreel völgyében . . .

— Még egy kis szindarabot is szeretnének bemutatni a gyerekek, — mondja a Rós-havaad — de ehhez át kell vonulni a nagyobb terembe, a „díszletekhez“.

A nagyobb teremnek nevezett tágasabb fabarakban a földön heverő galyak jelezték Shakespeare-kori egyszerűséggel, hogy itt *erdő* van, amelyben „A *dal hatalma*“ című kis héber színjáték összes jelenetei játszódnak le. Alig pislogó rőzseláng mellett melegedik a kis szökevények, bujdosók, bolyongók társasága, az élet súlyos kérdéseit meg-meghányva, vetve, de távolból fölcsendül a régi ének, visszahúzza őket a melódia ereje, hazaviszi őket a dal hatalma . . .

— Most már nagyszerűen vagyunk! — mondja elégedetten Degani, a tanító. — Tavaly kezdtük csak és elég messzire jutottunk. Eleinte a szabadban kellett tanulnunk és sokat szenvedtünk a hőségtől és a legyektől. Aztán kaptuk a barakot és boldogan örültünk az árnyéknak, a fedélnek. De a földön kellett ülnünk, mert nem voltak padjaink. Most kaptunk, hála Istennek, padokat is, egyszerű vékony falócák, de a gyerekeket elbírja. Most már csak egy vágyunk van, hogy a falakat képekkel díszíthessük, hogy ne legyenek olyan csupaszok . . .

— Majd küldök képeket — szakítom félbe.

— Hédád! Hédád! — kiáltják a gyerekek és örömeikben mindjárt láncba fogódnak és táncra perdülnek. És döng a barak a kicsinyek hórájától. Hévvél, erővel, szenvedéllyel táncolnak, akárcsak a nagyok. „Juchehejje, chalili, chalili . . .” „Hej, szuszi aravi . . .” Az én lovam arab mén . . .” Dehogyan is arab telivér a lovatok. „Acilah” nemes mén csak az arab effendiknél van és ezer fontot kérnek érte . . . De majd lesz nektek is szép lovatok és megülitek szörmentén és kengyeltelenül száguldtok rajta végig az Émeken és a dombokon . . . Csak daloljatok, táncoljatok és álmodjatok, gyermekek . . .

A nagyok ezalatt a vendégekkel foglalatostkodnak. Irom, a kolónia humoristája sorra bemutatja társait:

— Ez itt az Amram, legjobb tehénfejőnk! Ne tessék hinni, hogy itt nem veszik hasznát a gáluthból hozott tudománynak, vagy mesterségnek. Az ő munkáján mindjárt meglátszik, hogy *jelesen* érettségizett Kolozsvárott. És különösen az, hogy matematikából kitüntetést kapott. Olyan matematikai pontossággal végzi a tehénfejést, hogy passzió nézni. Ő tudja, hogy ennek a tehénnek 26 liter tejet kell adni és nem volna kitűnő matematikus, ha egy decivel is kevesebbet fejne ki a tőgyéből.

— Ez itt a Zsuzsanna, legjobb ruhamosónőnk! Szép titulus, mi? Nagyszerű hasznát veszi annak, hogy otthon olyan szorgalmasan tanult zongorázni. Szinte ritmusosan, dallamosan mos és úgy emeli és sülyeszti az ujjait a fehérneműn, mintha zongorabillentyűket tapogatna. Hiába, ehhez művészet kell!

— Ez itt a Mózsai zsidó, a boltos! Úgy fogja az eke szarvát, mintha ma is a pult mögött állana, az üzletében.

De Mózsai, a szántóvetővé átvett boltos nem marad adós. Ő is ért valamit a kifigurázáshoz és rögtönözve visszavág:

— Ez meg itt az Irom! Látszik rajta, hogy otthon írói ambíciói voltak. Így fogja az ostort, mikor a lovakat hajtja, így ni, a három ujj között, lefelé, mintha tollat tartana . . .

Két éve, hogy ezt a kolóniát láttam. Látnom kellett, mert ez az egyetlen az Émekben, amely nem dombon és zárt körben, hanem a szabad, nyitott magyar falu mintájára, lent az országút két oldalán hosszában húzódik. Akkor öt-hat erdélyi család vívta itt rettentő harcát a kezdet legemésztebb nehézségeivel. Ma szépen fejlődő falu áll előttem, fürdővel, víztörőnyal, iskolával; sok gyerek, játék, tánc, élet-erő és életöröm.

— Hogyan jutottunk ehhez a szép fürdőhöz? — magyarázza Rendel, mikor jóval éjjél után visszakisért bennünket szállásunkra. Balfouriába. — Egy német zsidó járt erre tavaly mint „turista” és annyira el volt ragadtatva a mi frissen fejlődő kolóniánktól, hogy egyszerűen kijelentette: meg akar bennünket valamivel ajándékozni, de még nem tudja, mivel. Mikor aztán este látott bennünket hazatérni a mezőről porosan, verejtékesen és vízhiányosan, a homlokára ütött: „Megvan! Fürdőt építtetek nektek! Templomot és iskolát fogtok magatok is építeni, a fabarakok helyett szépet, újat, faragott kőből, de a fürdő is fontos és sürgős!” Így jutott Gideonfalva szép és

Afuleh keletkezése

Mocsárlecsapolás

Afuleh keletkezése az Émekben

Arab fellah sárháza

Az Ajn Szamune („Halál-forrás“), mely a chálucok mocsárlecsapolása után a vidék Áldásforrása lett

rítuális fürdőhöz, elsőül az Émekben. A legtöbbet azonban természetesen a Keren Hajeszedtől kaptuk. Az idén adtak *minden családnak* 200 szőlőtöt, 15 gyümölcsfát, eperfát és 75 fontot juhokra, tehenekre, igásokra. Ezenkívül adtak a falunak szekeret, arató- és kaszálógépeket. Lassan szépen berendezkedünk itt és már viszünk termésünk fölőslégéből az Émek új városába, Afuléhba.

Korán reggel már ott jártunk az Émek új pontján, „*Kfár-Jeladim*”-ban, „*Gyermekfalu*”-ban, mely szintén az utolsó két esztendőnek kivirágzása. Két évvel ezelőtt még pusztaság volt itt, kő, szikla és giz-gaz; most virágos kert közepén áll a „községháza”, amelyben a gyermekek maguk bíraskodnak, beosztanak, „adminisztrálnak”. A tanításon kívül minden munkát maguk végeznek. Csinosan épített iskola mellett majdnem monumentálisan ható templom emelkedik, délafrikai zsidók ajándéka. Följebb beton-istálló, tíz tehénnel, melyeket a gyermekek maguk ápolnak és fejnek. Az ukrainai pogromok árváit helyezték itt el a Keren Kajemeth földjén, ahol maguk között versengve, gyermeki fanatizmussal építenek és dolgoznak a maguk jövőjén. El akarják feledtetni velük a rettentő emlékeket, mikor Denikin és Petljura fehér seregei több mint háromszázezer zsidót mészároltak le Ukrajnában a bolsevizmust megbosszuló ellenforradalom nevében.

— Ani „bolsevik”. Én „bolsevik” vagyok — mondja keserű mosollyal Sloucky tanító. — Nekem menekülnöm kellett a fehérek elől, miután apámat, a „Sivath Cijon” szerzőjét kegyetlenül meggyilkolták a bolsevisták. Engem ezek is és a fehérek is halálra kerestek. Most már magam se tudom, mi voltam, mi vagyok. Ezek a gyerekek talán felejteni fognak még, de mit csináljak én? Az ember kábítja magát ideálistizmussal. Itt mindenki akarva, nem akarva idealista. „A Szentföld levegője bölcse tesz”, de nem gazdagga. Azt hiszem, hogy a gyerekek se tudnak felejteni. Valahogy rajtuk fekszik a mult, mint sötét árnyék. Csak dolgozni akarnak, de többet kellene játszaniok! Nem tudnak játszani. Megöli játékkukat a mult emlékezete . . . Ez itt „*Giváth Hamóre*”. A Céllovők dombja, Izrael harcainak színhelye. Csupa biblia. De Ukrajna még nincs olyan messze . . . Nem beszélnek róla a gyerekek, de azt hiszem, nem felejtene . . .

Az ültetvények között két 13—14 éves leánygyerek dolgozik, kötöz, gyomlál.

— Mi ez itt? — kérdelem.

— Mastéla — felelik halkán.

— Ismeritek-e a nótát, „Bamastéla bachur jes?” „Az ültetvény közt ifjú jár.”

— Ismerjük, — pironkodik a nagyobbik — de itt nem éneklük ezt.

— És szoktatok sokat énekelni?

— Ze taluj mimacav haruach. Ez a lelkiállapottól, hangulattól függ.

— Umacav haruach tóv? És a lelkiállapot jó?

— Tóv. Jó, — feleli és mélyet sóhajt.

Hegedűszó hallatszik ki az egyik nyitott ablakból. Magányosan, árván síró hegedű. Apátlan, anyátlan fiú áll az ablak mögött. Minden vágya, álma egy hegedű volt. Megkapta. Még nem tanult, nincs kinél, de komponál. Talán ő fogja hegedűjén át belésírni a világ szívébe Ukrajnát, pogromjait és minden szenvedéseit . . .

Egy nyolc éves koravén arcú gyerek egy csomó karfiolt cipel kosárban a kertből. Megszólítom:

— Jó-e itt lenni?

— Hát hol lennék?

— Jó-e a koszt?

— Ze lo chasuv! Ez nem fontos, — feleli a kis bölcs, a nyolcéves aszkéta.

— Uma chsuv? És mi fontos? . . .

— Macav haruach. A lelkiállapot! . . .

És amint kissé eltávolodva, kocsinkból visszanezék Kfar-Jeladimra, úgy tűnik, mintha ez az egész gyönyörű „Gyermekfalu” egy nagy árva sóhajlás volna, végtelen vágyakozó sóhajlás az anya után . . .

Alig félóránnyira ismét az Émek egyik új megtermékenyített területére érkezünk: *Machneh Jisraelba*. A Cionista Szervezet ellen harcoló orthodox „Aguda” egyetlen kolóniája ez. Némelyek szerint: „kontra-kolónia”, némelyek szerint „csak-azért-is-gyarmat”. Mindegy. A fő, hogy mégis csak megváltottak 4000 dunamot az Émek földjéből és ebből 100 dunamot már művelés alá is vettek. Vagy 100 lélekszámból álló kis úttörő csapat dolgozik a mezőn, a kútnál, az asztalos műhelyben. Sokan dolgozás helyett még csak a csodálkozásnál tartanak. Csak most jöttek és szagolgatják a füvet, a földet, a vizet. Hosszúszakállas, kaftános öregek mellett eton-frizurás leányok és bubi-parókás asszonyok szaladgálnak. Majd beletörődnek a munkába és bronzzá barnul fehér bőrük és kuszává zilálódik fejük koronája, mint az a sok vadul növő csalán és tüske, melyet arcuk verejtékével fognak eltakarítani a megcsodált ugarról. Egy összetákolt, félig nyitott fabarakból gyermekhangú talmud-ének üti meg a fülünket. Pajeszes, sapkás fiúk hajlonganak a nagy foliánsok fölött és csendesen dudolják: „Snájim ochzin b'talisz . . .” Nem olyan hangos itt a tanulás, mint náluk, Galiciában volt. Aminthogy csendesebb itt a Szentföldön az ima is. Vagy talán azért halkítják szavukat, mert mégis restellik, hogy *zsargonra* fordítják a talmudot itt, az Émekben, ahol a héber nyelv föltámadt halottaiból és virágzik mezőn, réten, mint a Talmud tanaitáinak idején?!

— Elv-e itt a zsargon használata? — kérdem a tanítótól.

— Dehogyan — feleli röstelkedve. — Csak átmenet, míg belejönnek a héberbe. Jeruzsálemben, Petach Tikvában, Szafetben már tiszta héberül tanítanak az „Aguda” iskoláiban is. Nem tekintheti „újítás”-nak az orthodoxia, hogy az ifjúság héberül akar beszélni, hiszen „újítás” az is, hogy chászidok földet akarnak művelni. És művelik is. Fogják művelni. Még gúnyolódnak egyesek, de biztosítom, ha két év múlva erre jön, látni fogja, hogy „Machneh Jisrael” vetekedik már a szomszédos, büszke Merchavjával és a merchavjai kvuca ifjai át fognak jönni szombatunként a mi templomunkba.

— Bravó! — tapsolok a chászid tanítónak. — Ezt kellett volna tennie az Agudának kezdettől fogva. Nem világga átkozódni és szitkozódni az ifjú kolonisták állítólagos vallástalansága miatt, hanem dolgozni és építeni, kijönni és minél több földet vásárolni, minél több orthodox kolóniát alapítani, hogy ne szavakkal járjanak elöl, hanem tettekkel és példákkal.

Maga *Merchavja* mutatja egyébként a legbeszédesebben, milyen szépen férnek meg az Émekben szorosan egymás mellett a különböző felfogások és rendszerek. *Merchavja*, az Émek *Nestora*, már majdnem 15 éves. Ami már tekintélyes kort jelent itt az ifjúság völgyében. Kísérlet volt a Franz Openheimer-féle „Siedlungsgenossenschaft” megvalósítására. A kísérlet akkor nem sikerült. De megmaradtak a nagyszerű gazdasági épületek, magas kőházak, amelyek sokáig egyedül állottak őrt a pusztaságban és ma csodálkozva tekinthetnek le a fabarakok sokaságára, melyek gombamódra bujnak ki az Émek átvarázsolt földjéből. Most két rendszerű két kolónia dolgozik *Merchavja* területén: egy „*mósav*” és egy „*kvuca*”. A „*mósav*” körülbelül ötven külön-külön gazdálkodó családból áll, kétszáz lélek, melyből közel száz dolgozik. A „*kvuca*” vagy ötven fiatallemberről áll, akik mint kooperatív társaság közösen gazdálkodnak, közös konyhán élnek. És aki azt hiszi, hogy ha nincs *egyéni* haszon, nincs *egyéni* ambíció, meggyőződhetik az ellenkezőről itt *Merchavjában*, ahol egyenlő területen, teljesen egyenlő természeti feltételek alatt egymás mellett dolgozik a két rendszer és a „*kvuca*” a dolgozók fele lélekszámával éri el ugyanazt amit a „*mósav*” majdnem kétszerannyi munkaerővel.

— Mi pó hamnahél? Kicsoda itt a vezető? — kérdem az egyik fiatallembertől, aki éppen a tyűkktrec reparálásával foglalatoskodik.

— Én pó mönahál! Nincs itt vezető — hangzik az önérzetes felelet. — Mindnyájan dolgozunk! Azért alapítottuk a kvucát, hogy ne legyen *vezető* és *dolgozó*.

— Anachnu cón b'li róeh. Mi nyáj vagyunk pásztor nélkül, — tréfálkozik a szomszédja, aki éppen lovat patkol és olyan erővel fogja a szilaj mén lábát, hogy vastag izmai szinte pattanásig feszülnek. — Ez az ő büszkeségük, hogy maguk vezetik önmagukat. Esténként megbeszélik a másnapi teendőket és minden megtörténik a legnagyobb fegyellemmel a közös beosztás szerint.

— És ha valaki nem akar dolgozni?

— Ilyen esetünk még nem volt. És azt hiszem, ilyen problémánk nem is lesz soha.

— És ha egyesek meg akarnak házasodni?

— Most is ötven házások közöttünk. Az asszonyok persze velünk dolgoznak.

— És mi van a gyerekekkel?

— Gondoskodunk róluk közösen. Hiszen azért dolgozunk. A gyerekekért, akik utánunk jönnek.

— A mások gyerekeiért?

— A *zsidó nép gyerekeiért!* Hiszen ezért van minden!

Nem olyan fanatikus, vallásos messiási hit-e ez is, mint a „*Machneh Jiszrael*” agudistáinak áhitatos vallásossága?

Egy fél óra múlva ott állunk a sziklás Gilboá lábánál, *Ajn Charod* nagy *kvucájának* gyermekektől hemzsegő iskolakertje előtt. A kicsinyek szorgosan sűrőgnek-forognak az ültetvények között, öntöznek, kapálnak, gyomlálnak. Játék és munka egyben. És amint egy-egy szénásszekér befordul az udvarba és a szagos sarju tetejéről lenéz a „*chavér*” a dolgozó-játszó apróságokra, daúd a szíve és tüdeje a jövőre

álmok illatát szívja magába. Hiszen ezért van minden! És olykor meg-megállítja héber szóval a lovait és hallgatja egy percig a gyermekek dalait. Most körbe állanak, láncot fonnak és „*Sirath hamachcéva*“, a „Bányászok dalát“ éneklik a „moreh“, a tanító taktusütésére és kidüllesztik a mellüket és nekifeszítik kis karjaik izmait, ahogy a nagyoknál látták.

*Karomat nézzétek,
Nézzétek a mellem,
Kő és vas az izmom,
Kő nem állhat ellen.*

*Nincs hasonló hozzád,
Kőbánya, hej bánya!
Nem kell nekünk malter,
Kavicsot ki hányna!*

*Mi támasztunk mindent,
Tartjuk az egészet,
Nélkülünk a világ
Inogna mint részeg.*

*Házbővítés, bontás,
Itjúnak nem élet,
Éljen szikla, csákány,
Csak bányász beszélhet!*

És a „chavér“ a szagos szénásszekér tetején gondol azokra a „chavér“-okra, akik nem az illatos mezőkön, hanem a poros kőbányákban, a „Machcéva“-ban fejtik a sziklákat az építők számára. Mert ezt a munkát is meg kellett hódítani, itt is meg kellett mutatni, hogy erő és intelligencia párosulása mire képes. És „nem lehetett túrni a szégyent, hogy arabok vájják és faragják nekünk a nagy köveket Izrael hegyeiből...”

Fehér galambok rajai búgnak, turbékolnak, röpködnek az udvar közepén magasra nyúló ducok körül. Mintha köszönteni akarnának minden érkezőt. Lenn a szárnyasok különböző nyugati és keleti fajtái veszik körül a nagy kerek vízmedencét, gágogva, csipogva, versenyezve. Egyik-másik kiválik és felröpül az amerikai stílusú vasbeton magtárak tetejére, melyek hat egymás mellett álló óriási karcsú hordó alakjában éktelenkednek a major oldalán, mintha municiótartók, löportornyok volnának. Bemegyünk az irodába, ahol engedélyt és kíséretet kell kérni a körütekintésre. Szorgos munka folyik a nagy kvuca számfejtőségében. Számokba van itt foglalva minden eukaliptusz, minden kalász, minden növény. Nagy könyvek fölé mélyedve, alig veszik észre a bejövőt. Hol is láttam ezeket a telt szakállú és pelyhedző állú ifjakat így odaadó elmélyedéssel fóliánsok fölé görnyedve? Talán a jesivában, a Talmud tanházaiban? Ugyanazok a szikrázó szemek, ugyanaz a lobogó lélek és ugyanaz az önfeledt elmerülés betűkbe és pontokba, melyek mögött világokat látnak feltámadni . . . A falon egy héber hirdetőtábla: *El kol haóvdim* . . . Mindazokhoz, akik dolgoznak a Keren Kajemeth földjén! Ne felejtsetek el megemlíteni leveleitekben, ha a galuth országaiba írtok, hogy a Keren Kajemeth földjén éltek. *Mondjátok el nekik, mit adott a Keren Kajemeth a telepeteknek: földet, mocsarak szárítását, vízzel való ellátást.* Említsétek a testvéreteiknek a galuthban a földhiányt és emlékeztessétek őket kötelességükre, hogy a földet megváltásák.”

— Hiszen szépen haladunk, — mondja kíséronk, az ajn-charodi chavér — az utolsó két év alatt is fejlesztettük a majort, mint látják, új gazdasági épületeket is emeltünk, pedig már készültünk felköltözni Tel-Jószeffal együtt oda a hegyre, ahol

jobb a levegő, egészségesebb a klíma. De mennyire másképpen lehetne gazdálkodni, ha több volna a föld és többet lehetne befektetni! Menjünk be itt egy percre. Talán érdekelni fogja önöket. Új mosókonyhánk. Mióta ezeket a mosógépeket kaptuk, rengeteg munkaerőt takarítunk meg. Kilencszáz darab ruhát mos naponként ez a legmodernebb szerkezetű gép és alig kell hozzá emberi segítség. Itt van a börcszerzőnk. Itt a cipészletünk. A „szandlarijah” is szépen van felszerelve. Itt a szabóműhelyünk. Ott a méhészetünk, talán ne menjünk közelebb. Itt a költőgépünk. Ezer csirkét költ ki mindegyik. Itt a fehérnemű varrodánk, a foltozónk. Azért alkottuk a *nagy kvucát*, hogy minden szükségletünkről magunk gondoskodhassunk.

A lombok közül szemközt mintha hegyi patak zúgó csobogása hallatszanék.

— Ez már az *Ajn-Charod* muzsikája, — mondja a chavér. — A mi bibliai forrásunk. Jól esik ezt hallgatni nekünk, akik akkor ütöttük föl itt első sátrainkat, amikor köröskörül még bűzös mocsár terjengett mindenütt. Valahogyan beleszerelmesedtünk ebbe a helybe és ahogy megláttuk, azonnal elhatároztuk, hogy többé nem mozdulunk innen el. Hiába intettek óva, hogy várjunk, míg előbb megtörténik a maláriás terület lecsapolása, hiába mondták, hogy életünkkel játszunk, mi bevertük a sátorcölöpeinket a nedves földbe és győztünk. Néhányan közülünk áldozatul estek, de győztünk. Ha nem lettünk volna olyan „erőszakosak”, talán ma sem volna ez a talaj itt szanálva! Most esténként kísétálhatunk az *Ajn-Charod*hoz és hallgatjuk a barlang előtt a vízesés muzsikáját.

Fügefák és eukaliptusok és oleanderek koszorúzzák a hatalmas sziklabarlangot, mely az *Ajn-Charod* fölé hajolva védi a forrást és féltőn ölében tartja mint anyja a gyermekét. Sokáig galuthban bolyongott az apa és a gyermek elcsapongott messze, pocsolyákban, gíz-gazok között hánykolódott, erdők sertései tapostak rajta és megfertőzve és megsebesítve, züllött egyre mélyebben. Most hazajött az erőskezű gazda, kiemelte a gyermeket a fertőből, megtisztította az iszaptól és csillogón, tisztán visszaadta az anyának. Tizenhatezer dunamnyi területet öntött el itt a mocsár, mely éppen a beszennyezett, ápolatlan források vizéből keletkezett. Még a beduinok is kerülték ezt a vidéket, melyet a halál birodalmának tartottak ősidők óta. Most valami varázslatról suttoznak, amit az Izrael törzs hazajött fiait itt véghez vittek . . . És volt valami emberfölötti abban a munkában, amelyet itt a chálucok magas láztól égve, kicserzett bőrrel, derékig a muszkitós mocsárban állva, heroikus önfeláldozással végeztek. Dús gabonátlát ringat a föld, ameddig a szem ellát. A mezei ösvényen apró gyereksereg jön dalolva. Letelepdednek az *Ajn-Charod* körül, sokan kicsomagolják kis uzsonájukat, sokan félrelopóznak és fürgén felmásznak a fügefákra, sokan meg a forrás kifolyása köré hasalnak és tenyerükkel nyaldossák a vizet, mint négyezer évvel ezelőtt Gideon harcosai tették itt, ahogy azt a Bibliában olvassuk, midőn az Ur szóla Gideonnak: „Ezekkel a nyaldosókkal vered meg Midjánt . . .”

Aggódva nézünk a kísérő chavérra. De ez megnyugtató:

— Ihatnak egész bátran! Tífuszbetegnek is adják ezt a vizet, olyan könnyű, tiszta és egészséges. A gyerekek különben otthon Kfar Jechezkeélben is ezt a vizet isszák. Motorral nyomjuk fel innen az ő kolóniájukba, kényelmesen mindenkinek a

vízvezetési csapjába. De lehetne a forrás fölösleges vizéből még ötezer dunamot rendszeres öntözéssel is ellátni. Ehhez azonban 40.000 font befektetés kellene és honnan vegyük ezt?

Dr. Péner bajai főrabbi megszólítja az egyik uzsonnázó gyereket és kedvesen szóba elegyedik vele, természetesen héberül. Közben hallom, amint a tudós pap előtt álló kis leánykát folyton nógatja másik ovodástársa és miközben kezével bökdösi, hal-kan a fülébe súgja: „*Tákni lo eth hasgióth!*” — „*Javitsd ki neki a hibákat!*” Felkapom és összecsókolom a kis huncutot. Könnyű neked hibátlanul és folyékonyan beszélned Jósua és Gideon nyelvén, mikor itt ringott a bölcsőd Gideon forrása mellett és öt éves korodig már többet csacsoghattál héber anyanyelveden, mint a galuth legöregebb rabbija hetven éven keresztül . . . Mégis ez a kedves kis jelenet elevenítette meg előttem legszebben a héber nyelv újjászületésének szent szimbólumát.

— Mondják, hogy nem nevelitek elég vallásosan a gyermekeket — fordul a rabbi a vezető chavérhez.

— Amit mondanak, azzal mi nem szoktunk törődni! — feleli a chavér. — A maláriát se mások meggyőződése szerint szereztük és a vallásos meggyőződést se hagyjuk magunknak diktálni. A mi lelkiismeretünk tiszta és ez elegendő nekünk. A gyerekek héberül beszélnek, héberül gondolkodnak, a biblia levegőjében élnek, a bibliai kor szabadságának természetes légkörében, nem fogunk nekik galuthbeli gettókat teremteni itt a felszabadított Szentföldön..

— Tartják az ünnepeket?

— Hogynel! Jobban és szebben, mint Önök otthon! A múlt héten Sovuoth volt. Ilyenkor önök át szoktak menni a goj-szomszédhoz venni pénzért néhány galyat, hogy földíszítsék vele a zsinagógát. Ez lett a galuthban a hajdani Bikkurim, a zsidó Zsengék ünnepéből. Nálunk összejöttek az egész Émekből Kvucath Hagiveába, itt a szomszédban. Zöld lombbal, kalásszal, virággal, gyümölccsel díszített kocsikon foglalták helyett a gyerekek. A kis angyalfejek alig látszottak ki a sok zöltség tengeréből. A nagyobb fiúk óriási zászlót vittek, rajta kék betűkkel a bibliai vers: „*Hét hetet szám-lálj, mikortól a sarló kikezdi a vetést és rendezz Sovuoth-ünnepet!*” Termések zsengeivel telerakott szekerek gördültek Kfar-Jechezkeéből, Ain Charodból, Beth Alfából, Tél-Józsefből, messziről úgy hatott, mintha egy erdő mozdult volna meg és indult volna el lassan lefelé a dombról. A „Chefci ba” kvucájának kocsiján magasba tornyosuló kévékből kiemelkedett egy lombbal díszített rúd és tetején kasza és kapa. A kocsik mellett lóháton haladtak felnőttek és gyerekek, lovak és lovasok zöld ágakkal díszítve. Utánuk az iskolásgyerekek lombokkal és gyümölcsökkel a kezükben, közöttük Mikveh Jiszrael tanulóifjúsága pompás zenekarával. És a menet végén a gyalogos gyülekezet, sok ezer ember a Halleluját és egyéb héber dalokat énekelve, úgy hogy visszhangzott egész Jezreel völgye a zsol-tároktól és aratóénekektől, mint sok ezer esztendővel ezelőtt . . . A Kvucath Hagivea majorjában nagy emelvény volt, amelyet teljesen elborított a különféle zöld szín, az Émek terméseinek százféle zsengeje, fölötté nagy fölírás virágokból: „*veszamachta bechagecha!*” „És örvendezz az ünnepeden!” Köröskörül asztalok voltak fölállítva a

gyermekek részére mindenféle csemegével és gyümölccsel. És megmagyaráztuk a gyerekeknek, hogy három nagy ünnepük volt az őseinknek, a *chag-haaviv*, a Tavasz ünnepe, a *chag habikurim*, a Zsengék ünnepe és a *chag haaszif*, a Termésbetakarítás ünnepe. Mindegyik ünnep a természettel függött össze. És ezen a három ünnepen fölzarándokoltak az őseink Jeruzsálemben, hogy hálálkodjanak az Urnak a természet áldásáért. A száműzetésben azonban az ünnepnapok teljesen elszakadtak a természettől, Tavasz ünnepéből csak a kovásztalan kenyér ünnepe lett, a Zsengék ünnepéből egyedül a Tóraadás ünnepe és a Termésbetakarítás ünnepéből csak a Sátrak ünnepe. Most, hogy hazatértünk és újból vetünk és aratunk őseink földjén, az ünnepeket is úgy ünnepeljük, mint őseink . . . „Mi visszaadtuk nektek itt nehéz munkával és verejtékes kezdéssel a Zsengék ünnepét, de a Termésbetakarítás ünnepének visszahódítása tireátok vár, gyerekek . . .” Így fejezte be beszédét a mi „rabbink”, Kvucath Hagivea egyik munkása és nem hiszem, hogy a galuthbeli prédikátornak mélyebb és zsidóbb hatása volna a gyermeki lelkekre! És nem hiszem, hogy az önök szukkothi sátra, mely már csak a zsinagógák udvarába szorult, jobban vésődnék bele a gyermek emlékezetébe, mint az a sok sátor, amely itt a szabadban állott mint valószínű sátortábor Ajn-Charod körül, mialatt a forrást, a „*szimcháth béth hasoévah*” a hajdani esőköszöntő Viziünnep emlékére oly gyönyörűen kivilágítottuk, hogy leragyogott az egész Émekre . . .

— És Jomkipur?

— A Jomkipurt senkise bántja. A Jomkipur a magábaszállás napja lett és magábaszállásra mindig szükség van. De Ön ismerheti a Talmudot, mely szerint „a legvidámabb ünnep Av hó tizenötödik és Jomkipur volt, amikor Izrael leányai és ifjai kimentek a szőlőkbe és ott tánc és ének közben ki-ki megkérte a maga szíve választottját . . .” Hát azt hiszi, a Jomkipur nem ment át sok változáson a biblia kora óta? Képzelsen el Jomkipurt mint népünnepet, tánccal, énekkel és leánykérővel a szőlőben. És így olvassuk szóról-szóra a Talmudban. Szinte hihetetlennek hangzik! . . . Mi nem akarunk új tradíciókat teremteni, nem áhítózunk „egyházi reformokra”, de nem tartjuk sérthetetlennek mindazt, amivel a galuth körülsáncolta a zsidó népet, hogy gettójába szorulva, ne legyen kitéve a beolvadásnak és megsemmisülésnek. Szabad zsidó generációt akarunk nevelni a szabad zsidó földön, ahol úgysem lehet más, mint zsidó és ahol nem kell félnünk az asszimilációtól.

— És mi van az öregekkel és azokkal, akik az örökölt tradíciókban találnak értéket?

— A világért sem érintjük senki meggyőződését. Az öregeknek berendeztük a zsinagógát, mindenki imádkozhat szíve-lelke szerint. De mi magunk nem leszünk képmutatók senkinek a kedvéért!

A „mitbach” csengője csilingelni kezd. Ebédre hív. Az udvar megtelik kaszásokkal, lovasokkal, hazatérő szekerekkel. Lassan gyülekeznek a nagy étkezőben. A díszleten, komor fabarak falain Herzl, Trumpeldor, Marx és Brenner képei és Michelangelo, Millet néhány művének reprodukciója. Az ajtó mellett hirdetőtábla. Két héber felhívás van reáaggatva. Az egyik így szól: „*Mi seróce l'histatéf b'siurim l'chemia . . .*”

„Aki részt akar venni esténként a kémiai előadásokon, jegyezze ide a nevét. Előadó a chaifai reáliskola kémiai tanára mint vendég.” Másutt a falvakba cirkuszok és medvetáncoltatók szoktak jönni vendégszereplésre és nem kémiai professzorok. És a fehér lap máris tele van aláírásokkal. Egész nap künn dolgozni a nagy hőségben és este hóra helyett — kémia. Meg kell ragadni az alkalmat! A másik hirdetemény arról szól, hogy „a különös lelkesedés és lobogó buzgalom folytán vagy ötszáz dunamnyi ültetvénnel büszkélkedhetünk Ajn Charod körül, de az egyéb sürgős munka folytán az ültetvény az utóbbi időben elhanyagolódott és veszélyben forog. Aki tehát a rendes munkaidőn kívül akar az ültetvények ápolásával foglalkozni, írja ide a nevét.” És amint megmosdva, fáradtan bejönnek a mitbachba és elolvassák a hirdeteményt, egymásután odaírják a nevüket a fehér lapra! A munkaidő ugyan elég hosszú és eléggé kimerítő a nyári hónapokon, de „veszélyben az ültetvények”, fel kell áldozni a pihenési időt, az ebéd utáni félórát és talán a hajnalnál is hajnalabbkor felkelni, mert az ültetvény parancsol, az ültetvényt minden áron meg kell menteni! Ez imperativus, dogma és hit.

Ajn Charodnak egyik kiágazása volt a szomszédos *Tél-Jószéf*, amely Galilea halhatatlan félkarú hősének, Jószef Trumpeldornak nevét viseli. Öt éves történeti multjuk első két esztendejében teljesen együtt haladtak és közös volt minden. De amikor 1923-ban arról kellett döntenie, hogy a nagy mezőgazdasági telepek összeolvadjanak-e a „*Gdud Haavoda*”, a Munka Légijának városi ipari csapataival, az Ajn-Charodbeliek a különmaradás mellett határoztak. Tel-Jószéf telepei pedig a teljes kooperációt kívánták, a teljes munka- és vagyonközösséget a Gdud összes palesztinai csoportjaival. Így vált külön a két testvérkolónia a Gilboa alján és Tel-Jószéf lett a legszélsőségesebb irány képviselője magában a Gdudban is. A magántulajdonról való önzetlen lemondást szinte vallásos szentséggé fokozzák, a birtoklás vágyának önmagukban való legyőzését a Misna-korabeli esszénusok áhitatos aszkétaságával gyakorolják. Mikor Tél-Jószéf majorjába érkezünk, már sokan ebéd utáni pihenőjüket élvezik, a dom-fák és szidriják árnyékában olvasnak, vagy beszélgetnek.

— Kommunisták vagytok ti? — kérdi egyik utitársunk.

— Abban az értelemben, ahogy önök gondolják, nem! Mi nem akarjuk elvenni senkinek semmijét. Csak a magunk életét rendezzük be, úgy ahogy a legszebbnek és emberhez legméltóbbnak tartjuk. Kommunista volt-e az önök királya, Ferenc Jószef, hogy hadseregét közös ellátás alapján szervezte? A „*Gdud Haavoda*” serege csak önmagát akarja fegyelmezni az abszolút erkölcs szolgálatában.

— Van-e templomotok? — kérdi a rabbi.

— Van egy nagy templomunk, hatezer dunam.

— Ennyi a földetek. És ha valaki imádkozni akar?

— Mi imádkozunk a sarjadó fűszállal, a rügyező fával, a bimbózó virággal, a zümmögő méhekkal . . .

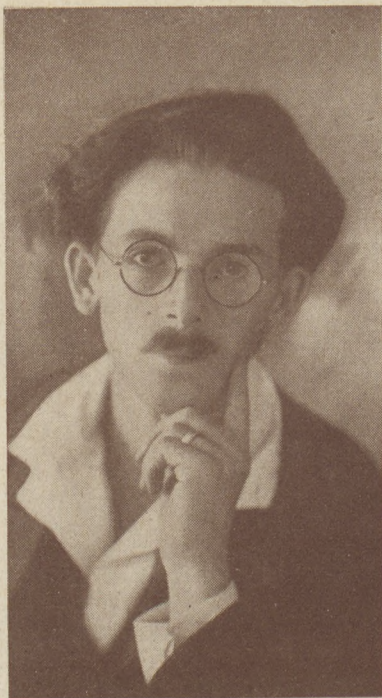
— Jó volna ide egy térítő rabbi.

— Mi térítenők meg a rabbi urakat.

Benézünk a mitbachba. Néhányan, elkésetten hazaérkezők, még ott ülnek a

*Koch mérnök
a jeruzsálemi vízművek igazgatója*

*Avi Shaul
jeruzsálemi héber író*

*Breuer mérnök
az Émek-mocsárlecsapolás vezetője*

*Joszeff Tepper
a tel-avivi festőiskola vezetője. (Önarckép.)*

*Menachem Hamdan dr., dúsgazdag indiai orvos,
aki Galileában együtt dolgozik a chálucokkal*

A Kison-vidék

A Naaman-patak

közös étkező hosszú, fedetlen asztalánál. A tányérukon mintha pirított pecsenye párologna. Megnézzük közelebből, valami barnára sült tökcaraj.

— Húst csak péntek este eszünk. Rak böerev Sabbath.

— Lichvód hasabbath? A Szombat tiszteletére?

— Tiszteljük mi itthon úgy a szombatot, mint önök ott a galuthban — mondja azzal a bizonyos elhárító ellenszenvvel, melyet a rettentő küzdés közepette dolgozó szentföldi telepesek táplálnak az ő példátlan önfeláldozásuk turistautós könnyű kritikusi iránt.

Föl a kocsikra! Sietni kell! Gideonfalva erdélyi kolonistái ebédre várnak. Átszáguldunk a kazuarina fasorokkal gyönyörűen szegélyezett *Kfar-Jechezkeélen*, Ezékielfalván, amely nem a régi próféta nevét viseli, hanem egy elhalt bagdadi zsidóét, akinek a fivére 35.000 fontot adományozott a Keren Hajeszodnak, hogy a feltámadó Émeknek egy új faluja örökítse meg az elhunyt testvér emlékét. Többet senkise tud róla, csak hogy Ezékielnek hívták. Az adományozó ezt a nárobi tettét a legtitkosabb névtelenség függönye mögé rejti. Elrobogunk az Ajn-Charodi vasutállomás mellett, amely tele van vonatot váró kirándulókkal. Mögötte a Góren, a szérű köröskörül nagy héber táblákkal „Asszur löasén“, „Tilos dohányozni!“ A cséplőgépek körül a Gideonforrásától visszatérő gyerekek báméskodnak. „Salóm, jeladím! Salóm! Salóm!“ A traktorokkal foglalatostkodó két csehszlovákiai cháluc jókedvűen abajgatja a felcseperedett „kisgazda“ kapzsiságán gúnyolódó nótát, „a munkáltató imáját“. Az egyik recitálja a siránkozó szöveget és a másik alátámasztja a jajgató refrént: jaj, jaj, jaj!

Hallgass meg, Egek Istene, —

jaj, jaj, jaj!

Chalucokat ne küldj ide,

jaj, jaj, jaj!

Mind emeli a béreket,

jaj, jaj, jaj!

Nem könyörög, nem kéreget,

jaj, jaj, jaj!

Ők dolgoznak? A guta frászt!

jaj, jaj, jaj!

Ha nem hiszed, hát jőjj és lásd,

jaj, jaj, jaj!

Félhatkor reggel hozzáfognak,

jaj, jaj, jaj!

És félőtkor már takarodnak,

jaj, jaj, jaj!

Hallgass meg, Egek Istene,

jaj, jaj, jaj!

Chálucokat ne küldj ide,

jaj, jaj, jaj!

Mulatságos gesztusokkal kísérik ezt az érdekes gúnydalt a chálucok, akik tudják, hogy róluk szól a szállóige: „Amit egy munkás se vállal, azt elvégzi a cháluc . . .“

Nemsokára ott ülünk „Kfar-Gideon“ rós-havaádjának dúsan terített asztalánál, honfitársainktól körülvéve.

— Mindennap csapnak ilyen salamoní lakomát? — tréfálkozunk az öreg Salamon bácsival, aki mint Erdély egyik leggazdagabb, legjótékonyabb és legvallásosabb kereskedője volt nevezetes. Az ő háza volt az első kőház a kolónián. Itt vendégelnek meg bennünket, Rendel, a rós-haváad, a veje. Felállva felel Salamon bácsi és ősz szakállá mintha belső izgalomtól remegne:

— Erdélyben talán mindennapos volt az ilyen ebéd. Itt megelégszünk szeré-

nyebbel is. Húszezer fonttal jöhettem volna ki ide, ma nincs semmim, de azért nem cserélek a régi jó időkkel. Mondjátok meg otthon, hogy egy igazi zsidó kolónián ebédeltetek, ahol minden, ami az asztalra került, a kenyér, a hús, a saláta, a főzelék, a gyümölcs, a méz, minden a saját termése volt, minden a Szentföld hozadéka, „tocereth haarec”, mindenből adtak terumot és maaszért, ahogy a biblia előírja. Igazi zsidó életet élünk itt. Amit pedig délelőtt a kvucákban láttatok, azt mondom, azokra is szükség van! Ők voltak a mi úttörőink, ők egyengették nekünk is az utat. Ha ők nem lettek volna, mi sem ülhetnénk itt, a mi orthodox zsinagógánkkal, minden esti talmudtanulásunkkal, jámbor sakterünkkel és rituális fürdőkkel. Ez az igazság! Nekik köszönhetjük, hogy a zsidónak tekintélye van az arabok előtt, hogy nem mernek már bennünket bántani, mert tudják, hogy mindenre elszánt emberek, akiknek mindegy, ha zsidókat támadnak, akár minket, akár őket. Fáj nekünk, hogy nem járnak velünk a mi vallásos felfogásunk útján, de ami szép, hősi és magasztos bennük, azt tisztelnünk kell! Valahogyan a mártíromságra mindig kész cadikok lelke lakozik bennük, de a galuthban, igen, nem itt, hanem még ott a galuthban elszakították őket a hagyományoktól. Miért nem vigyáztak ott a mi rabbijaink, a mi nagyjaink valamivel jobban a mi ifjúságunkra? Itt ez az ifjúság mégis csak az zsidó népnek szenteli erejét! Ki áldoz többet, nagyobb, mint ők a zsidósáért? És javulás is mutatkozik náluk. Tartják a szombatot és az ünnepeket, egyelőre a maguk módja szerint, de minél többben leszünk itt a vallásosság hívei, annál jobban fognak igyekezni, hogy hozzánk simuljanak. Mert ők szeretnek minket mint testvéreket. Ezt érezzük. Nem kell őket bántani és ingerelni. Majd megjön minden magától. Inkább az felháborító, amikor jönnek zsidók chuclaarecből, sebtiben körülnéznek, látnak néhány vallástalan embert és szaladnak haza mint a hajdani kémek, a „möraglim” és telekürtölik a világot „az ország meztelenségével”. Persze a sok ezer meg ezer vallásos embert nem látták, vagy nem akarták látni! Azt mondom nektek: Hála Istennek, minden jó itt. Minden rendben van. Ha valaki *feleséggel* jön ki ide és nem asszonnyal, akkor szépen boldogulhat a földön. Csak egy baj van, hogy kevés a föld! Ezen meg csak a diaspora zsidósága segíthetne. Mert míveletlen föld hever még parlagon elég, csak meg kellene szerezni!

Igy beszélt az öreg Salamon, az igazi vallásos zsidó az Émek erdélyi kolóniáján, Gideonfalvában és meggyőződésének szuggesztív erejével valósággal megrendített mindnyájunkat.

— Mi vagyunk a tanuk — mondotta még búcsúzáskor Rendel Áron, a rós-haváad, — mi saját példánkkal igazoljuk, hogy lehet itt dolgozni és vallásos zsidónak lenni. Hirdessék ezt otthon testvéreink között és cáfolják meg a „möraglim” rágalmait!

Csakhamar alkalmunk nyílt Salamon bácsi igazságairól meggyőződni az Émek másik sarkában, Nahallalban. Az „*Ajn-Szamune*”, méregforrás, halálforrás mocsárterületén kivirágzott kerekalakú kolónia küllői, fái, abroncsai mind nőttek, erősödtek, szilárdultak az utolsó két év alatt. Öt esztendővel ezelőtt történt — mesélik Nahallal chálucái — jártuk itt a mocsarakat, vizsgáltuk a tájat, találkoztunk egy öreg arabbal. „Mik ezek a romok itt?” — kérdeztük. — „Egy elpusztult telep.” —

„Kie volt a telep?” — „Németeké”. — „És hová lettek?” — „Meghaltak.” — „És azóta nem laktak itt emberek?” — „Igen, arabok.” — „És ők hová lettek?” — „Meghaltak, meghaltak mind.” — Mind meghaltak és a zsidó Nahallal ugyanezen a helyen él! Már majdnem 400 lakója van és vagy 150 benszülött gyerek. Csupa egészség. A telep körül szőlő- és paradicsomkertek virágzanak. Az eukaliptuserdő megnőtt szélességben és magasságban. Mellette egy kihalt ősi tölgyfaerdő rekonsztruálódik. A kerék tengelyében az iskola mellett, zsinagóga. És a nahallali zsinagógában ma már imádkoznak. És egész „*kehilla*”-élet támadt körülötte. Pedig itt is emberekkel és istennel viaskodó nemzedék telepedett meg. A „Leányfarm” két évvel ezelőtt csupasz fabarak volt, most hatalmas köépületével emelkedik szemközt és mezőgazdasági kurzusokat végző leányok sűrűlődnék benne. Egy fekete fürgé leány siet el mellettem, nagy zöldséges kosárral a vállán. A yemeni Mirjam, ki fönt Galilea fekete hegyei között dalolta nekünk akkor Dél-Arábia fűszeres, misztikus héber dalait. Mirjam, dalold el a félkarú hős énekét: „Ajeleth és Metulah közt — Van egy sír, glóriás — Ott nyugszik hazánk őre — Félkarú óriás . . .” De Mirjam siet, leszalad a kertbe. Van ideje a dalolásnak és van ideje a hallgatásnak. A leányfarm vezetője, Meisel-Schochat asszony bemutatja az intézetet. Tágas hálóterem, ebédlőterem, fürdőterem. Tanterem odakünn a mező, a rét, a kert. A konyha olyan tiszta, mint egy patika.

— Csak tejes konyhánk van, — magyarázza — mert ez egészséges, aztán meg kétféle edényre nem telik és kerülni akarjuk a húsos-tejes edények esetleges elkeverését.

— Nahallalban már kasrusz-gondok vannak, — konstátálom magamban, — két évvel ezelőtt még kinevelték volna azt, aki ilyesmit jóstolt volna. Mikor kijövünk, két pajeszos gyerek áll elénk és kér, vigyük el kocsinkon haza Dzseddába, mert egyikük megütötte a lábát és nem bír gyalogolni.

— És mit csináltatok ti itt Nahallalban?

— A sakterhez jöttünk csirkét vágatni, mert édesanyánk beteg.

Nahallalban már sakter is van — konstátálom magamban — és úgy látszik, annyira megbízható, hogy az új dzseddai kis orthodox kolóniából is átküldenek hozzá vágatni. Ki hitte volna?

Venio nunc ad fortissimum . . . És most jövünk az Émek tiszta *chászid-sarkához*. A Kison-völgyének visz az út, *El-Charitije* és *Sejk Abrek* felé, ahol most „*Jákób birtoka*” (Nachaláth Jakov) és „*Izrael munkája*” (Avodath Jiszroel) tűzte ki a zsidó honfoglalás zászlaját. Túl buzgó prospektusok és propagandairatok agyonkoptatott képei kissé kétkedővé tettek a varsói, koznici és jablonai chászidok kolóniáival szemben. Már jól ismertem fotográfiákból „azt, aki kereskedő volt,” „azt, aki talmudista volt” és „azt, aki rabbi volt” — és most ásóval-kapával és csizmával a vállán és tömlővel az oldalán mezítláb indul ki a mezőre. De mikor az ember odakünn az égető napon látja ezeket a szántó-vetőket, amint hosszú szakálluk surolja az eke szarvát és a rövid zekéjük alól kilógó négy hosszú imádságrojtot ide-oda libbentí a szél, — önkéntelenül megemeli a kalapját ezek előtt az új kolonisták előtt, akikben megvolt az elszántság és erő, hogy harminc, negyven, meg ötven éves korukban visszafordítsák szekerük

rúdját, búcsút mondjanak boltnak, könyvnek és új életet kezdjenek az ősi rögön, hol arcuk verejtékével „húzzák ki a kenyeret a földből.” Akár csak az ajncharodi chálucoknak, ezeknek a chászidoknak sem volt türelmük bevárni a terület szanálását. Mindenekelőtt el akarták foglalni. És most maguk gázolnak derékig a mocsarakban és ássák az árkokat, hogy a mocsárvizet levezessék. És a lankákról lehordják a nehéz köveket, hogy fölszánthassák. És törik a köveket és építik a kviseket a mezők és a város felé. És egymásután ácsolják a fabarakokat, melyeket, ki tudja mikor fognak szilárd téglá vagy kőházakkal felváltani. És esténként összegyűlnek a legnagyobb barakban, a bethamidrasban és hallgatják a rabbi, a „nászi”, a fejedelem előadását, aki egész nap nem rabbi, nem nászi, nem fejedelem, hanem előmunkás, aki dolgozik, verejtékezik, kapál, kaszál, szánt-vet, követ hord és mocsarat csapol híveivel együtt. Könyv volt az „*Avodath Jisrael*”, a Bal-Sem utódjának híres szentkönyve és kolónia lett belőle a Szentföldön. Mert mikor a nagyreményű, a fiatal kozinicinek be kellett volna illeszkednie az ősi láncba, az ifjú „herceg” hirtelen otthagyta az apai trónt és kiment Palesztinába „becézni a föld göröngyeit”, a hívei rajongói pedig — mind utána mentek.

— A mi fejedelmünk — mondja egyik chászidja — huszonkét órát dolgozik naponta. Egész nap velünk végzi a testi munkát és mikor mi már pihenünk, végzi ő a szellemi munkáját. Szellemi munkájának mélységeit nem tudjuk mi fölmérni, de azt tudjuk, hogy az ő testi munkája is egyetlen perc alatt többet ér, a mi legnehezebb egész napi munkánknál . . .

— És beleszoktatok már az új életbe?

— „Ha nem lehet átkelni, *muszáj* átkelni” — tartja a héber közmondás. Eleinte azt hittem, hogy könnyebb elmozdítani itt a Karmel-hegység a helyéről, mint megfogni egy öszvér kantárát és vezetni. De amikor láttuk, hogy a rabbi, a fejedelem olyan szeliden reáarakja a hámot az öszvérekre, befogja a szekérbe és ostorcsattanás nélkül megindítja, mindnyájan nekibátorodtunk és most már szeretnénk túltenni Nahalalon . . .

— Ahhoz talán még egy pár esztendő kell majd.

— Miért? És a chászidi lángolás, a híres „hitlahavuth” nem mívelhet csodát? . . .

Harmincötezer dunammal gyarapodott a zsidó földművelési terület az Émekben az új chászid kolóniák révén. s alig egy éve, hogy a *Kison* és *Sichór-Limnáth* egész völgye is zsidó tulajdonba ment át és most megnyílik az Émek Jezreel a Karmel háta mögül Hajfa és Akko közötti teljes szélességben egészen a Földközi tengerig.

— Itt van Palesztina jövőjének kulcsa — magyarázza nagy lelkesedéssel Reich mérnök, a „*Hachsarath Mifraz Chaiffa*”, a haifai-öböl előkészítésére alakult „*Haifa Bay Development Co.*” vezetője. — Tessék jól beállítani a távcsöveket, mert jó távolba kell itt nézni . . . Mit látnak most? Ott a tenger felől a kuszva mozgó *futóhomokhegy*, amely lassan bár, de biztosan készül eltemetni a szántóföldet. Ott a *Curdani-tó* és a *Naaman, Fuara* folyó sok mocsara, a malária-szunyognak, az *anofelesnek* valóságos hízaló telepei. És most nézzenek oda: chálucok lehordják a homokhegyet és tolókokszíkon el fogják vinni a kétmillió köbméter homokot és feltöltik vele

a mocsarakat, amelyek nyomtalanul eltűnnek. A Curdani-forrásból, mely 300.000 köbméter vizet ad naponta, termékennyé fogjuk tenni ezt az egész sivatár, pusztá területet. A Fuara-folyót, mely most 13 kilométernyi kigyózáásával veszedelmes lápot alkot, visszaszorítjuk a medrébe, négy kilométernyire rövidítjük útját a tengerig és vizével megöntözzük a réteket. Ötven méter széles út fogja összekötni Hajfát Akkoval, nyolc pálmafasor közt megy a villamos, autó, kerékpár, teve, lovagló és gyalog-út. Mert az egész völgy egy város lesz, melynek nagy „Hinterlandja” az Émek Jezreel. És lent a parton óriási strand, világfürdő, egy új Ostende, megáldva még a Karmel fenségével is. Ott föl a Karmelen lesz a villaváros, melybe siklók és repülők fognak fölvezetni és itt lent a völgyben lesz az ipari város és előtte a nagy kikötő, amelyben nagy teher- és személyszállító hajók fognak horgonyozni. Hogy honnan vesszük a szenet? Olcsóbb fűtőanyagot kapunk. Petroleumot. A mossuli kérdést épp most intézték el a törökökkel az angolok. A mossuli petroleumforrások ide fogják ontani kincsüket 800 kilométeres úton lefektetett csöveken át. Még mindig 14 nappal előbb érkezik ide, mint a babyloniai Bozrán át, ahol meg kellene kerülnie egész Arábiát. Itt fognak állani az óriási tartályok, melyekből a fél világot lehet majd naftával ellátni. Itt lesznek a nagy vegyi gyárak, amelyek feldolgozzák a Holt-tenger felhalmozott kincseit, 2000 évig lehet ellátni az egész világot kálival a Holt-tengerből. És mennyi az aszfalt és egyéb vegyi anyag! Itt ahol állunk, fognak összefutni a vasuti vonalak Beyruth—Akko—Kairo—Konstantinápoly és Bagdad—Damaskus között, összekötő pont lesz Észak és Dél, Nyugat és Kelet között és közvetlen kapocs Syria, Mezopotámia, Perzsia felé.

Reich mérnök úgy beszél, mint egy varázsló, aki mindezt fölidézi és látja is már megvalósulva.

— Hogy mi van már meg mindebből? Ami a legértékesebb: *a remény és a bizalom!* De tettünk is már valamit erőnkhez képest. Megvettük itt a 70.000 dunamnyi területet, homokhegyeivel és mocsaraival együtt, hogy tervszerűen szanálhassuk. 1925 augusztus 13-ikán írták alá a kusanokat az arab effendik, illetve ő analfabétaságaik *ellátták a szerződéseket ujjenyomataikkal.* 25%-ot átengedtünk a Keren Kajemeth-nek, amely itt Sechunáth Ovdímot, Munkástelepet alapít, még 1926-ban megkezdí működését a *Soskin* kolonia. A többi területeken egyelőre szabadon és díjmentesen vetnek és aratnak beduinok, lengyel, orosz és magyar kolonisták. Pontos topográfiát vettünk fel a talajról, minden 400 méternél fix pontokat kellett alkotni és talajvíz próbákkal megfigyeléseket tenni. Ez a munka maga 12.000 fontba került. Az egész szanálási terv keresztülviteléhez 300.000 font kell, a vízellátás költségeire 300.000 font, utak építésére 400.000 font, tehát *egy millió font.* És ez még csak az előkészítés, hogy ez a terület nagyszabású kikötő létesítésére alkalmas legyen. Tizennégy napja, hogy kezdtük a mocsárvizek lecsapolását. Mindjárt odaérünk az egyik gócponthoz, az anofeszek főszanatoriumához.

A „Curdani malom” romjaihoz közeledünk, amelyeket bűzös láp, nádas mocsár vesz körül. A vízből kiálló sziklákon és oszlopokon át jutunk csak a közelébe.

— Már másfél méterrel sülyesztettük a víz szintjét. Ott a nádas mélyén dol-

goznak a chálucok. Oda kell mennem testvéreimhez — mondja Reich mérnök, leveti cipőit, felgyűri nadrágját, ameddig csak lehet és átgázol a sűrű lápon.

— Nincsenek benne kígyók, skorpiók?

— Minket nem bántanak. „Sluché micva énam nizakim” (akik jótettben járnak, azoknak nem történik bajuk).

Pár perc múlva visszajön néhány úszónadrágos chálucal. Az arcuk, a testük csupa sár és zöld maszat, a nyakuk, a válluk csupa napégette seb.

— Majdnem itt felejtették magukat nagy buzgóságukban a jó fiuk — mondja Reich mérnök — pedig, ha leszáll az est és eljön az anofeszek ideje, menthetetlenül itt vesznek. Még az állat is elpusztul, ha véletlenül idekünn hál meg.

Mikor visszafelé a nagyszerű, bársonyos homokú tengerparthoz közeledünk, Reich mérnök megállítja az autót:

— Itt lesz *Cur-Salom* (Békevár), az új „erdélyi város”, melynek számára átengedtük ezt a központi területet. Pompás terv szerint fog épülni, amerikai stílusú modern város lesz és le fog húzódni egészen a tengerig. De hiszen itt van a leendő polgármestere, *Weiszbürg dr.* úr, hadd beszéljen ő.

De a leendő *Cur-Salom* leendő polgármestere, aki egész ifjúságát, vagyonát és életerejét fektette bele ebbe az új városalapításba és magának egyelőre csak ősz haját szerzett, — nem a szavak embere. Csendesesen körülnéz a homoksvatagon és csak ennyit mond:

— *Igy láttam Tel-Avivot!*

És ismét Reich mérnök veszi át a szót:

— Mikor öt évvel ezelőtt beütöttem az első cöveket Nahallal helyén, ki tudhatta, hogy ilyen rövid idő alatt ez lesz belőle! Mi megteesszük a magunkét. Tizen-nyolc órát dolgozunk naponta, többet nem lehet. (Mégis 10 évvel fiatalabb lettem itt.) És elvünk 100% zsidó munka, több nem lehet.

Meleg kézszorítással búcsúznak.

— Kívánjuk Önnek, hogy a terv sikerüljön.

— Nekem? Önöknek! Mindnyájuknak csináljuk! . . .

Haifa előtt, egy kis kerülővel betérünk a „*Béth Ólim*”-ba, a *Cháluc-otthonba*. A szép pálmás kert közepén emelkedő épületben a bevándorló új chálucok helyezkednek el és ellátásban részesülnek, amíg valami munkát nem kapnak. Itt találjuk csendesesen az udvarban ülve azoknak a chálucoknak nagyrészét, akik velünk jöttek a hajón, akkor jókedvűen, vidáman énekelve.

— Miért horgasztjátok le a fejeteket, fiúk? Miért nem daloltok, „Hava nagila”, „jertek, ujjongjunk”. „Hava, nagila”?

— Eleget daloltunk. Már dolgozni szeretnénk.

— Majd lesz munka is. Csak türelem, türelem.

— Ez a rendes hangulatuk — mondja *Béthéli*, az otthon gondnoka. — Ha az első napon nem kapnak munkát, mindjárt félnek, hogy nem fognak tudni elhelyezkedni. Aztán mégis csak elhelyezkedik mindegyik, aztán újra éneklük „Hava, nagila, Hava, nagila! . . .” Egy amerikai tudós tavaly meghatottságtól köny-

nyezve mondotta nekem: Láttam chálucokat, bevándorlókat érkezni a hajókon és mind szétszóródnak, felszívódnak az országban és ki irányítja múdezt? Nem egy gondviselő láthatatlan kéz a magasban? . . . Csakugyan csodálatos ez. De a Szervezet is megteszi a kötelességét. Itt futnak össze a jelentések a munkaalakmakról és mi küldjük a munkaerőket. Míkor a chálucot kiengedjük, 4 fontot is adunk neki első berendezkedésére. Persze, előfordulnak aztán olyanok is, kiket csak a kalandvágy hozott ki ide és akik a munka elől megszökve, a kapott 4 fontért hajójegyet vásárolnak hazafelé és otthon rossz hírét költik a Szentföldnek, hogy a saját szökésüket igazolják. A legutóbbi 300 cháluc között nyolc akadt ilyen. Elenyésző szám, de mégis sajnáljuk az elveszett lelkeket és az elveszett pénzt, amikor annyi fontos dologra nincs fedezete a Keren Hajeszodnak.

— Konkoly mindig akad a búza között.

A közös étkező falán Eleazár Strichnek egy humoros rajza lóg: „Az Alijah” (feljövétel, bevándorlás) 1922-ben. Egy öreg zsidó ül keshedt számár hátán, amely lassúságával versenyez a mellette mászó csigával. Az 1922-ben várt nagy alija elmáradt. A humoros kép mellett azonban ott a szemléltető statisztikája és grafikonja az 1923, 1924, 1925-ös alijának, amely meglepő emelkedést mutat. Csak a múlt évben, 1925-ben 37.194 volt a bevándorlók száma, ennyi a hivatalos száma azoknak, akik rendes letelepedési engedéllyel jöttek. És ha hozzátesszük a nem hivatalos úton „belepódzókat”, legalább annyira becsülhetjük az egy utolsó évnek az alijáját, mint amennyien Zerubábel alatt a második templom és a második Zsidóország felépítésére a babyloni fogságból összesen hazatértek.

— Hová megyünk a szombati istentisztelethez?

— El ha-Technion! A Technikumba — feleli mindenki a Hadar Hakarmel tájékán. A haifai műegyetem legnagyobb előadótermét a szabad tengerre nyíló fenséges kilátással, imateremmé alakították át, ahol egymás után sorjában végzik az istentiszteletet a Karmel-hegyén hirtelen megnövekedett község különböző csoportjai. A tudomány csarnoka átengedte helyét a vallásos áhitatnak.

— Nem mindennapi „minjan” ez itt — mondja szünet alatt Hermann Struck.

— Itt van Baerwald, a Technikum nagy építőművésze, aki az én villámat is tervezte a szomszédban. Itt van Rutenberg, a palesztinai villanyerők megteremtője, a „Szentföld világítója”, tudós apjával együtt. Itt van a nyolcvanéves Schachevitz, az utolsó „Biluista”, akihez hasonló gaon alig van a jelenkorban; egyszerű „ikár”-nak, földművesnek mondja magát, de a legtudósabb rabbik áhitattal hallgatják talmudi magyarázatait. Muszáf után együtt tanulunk, tartson velünk. Itt vannak a Technikum tanárai és a jeruzsálemi egyetem több híres professzora mint a Karmelen üdülő vendégek. És a külföldi vendégek közül itt van dr. Badt miniszteri tanácsos, a német pénzügyminiszter jobbkeze, a berlini cionisták vezére. Mindjárt be is mutatom.

— És nem ártott Önnek magas hivatalában a cionizmus? — kérdem.

— Egyáltalában nem, — feleli dr. Badt, — csak egyes zsidó hittestvéreim próbáltak ellenem áskálódni és felkinálkozó túlbuzgósággal hazafiságomban inkvizícióskodni. A keresztény kormányférfiaknak eszükágába sem jutott, hogy a Palesztina

fölépítéséért folytatott munkám ellentétbe kerülhet az én német hazafiasságommal. Sőt az egyik miniszter egyszerűen kijelentette nekem, hogy azoknak a zsidóknak, akik az ősi Szentföld sorsa iránt nem érdeklődnek, a német hazafiságában sem hisz!

A félrehúzott frigyszekrény-függöny apró csengőinek csilingelése újra áhítatba sorakoztatja a híveket. Kiveszik a Becalel-díszekkel ékesített Tórát. Egy haifai ügyvéd „óréch din“ olvas belőle, mint a legkitünőbb „baál kóré“ áhitattal, a hagyományos dallamokkal. Hogy megelevenednek itt a szent szavak a feltámadt Karmel-hegyén! A Menóra vertarany díszítésének leírása, az első szentföldi művészi törekvések ősi nyomai. Kohaniták, leviták szentélyszolgálati. A honfoglalók sátorverései és táborozásai. Ünnepi harsonák és gyülekeztető trombiták fuvása. Izrael törzseinek fölvonulása lobogó zászlóival. „És a csöcselék, amely körötte vala és siránkozék Egyiptom húsos fazekai után . . .“ És milyen szívetmegindító az a „Miseberach“, az „Áldás“, amit itt szép megfordítottságban a község mondat a Tóra elé fölhívottnak tiszteletére „baavur senilcham, amiért harcolt népének ujjaszületéséért és Erec Jiszrael föltámadásáért . . .“ És mint harsona zúg a Máftir a második templomépítés prófétájából és minden olyan élőnek, olyan mainak hangzik a feltámadó Émek Jezreel és Saron völgye határán: „Ranni vöszimchi bath Cijon, Ujjongj és örvendj Cijon leánya, mert Én jövök és benned lakom, így szól az Ur . . . És az Örökkévaló birtokoltatja Judával az ő osztályrészét a Szentföldön és kiválasztottja lészen újra Jeruzsálem . . . És szóla az Ur a vádaskodónak: Némulj el, te Sátán! Vajjon nem tűzből menekült zsarát-e ez? . . . És lészen azon a napon meghívjátok egymást a szöllőtő alá és a fügefafa alá . . . S ime a Menóra tiszta színarany és koronadísz a fején . . . Nem hadsereggel és nem erőszakkal, hanem az én szellememmel, így szól a seregek Ura . . . Mi vagy te nagy hegy? Zerubábel előtt síkság . . . S kifejti a sziklát alapkővé, Üdv és Áldás zeng feléje! . . .“

OKMÁNYOK ÉS JEGYZETEK

A BALFOUR-DEKLARÁCIÓ

A)

Lord Balfour angol külügyminiszter
Lord Rothschildhoz:

Külügyminisztérium, 1917 november 2.

Kedves Lord Rothschild! Nagy örömmre szolgál, hogy Önnek Őfelsége kormánya nevében a zsidó cionista törekvésekkel való rokonszenvet kifejező következő nyilatkozatot közölhetem, amelyet az egész kabinet tudomásul vett és jóvá hagyott:

Őfelsége kormánya jóakarattal tekinti a nemzeti otthon teremtését a zsidó nép számára Palesztinában és a legnagyobb erőfeszítéssel fog odahatni, hogy e cél elérését megkönnyítse, aminek azonban tisztában kell lenni azzal, hogy semmi sem történhetik, ami Palesztinában a nem-zsidó közösségek polgári vagy vallási jogait, vagy ami a zsidóknak bárhol más országokban fennálló jogait és politikai helyzetét befolyásolhatná.

Kérem, hogy ezt a nyilatkozatot a cionista szervezet tudomására hozni sziveskedjék.

Arthur James Balfour.

B)

A san-remói békekonferencia határozata:

A Legfőbb Tanács 1920 április 4-iki san-remói ülésén elhatározza, hogy a Balfour-deklarációt felveszi a Törökországgal kötendő békeszerződésbe.

C)

Az angol kormány 1922 június 3-iki Fehérkönyvéből:

„Ha azt kérdezik, hogy mit jelent a zsidó nemzeti otthon fejlődése Palesztinában, a felelet: hogy nem arról van szó, hogy zsidó nemzetiiséget kényszerítsenek rá a palesztinai lakosságra általában, hanem arról, hogy az ott fennálló zsidó közösség az egész világ zsidóságának segítségével tovább fejlődjék, hogy centrummá válják, amelyben a zsidó nép a maga egészében vallási és közös származási okokból érdeklődéssel és büszkeséggel részt vehet. De hogy ennek a közösségnek a legjobb kilátásai legyenek a

szabad fejlődésre és a zsidó népnek a teljes lehetőséget nyújtsa tehetségeinek kibontakozására, fontos, hogy tudja, hogy nem megtűrtség, hanem a jog erejénél fogva él Palesztinában. Ezért szükséges, hogy a zsidó nemzeti otthon fennállása nemzetközileg garantáltassék és hogy elismerjék, hogy történeti kapcsolaton alapul.“

D)

Az Amerikai Egyesült Államok képviselőházának határozata 1922. évi június 30-án.

„Minthogy a zsidó nép annyi évszázadon át hitt ősi otthonának ujjaépülésében és ennek előmozdítására törekedett, minthogy tovább a zsidó nép, tekintettel a világháború eredményeire és az ebben játszott szerepére, abba a helyzetbe kell hogy jusson, hogy ősei országában ismét nemzeti otthont alkosson és építsen, ami Izrael népének azt a rég nélkülözött alkalmat fogja nyújtani, hogy az ősi Zsidóországban termékeny életet és kultúrát teremthessen, Amerika Egyesült Államainak szenátusa és képviselőháza határozatilag kimondja, hogy a nemzeti otthon teremtését a zsidó nép számára Palesztinában elősegíti.“

E)

A zsidó nemzeti otthon tervét és Anglia mandátumát Palesztinára jóváhagyja a Népszövetség 1922 július 24-iki ülése.

4. §. Megfelelő zsidó képviselő (Jewish Agency) ismerendő el, mint nyilvános testület acélból, hogy Palesztina kormányzatának tanácsul szolgáljon és együtt működjék vele azokban a gazdasági, szociális és egyéb ügyekben, amelyek a zsidó nemzeti otthon (Jewish national home) felépítését és a palesztinai zsidó lakosság érdekeit érintik.

A Cionista Szervezet, amíg szervezete és alkotmánya a mandatárius véleménye szerint megfelelő, ilyen képviselőt ismertetik el. Őfelsége kormányával egyetértve lépéseket tesz, hogy az összes zsidók közreműködését biztosítsa, akik a zsidó nemzeti otthon felépítését elősegíteni hajlandók.

Élelbelépett 1923 szeptember 29-én.

BAJITH, ház otthon, *Bajith leumi*, nemzeti otthon.

BECALEL, a szentély építésénél működött iparművész bibliai nevét viseli Jeruzsálemben a „Becalel” iparművészeti iskola, amelyet Boris Schatz professzor alapított 1905-ben

BILU, tulajdonképpen *b. j. l. v.* Kezdetben a bibliai versnek, „béth Jaakob lechu venélcha” („Jáakob háza, jertek, menjünk”), amelyet az 1881-iki pogromok után Oroszországból Palesztinába kivándorolt zsidó ifjak, túlnyomó részt egyetemi hallgatók, jelszóul használtak. A „Biluisták” Palesztinában földművelésre tértek át. Ők alapították Rison l'Cijont.

CIONIZMUS. „A cionizmus célja, hogy közjogilag biztosított otthont szerezzen a zsidó nép számára Palesztinában.” (*Baseli programm. Első cionista kongresszus 1897.*) „A cionizmus otthont akar szerezni azoknak a zsidóknak, akik hazájukból kivándorolni kénytelenek, vagy akarnak.” (*Herzl.*) „A cionizmus senkit sem akar kivándorlásra csábítani, de hazát akar adni a hontalanoknak, akik hazát keresnek.” (*Nordau.*) „A cionizmus a világ zsidóságának csak egy része számára teremtheti meg az otthont, hiszen Palesztinában a legjobb esetben is csak két-három millió helyezkedhetik el, de a világ többi tizenöt-tizenhat millió zsidója is érezni fogja a fényt, amely Cionból árad és büszkeséggel tölti el.” (*Weizmann.*) „A cionizmus szellemi centrumot akar teremteni Palesztinában, hogy újból Cionból induljon ki a tan és fényvel táplálja, élessze a zsidó szellem tűzét, amely a diasporában már-már elalvóban van.” (*Achad Haam.*) „A cionizmus a zsidó néppel együtt új életre akarja kelteni a zsidó kultúrát, a héber nyelvet, amely a diasporában csak mesterségesen tenyésztett növény, míg Palesztinában saját földjében újra mély gyökereket fog verni, mint hajdanán.” (*Bialik.*) „A cionizmus egyenjogúvá emeli a zsidó géniust a népek között és én büszke vagyok reá, hogy mint zsidó állhatok népem szellemi emelkedésének szolgálatába.” (*Einstein.*)

CHOVEVÉ-CION, vagyis Cion kedvelői, Palesztina fölépítésére, illetve építőinek támogatására alakult csoportok, egyesületek, amelyek megelőzték a Herzl-féle cionizmust; de európai jelentőségre emelkedni nem tudtak. Első konferenciájuk *Kattowitzban* 1884-ben.

CHAVÉR, társ, bajtárs, elvtárs, pajtás.

CHASZID bibliai értelme: *jámbor*; később a miszticizmus és a kabbala tanításai felé hajló zsidók. A chászidok legtöbbször egy-egy cadik (szent, igaz, csodarabbi) köré csoportosulnak, akinek tanácsai irányítják egész életüket még világi dolgokban is.

CHALUC, nőnemben *chaluca*, többszám: *chalucim*, nőnemben: *chalucoth*, úttörő, pionír, előrs. *Chaluc-csapatok*, *chaluc-iskolák* voltak és vannak a diaspora különböző országaiban. Legtöbbszörre földművelésre készítették és készítik elő a Palesztinába kivándorló ifjúságot („*Hechaluc*” szervezetek.) Az oroszországi „*Hechaluc*” szervezetet József Trumpeldor kapitány alapította. (Elesett a galileai Tel-Chaj kolónia védelmében 1921-ben).

CHALUKA. *Osztás*. Így nevezik a Szentföldön a beérkezett könyöradományok szétosztását. A különböző országok köleleiből, községeiből beérkező chaluka-pénzeket, amelyek részben a csodatevő „Rabbi Meir Baal Hanesz” nevét viselő perselyekből, részben templomi adományokból gyűlnek össze, palesztinai jámbor tal mudisták között osztják szét.

DUNAM = 1600 négyzetdrá = 919 négyzetméter = körülbelül $\frac{1}{11}$ hektár. Egy négyzetdrá 57.8×75.8 cm. Városi területeknél egy négyzetdrá 75×75 cm. = 5625 négyzetcentiméter, egy *dunam* = 900 négyzetméter.

DRÁ, vagy pik (rőf) = 75.8 cm., egyes helyeken 67.75, 68.6 és 75 cm.

EGYETEM. A jeruzsálemi egyetem eszméjét még 1902-ben vetette fel Martin Buber és dr. Weizmann „*Eine jüdische Hochschule*” című iratával. 1913-ban a cionista kongresszus Bécsben elhatározta alapítását, 1918-ban az angol hadsereg és a zsidó légiók jeruzsálemi bevonulása után letette Weizmann az alapkövet, 1923-ban elhatározza a cionista kongresszus Karlsbadban az Egyetem megnyitását legalább két fakultással (keleti judaistikus és természettudományi), 1925 április 1-én felavatták az Egyetemet Lord Balfour, Weizmann, Sir Herbert Samuel kormányzó és az összes európai és amerikai egyetemek képviselőinek jelenlétében.

ÉMEK, völgy. Általában a Jezreel-völgye.

EREC, föld, ország; Haarez: a föld, az ország.

GDUD, csoport, csapat, legió, „*gdud haavoda*”, a munka legiója.

„HADASSZA” Amerikai Cionista Egészségügyi Szervezet, amely 1918 óta a legtöbb palesztinai kórháznak, ambulatoriumnak és egyéb egészségügyi intézményeknek a fenntartója. Alapítója Miss Henriette Szold.

HATIKVA (A remény) a cionista himnusz, Naftali Herz Imber szerzeménye.

HERZL TIVADAR DR., a modern cionizmus alapítója, született 1860 május 2-án Budapesten, meghalt 1904 július 3-án Edlachban. Mint a „*Neue Freie Presse*” politikai tudósítója és tárcírója élt Párisban, a Dreyfuss-pör felkeltette benne zsidó öntudatát és azóta a zsidó

kérdés megoldásának szentelte minden erejét. A cionizmus alapelveit a „Judenstaat“ (1895) és „Altneuland“ című műveiben rakta le. Az első cionista kongresszus 1897-ben a szervezet elnökévé választotta. Memoirjaiban, melyek három nagy kötetben 20 évvel halála után jelentek meg, megörökíti az orosz cárnál, a német császárnál, a török szultánnál és a különböző európai udvaroknál, kormányokkal és diplomatákkal folytatott személyes tárgyalásait, amelyek a zsidóságnak Palesztinához való jogát és kapcsolatait belevitték a hatalmak köztudatába.

I. C. A. „Jewish Colonisation Association“ kezeli báró Hirschnek zsidók telepítésére hátrahagyott vagyonát. Telepek, főként Argentínában. A Szentföldön fentart hitelt nyújtó pénztárakat, alapította a Benjamina kolóniát és szerzett újabb nagyobb területeket is.

JEWISH COLONIAL TRUST. Zsidó gyarmatosító bank, a Cionista Szervezet főpénzintézete, gazdasági transzakcióinak keresztülvitelére. Alapította Herzl 1899-ben.

JESZÓD: alap.

JISUV, telepítés, telep, telepesség.

KAJAM nőnemű, kajemeth maradandó.

KEHILLATH CIJON. „American Zion Commonwealth“. Amerikai szervezet Cion felépítésére a próféták szellemében. Alakult 1914-ben. Ez alapította 1923-ban a Balfouria kolóniát az Émekben, majd a Gyermekfalut és célul tűzte ki, hogy évenként legalább egy új kolóniát alapít a Szentföldön.

KEREN KAJEMETH L'JISZRAEL (Zsidó Nemzeti Alap). Prof. Schapira, a heidelbergi egyetem matematika tanárának indítványára alapította a cionista kongresszus 1902-ben, hogy földet vásároljon Palesztinában a zsidó nép elidegeníthetetlen tulajdonául. A legtöbb új palesztinai kolónia a Keren Kajemeth földjén alakult, szintúgy az Egyetem és a Technikum is.

KEREN HAJESZOD (Palesztinaépítő Alap.) Az 1920. évi cionista kongresszus alapítása. Célja az egész zsidóság összefogása a Szentföld ujjaépítésére, az önkéntes „maaszer“ (tized) adózás alapján. A K. K. földet ad a kolonistáknak, a K. H. mezőgazdasági felszereléseket, iskolákat, hitelt stb.

KOLEL, község, a palesztinai szegények támogatására alakult közületek, melyek országok szerint különböző csoportokra oszlottak.

KONGRESSZUS. A cionista világszervezet legfőbb szerve, minden második évben gyűlnek. Az első kongresszus Baselen volt 1897-ben. A kongresszus delegátusait az összes sekkelfizetők választják, minden 2000 tag után egyet.

A kongresszus kormányozza különböző szervei útján az egész mozgalmat, megválasztja a nagy végrehajtó bizottságot és a szűkebb exekutívát és elnökeket. Az első kongresszust a szervezet alapítója Herzl hívta össze.

KVIS országút, chaussee.

KVUCA, többszám: „kvucoth“, csoport, csapat, földmívelési vagy ipari munkára alakult ideiglenes vagy állandó közösség; nagy vagy kis kvuca.

MÉRTEKEK.

Hosszmérték: *Pik* vagy *drá* (rőf) = 75.8 centiméter.

Ürmérték: *Kele* (2 mudd) = 36 liter.

Súlymérték: *Okka* = 400 dram = 1.282 kg.; 1 *rottal* Galileában = 2 okka = 2.564 kg., Judeában = 2¼ okka = 2.884 kg. 1 *kantar* = 100 rottal = 256.4 kg., illetve 288.45 kg.

MERKAZ, központ.

MIZRACHI: (Mizrach = Kelet) a Cionista Szervezet konzervatív szárnya, önálló intézményekkel, amelyekben a vallásos nevelésre és vallásos életre helyezik a fősúlyt. A „mizrachisták“ csoportjába tartoznak Oroszország, Lengyelország, Amerika és a Szentföld leghíresebb orthodox rabbijai, akik a Cionista Szervezeten belül küzdenek a vallásos felfogás érvényesüléseért.

MISZRAD, hivatal.

MISZCHAR = kereskedelem. „Miszchar v'taaszija“ = kereskedelem és ipar.

MONTEFIORE MÓZES (1784–1885) alapja létesült 1874-ben, több mint 200 házat építtetett Palesztinában.

MÓSAV telep, „mósáv óvdim „munkások telepe“, a kvucák közös gazdálkodásával ellenkezőleg egyéni gazdálkodást folytatnak.

NŐK PALESZTINAÉPÍTŐ SZERVEZETE. „Womens International Zionist Organisation“, alapult 1920-ban 17 országban, központja Londonban. Szervezte az „Ékszer-alapot“ a „Keren Hajeszod“ keretében, csecsemő-otthonokat és leányfarmokat alapított Palesztinában.

NYELV. Három hivatalos nyelv van használatban: angol, arab, héber. Ez a három nyelv együtt látható a postabélyegeken, vasúti jegyeken, minden hivatalos helyen.

OLEH, fölmenő (t. i. Palesztinába), bevándorló. „Aljah“ fölmenés, bevándorlás.

PÉNZNEMEK. Egyiptomi font (Lira, LE) = 100 piaszter (Grus) = 1000 milliemes. Egy angol font L = 97.5 piaszter = 975 milliemes. Most készül az új palesztinai valuta.

ODESSZAI KOMITÉ, alakult 1889-ben Ussis-
kin elnöksége alatt a palesztinai zsidó földmű-
vesek segítségére.

ORTHODOX telepítő szervezet, „Agudas
Jisrael“, röviden „Aguda“ (Szövetség), 1922-ben
alapította a *Keren Hajisuvot* (Telepítő Alap),
orthodox szellemben működő telepek és telepe-
sek segítségére.

PALESTINE LAND DEVELOPMENT CO.
Szentföldi területek megszerzésére és szanálá-
sára alakult magántársaság, amely karöltve mű-
ködik a Keren Kajemeth, J. C. A. és egyéb tár-
sulatokkal. Alakult 1908-ban.

POALE-CION. Zsidó szocialista munkás-
szervezet, alakult 1905-ben, újabban szélsőbal
felé kanyarodott.

„PICA“ „Palestine Jewish Colonisation Asso-
ciation“. Palesztinai zsidó telepítő társulat.
1923-ban alapította a párisi báró Edmond de
Rothschild, hogy átvegye a J. C. A.-tól (Jewish
Colonisation Association) a palesztinai Roth-
schild-kolóniák és Rothschild ipartelepek ve-
zetését. Elnöke báró James de Rothschild.

REVIZIONISTAK, a cionistáknak új pártja,
mely Palesztina telepítésében gyorsabb tempót
óhajt, teljesen szabad bevándorlást, zsidó had-
sereget, állami földosztást és vámvédelmi törvé-
nyeket követel Palesztinában. Vezérük Zeév
Jabotinsky, aki a háború alatt az első zsidó lé-
giót szervezte és vezette.

SECHUNA, telep, házcsoport.

SECHINA. Isteni dicsfény, glória.

SEKEL, a cionisták évi hozzájárulása a
szervezet folyó kiadásaihoz, a régi bibliai elv
alapján, (Mózes II. k. 30.) hogy szegény és gaz-
dag egyforma fejadót fizet. A sekel ma kb. 1
aranykorona. A sekelfizetők választják a dele-
gátusokat a cionista kongresszusra.

SÓMÉR, ör, csendőr.

STATISZTIKA. Palesztina területe a Jor-
dánon innen 22 millió dunam, művelhető föld
12 millió dunam, ebből 5 millió dunam nagy-
birtok, 1 millió dunam állami föld, 1,2 millió
(10%) zsidó birtok, amely majdnem mind az
arab nagybirtokosoktól való vásárlás folytán ke-
letkezett. A lakosság száma 1920-ban: 520.000
arab, 77.000 keresztény, 66.000 zsidó, 8000 druz,
szamaritánus stb., a zsidó lélekszám tehát az
összlakosságnak kb. 10%-a volt; 1921-től 1926-ig
kb. 100.000 zsidó vándorolt be Palesztinába, a
zsidók lélekszáma megközelíti az összlakosság
20%-át. Ez alatt az idő alatt a telepítést végző
Keren-Kajemeth és Keren-Hajeszod közel 4 mil-
lió fontot fektetett bele a földvásárlásba. A föld-
művelés intenzitására: Rison l'Cion és Rechovoth
alapításakor csak néhány beduint tudott el-
látni, ma 5000 zsidó lélek él rajta és értéke

9000 fontról 1,250.000 fontra emelkedett, azelőtt
25 font adót jövedelmezett az államnak, ma
25.000 fontot. — Iskolaügy emelkedése. A há-
ború előtt volt 12 iskola, 91 tanítóval, 1064 ta-
nítvánnyal, ma (1926-ban) csak a Cionista Szer-
vezet felügyelete alatt 168 iskola, 550 tanerővel,
16.132 növendékkel. Ebből 69 ovoda, 89 elemi-
iskola, 3 középiskola, 3 tanítóképző, 4 szakiskola,
3 ipariskola, ezenkívül kb. 10.000 tanuló jár nem-
cionista iskolákba, összesen tehát 26.000.

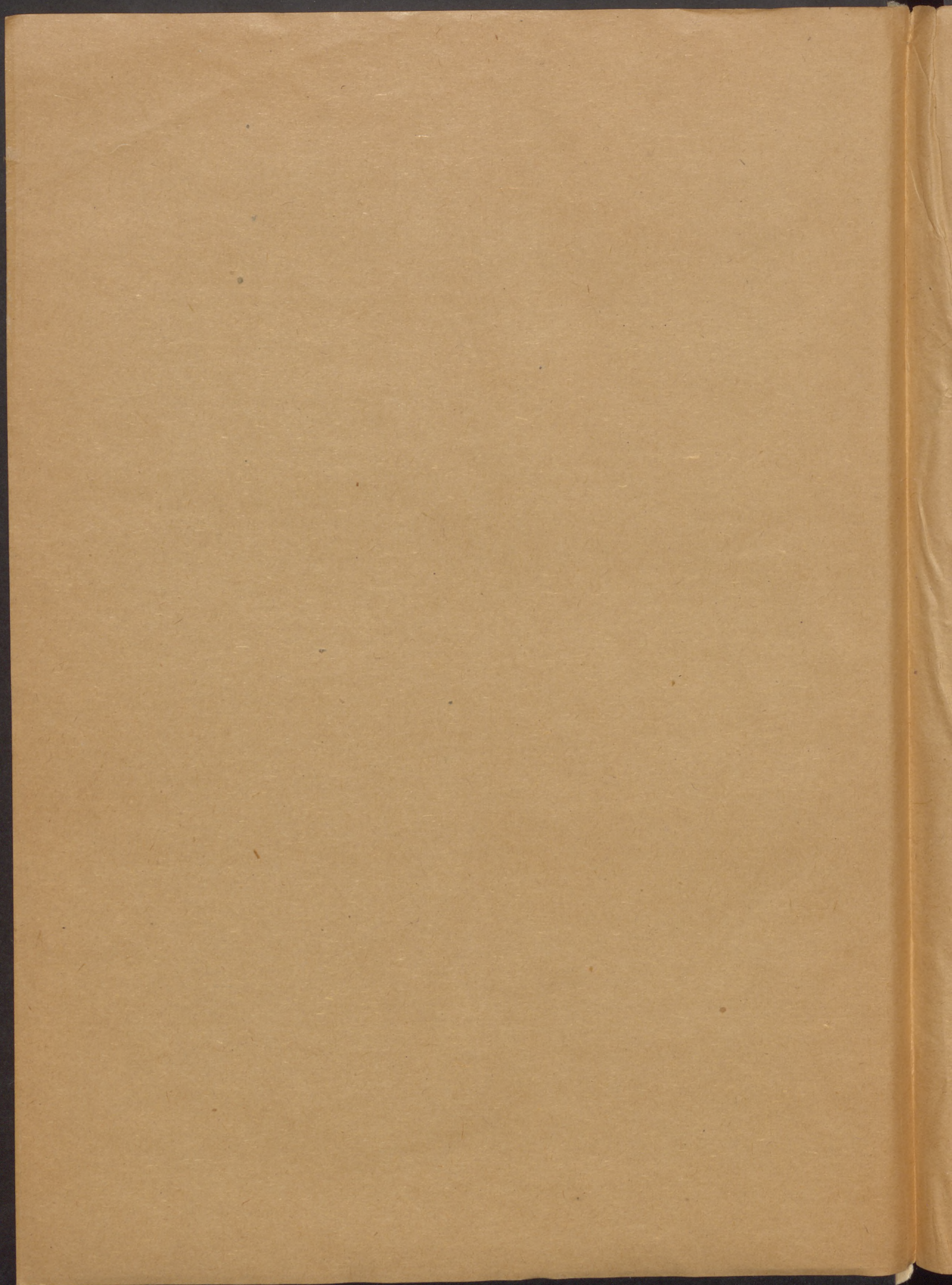
TECHNIKUM. A haifai technikum alapítá-
sára W. Wissotzky 1907-ben 10.000 fontot
ajándékozott, Jakob H. Schiff (New-York) 20.000
fontot, Cohn-Oppenheim bárónő 10.000 fontot, a
Keren Kajemeth adta a területet. Az épületet,
melyet Baerwald tervezett, 1919-ben megszerezte
Jakob Schiff a Hilfsverein der deutschen Juden-
tól és a Cionista Szervezetnek ajándékozta, a
kuratorium elnöke Sir Alfred Mond, Nagy-
britannia volt gyarmatügyi minisztere.

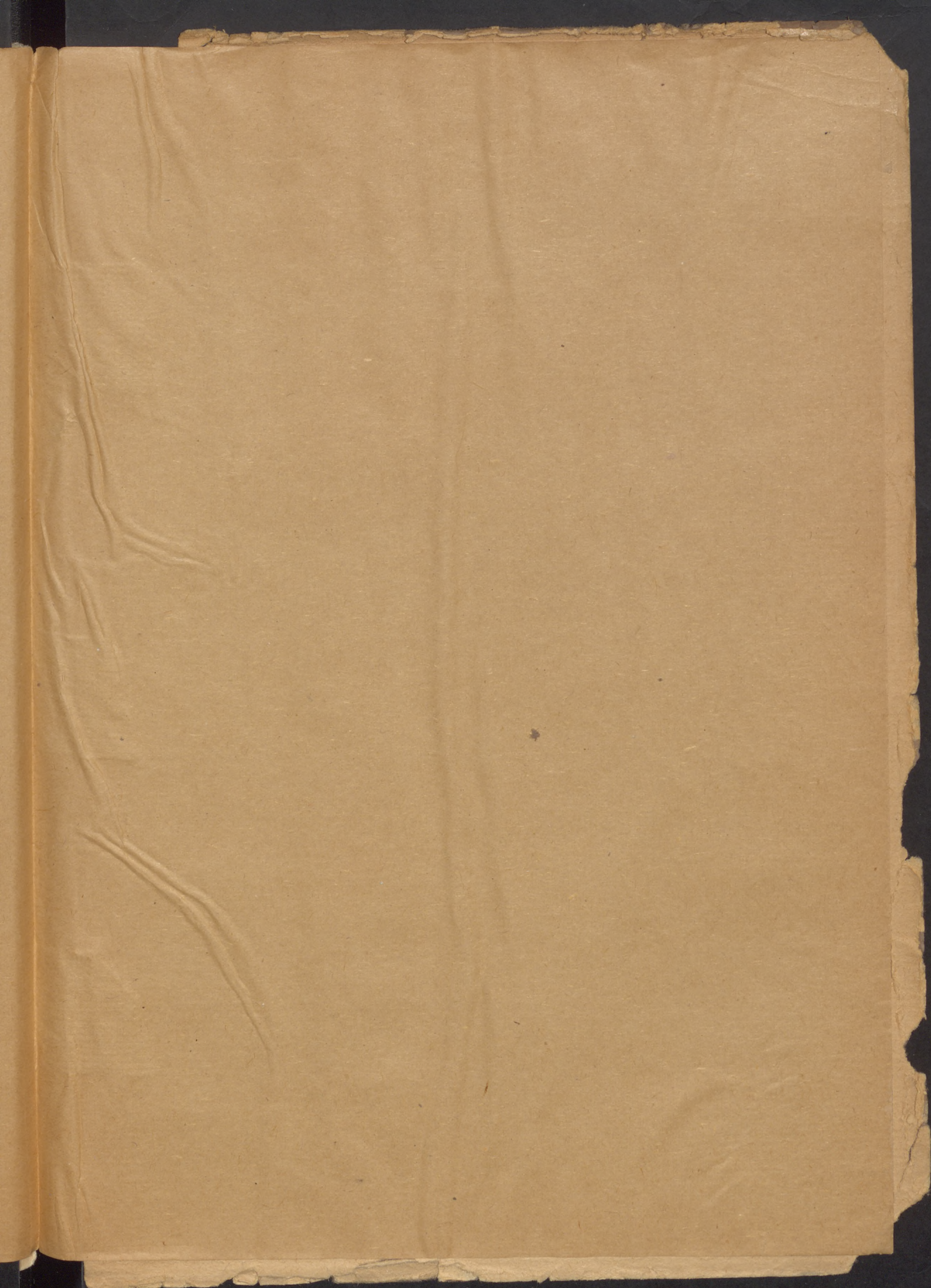
TÖRTÉNELMI DATUMOK. Izrael népének
keletkezése XX—XI. század a keresztény idősza-
mítás előtt. — Az első zsidó királyok 1030—930.
Kr. e. — Juda és Izrael különállása 930—720.
Kr. e. — Judea Assyriának és Babyloniának főn-
hatósága alatt 720—586. K. e. — A babyloni fog-
ság és a Perzsa uralom 586—332. Kr. e. — A
görög uralom, Ptolemeusok és Seleücidák 332—
140. Kr. e. — Judea függetlensége a Hasmoneu-
sok alatt (Makabeusok) 140—63. Kr. e. — A ró-
mai protektorátus, az utolsó Hasmoneusok és a
Herodes-dinasztia 63-tól Kr. e. 6-ig Kr. u. — A
római uralom és a judeai állam megszűnése
6—73. Kr. u. — Palesztina a pogány Róma alatt
73—315. Kr. u. — Palesztina a keresztény Róma,
Bizánc és Perzsia alatt 315—636. — Az arab ura-
lom 636—1096. — Az arab uralom 636—1096. —
Keresztes hadjáratok 1096—1215. — Törökök be-
vonulása 1517. — Napoleon Palesztinában 1799.
— Az angol hadsereg és a zsidó légiónk bevonu-
lása Palesztinába 1918.

VAAD LEUMI. („Vaad = bizottság, gyűlés,
leumi = nemzeti), a palesztinai zsidók hivata-
los képviselőszervezete, amelyet az „Aszefáth
hanivcharim“ a zsidó alkotmánygyűlés választ.

WEIZMANN CHAIM professzor, a Cionista
Szervezetnek 1920 óta enőke, a chemia tanára
a cambridgei egyetemen. A háború alatt szoros
kapcsolatba került az angol hadügyi kormány-
nyal, amelynek új löpörgyártást tett lehetővé. És
Lloyd George írja, hogy amikor mint Nagy-
britannia miniszterelnöke azt kérdezte tőle, mi-
lyen jutalmat vagy kitüntetést kíván a háború
alatt tett nagy szolgálataiért, Weizmann azt
felelte: magának nem kíván semmit, de népének
kívánja Palesztina visszaadását. Így történt, hogy
az angol kabinet egyhangulag jóváhagyta a
Balfour-deklaráció kiadását.

50

32

21 111

AI JÓZSEF: A FÖLTÁMADÓ